

ISSN 2073-333X

Международный научный журнал

Қазақстанның ғылымы мен өмірі Наука и жизнь Казахстана Science and life of Kazakhstan

№7 (72)2018

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ
АКАДЕМИЯЛЫҚ КІТАПХАНАСЫ

ТАҒЫЛЫМЫ ЕРЕҢ УЫНДЫ

Заң ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, Ресей криминологтар ассоциациясының, Санкт-Петербург, Мәскеу криминологтар клубтарының мүшесі, Халықаралық Қазақстан криминологтар клубының президенті, Қазақстан Жазушылар және Журналистер Одағының мүшесі, “Қазақстанның ғылымы мен өмірі” атты халықаралық журналдың Бас редакторы **Есберген Алаухановтың “Ф.Н.Плеваконың сот мәжілісіндегі тандамалы сөздері”** атты жаңа кітабы жарық көрді.

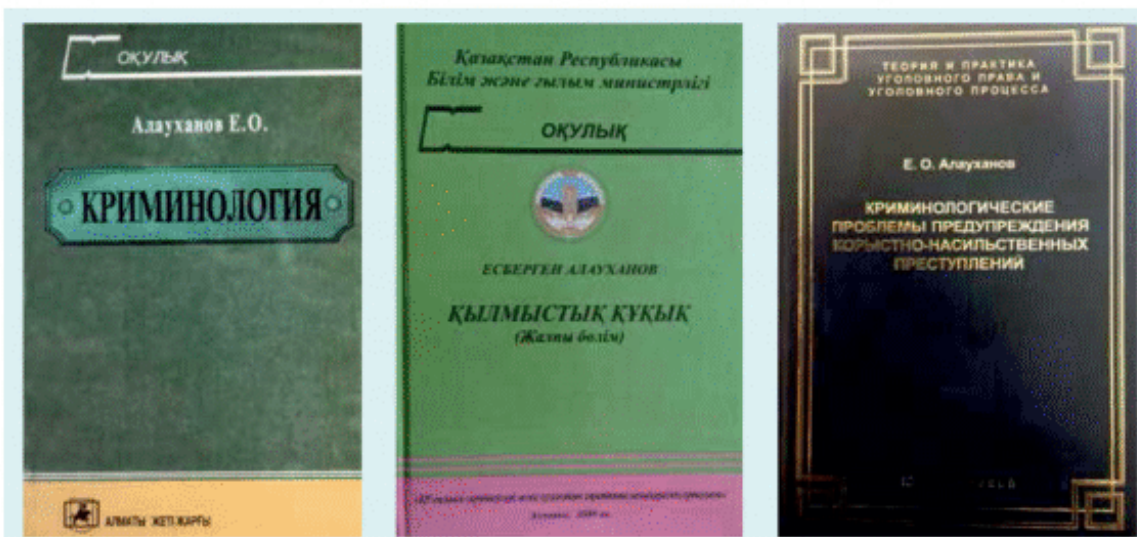
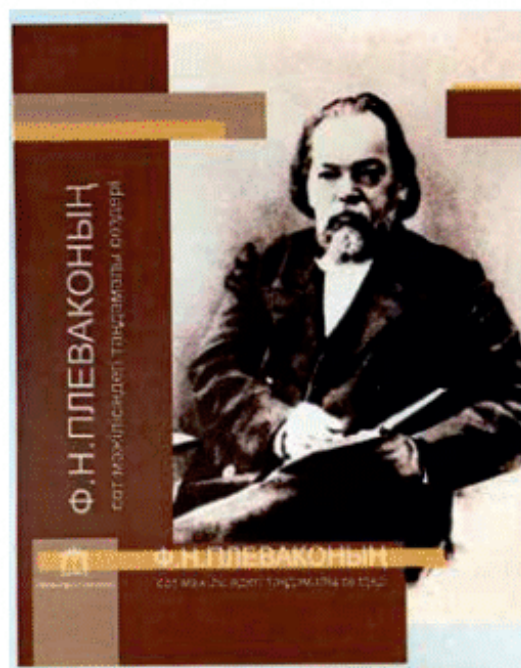
Кітап Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы институты Ғылыми кеңесінің және Халықаралық Қазақстан криминологтар клубының шешімімен баспаға ұсынылды.

Сонымен бірге Қазақстан Республикасы Бас прокурорының аса маңызды істер бойынша аға көмекшісі, заң ғылымдарының кандидаты, Хабылсаят Әбішевтың пікір жазуының өзі кітап құндылығын аша түседі.

Кітаптың ерекшелігі сол - Ф.Н. Плеваконың бұл еңбегі тұңғыш рет түпнұсқадан қазақ тіліне аударылып отыр. Кітаптың тілі жатық, стилі түсінікті.

Ф.Н. Плевако - XIX-XX ғасырда өмір сүрген, әлемге танымал, атақты Ресей адвокаты, қазақтың жиені. Мұндай талантты қайраткердің тағылымды ғақлия сөздері сот саласындағы азаматтарға аса қажет-ақ.

Кітап заң саласы бойынша оқитын студенттерге, магистранттарға, докторанттар мен олардың ұстаздарына және жалпы оқырман қауымға арналады.

Құрылтайшы:
«ҚҰҚЫҚТЫҚ МИССИЯ» ҚОҒАМДЫҚ ҚОРЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ КЛУБЫ

Учредитель:
ОБЩЕСТВЕННЫЙ ФОНД «ПРАВОВАЯ МИССИЯ»
МЕЖДУНАРОДНЫЙ КАЗАХСТАНСКИЙ КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ КЛУБ

Founder:
PUBLIC FOUNDATION «LEGAL MISSION»
INTERNATIONAL KAZAKHSTAN CRIMINOLOGY CLUB

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА
SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN**

**Халықаралық ғылыми журнал
Международный научный журнал
International science journal**

**№ 7 (72) 2018
спецвыпуск**

Бас редактор – Алауханов Е.О.
«Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», заң ғылымдарының докторы, профессор

Главный редактор – Алауханов Е.О.
«Заслуженный деятель Казахстана», доктор юридических наук, профессор

Editor-in-chief – Alaukhanov Y.O.
«Honored Worker of the Republic of Kazakhstan», Doctor of Law, professor

Астана 2018

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Абдиров Н.М., з.ғ.д., профессор
Абдукаримов О.А., ҚР қоғам қайраткері
Асанов Ж.К., з.ғ.к., ҚР Жоғарғы Сотының Төрағасы
Абдрасилов Б.С., б.ғ.д., профессор
Абдурасулова К.Р., з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Абзалов Э.М., з.ғ.д., профессор, 3-сыныпты мем. заң кеңесшісі (Ташкент)
Аликперов Х.Д., з.ғ.д., профессор, 3-сыныпты мем. заң кеңесшісі (Баку)
Байдельдинов Д.Л., з.ғ.д., профессор
Байдаулет И.О., мед.ғ.д., профессор
Баулин Ю.В., з.ғ.д., профессор (Киев)
Бисенов К.А., тех.ғ.д., профессор
Бородин С.В., з.ғ.к., вице-президент, адвокат (Воронеж)
Букалерева Л.А., з.ғ.д., проф. (РУДН, Мәскеу)
Ведерникова О.Н., з.ғ.д., проф., РФ Жоғарғы Сотының судьясы (Мәскеу)
Гаипов З.С., с.ғ.д., профессор
Голик Ю.В., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Гриб В.В., з.ғ.д., профессор, басред. (Мәскеу)
Грунтов О.И., з.ғ.д., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О., з.ғ.д., профессор
Елешов Р., – а-ш.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Есім Ф., ф.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Елубаев Ж.С., з.ғ.д., профессор
Жұрынов М.Ж., академик, ҚР ҰҒА Президенті
Жұмағұлов Б.Т., — т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Зарипов З.С., з.ғ.д., профессор (Рязань)
Зигмунд О.А., з.ғ.д., профессор (Германия)
Ыдырысов Д.А., т.ғ.д., профессор
Қасымбеков М.Б., с.ғ.д., профессор
Кемел М., э.ғ.д., профессор
Коробеев А.И., з.ғ.д., профессор (Владивосток)
Құл-Мұхаммед М.А., з.ғ.д., профессор
Козаченко И.Я., з.ғ.д., профессор (Екатеринбург)
Коняхин В.П., з.ғ.д., профессор (Краснодар)
Лебедев С.Я., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Лиховая С.Я., з.ғ.д., профессор (Киев)
Мацкевич И.М., з.ғ.д., профессор (Мәскеу, МГЮА)
Минязева Т.Ф., з.ғ.д., профессор (Мәскеу, РУДН)
Мухамедиұлы А., ф.ғ.д., профессор
Мұсақожаева А.К., профессор, ҚазҰӨУ ректоры
Мұтанов Ғ.М., т.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигі, ҚазҰУ ректоры
Рагимов И.М. з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Рустамбаев М.Ю. з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Оразалин Н.М., ақын-драматург
Орлов В.Н., з.ғ.д., «Российский криминологический взгляд» журналының бас редакторы
Сартаев С.С., з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сагадиев К.А., э.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сұлтанов Қ.С., с.ғ.д., профессор
Сыдыков Е.Б., т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, ЕҰУ ректоры
Сыдыкова Л.Ч., з.ғ.д., профессор (Бішкек)
Төлеген М.Ә., доктор PhD, ректор ШҚМУ ректоры
Шестаков Д.А., з.ғ.д., профессор, СПб. халықаралық криминологиялық клубының президенті

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС:

Айтжанов Б.Д., вет.ғ.д., профессор
Абдуллаев К.К., – а.-ш.ғ.д., профессор
Асангазы О., тіл жанашыры
Әбішев Т.Д., з.ғ.к., профессор
Әбішев Х.А., з.ғ.д., профессор
Байменов А.М., тех.ғ.к., профессор
Бишманов Б.М., з.ғ.д., профессор
Бекмағамбетов А.Б., з.ғ.к., профессор (Қостанай)
Бектұрғанов Е.Ө., ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаты
Борбат А.В., з.ғ.к., бас редактор (Мәскеу)
Джансараева Р.Е., з.ғ.д., профессор
Данилов А.П., з.ғ.к., доцент (Санкт-Петербург)
Жұмағұлова В.И. ф.ғ.д., профессор
Жақып Б.Ө., филол.ғ.д., профессор
Жанабилов Н.Е., з.ғ.к., профессор (Астана)
Жолдыбай К., жазушы-публицист
Иванчин А.В., з.ғ.д., адвокат (Ярославль)
Ивона Массакки, профессор (Польша)
Кәрібаев Б.Б., т.ғ.д., профессор
Кленова Т.В., з.ғ.д., профессор (Самара)
Куфлева В.Н., з.ғ.к., доцент (Краснодар)
Корконосенко С.Г., с.ғ.д., профессор (Санкт-Петербург)
Қанжігітов Е.Қ., вет.ғ.д., профессор
Құрманалиев К.А., ф.ғ.д., профессор
Қуаналиева Г.А., з.ғ.д., профессор
Лопашенко Н.А., з.ғ.д., профессор (Саратов)
Мажейка Кипрас И., МЕАТР акад. (Мәскеу)
Маткаримова Г.С., з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Мельник Г.С., с.ғ.д., проф. (Санкт-Петербург)
Миндагулов Ә.Х., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Молдабаев С.С., з.ғ.д., профессор (Алматы)
Омаров Б.Ж., фил.ғ.д., профессор
Саданов А.Қ., б.ғ.д., профессор
Сапиев О.С., ҚР қоғам қайраткері
Старостин С.А., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Сұлтанмұрат Е., академик
Сматлаев Б.М., з.ғ.д., профессор
Сейтжанов Ә.Ә, з.ғ.к., доцент
Рустемов Б.Т., жазушы-публицист
Турецкий Н.Н., з.ғ.д., профессор
Тұрсынов С.Т., э.ғ.д., профессор
Усманов А., п.ғ.д., профессор
Тогжанов Е.Л., з.ғ.к.
Тойлыбаев Б.А., п.ғ.д., профессор
Тұрғараев Б.Т., з.ғ.д., профессор
Рүстемова Г.Р., з.ғ.д., профессор
Фадеев В.Н., з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Шаукенова З.К., э.ғ.д., профессор
Усманов С.У., т.ғ.д., профессор
Челадзе Г., құқық докторы, әкімшілік бизнес докторы, профессор (Грузия)
Нхи Thinh, Вьетнам Жазушылар Қауымдастығының Төрағасы (Вьетнам)
Харченко В.Б., з.ғ.д., профессор (Харьков)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Абдиров Н.М., д.ю.н., профессор
Абдукаримов О.А., общественный деятель РК
Асанов Ж.К., к.ю.н., Председатель Верховного Суда РК
Абдрасилов Б.С., д.б.н., профессор
Абдурасулова К.Р., д.ю.н., профессор (Ташкент)
Абзалов Э.М., д.ю.н., профессор, гос.советник юстиции 3-класса (Ташкент)
Аликперов Х.Д. д.ю.н., профессор, гос.советник юстиции 3-класса (Баку)
Байдельдинов Д.Л., д.ю.н., профессор
Байдаулет И.О., д.мед.н., профессор
Бисенов К.А., д.т.н., профессор
Баулин Ю.В., д.ю.н., профессор (Киев)
Бородин С.В., к.ю.н., вице-президент, адвокат (Воронеж)
Букаперова Л.А., д.ю.н., проф. (РУДН, Москва)
Ведерникова О.Н., д.ю.н., проф., судья Верховного Суда РФ (Москва)
Гаипов З.С., д.п.н., профессор
Голик Ю.В., д.ю.н., профессор (Москва)
Гриб В.В., д.ю.н., профессор, гл. ред. (Москва)
Грунтов О.И., д.ю.н., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О., д.ю.н., профессор
Елешов Р., д. с-х.н., академик НАН РК
Есим Г., д.ф.н., академик НАН РК
Елюбаев Ж.С., д.ю.н., профессор
Журынов М.Ж., академик, Президент НАН РК
Жумагулов Б.Т., д.т.н., академик НАН РК, депутат Сена-та Парламента РК
Зарилов З.С., д.ю.н., профессор (Рязань)
Зигмунд О.А., д.ю.н., профессор (Германия)
Идрисов Д.А., д.т.н., профессор
Касымбеков М.Б., д.полит.н., профессор
Кемел М., д.э.н. профессор
Кул-Мухаммед М.А., д.ю.н., профессор
Коробеев А.И., д.ю.н., профессор (Владивосток)
Козаченко И.Я., д.ю.н., профессор (Екатеринбург)
Коняхин В.П., д.ю.н., профессор (Краснодар)
Лебедев С.Я., д.ю.н., профессор (Москва)
Лиховая С.Я., д.ю.н., профессор (Киев)
Мацкевич И.М., д.ю.н., профессор (Москва, МГЮА)
Минязева Т.Ф., д.ю.н., профессор (Москва, РУДН)
Мухамедиулы А., д.ф.н., профессор
Мусаходжаева А.К., профессор, ректор КазНУИ
Мутанов Г.М., д.т.н., профессор, академик НАН РК, ректор КазНУ
Рагимов И.М., д.ю.н., профессор (Москва)
Рустамбаев М.Ю., д.ю.н. профессор (Ташкент)
Оразалин Н.М., поэт-драматург
Орлов В.Н., д.ю.н., гл. ред. журнала «Российский кримино-логический взгляд»
Сартаев С.С., д.ю.н., академик НАН РК
Сагадиев К.А., д.э.н., академик НАН РК
Сарсембаев М.А., д.ю.н., профессор
Саломов Б., д.ю.н., профессор, адвокат (Ташкент)
Султанов К.С., д.пол.н., профессор
Сыдыков Е.Б., д.и.н., академик НАН РК, ректор ЕНУ
Сыдыкова Л.Ч., д.ю.н., профессор (Бишкек)
Толеген М.А., доктор PhD, ректор ВКГУ
Шамурзаев Т.Т., д.ю.н., профессор (Бишкек)
Шестаков Д.А., д.ю.н., профессор, президент Санкт-Петербургского международного криминологического клуба

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Айтжанов Б.Д., д. вет.н., профессор
Абдуллаев К.К., д. с.-х.н., профессор
Асангазы О., общественный деятель
Абишев Т.Д., к.ю.н., профессор
Абишев Х.А., к.ю.н., доцент
Байменов А.М., к.тех.н., профессор
Бишманов Б.М., д.ю.н., профессор
Бекмагамбетов А.Б., к.ю.н., профессор (Костанай)
Бектурганов Е.У., депутат Мажилиса Парламента РК
Борбат А.В., к.ю.н., гл. редактор (Москва)
Джансараева Р.Е., д.ю.н., профессор
Данилов А.П., к.ю.н., доцент (Санкт-Петербург)
Жумагулова В.И. д.ф.н., профессор
Жакып Б.О., д.фил.н., профессор
Жанабилов Н.Е., к.ю.н., профессор (Астана)
Жолдыбай К., писатель-публицист
Иванчин А.В., д.ю.н., адвокат (Ярославль)
Ивона Массакки, профессор (Польша)
Карибаев Б.Б., д.и.н., профессор
Канжигитов Е.К., д.вет.н., профессор
Кленова Т.В., д.ю.н., профессор (Самара)
Куфлева В.Н., к.ю.н. доцент (Краснодар)
Корконосенко С.Г., д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Курманалиев К.А., д.ф.н., профессор
Куаналиева Г.А., д.ю.н., профессор
Лопашенко Н.А., д.ю.н., профессор (Саратов)
Мажейка Кипрас И., академик МЕАТР (Москва)
Маткаримова Г.С., д.ю.н., профессор (Ташкент)
Мельник Г.С., д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Миндагулов А.Х., д.ю.н., профессор (Москва)
Молдабаев С.С., д.ю.н., профессор (Алматы)
Омаров Б.Ж., д. фил.н., профессор
Саданов А.К., д.б.н., профессор
Сапиев О.С., общественный деятель РК
Сарсембаев М.А., д.ю.н., профессор
Саломов Б., д.ю.н., профессор, адвокат (Ташкент)
Старостин С.А., д.ю.н., профессор (Москва)
Султанмурат Е., академик
Сматлаев Б.М., д.ю.н., профессор
Сейтжанов А.А., к.ю.н., доцент
Рустемов Б.Т., писатель-публицист
Рустемова Г.Р., д.ю.н., профессор
Турецкий Н.Н., д.ю.н., профессор
Турсынов С.Т., д.э.н., профессор
Тогжанов Е.Л., к.ю.н., доцент
Тойлыбаев Б.А., д.п.н., профессор
Тургараев Б.Т., д.ю.н., профессор
Усманов А., д.п.н., профессор
Усманов С.У., д.т.н., профессор
Шаукенова З.К., д.соц.н., профессор
Шамурзаев Т.Т., д.ю.н., профессор (Бишкек)
Фадеев В.Н., д.ю.н., профессор (Москва)
Челадзе Г., доктор права, доктор бизнес админ., профессор (Грузия)
Ниш Thinh, Председатель Ассоциации писателей во Вьетнаме (Вьетнам)
Харченко В.Б., д.ю.н., профессор (Харьков)

EDITORIAL BOARD:

Abdirov B.D., Dr. of Law, professor
Abdulkarimov O.A., public figure of the Republic of Kazakhstan
Asanov Zh.K., Dr. of Law, the Chairman of the Supreme court of Kazakhstan
Abdrasylov B.S., Dr. of biology, professor
Abdurasulova K.R., Dr. of Law, prof. (Tashkent)
Abzalov E.M., Dr. of Law, Professor, State Counselor of Justice of the 3rd class (Tashkent)
Alikperov H.D. Dr. of Law, Professor State Counselor of Justice of the 3rd class
Baideldinov D.L., Dr. of Law, professor
Baidaulet I.O., Dr. of medical science, prof.
Bisenov K.A., Dr. of technology, professor
Baulin U.V., Dr. of Law, prof. (Kiev)
Borodin S.V., Dr. of Law, vice president, lawyer (Voronezh)
Bukaleroval L.A., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Vedernikova O.N., Dr. of Law, professor, (Moscow)
Gayipov Z.S., Dr. of political sciences, prof.
Gollik Y.V., Dr. of Law, Professor (Moscow)
Grib V.V., Dr. of Law, Professor (Moscow)
Gruntov O.I., Dr. of Law, Professor (Minsk)
Dulatbekov N.O., Dr. of Law, professor
Eleshov R., Dr. of agricultural sciences, acad. NAS RK
Esim G., Dr. of Philology, acad. NAS RK
Elubaev G.S., Dr. of Law, professor
Zhumagulov B.T., Dr. of technical sciences, Academician of the NAS of the RK
Zhurinov M.Zh., academic, President of NAS RK
Zaripov Z.S., Dr. of Law, professor (Ryazan)
Ydyrysov D.A., Dr. of history, professor
Kasimbekov M.B., Dr. of political sciences, prof.
Kemal M., Dr. of economics, professor
Kul-Muhammed M.A., Dr. of Law, professor
Korobelev A.I., Dr. of Law, professor (Bladibostok)
Kozachenko I.Ya., Dr. of Law, professor (Ekaterinburg)
Koniyaikhin B.P., of Law, prof. (Krasnodar)
Lebedev S.Y., Dr. of Law, professor (Moscow)
Lihovaya S.Y., Dr. of Law, professor (Kiev)
Matskevich I.M., Dr. of Law, professor (Moscow)
Minyazeva T.F., Dr. of Law, Professor (Moscow, RUDN)
Mukhamediyul A., Dr. of philosophy, prof.
Musakhodzhaeva A.K., professor; rector of KazNAA
Mutanov G.M., Dr. of Technical Sciences, professor, acad. of NAS RK, rector of KazNU
Ragimov I.M., Dr. of Law, professor (Moscow)
Rustambaev M.Yu., Dr. of Law, prof. (Tashkent)
Orazalin N.M., Poet, playwright
Orlov B.N., Dr. of Law, Editor-in-chief «Russian criminological view»
Sartayev S.S., Dr. of Law, acad. NAS. RK
Sagadiev K.A., Dr. of Economics, acad. NAS. RK
Siegmunt O., Dr. of Law, professor (Germany)
Sultanov K.S., Dr. of political sciences, prof.
Sydykov E.B., Dr. of history, professor, rector of ENU
Sydykova. L.Ch, Dr. of Law, professor (Bishkek)
Tolegen M.A., PhD, rector of EKSU
Shestakov D.A., Dr. of Law, professor, writer

EDITORIAL COUNCIL:

Aitganov B.D., a doctor of betener sciences is a professor
Asangazy O., public figure
Abishev T.D., candidate of Law
Abishev H.A., Dr. of Law, professor
Abdullaev K.K., Doctor of agricultural sciences, professor
Baimenov A.M., candidate of tech, professor
Bishmanov B.M., Dr. of Law, professor
Bekmagambetov A.B., Cand. of Law, professor (Kostanai)
Bekturganov E.U., Member of the Parliament of Kazakhstan
Borbat A.V., Deserved Lawyer of the Russian Federation, candidate of Law (Moscow)
Jansaraeva R.E., Dr. of Law, professor
Zhumagulova V.I. Doctor of philological sciences, Professor, academician
Zhakyp B.U., Dr. of philology, professor
Zholdybay K., writer, journalist
Ivona Massaki, professor (Poland)
Karibaev B.B., Dr. of hisroy, professor
Kangigitov E.K., a doctor of betener sciences
Klenova T.V., Dr. of Law, professor (Samara)
Kufleva V.N., cand.Sc. in Law, assistant professor (Krasnodar)
Korkonosenko S.G., Dr. of polit, professor (St.-Peterburg)
Kurmanaliev K.A., Dr. of philology, prof.
Kuanalyeva G.A., Dr. of Law, professor
Loopachenko N.A., Dr. of Law, prof. (Saratov)
Mazheika Kipras I., acad. PANS (Moscow)
Matkarimova G.S., Dr. of Law, prof. (Tashkent)
Melnik G.S., Dr. of polit, professor
Mindagulov A.N., Dr. of Law, professor
Omarov B.Zh., Dr. of philology, professor
Sadanov A.K., Dr. of biology, professor
Sapiey O.S., The public figure of RK
Sarsembaev M.A., Dr. of Law, professor
Salomov B., Dr. of Law, professor
Starostin S.A., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Sultanmurat E., academic
Smatlaev B.M., Dr. of Law, professor
Seitzhanov A.A., Ph.D., associate Professor
Rustemov B.T., writer, publicist
Rustemova G.R., Dr. of Law, professor
Turetski N.N., Dr. of Law
Tursunov C.T., Doctor of Economics, professor
Toqshanov E.L., Dr. of Law, professor
Toilybaev B.A., Dr. of pedagog., professor
Turgaraev B.T., Dr. of Law, professor
Usmanov A., Dr. of political sciences, professor
Usmanov S.U., Dr. of history, professor
Shaukenova Z.K., Dr. of soc., professor
Shamurzaev T.T., Dr. of Law, professor (Bishkek)
Fadeev V.N., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Cheladze G., Dr. of Law, professor (Gruzia)
Huu Thinh, Chairman Vietnam Writer's Association, poet (Vietnam)
Harchenko B.V., Dr. of Law, prof. (Harkov)

*“Мен өзімнің ұстазыма әкемнен кем қарыздар емеспін:
әкемнен өмір алсам, ал Аристотельден өмірімді жақсы өткізу туралы білім алдым”.*
Александр Македонский

“Ғылым мен мәдениет барлық дүниенің алтын алқасы болып отыр”.
Мұхтар Әуезов

АҚПАРАТТЫҚ ХАТ

**“ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ –
НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА”** халықаралық ғылыми
журналы ғылыми сілтеме жасау индексіне тіркелген (ИНЦ).

Журнал ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақы-
лау жөніндегі комитет ұсынған заңтану, филология, педаго-
гика, философия, өнертану ғылымдары бойынша басылым-
дар тізіміне кіреді.

**2009 жылдан бастап ай сайын жеті тілде жарық кө-
реді (қазақ, орыс, ағылшын, француз, қытай, чех, венгер
тілдерінде).**

Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж. Халық-
аралық тіркеу: ISSN 2073 – 333X, Париж, наурыз, 2009 жыл.

Журналға жазылу «Қазпошта» және Қазақстан Респуб-
ликасының барлық пошта бөлімдерінде жүргізіледі.

Журнал «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері»,
Халықаралық Қазақстан криминологиялық клубының
Президенті, заң ғылымдарының докторы, **профессор
Е.О. Алаухановтың** ғылыми жетекшілігімен шығады.

Басылым 2019 жылдан бастап Ғылыми редакторлар
мен баспагерлер ассоциациясының (Ресей, АНРИ) мүшесі
болып табылады.

Қазіргі таңда журнал отандық ғылым дамуының кілті ретінде **Мемлекет басшысының** баян-
дамасында айқындалған халықаралық ғылымиметрикалық көрсеткіштер базасына қолжеткі-
зуге мүмкіндік береді (Web of science, Clarivate Analitics, Scopus).

Басылымда мақалалар төмендегідей ғылыми бағыттар бойынша жарияланады:

- Байқау жеңімпаздары;
- Тарих пен ғылымдағы есімі ерен тұлға;
- Білім мен ғылым мәселелері;
- Жас ғалымдар мінбері;
- Мерейтой;
- Айтулы шара;
- Рецензиялар, жаңа кітаптар.

МАҚАЛАНЫҢ МАЗМҰНЫ МЕН КӨЛЕМІНЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР:

1. Мақала көлемі 10 мыңнан 20 мыңға дейінгі белгілерді құрауы керек немесе 6 бет пен 10 беттің аралығында болғаны жөн. Егер материал бұл көрсетілген мөлшерден аз немесе көп болса журнал редакциясы ұжымымен келісілуі керек;
Ескертпе: журнал форматына сәйкес авторлардан 4x5 мөлшеріндегі фотоларын жіберуін сұраймыз, мақаламен қоса жарияланады.
2. Мақала мына критерийлерге жауап беруі керек: ғылыми жаңашылдығы, жазудағы ерекшелік (мәтіннің өзіндік стилі **80 пайыздан жоғары**), мақалада зерттеліп отырған тақырып пен мәселеге деген авторлық көзқарас болғаны жөн.
3. Мақалада келтірілген материалдар тек деректерді баяндау және сипаттау мазмұнында болмауы керек;
4. Мақала мазмұнына сәйкес келетін материалдарды қолданғанда, оларды дұрыс және дәлдікпен қолдану мәселесіне мән берген дұрыс. Авторлар ұсынылған материалдың дәйектілігі үшін жауап береді, ол үшін плагиаттың жоқтығы туралы анықтама өткізеді. **ПЛАГИАТҚА жол берілмейді.**
5. **Мақалада отандық (Қазақстандық) авторлардың еңбектерін міндетті түрде қолдану керек.** Сонымен қатар «Қазақстанның ғылым мен өмірі» журналының алдыңғы сандарында жарияланған авторлардың мақалаларына сілтеме жасауға кеңес беріледі.
6. Автор мақала жазу барысында өз еңбектеріне сілтемені азырақ жасап, басқа маңызды ғалымдардың еңбектеріне сілтеме жасағаны жөн болар.

МАҚАЛА МӘТІНІН КӨРКЕМДЕУГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР:

1. Мақала мәтіні редакцияға WORD-тың кез келген нұсқасында сақталған файл түрінде жіберіледі:
2. Мақала құрылымы: мақала атауы, мақала мәтіні, автордың тегі, аты, әкесінің аты, автормен байланысу және тағы да басқа мәліметтер (атап айтқанда: жұмыс немесе оқу орны, мекенжайды көрсету, ғылыми атағы мен лауазымы, қызметі), **кілт сөздер** (5 сөзден кем болмауы тиіс), қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде қысқаша анықтама (3-4 сөйлемнен кем болмауы тиіс) және библиография. Егер мақала шет тілде жазылса, мақала атауы, мақала мәтіні, автордың тегі, аты, әкесінің аты, автормен байланысу және тағы да басқа мәліметтер (атап айтқанда: жұмыс немесе оқу орны, мекенжайды көрсету, ғылыми атағы мен лауазымы, қызметі), кілт сөздер, қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде қысқаша анықтама сонымен қатар орыс тілінде берілуі керек.
3. Мақала келесідей құрамнан тұруы тиіс: **кіріспе, негізгі бөлім, қорытынды.** Баяндаудың белгілі бір нақтыланған тәртібін сақтаған жөн.
4. Мақала мәтіні «Times New Roman» қаріпінде терілуі тиіс, қаріп өлшемі – 14, жол аралығы (интервал) – 1. Азат жолдың басталуы – 1,25 см.
5. Сілтемелер мен библиографиялық тізім Мемлекеттік стандарт (ГОСТ) талаптары бойынша рәсімделуі керек.
6. Жоғарыда көрсетілген ережелерге сәйкес келмейтін мақалалар қаралмайды.
7. Редакцияға келіп түскен материалдар **мерзімі 1 айдан 3 айға** дейінгі уақытта қаралады. Мақала үшін төлемақы – 16 000 теңге. Төлемдер, мақала жарияланады деген шешім қабылданғаннан кейін жүзеге асырылады:

Төлемақы төлеуге: Карта нөмірі:

5169 4901 1624 4343 Kaspı Gold

ЖСН: 9207 1540 0124

Жақын және алыс шетелде тұратына авторлар Western Union төлемдік жүйелері арқылы төлеуге болады.

e-mail: nauka-zan@mail.ru; web-сайт: www.nauka-zan.kz

ТМД елдеріндегі редакция өкілдігі:

• Мәскеу, ММУ:	проф. Матвеева А.А.	ұялы тел.: +7 (916) 526-44-29
• Мәскеу:	проф. Лебедев С.Я.	ұялы тел.: +7 (985) 977-28-05
• Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	ұялы тел.: +7-911-963-13-91
• Рязань:	проф. Зарипов З.С.	ұялы тел.: +7-960-5726474
• Краснодар:	проф. В.П. Коняхин	ұялы тел.: +7-918-443 56 21
• Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	ұялы тел.: +79184333395
• Киев:	проф. Лиховая С.Я.	ұялы тел.: +7 380674469485
• Харьков:	проф. Харченко В.Б.	ұялы тел.: +7 380932339968
• Ташкент:	проф. Абдурасулова К.Р.	ұялы тел.: +7 998 909 63 92 51
• Ташкент:	проф. Абзалов Э.М.	ұялы тел.: +7 998 901 87 07 01
• Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	ұялы тел.: + 992907702120
• Бішкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	ұялы тел.: + 996555753058
• Бішкек:	проф. Шамурзаев Т.Т.	ұялы тел.: + 996555789546
• Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	ұялы тел.: + 89106641313
• Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	ұялы тел.: +79624038213
• Ростов-на-Дону:	проф. Бойко А.И.	ұялы тел.: +7 (928) 158-68-17
• Екатеринбург:	доцент Сергеев Д.Н.	ұялы тел.: +7 (902) 260-15-54

Журнал редакциясының мекенжайы:

Астана қ., Алматы ауданы, Оңтүстік-Шығыс, оң жағалау, Түлкібас көш., 49 үй

e-mail: nauka-zan@mail.ru; web-сайт: www.nauka-zan.kz

Бас редактор: з.ғ.д., профессор Алауханов Есберген Оразұлы
+7 701 111 8828 (WhatsApp);

Бас ғылыми редактор: ф.ғ.к., доцент Ошанова Орынтай Жаңабайқызы
+7701 309 64 06 (Whatsapp)

Ғылыми редактор: Ақжанар Алауханова
+7 778 515 99 50 (WhatsApp)

“Чтобы писать для СМИ, не нужно никакой квалификации, но чтобы их читать, нужно в совершенстве знать вещи, мир и людей”.
Хуго Штейнхаус

“Никогда не следует хорошо говорить о себе. Следует это печатать”.
Жюль Валле

ИНФОРМАЦИОННОЕ ПИСЬМО

Международный научный журнал «НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА – ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ» включен в индекс научного цитирования (ИНЦ).

Журнал входит в Перечень изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (ККСОН) по специальностям юридических, филологических и педагогических наук и др.

Журнал издается с 09.02.2009 года, ежемесячно, на семи языках (казахский, русский, английский, французский, китайский, чешский, венгерский).

Государственная регистрация: №9875-Ж. Международная регистрация: ISSN 2073 – 333X, Париж, март 2009 г.

Подписка на журнал производится в «Қазпошта» и почтовых отделениях Республики Казахстан.

Журнал выходит под научной редакцией д.ю.н., профессора, «Заслуженного деятеля Казахстана», Президента Международного Казахстанского криминологического клуба – Алауханова Е.О.

С 2019 года издание вступило в ряды первого в России профессионального сообщества редакторов и издателей – Ассоциацию научных редакторов и издателей (**Association of science editors and publishers**).

В настоящее время, Издание открывает доступ к международной наукометрической базе данных (*Web of science, Clarivate Analytics, Scopus*), определенного Главой государства в качестве ключевого развития отечественной науки. Вместе с тем, Редакция Международного журнала сотрудничает с иностранными регистрационными агентствами, которые с использованием разработанных международным фондом DOI (*International DOI Foundation, IDF*) стандартом присваивают DOI в различных предметных областях.

У Журнала «НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА» имеется возможность выпускать материалы к публикации, как с идентификаторами цифрового объекта, так и без них. Цифровой идентификатор объекта **DOI (Digital Object Identifier)**, представляющий собой уникальную строку из букв и цифр присваивается объектам по желанию авторов и на отдельных возмездных условиях.

В издании публикуются статьи по следующим научным рубрикам:

- Победители конкурса
- Имя в истории и науке
- Вопросы образования и науки
- Трибуна молодых ученых
- Юбилей
- Мероприятия
- Рецензии, новые книги
- Разное

ТРЕБОВАНИЯ К СОДЕРЖАНИЮ И ОБЪЕМУ СТАТЬИ:

1. **Язык научной статьи** и используемая в ней терминология должны быть понятны широкому кругу читателей и представителям всех специальностей.
2. **Научный стиль** должен соответствовать общепринятым нормам литературной речи, отличаться от разговорного, делового и иных стилей, характеризоваться логически стройным изложением произведения, сопровождаться аргументацией каждой позиции автора.
3. **Объем статьи** должен составлять от 15 до 30 тыс. знаков (с пробелами, с учетом сносок и надписи) или 6–10 страниц. Опубликование материалов меньшего или большего объема предварительно согласовывается с Редакцией журнала.
4. **Статья** должна отвечать критериям актуальности, научной новизны, уникальности (свыше 80% оригинальности текста), содержать авторский подход к изучаемой теме/проблеме.
5. **Материал**, содержащийся в статье, не должен быть описательным, констатирующим общеизвестные факты. Рукописи, воспроизводящие законодательную базу, подлежат отклонению.
6. **Необходимо обращать** внимание на использование заимствованного материала, точность и правильность его цитирования. Авторы несут ответственность за достоверность предоставленного материала, что подтверждается результатом сравнительно-сопоставительного анализа, проведенного при помощи системы «Антиплагиат». **Не допускается ПЛАГИАТ.**
7. **В статье** необходимо широко использовать труды казахстанских авторов, внесших в развитие и совершенствование отечественной науки.
Редакция Журнала настоятельно рекомендует авторам содержать ссылки на статьи авторов, опубликованных в предыдущих номерах журнала «Наука и жизнь Казахстана».
8. **Самоцитирование** в статье при написании автором научной работы допускается в наименьшем количестве. Рекомендуется обратить внимание на значимые научные труды ученых мира.

Примечание: согласно формату журнала просим авторов высылать фото в размере 4x5, которая будет опубликована вместе со статьей.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ ТЕКСТА СТАТЬИ:

1. **Текст научной статьи** направляется в Редакцию в виде файла, сохраненного в любой версии Word с расширением.
2. **Структура научной статьи:**
 - а) **название статьи;**
 - б) **текст статьи;**
 - в) **Сведения об авторе** (место работы/учебы с указанием адреса, должности, степени, звания, электронный адрес, контактные данные);
 - г) **индексы** УДК и / или ББК;
 - д) **ключевые слова** (в количестве не более 5);
 - е) **аннотация** (из 3-4 предложений);
 - ж) **библиография.**
 - Если статья написана на иностранном языке, то название статьи, текст статьи, Ф.И.О., контактные и иные данные об авторе (место работы/учебы с указанием адреса, должности, степени, звания), ключевые слова, аннотация должны быть представлены на казахском и (или) русском языках.
3. **Статья** должна состоять из следующих элементов: введение, основная часть и заключение. Необходимо соблюдать определенную последовательность.
4. **Текст** должен быть набран одним и тем же шрифтом – Times New Roman. Высота шрифта – 14 пунктов. Межстрочный интервал – одинарный. Абзацный отступ – 1,25 см.
5. **Ссылки** на использованные в работе источники следует оформлять в квадратных скобках по тексту статьи с указанием Ф.И.О. автора, года издания и страниц. *Пример внутри текстовой библиографической ссылки: [Савицкий В.М., 1996, с. 47].*

Выдержки из нормативных правовых актов оформляются в виде постраничных сносок. Например, в тексте: «В соответствии со ст. 5) ч. 2 ст. 293 ГПК РК, «не могут быть оспорены в суде в соответствии с настоящей главой, решения, действия (бездействие) государственных органов, органов местного самоуправления, общественных объединений, организаций, должностных лиц, государственных служащих, подлежащие судебному обжалованию юридическими лицами, в уставном капитале которых имеется доля государства».

В за текстовой ссылке нормативный правовой акт оформляется следующим образом: «Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан. [Электронный ресурс]: Кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК. Доступ из Информационно-правовой системы нормативных правовых актов РК «Әділет». Режим доступа: URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377/> свободный. (Дата обращения: 28.01.2019).

Допускается также указывать только электронный адрес ресурса. **Пример:** URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>

Аналогичным образом оформляются ссылки на электронные книги, журналы, газеты и т.п.

6. Библиографический список должен быть оформлен в соответствии с «ГОСТ 7.1-2003. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». Библиографический список входит в общее число страниц статьи и приводится в конце статьи в алфавитном порядке. В Библиографическом списке приводятся все выходные данные издания. **Пример оформления учебного пособия:** Организация судебной власти в Российской Федерации: Учеб. пособие для вузов / В.М. Савицкий; Рос. акад. наук, Ин-т государства и права, Акад. правовой ун-т. — М.: Бек, 1996. — 320 с.

Пример оформления научной статьи: Аблаева Э.Б. История развития теории разделения властей: определение роли судебной системы // Вестник Поволжского института управления. — Саратов: Изд-во «Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации (Москва), 2018. Т. 18. № 7. — С. 52-62.

Пример оформления статьи, опубликованной в сборниках конференций: Виноградов В.А. Правовое государство и верховенство права: доктрины, конкуренция юрисдикций, обеспечение правовой свободы. Позиции КС РФ в отношении правового государства // Доктрины Правового Государства и Верховенства Права в современном мире / Сборник статей. Ответственные редакторы: В.Д. Зорькин, П.Д. Баренбойм — М.: ЛУМ, Юстицинформ, 2013. — С. 373-395.

Пример оформления автореферата диссертации: Фролова, Е.А. Неокантианство в русской философии права во второй половине XIX — первой половине XX в.: автореф. дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.01 / Фролова Елизавета Александровна. — М., 2013. — 47 с.

Пример оформления диссертации: Лукьянова, Е.Г. Учения о законе в политико-правовой мысли России XIX — начала XX вв.: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.01 / Лукьянова Елена Геннадьевна. — М., 2018. — 425 с.

Нормативные правовые акты не входят в Библиографический список.

Библиографический список должен содержать только те работы, которые приводятся автором в тексте статьи и были ранее опубликованы в соответствующих изданиях.

Библиографический список должен быть оформлен в соответствии с «ГОСТ 7.1-2003. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

7. Статьи, оформленные не в соответствии с указанными выше требованиями, остаются без рассмотрения.
8. Все поступившие материалы рассматриваются от 1 до 3 месяцев и публикуются в порядке очередности.

Оплата по реквизиту:

Публикационная плата составляет 16 000 тенге.

Номер карты: 5169 4901 1624 4343 Kaspi Gold

ИИН: 9207 1540 0124

Авторы дальнего и ближнего зарубежья могут произвести оплату через платежные системы Western Union

Представительство редакции в СНГ:

• Москва МГУ:	проф. Матвеева А.А.	моб.: +7 (916) 526-44-29
• Москва:	проф. Лебедев С.Я.	моб.: +7 (985) 977-28-05
• Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	моб.: +7-911-963-13-91
• Рязань:	проф. Зарипов З.С.	моб.: +7-960-5726474;
• Краснодар:	проф. Коняхин В.П.	моб.: +7-918-443 56 21
• Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	моб.: +79184333395
• Киев:	проф. Лиховая С.Я.	моб.: +7 380674469485
• Харьков:	проф. Харченко В.Б.	моб.: +7 380932339968
• Ташкент:	проф. Абдурасулова К.Р.	моб.: +7 998 909 63 92 51
• Ташкент:	проф. Абзалов Э.М.	моб.: +7 998 901 87 07 01
• Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	моб.: + 992907702120
• Бишкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	моб.: + 996555753058
• Бишкек:	проф. Шамурзаев Т.Т.	моб.: + 996555789546
• Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	моб.: + 89106641313
• Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	моб.: +79624038213
• Ростов-на-Дону:	проф. Бойко А.И.	моб.: +7 (928) 158-68-17
• Екатеринбург:	доцент Сергеев Д.Н.	моб.: +7 (902) 260-15-54

Адрес редакции журнала:

г. Астана, Алматинский район, Юго-Восток, правый берег, ул. Тулкибас, д.49;

e-mail: nauka-zan@mail.ru; web-сайт: www.nauka-zan.kz

Гл. редактор: д.ю.н., проф. Алауханов Есберген Оразулы
+7 701 111 8828 (WhatsApp);

Гл. научный редактор: к.ф.н., доцент Ошанова Орынтай Жанабаевна
+7701 309 64 06 (Whatsapp)

Научный редактор: Акжанар Алауханова
+7 778 515 99 50 (WhatsApp)

*«Всегда выбирайте самый трудный путь – на нем вы не встретите конкурентов»
Шарль де Голль*

*«Централизованное распространение в конечном итоге приведет к возврату утроенного
инвестированного капитала»
Джефф Безос*

ЖУРНАЛ РАСПРОСТРАНЯЕТСЯ:

1. Франция. Библиотека Парижского университета Сорбонны
2. Библиотека Гарвардского университета
3. Польша. Университет им.Николая Коперника в Торуне.
4. Венгрия. Национальная библиотека имени Сеченьи
5. Чехия. Библиотека Карлова университета
6. Библиотека филиала Нью-Йоркского университета в Праге
7. Турция. Библиотека Стамбульского университета
8. Библиотека Ассоциации Юристов Стран Черноморского и Каспийского Регионов
9. Библиотека Санкт-Петербургского Международного Криминологического Клуба
10. Библиотека Администрации Президента Республики Казахстан
11. Библиотека культурного центра Президента Республики Казахстан
12. Библиотека Сената Парламента Республики Казахстан
13. Библиотека Мажилиса Парламента Республики Казахстан
14. Национальная академическая библиотека Республики Казахстан (г. Астана)
15. Национальная библиотека Республики Казахстан (г. Алматы)
16. Библиотека Казахской национальной академии музыки (г.Астана)
17. Библиотека Казахской национальной академии искусств им.Т.К.Жургенова (г.Алматы)
18. Библиотека Евразийского Национального Университета им. Л.Н.Гумилева
19. Научная библиотека Казахского национального аграрного университета (г.Астана)
20. Библиотека Казахского Национального Университета им. аль-Фараби
21. Библиотека Казахского Национального Педагогического Университета им. Абая
22. Библиотека университета им. Сулеймана Демиреля
23. Библиотека Международного Казахско-Турецкого Университета им. Х.А.Ясави
24. Библиотека Казахского гуманитарно-юридического университета
25. Библиотека Карагандинской академии МВД РК им. Б.Бейсенова
26. Библиотека Алматинской академии МВД РК

27. Библиотека КарГУ им. Е.А.Букетова
28. Библиотека Карагандинского университета «Болашақ»
29. Научная библиотека Восточно-Казахстанского государственного технического университета им. Д.Серикбаева
30. Научная библиотека Восточно-Казахстанского государственного университета им. С.Аманжолова
31. Научная библиотека Кокшетауского государственного университета им.Ш.Уалиханова
32. Российская государственная библиотека (г.Москва)
33. Библиотека Российской академии народного хозяйства государственной службы при Президенте Российской Федерации (РАНХиГС)
34. Читальный зал юридического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова
35. Библиотека Университета им. О.Е. Кутафина
36. Библиотека Московского университета МВД России
37. Библиотека Московского следственного комитета РФ
38. Библиотека Всероссийской государственной академии юстиции
39. Библиотека ВНИИ МВД России
40. Библиотека Российской академии правосудия
41. Научная библиотека Кубанского государственного университета (г.Краснодар)
42. Научная библиотека Ярославского государственного университета им. П.Г.Демидова
43. Библиотека Санкт-Петербургского государственного университета
44. Библиотека Академии Генеральной прокуратуры РФ
45. Библиотека Рязанской академии права и управления ФСИН РФ
46. Библиотека Северо-Кавказская академия гос. службы (Ростов-на-Дону)
47. Библиотека Уральская государственная юридическая академия
48. Библиотека Омской академии МВД РФ
49. Библиотека Томского государственного университета
50. Библиотека Саратовской государственной юридической академии
51. Библиотека Саратовского центра по исследованию проблем организованной преступности и коррупции
52. Научная библиотека Новосибирского государственного университета
53. Научная Библиотека Дальневосточного федерального университета
54. Библиотека Самарского университета
55. Библиотека Белорусского государственного университета
56. Библиотека Киевского национального университета
57. Научная библиотека им. М.Максимовича
58. Научная библиотека национального авиационного университета (г.Киев)
59. Национальная научная библиотека Грузии
60. Библиотека Ереванского государственного университета языков и социальных наук им. В.Я.Брюсова
61. Библиотека Туркменского государственного университета им. Махтумкули
62. Национальная библиотека Азербайджана
63. Азербайджанская национальная библиотека им. М.Ф. Ахундова
64. Библиотека Академии Полиции МВД Азербайджанской Республики
65. Библиотека Ташкентского государственного юридического института
66. Библиотека академия МВД Республики Узбекистан
67. Библиотека Литературного института Узбекистана
68. Ташкентский государственный педагогический университет им. Низами
69. Библиотека Таджикского национального университета
70. Академия МВД Кыргызской Республики им. генерал-майора милиции Э.А. Алиева
71. Библиотека (КРСУ) Кыргызско-Российского славянского университета им. Б.Н. Ельцина
72. Библиотека Национальной Академии наук Кыргызской Республики

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ – CONTENTS

ЗАҢ ҒЫЛЫМЫ – ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА – LAW

Альмухамбетов Ж.Н. ПРОБЛЕМЫ БОРЬБЫ С КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬЮ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	17
Ашимова Д.И. ОБЪЕКТИВНЫЕ ПРИЗНАКИ СОСТАВА УГОЛОВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ И НЕЗАКОННЫЙ ВЫВОЗ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНЕГО ЗА ПРЕДЕЛЫ РК	22
Ашимова Д.И. ҚЫЛЫМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІКТІҢ ЖАЛПЫ ШАРТТАРЫ	25
Аяганова С.С. ВОПРОСЫ СООТНОШЕНИЯ СУБЪЕКТОВ ОРГАНИЗОВАННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ В УГОЛОВНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН МЕЖДУНАРОДНЫМ СТАНДАРТАМ	28
Байжанова К.Т., Лавничак А. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ОБЛЫСТЫҚ МАҢЫЗЫ БАР ҚАЛАЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІ ТУРАЛЫ	33
Есембаева Ж. ОТДЕЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ НЕЗАВИСИМОСТИ СУДЕБНОЙ ВЛАСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	37
Жунусбекова А.Ж. ТРАНСШЕКАРАЛЫҚ СУ РЕСУРСТАРЫН ПАЙДАЛАНУ БОЙЫНША ОРТАЛЫҚ АЗИЯ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ ӨЗАРА ӘРЕКЕТ ЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ДАМУ БОЛАШАҒЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ	42
Zheksekin A.K., Bozhkarauly A. FEATURES OF THE BASIC PRINCIPLES OF LEGISLATIVE ACTIVITY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	46
Ибрагимова Ф.Г., Разиева Д.Б., ОТРАСЛЕВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИНСТИТУТА МОРАЛЬНОГО ВРЕДА В ТРУДОВЫХ ПРАВООТНОШЕНИЯХ	50
Pyassov K.T. THE RELIGIOUS ASSOCIATIONS AS SUBJECTS OF CIVIL LAW: HISTORY, MODERNITY AND THE MAKING OF FOREIGN EXPERIENCE	55
Курентаев А. МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ИСПОЛНЕНИЯ НАКАЗАНИЙ, НЕ СВЯЗАННЫХ С ИЗОЛЯЦИЕЙ ОСУЖДЕННОГО ОТ ОБЩЕСТВА	59
Курманова А.К. ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОХРАНЫ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНЫХ ОБЪЕКТОВ КАЗАХСТАНА И ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ	62
Курманова А.К. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСТЕГІ ПРОКУРОРДЫҢ ОРНЫ	66
Сагинбеков К.С., Бекенова А.Б., Жумагулова Б.П., Еркебаева А.К. НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА «О ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЕКРЕТАХ»	70
Сайлибаева Ж.Ю. ПОНЯТИЕ ЖЕРТВЫ ПРЕСТУПЛЕНИЯ: ВИКТИМОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА	74
Сулейменова С.Ж., Устюкова В.В., Джумабаева К.А. ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ КРИТЕРИЕВ ОТЛИЧИЯ ПРАВОВОГО СТАТУСА НАСЛЕДНИКА ОТ ПРАВОВОГО СТАТУСА АВТОРА И/ИЛИ ПРАВООБЛАДАТЕЛЯ	79

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМЫ – ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НАУКА – PEDAGOGY

Архабаева Д.А. ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕ РЕТІНДЕ БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТАРДЫҢ БАСҚАРУШЫЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ДАМУ	86
Жумашева А. Ш. , Саметова Ф. Т. К ПРОБЛЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ ФУНКЦИОНАЛЬНОГО ЧТЕНИЯ	90

Кашаганова Т.У. СОДЕРЖАНИЕ ТЕРМИНА «ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ТЕХНИКА» В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ И ЗАРУБЕЖНОЙ ТЕОРИИ.....	97
Кунанбаева М.Ш. КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ И РЕАЛЬНАЯ ПРАКТИКА НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ.....	100
Кунанбаева М.Ш. РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ	107
Мырзабекова Н.Е. СЫН ТҮРҒЫСЫНАН ОЙЛАУДЫ ДАМУҒА ТЕХНОЛОГИЯСЫ	113
Рамаданова Ж.Д. ОПЫТ ДУАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ КазНПУ им. АБАЯ: ПУТИ И ПОИСКИ	117
Salikov Zh., Kuleimenov A., Shaldybaev D., Kaiyrbekov Y. SCIENTIFIC FOUNDATIONS OF THE PATRIOTIC EDUCATION OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN	123
Сейсенбаева Ж.А. БІЛІМАЛУШЫЛАРДЫ БАТЫРЛАР ОБРАЗЫ АРҚЫЛЫ ОТАНСҮЙГІШТІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ	128
Смаглый Т.И., Павличенко А.А. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ РЕГУЛЯТИВЫ ПРОБЛЕМЫ СОЦИОКУЛЬТУРНОГО РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ ПОДРОСТКОВ	132
Сопбеков С.О. ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИЕТІ ЖӘНЕ МУЗЫКАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІНІҢ ЗЕРТТЕЛУІ	137
Сутеева М.А., Шаштыгарин М.М. ҰСТАЗДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШЕБЕРЛІГІ	141

ФИЛОЛОГИЯ – PHILOLOGY

Керембекова М.Н. АҒЫЛШЫНТІЛДІ ТЕРМИНДЕРДІҢ ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕ БЕРІЛУ ТӘСІЛДЕРІ МЕН ЖОЛДАРЫ	147
Қанабекова М.Қ. ҚАЗАҚ ТІЛ БІЛІМІНДЕ АНТРОПОЦЕНТТІК ПАРАДИГМА АЯСЫНДАҒЫ «ТІЛДІК ТҮЛҒАНЫҢ» ЗЕРТТЕЛУІ.....	150
Мусабекова У.А., Культурсынова Ф.Б., Болганова А.М. КОНЦЕПТ ЖҮРЕК В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ МЫРЗАТАЯ ЖОЛДАСБЕКОВА	154
Омарова А.М., Тажикеева А.Ш., Шершнева В.Ю. SOCIO-CULTURAL ASPECT IN LITERARY TRANSLATION	160
Рысбаева Г.Қ., Исаева Ж.Т., Тұңғышбаева Ғ.Ж. ШЫҒЫСТЫҢ ЕҢ КӨНЕ ДАНАЛЫҚ МҰРАСЫ – «АВЕСТА» КІТАБЫ	163
Сарыбаева З.У., Каримова Г.С. ПӘНАРАЛЫҚ ОҚЫТУ НЕГІЗІНДЕ ТІЛДІК ЕМЕС МАМАНДЫҚ СТУДЕНТТЕРІНІҢ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТІН ДАМУҒА ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	169
Smagulova A., Boribayeva S., Matkerimova R. FORMAL AND STRUCTURAL ORGANIZATION OF OIL AND GAZ TERMS IN ENGLISH AND KAZAKH LANGUAGES	173
Сыздықова Г.О., Жүсіп А.Қ. БАЙЫРҒЫ ҚАЗАҚ ӨЛШЕМДЕРІНІҢ ЭТНОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ СИПАТЫ	179
Финогенова Н.А. НОВЕЛЛА ХОРХЕ ЛУИСА БОРХЕСА «ТРИ ВЕРСИИ ПРЕДАТЕЛЬСТВА ИУДЫ» В ЛИТЕРАТУРЕ ПОСТМОДЕРНИЗМА	185

ӨНЕРТАНУ ҒЫЛЫМЫ – ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ - ART

Омер Займоглу, Альмухамбетов Б.А., Абижановой А.Ш. ҰЛТТЫҚ КЕСТЕ ӨНЕРІНІҢ ШЫҒУ ЖӘНЕ ДАМУ ТАРИХЫ	188
--	-----

ЗАҢ ҒЫЛЫМЫ
ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА
LAW

АЛЬМУХАМБЕТОВ Ж.Н.

*канд. юридич. наук, старший преподаватель
кафедры теории и истории государства и права,
конституционного права ЕНУ им. Л.Н. Гумилева*

БУРАБЕКОВА А.

студентка 3 курса группы Инф-32 ЕНУ им. Л.Н. Гумилева

ПРОБЛЕМЫ БОРЬБЫ С КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬЮ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Түйіндеме. Мақалада Қазақстан Республикасындағы киберқылмыстылықпен күрес жүргізудің қазіргі таңдағы құқықтық және ұйымдастырушылық мәселелері қарастырылады, қылмыстылықтың бұл түрінің тарау себептері мен шарттары ашылып, онымен күресті күшейту бойынша ұсыныстар енгізілген.

Түйін сөздер: Ақпарат, ақпараттық өріс, кибераумақ, киберқылмыстылық, қолма-қол емес қаражатты жымқыру.

Резюме. В данной статье рассматриваются правовые и организационные проблемы борьбы с киберпреступностью в Республике Казахстан на современном этапе, раскрываются причины и условия распространения данного вида преступности, вносятся предложения по усилению борьбы с этой преступностью.

Ключевые слова. Информация, информационная сфера, киберпространство, киберпреступность, хищения безналичных средств.

Summary. In this article the legal and organizational problems of fight are examined against cybercrime in Republic of Kazakhstan on the modern stage, reasons and terms of distribution of this type of criminality are open up, brought in suggestion on strengthening of fight against this criminality.

Keywords. Information, informative sphere, cyberspace, thefts of cashless facilities.

Мы живем в эпоху развития информационного общества, когда компьютеры и телекоммуникационные системы охватывают все сферы жизнедеятельности человека и государства.

Проблемы безопасности киберпространства и глобальных коммуникационных сетей волнуют умы многих ученых различных специальностей всего мирового сообщества, в том числе и ученых-юристов Республики Казахстан.

Компьютерные преступления в наши дни постепенно увеличиваются. Жертвами киберпреступников, орудующих в виртуальном пространстве, могут стать не только граждане Республики, но и целые государства. При этом безопасность тысяч пользователей может оказаться в зависимости от нескольких преступников.

Под киберпреступностью понимается группа мошенников, действующих через Интернет ресурсы. Киберпреступность на сегодняшний день является одной из наиболее серьезных угроз для национальной безопасности страны в информационной сфере.

Жертвами преступников становятся учреждения, предприятия и организации, использующие автоматизированные информационные системы для обработки бухгалтерских документов, проведения платежей и других операций. Чаще всего мишенями киберпреступников становятся банки или счета физических лиц в тех же банках и финансовых организациях [1].

За последние 10-15 лет резко увеличилось количество преступлений с использованием вычислительной техники или иной электронной аппаратуры, хищения наличных и безналичных денежных средств. Согласно статистическим данным, за 8 месяцев 2016 года в республике зарегистрировано 69 преступлений данного характера (за 8 месяцев 2017 г. – 55). Подразделения по борьбе с преступлениями в сфере информационных технологий могут противостоять таким угрозам. У них уже есть положительные результаты: так, в текущем году возбуждено более 130 уголовных дел [2].

Основные виды преступлений в сфере информационных технологий включают как распространение вредоносных вирусов, взлом паролей, кражу номеров кредитных карточек и других банковских реквизитов (фишинг), так и распространение противоправной информации (клеветы, материалов, возбуждающих межнациональную и межрелигиозную вражду и т.п.) через Интернет, коммунальные объекты. Киберпреступность угрожает не только отдельным лицам или организациям, но потенциально

национальной безопасности любой страны, достигшей значительного уровня компьютеризации в жизненно важных отраслях экономики.

В целях борьбы с киберпреступностью вводятся законодательные акты, которые будут заслоном от совершения подобных уголовных правонарушений.

Основным средством борьбы с компьютерным вероломством должна стать система уголовного законодательства. Поэтому закономерным стало введение в Особенной части УК Республики Казахстан статьи 227, которая предпринимает меры предупреждения и наказания компьютерных преступлений. Приведение в действие данной статьи свидетельствует об обязанности законодателя не только осуществлять уголовно-правовое регулирование информационной сферы общественных отношений, но и путём угрозы уголовным наказанием снизить рост несанкционированного доступа к ЭВМ и компьютерной информации.

Несанкционированным доступом (НСД) к компьютерной информации является незапланированное ознакомление, обработка, копирование, применение различных вирусов, разрушающих программные продукты, модификацию и уничтожающих информацию в нарушение установленных правил разграничения доступа. Особенностью распространения несанкционированного доступа к информации компьютеров является компьютерный вирус, при помощи которого хакеры добиваются не только важной нужной информации, но и наносят тяжёлое поражение всем компьютерным системам. Из неудачной заражённой программы, вирус активизируется, находит и заражает другие программы, портит файлы, таблицу размещения файлов на диске, засоряет оперативную память, приводит к неправильной работе в операционной системе. Более того, вирусы переносятся на другой компьютер с помощью заражённых дискет или локальной сети.

В настоящее время существуют более 3000 вирусов, которые распространяются через всемирную глобальную компьютерную сеть Internet. Всё это привело к росту преступлений в сфере компьютерной информации, отличающихся от других преступных деяний. Преступления в сфере компьютерной информации отличаются тем, что компьютер выступает в качестве предмета посягательства, при этом как техническое средство совершения преступления. Как предмет посягательства, компьютер является предметом преступлений против собственности, его хищения, уничтожения или повреждения. Компьютер как техническое средство совершения преступления рассматривается в одном ряду с такими средствами, как оружие, автомобиль и другие технические приспособления, Правонарушитель использует компьютер для облегчения хищения, сокрытия налогов. Уголовный кодекс РК предусматривает ответственность за неправомерный доступ к охраняемой законом компьютерной информации в системе ЭВМ или их сети, если это деяние повлекло уничтожение, блокирование, модификацию информации, нарушение работы ЭВМ. Поэтому законодатель не случайно выделил данное посягательство на первое место в сфере компьютерной информации.

По словам заместителя председателя Комитета криминальной полиции МВД РК Бекета Аймагамбетова, из-за стремления преступников укрепить свои позиции в информационной сфере у полицейских возникла объективная необходимость усовершенствовать формы, средства и методы своей деятельности. Для этого в криминальной полиции МВД и во всех департаментах внутренних дел республики созданы подразделения по борьбе с преступлениями в сфере информационных технологий [3].

Деяния хакеров не имеют ни географических, ни технических границ. Несмотря на явные признаки незаконного проникновения в личные компьютерные сети, с заявлением в органы внутренних дел граждане обращаются крайне редко или с большим опозданием, что значительно усложняет поиск преступников. Следовательно, необходимо признать, что существующей нормы недостаточно для эффективной профилактики и борьбы с преступлениями в сфере компьютерных технологий.

Это обусловлено тем, что данная категория преступлений имеет большое разнообразие проявлений, сложно поддающихся квалификации по ст. 227 УК РК и поэтому остающихся без наказания. В этой связи видится необходимым принятие отдельного нормативного правового акта – Закона Республики Казахстан «О компьютерных преступлениях», который будет предусматривать все многообразие компьютерных преступлений, ответственность за них, а также учитывать особенности личности компьютерного преступника [4].

Стоит отметить, что личность преступника, совершающего компьютерные преступления, также многолика, как и сами преступления. Этот факт еще более подтверждает необходимость принятия, указанного выше нормативного правового акта.

Предлагаемый нормативный правовой акт направлен на создание системы защиты информации персонального характера, конфиденциальности и гарантированности права собственности (при обналичивании электронных счетов и т.п.), авторского права и др.

Безусловно, для более успешного развития компьютерных технологий, не нарушающих права человека и гражданина, в Казахстане необходима особая законодательная стратегия, которая способствовала бы республике повысить темпы интеграции в глобальный и открытый рынок и восприятию характерных для такого рынка правил [4].

Такая стратегия должна быть, прежде всего, реализована в Законе Республики Казахстан «О компьютерных преступлениях» и должна обеспечивать:

1) безопасность и исключение возможности случаев мошенничества и/или административных правонарушений в сфере электронной торговли, в том числе и в сфере использования банковских карточек при оплате товаров и услуг;

2) защиту прав и интересов потребителя, а именно в части:

– охраны частной жизни;

– защиты прав ребенка от несанкционированного показа, распространения, рекламирования информации, опасных для его здоровья и психики, а также от возможности продажи ему товаров подобного характера в сети Интернет;

– обеспечения интересов потребителя посредством защиты его прав на информацию о товаре и/или Интернет-магазине, на возврат и обмен товара/услуги, приобретенных в режиме онлайн, а также на отказ от выполнения непосредственно договора купли-продажи, заключенного с Интернет-поставщиком товаров/услуг [5].

Имеется модельный закон «Об интернете», который устанавливает принципы и определяет основные направления регулирования правовых отношений, возникающих при использовании сети Интернет, в целях гармонизации регулирования указанных отношений в государствах – участниках СНГ и обеспечения совершенствования национальных законов в тех сферах, где использование сети Интернет может явиться основанием возникновения тех или иных правовых отношений.

Таким образом, предлагаемый нормативный правовой акт будет способствовать дальнейшему развитию в Казахстане безопасности, конфиденциальности, целостности и доступности информации, а также будет направлен на борьбу со всеми, в том числе и «молодыми» преступлениями в глобальных коммуникационных сетях, в частности в сети Интернет [6].

В правоохранительных органах отмечают, что в основном нарушителями закона в сфере информационных технологий являются молодые люди, и наказание, которое они несут, зачастую условное. «За совершение преступлений, не повлекших большого материального ущерба, впервые или не в составе организованной группы хакеру грозит максимум 3 года. В основном по статьям сегодня проходят молодые люди, студенты. Учитывая все смягчающие обстоятельства, они получают условные сроки», – говорят в полиции. Стражи порядка напоминают, что простой «взлом» сайта не тянет на «извлечение материальной выгоды», но попадает под термин «модификация», то есть изменение информации, которая охраняется законом, а в Уголовном кодексе, как выразились в МВД, «прописаны многие вещи». Хакер является законопослушным гражданином страны до тех пор, пока он не вошел в соприкосновение с ее Уголовным кодексом. Разработка «Киберщита» осуществляется в рамках правительственной программы борьбы с терроризмом на 2017-2020 гг. «Киберщит» это «целый комплекс организационно-правовых и организационно-технических мер. Набор аппаратно-программных комплексов и проектов, реализуемых государственными органами в сфере информационной безопасности, кибербезопасности». В Казахстане уже «существует система централизованного управления сетями коммуникаций, которую называют Электронной границей», – сказал он на заседании. – Создан сертификат безопасности, который позволяет ограничить доступ с территории страны к незаконной информации, использующей шифрование» [7].

В Послании Назарбаева народу Казахстана «озвучена необходимость повышать грамотность граждан страны в области информационных технологий, доносить информацию об угрозах и рисках до всех слоев населения, формировать... базовые навыки по защите от киберугроз и безопасному использованию информационных систем» [7].

«Киберщит» обеспечит «защиту инфраструктуры органов власти, расследование компьютерных инцидентов, образовательные инициативы и сервисные услуги в области информационной безопасности».

В ответ правительство заблокировало или удалило более 110 000 проэкстремистских веб-сайтов и других Интернет-ресурсов в прошлом году, по данным Министерства информации и коммуникаций [7].

Стратегией развития «Казахстан-2050» в качестве долгосрочного приоритета определена национальная безопасность, одним из элементов которой является информационная безопасность. Актуальность проблемы обеспечения информационной безопасности обусловлена, прежде всего колоссально возросшим потоком информации на многие стороны жизни страны, активно влияющей на состояние политической, экономической, оборонной и других составляющих безопасности Казахстана. Проникая во все сферы деятельности государства, информация приобретает конкретное политическое, материальное и стоимостное выражение. Национальная безопасность страны существенным образом зависит от обеспечения информационной безопасности, и в ходе технического прогресса эта зависимость будет возрастать. В основе обеспечения информационной безопасности лежат в первую очередь национальные интересы Республики Казахстан.

Согласно статье 22 Закона Республики Казахстан «О национальной безопасности» обязанностью государственных органов, организаций, независимо от формы собственности, является принятие всех необходимых мер по недопущению информационной зависимости Казахстана, информационной экспансии и блокады со стороны других государств, информационной изоляции Президента, Парламента, Правительства и сил обеспечения национальной безопасности Республики Казахстан.

Многие госорганы в настоящее время имеют подключение локальных вычислительных сетей к внешним сетям передачи данных, что приводит к возникновению уязвимости в системе обеспечения защиты локально-вычислительных сетей госорганов.

В этой связи комитетом в настоящее время иницируется ряд нормативных правовых актов, предписывающих отделять локальные компьютерные сети государственных органов от внешних открытых сетей передачи данных, а использование Интернета должно производиться в автономном режиме, независимо от локальной компьютерной сети.

Ни для кого не секрет, что злоумышленник, совершив ту или иную компьютерную атаку, старается замести следы своих соединений и изменить журналы регистрации провайдера. В этой связи комитетом совместно с Агентством РК по информатизации и связи разрабатывается проект нормативного правового акта, предписывающий операторам связи создавать архив регистрации всех соединений для использования этих данных в расследовании фактов совершения компьютерных правонарушений.

Необходимо отметить, что компьютерные преступления имеют высокий уровень латентности (скрытности) и являются трудно выявляемыми. Кроме того, большинство правонарушений, совершаемых в отношении локальных вычислительных сетей государственных органов, не получают должного уровня противодействия со стороны правоохранительных структур ввиду сокрытия фактов осуществления попыток неправомерного доступа самими госорганами.

В повседневной работе целесообразно уделять особое внимание созданию и внедрению в государственных органах эффективной системы обнаружения так называемых «хакерских» атак в режиме реального времени, предусматривающей функцию немедленного информирования правоохранительных органов для проведения неотложных оперативно-розыскных мероприятий по пресечению противоправных действий.

Для того, чтобы не стать жертвами киберпреступников, рекомендуется соблюдать следующие правила:

- не распространяйте Ваши паспортные данные, реквизиты банковские карты, данные для входа и Интернет-банк (логин и пароль), не используйте один пароль для всех Интернет-ресурсов;

- при поступлении на мобильный телефон, компьютер, сообщения о внезапном выигрыше, блокировке банковской карты, в первую очередь свяжитесь с оператором связи. Это позволит прояснить ситуацию и избежать мошеннических действий;

- не доверяйте объявлениям поступивших на вашу электронную почту, обещающим решить все проблемы за незначительный период времени в особенности, если изначально это требует вложения денежных средств;

- тщательно перепроверяйте поступившую информацию на вашу почту, о просящих вас оказать благотворительную помощь. Не исключено, что вашими благородными намерениями пользуются киберпреступники;

- при поступлении на мобильный телефон, компьютер сообщения о блокировке банковской карты, в первую очередь свяжитесь с банком.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ахметов Е. Киберпреступность в Казахстане // Законность и правовая статистика. – 2009, № 2 (11).
2. <http://prokuror.gov.kz/rus/novosti/stati/o-borbe-s-kiberprestupnostyu>
3. <http://profit.kz/news/2208/V-MVD-RK-sozdani-podrazdeleniya-po-borbe-s-hakerami/>
4. <https://www.zakon.kz/4621514-k-voprosu-o-neobkhodimosti-rinjatija.html>
5. Концепция проекта Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования законодательства в области электронной торговли» // www.adilet.gov.kz
6. https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/20-kiberprestupleniy-raskryityi-za-polgoda-v-kazahstane--193609/
7. http://central.asianews.com/ru/articles/cnmi_ca/features/2017/02/22/feature-01

REFERENCES

1. Ahmetov E. Kiberprestupnost v Kazakhstane // Zakonnost i pravovaja statistika. – 2009, № 2 (11).
2. <http://prokuror.gov.kz/rus/novosti/stati/o-borbe-s-kiberprestupnostyu>
3. <http://profit.kz/news/2208/V-MVD-RK-sozdani-podrazdeleniya-po-borbe-s-hakerami/>
4. <https://www.zakon.kz/4621514-k-voprosu-o-neobkhodimosti-rinjatija.html>
5. Koncepcija proekta Zakona Respubliki Kazakstan “O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatelnye akty Respubliki Kazakstan po voprosam sovershenstvovanija zakonodatelstva v oblasti elektronnoj trgovlj” // www.adilet.gov.kz
6. https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/20-kiberprestupleniy-raskryityi-za-polgoda-v-kazahstane--193609/
7. http://central.asianews.com/ru/articles/cnmi_ca/features/2017/02/22/feature-01

Ашимова Д.И.,
м.ю.н., старший преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин,
ЖГУ им. И. Жансугурова, факультет права и экономики, г. Талдықорган
dinastie_galiktdk@mail.ru

ОБЪЕКТИВНЫЕ ПРИЗНАКИ СОСТАВА УГОЛОВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ И НЕЗАКОННЫЙ ВЫВОЗ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНЕГО ЗА ПРЕДЕЛЫ РК

Түйін. Мақалада қылмыстық әрекеттің объективті белгілері және кәмелетке толмаған баланы Қазақстан Республикасынан тыс жерге заңсыз алып кетуі қарастырылады.

Кілт сөздер: кәмелетке толмаған, шығару, қылмыс, элемент.

Резюме. В статье рассматриваются объективные признаки состава уголовного правонарушения и незаконный вывоз несовершеннолетнего за пределы Республики Казахстан.

Ключевые слова: несовершеннолетние, вывоз, правонарушение, элемент.

Summary. The article discusses the objective signs of a criminal offense and the illegal removal of a minor outside the Republic of Kazakhstan.

Keywords: juvenile, export, offense, element.

Уголовное правоприменение, внедряясь в частные правоотношения, решает межличностные конфликты и, руководствуясь принципами законности, равенства и справедливости, стремится превентивно и регулятивно восстановить первоначальное положение потерпевшей стороны, охранительно применить санкцию к нарушителю. Если же правонарушитель остается безнаказанным, принципы остаются нереализованными, что порождает правовой нигилизм, беззаконие и несправедливость граждан. В современной правовой действительности такие факты не редкость.

По мнению Борчашвили И.Ш., «объектом правонарушения являются общественные отношения, охраняемые уголовным законом от преступных посягательств» [1].

Каиржанов Е.И. определяет объект как «общественные отношения, которые складываются в различных областях общественного и государственного строительства, в процессе производственной, общественной, духовной и личной жизни людей» [2].

На наш взгляд общественно опасное деяние (деяние или бездействие) виновного может быть признано уголовным правонарушением только в том случае, если установлено, что деяние направлено против определенного, охраняемого уголовным законом объекта. Каждое правонарушение, выражается ли оно в деянии или бездействии, всегда есть посягательство на определенный объект. Уголовные правонарушения, которые ни на что не посягают, в природе не существуют.

Общепризнанной в уголовном праве является трехчленная квалификация объектов по «вертикали», предложенное ещё в 1938 году В.Д. Меньшагиным [3].

Объективная сторона уголовного правонарушения является внешней стороной общественно-опасного посягательства и рассматривается в отечественной уголовно-правовой науке как (совокупность установленных уголовным законом признаков уголовных правонарушений, характеризующих внешний процесс преступного посягательства). Она состоит из следующих признаков. Это «общественно опасное деяние (действие или бездействие), общественно опасное последствие (преступный результат), причинная связь между общественно опасным деянием и общественно опасными последствиями, место, время, способ, средства и орудие, обстановка совершения правонарушения.

Для деятельности человека характерны две взаимосвязанные и находящиеся в единстве между собой стороны, которые всегда необходимо различать: внешняя, выраженная каких-то движениях, операциях и внутренняя, проявляющаяся психической активности. Мы считаем, что преступное деяние – это общественно опасное, противоправное, сознательное, активное (действие) или пассивное (бездействие) проявления поведения человека во внешнем мире, наносящее вред общественным отношениям. Если же отсутствует такой элемент объективной стороны состава правонарушения, то не может быть речи об уголовной ответственности.

Деяние влечет за собой наступление определенных последствий. Однако в теории уголовного права вопрос об оценке значимости преступных последствий как элемента объективной стороны состава уголовное правонарушение является спорным.

Господствующей всё же является концепция, согласно которой объективная сторона состава целого ряда уголовных правонарушений может быть выполнено самим фактом совершения действия (бездействия), независимо от наступления вредных последствий.

Исходя из того, что содержание объективной стороны правонарушения шире содержания объективной стороны состава правонарушения, можно заключить, что причинность выступает элементом любого правонарушения, но не во всех случаях – элементом состава правонарушения. Такой вывод основывается на традиционно выделяемом различии между «правонарушением» как явлением объективной реальности и «составом правонарушения» как законодательной конструкцией, юридическом суждении о уголовном правонарушении.

По вопросу о составе правонарушения в уголовно– правовой науке существует большое количество различных, подчас противоречивых концепций и подходов.

Эта, казалось бы, центральная категория отечественного уголовного права, не получила четкого, общепризнанного доктринального определения. Отчасти это связано с тем, что в отличие от понятия правонарушения понятие состава правонарушения в уголовном законе не определяется, хотя термин «состав правонарушения» в Уголовном и Уголовно-процессуальном кодексах используется.

В науке уголовного права любое конкретное общественно– опасное деяние рассматривается как совокупность объективных и субъективных признаков, характеризующих состав уголовного правонарушения. Значение состава уголовного правонарушения важен тем, что уголовной ответственности и наказанию может быть подвергнуто лишь лицо, в действиях которого установлен судом состав правонарушения.

Следует согласиться с Н.Н. Загородниковым в том, что « классификация не только приводит их в порядок, создает систему, но и является источником, из коего можно почерпнуть данные о соотносимой опасности преступлений, о необходимых и наиболее приемлемых средствах борьбы с каждым из них и о целом ряде иных вопросов, касающихся уголовной ответственности и применения наказания»[4].

А.Ф. Кистяковский составом правонарушения признавал «существенно необходимые» элементы, без которых или без одного из которых правонарушение отсутствует. К ним автор относил четыре элемента: 1) «субъект правонарушения, или совершитель правонарушения»; 2) «объект, или предмет, над которым совершается правонарушение»; 3) «отношение воли субъекта к преступному действию, или выраженная его деятельность»; и 4) «самое действие и его следствие, или внешняя деятельность субъекта и ее результаты». Как видим, в содержании субъективной стороны ученый делал акцент на волевой момент. А.Ф. Кистяковский относил к составу не все признаки правонарушения, а лишь «существенные». Автора недостаточно четко разграничивали объект и предмет правонарушения, что было свойственно уголовному праву досоветского периода[5].

Правонарушение и его состав не противопоставлялись. Вместе с тем, как представляется, уже тогда наметилось двойственное понимание состава правонарушения, давшее впоследствии повод для оживленных научных дискуссий. Так, Н.С. Таганцев, В.Д. Спасович и другие криминалисты выделяли «общий» и «особенный» составы правонарушения. По мнению Таганцева, преступное деяние может быть рассмотрено в его родовом или видовом понятии. В связи с этим делением, как отмечал автор, следует различать так называемый общий и особенный (видовой) состав правонарушения. Первый представляет собой «сумму признаков, при наличии которых известное деяние признается преступным и наказуемым», второй — «сумму признаков, при наличии которых преступное деяние признается убийством, воровством или, еще специальные, воровством в обитаемом помещении, убийством по согласию и т.д.», т.е. конкретным правонарушением. Другими словами, первый вид состава («общий состав») в понимании Таганцева помогает лишь отграничить преступное и наказуемое деяние от непроступного и ненаказуемого. Признаки общего состава (объект, объективная сторона, субъект, субъективная сторона) есть в любом преступном деянии. Но если речь идет о конкретном уголовном правонарушении, то следует говорить о существовании в нем признаков видового состава.

Мы считаем, что состав правонарушения, рассматриваемый как основание уголовной ответственности, не может определяться как научная абстракция или законодательная модель правонарушения, тем не менее считаю необходимым сделать уточнение: сказанное справедливо лишь при условии, что правонарушение понимается не упрощенно-механистически, а в виде общественного отношения, где состав правонарушения, будучи квинтэссенцией правонарушения, включает: 1) позитивный элемент — объект в виде правоохраняемых общественных отношений, которые никак не могут рассматривать-

ся как часть асоциального явления; 2) субъект правонарушения — в виде деятеля, который занимает «внешнее» положение по отношению к своему поведению: именно он действует (бездействует) определенным способом, применяет определенные орудия и средства, руководствуется некоторыми мотивами или преследует определенную цель; 3) объективную сторону правонарушения (само общественно опасное поведение лица, преступные последствия, факультативные при- знаки объективной стороны) и 4) субъективную сторону (вину, мотив и цель).

Рост незаконного вывоза несовершеннолетних за границу вызывает серьезную обеспокоенность, так как Казахстан теряет значительную часть своего генофонда, наши соотечественники попадают в страны ближнего и дальнего зарубежья.

– безопасность и свобода несовершеннолетнего ребенка, Родовой объект личная неприкосновенность и физическая свобода несовершеннолетнего. Неприкосновенный – не подлежащий чьему-либо велению власти.

Личная свобода несовершеннолетнего будет являться непосредственным объектом рассматриваемого нами правонарушения.

Здоровье и жизнь несовершеннолетнего, а также интересы родителей, либо близких родственников, являются факультативным объектом рассматриваемого правонарушения.

Наряду с дифференциацией объектов по «вертикали» выделяют еще основной, дополнительный и факультативный объекты (классификация по «горизонтали»). Дополнительным объектом квалифицированных и особо квалифицированных составов незаконного вывоза несовершеннолетнего, удержания несовершеннолетнего ребенка являются не только конституционное право несовершеннолетнего на полноценную семью, но и здоровье, и безопасность его жизни в случае применения или угрозы применения насилия, опасного для жизни или здоровья, а также жизнь в случае причинения смерти по неосторожности либо наступления иных тяжких последствий.

Объективной стороной незаконного вывоза несовершеннолетнего являются активные действия, которые направлены на его перемещение незаконное из Республики Казахстан, против воли родителей, либо одного родителя, либо его законных представителей, где он постоянно либо временно проживает в другое государство.

Для данного состава характерны такие способы завладения ребенком, как злоупотребление доверием, обман, применение различного рода угроз применение насилия, не опасного для жизни или здоровья похищаемого.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному Кодексу РК (общая часть), том 1. Жеті Жарғы, 2015.
2. Каиржанов Е. Уголовное право Республики Казахстан / Учебник. Алматы, 2006. – с. 256
3. Советское уголовное право. Учебное пособие для правовых школ.-М.,1938.-430с.
4. Загородников Н.Н. Проблемы классификации преступлений в свете дальнейшего совершенствования советского уголовного права.// Проблемы совершенствования уголовного закона.М.,1984.С.41.
5. Кистяковский А.Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. Спб., 1875. С. 59.

Ашимова Д.И.,
З.Ғ.М., қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы,
І. Жансүгіров атындағы ЖМУ, Талдықорған қ.
dinastie_galiktdk@mail.ru

ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІКТІҢ ЖАЛПЫ ШАРТТАРЫ

Түйіндеме. Бұл ғылыми мақалада қылмыстық-құқықтық жауапкершіліктің жалпы шарттары қарастырылған.

Кілт сөздер: мораль, шарт, жауапкершілік.

Аннотация. В данной научной статье рассмотрены общие условия уголовной ответственности.

Ключевые слова: мораль, договор, ответственность

Annotation. This scientific article discusses the general conditions of criminal responsibility.

Key words: Religious extremism, struggle, society.

Біздің санамыз терең ойлауға, терең сезуге бейімделген. Егер бізге біреу ізеттілік көрсетсе қуанамыз, ризашылығымызды білдіреміз, сондай дәрежеде қайтаруға тырысамыз. Ал егер бізбен біреу жағымсыз тұрғыда қарым қатнас жасаса мейлі сөзбен, мейлі іспен бәрі бір, мүмкін табиғатымыз солай жаратылғандықтан шығар? біз ренжиміз, уайымдаймыз, қайғы шегеміз, тіпті жүректегі бұл дақ өмірлікке қалып қоюы да мүмкін. Сонда біз қайтеміз, не істеуіміз керек? Әрине амал етуіміз керек, өйткені ол дүние емес адам құндылытары мәселесі.

Ен алдымен тақырыпқа көшпес бұрын, моральдық залал дегеніміз не соған түсініктеме беріп өтсем. Моральдық залал ұғымы – қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу, азаматтық құқықта да бірдей талқылануы қажет, ол – жеке және заңды тұлғалардың өзіндік мүлдітік емес игіліктері мен құқықтарының бұзылуы, кемсітілуі немесе айырылуы, соның ішінде жәбірленушінің өзіне қарсы құқық бұзушылықтың жасалуы салдарынан басынан кешірген (төзімін туысқан, уайымға салған) жан азабы немесе тән азабы, қорлау, ызаландыру, қысым жасау, ашуландыру, ұялту, түнілту, тән қиналуы, залал шегу, қолайсыз жағдайда қалу және т.б. болып табылады.

Моральдық залалдың өтеміні төлеу жөніндегі міндеттеме жалпы жағдайда келесі шарттардың бір мезгілде болуынан пайда болады:

1. Қылмыстан келтірілген моральдық залалды басынан өткізу.
2. Залал келтірушінің заңсыз әрекеті.
3. Заңсыз әрекет және моральдық залалдың арасындағы себепті байланыс.
4. Залал келтірушінің кінәсы.

Алғашқы шарты – моральдық залалдың болуы, яғни дене мүшесінің және жан дүниесінің жәбірленуінен пайда болған адамның психикасында жағымсыз өзгерістің болуы.

Моральдық залалдың ең маңызды ерекшелік өзгерістерінің бірі адамның сыртқы денесінде көрініс беретін (егер олар жалпы сыртқы жағынан көрінетін болса) субъектінің психикалық ерекшелігіне тым байланысты ең жағымсыз өзгерістер жәбірленушінің ақыл-есі мен тұлғасында болады. Мысалы, көз жасының ағуы басына түскен ауырлыққа, қайғының жағдайына орай ең кең тараған реакция болып табылады, алайда жастың пайда болу фактісі келтірілген залалдың тек қана жанама дәлелдемесінен болуы мүмкін, көз жасының көбеюі тіпті қылмыстан келтірілген моральдық залалдың мөлшерінің жанама дәлелдемесі ретінде қабылдауға ұсыну қиын. Заңшығарушы тек заңсыз әрекеттердің қаншалықты моральдық залал келтіргенін және соншалықты жауапкершілікті анықтайды. Мазмұнын келесі түрде қалыптастыратын, «моральдық залалдың кінәсіздігі» қағидаты әрекет етуі тиіс: «Кез-келген жеке тұлға, заңсыз әрекет істеуге қатысты (әрекет немесе әрекетсіздік), егер жасалған әрекет керісінше дәлелденбесе, жәбірленушінің моральдық залалы ретінде танылады» [1]. Бұл жәбірленушінің ұстанымын айтарлықтай жеңілдетеді. Сөйте тұра жасалған әрекет бұл кінәсіздікты бекерге шығаруы мүмкін. Мысалы, жала жабушы жәбірленушінің өзі туралы берілген масқаралау сипатындағы мәліметтерді таратқанын мойындатуға қабілетсіздігіне (айталық, ақылының кемдігіне) сүйеніп, бұл жағдайларды дәлелдеп, келтірілген моральдық залалдың жауапкершілігінен босатылатын болады. Дегенмен, бұл дәлелдеулер қорлау сипатында болмауы тиіс.

Моральдық залалдың орнын толтыру аспектісінде жала жабу туралы істің ерекшелігі (сондай-ақ ар-ождан және намысты қорғау туралы іс ретінде) таратылған мәліметтердің залалды сипаттары құқық бұзушылық құрамының міндетті элементі болып табылады және сонымен бірге дәл сол залалды сипаттағы мәліметтер, оларды тарату арқылы келтірілген жәбірленушінің моральдық залалын кінәсыздандыруға міндеттейді.

Тәжірибеге шолу жасау нәтижесінде келтірілген моральдық залалды топшылап, заңсыз әрекет істеу фактісін белгілеумен соттар іс жүзінде моральдық залалдың кінәсыздығын өзгертеді және одан әрі ақшалай нысандағы өтемақының мөлшері туралы мәселені қарастырады. Бұл көзқарас қолдануға тұрарлық. Мысалы, келтірілген моральдық залалдың өтемін төлеу туралы қуыным жасалған, зерттелген 130 қылмыстық істен сот тек екеуін ғана қанағаттандырудан бас тартқан. Оның үстіне бас тартудың екі жағдайы да жәбірленушінің моральдық зардаптарының жоқтығына байланысты емес, азаматтың мүлдітік құқығын бұзумен келтірілген моральдық залалдың орнын толтыруды дұрыстап қарайтын заңның жоқтығынан болып отыр.

Осыған сәйкес, моральдық залалдың кінәсіздігін заңды бекіту туралы ұсынысты қарау толық негізді. Аталған ұсыныстар жан-жақты қолдау табады деп ойлаймыз, әсіресе денесінің жарақат алуы мен адамгершілік-ізгілік жәбір көруі жағдайында.

Біз іс жүзінде, кез-келген қылмыс моральдық залал келтіреді деген көзқарасқа ортақтасамыз. Заңнамада тиісті өзгерістер болса, барлық қылмыстық іс бойынша жәбір көрушілер, олардың басына түскен дене және адамгершілік-ізгілік зардаптары үшін ақшалай өтем ақы алуды талап еткен болар еді.

Алайда, жалпы ереже бойынша, моральдық залалдың өтемін төлеу, тұлғаның мүлдітік емес құқығына келтірілген қастандыққа байланысты ақшалай өтемақы төлеу болып табылады. Бұл жағдай ақшалай өтемақыға жататын, моральдық залалды кінәсыздандыру үшін елеулі қарсылық болып табылады. Мұндай моральдық залал азаматтың нақты мүлдітік емес құқығы қылмыстық құқық үшін айқын істелінген құқық бұзушылық болғандығымен нақты анықталған да ғана ақталады.

Келтірілген моральдық залал үшін жауапкершіліктің екінші шартын –құқыққа қарама-қайшы екендігін қарастырамыз. Халықтың заң жағынан жеткілікті құқықтық сауатсыздығын ескере отырып, көптеген жағдайларда құқық бұзушы келтірілген моральдық залал үшін жауап беруден қашатындығы оқиғаны құқық бұзушылық ретінде жәбірленушінің саралай және тиісті қуыным жасай алмайтындығында болып отыр.

Мысалы, әкімшілік органдарының заңсыз әрекеттері, ақпарат беруден бас тартумен байланысты үнемі қиылыса бермейді, өйткені заңға сәйкес олар кез-келген мүдделі тұлғаға ақпарат беруге міндетті [2].

Жәбірленушінің моральдық залалының өтемін төлеуге құқық беретін әрекеттердің түрлеріне орай, бұл белгілердің қажетті әрекеттері азаматтың мүлдітік емес құқығын бұзу болып табылады деп көрсетуге болады. Бұл құқық пен игілік ажыратылмас және басқа тәсілдермен берілмейтін болғандықтан, моральдық залал келтіруден туындайтын міндеттемеге байланысты олар мәмілелердің мәні бола алмайды, ол көбінесе тараптардың арасындағы азаматтық-құқықтық шарттық қатынастардың жоқтығына байланысты пайда болады. Сонымен қатар мұндай қатынастар мысалы: егер авторлық шартты орындау процесінде шығарманы басып шығарумен оны шығарушы автордың жеке мүлдітік емес құқығының бұзылуынан пайда болған (автордың атына деген құқығы немесе шығармаға қол сұқпаушылық құқығы) моральдық залалдың өтемін төлеуге құқық береді.

Егер заңсыз әрекет азаматтың мүлдітік құқығын бұзатын болса, онда мұндай әрекет моральдық залал да келтіреді, оның өтемін төлеуге құқық арнайы заңмен қарастырылған жағдайда ғана беріледі.

Сонымен қатар, жоғарыда айтылып өткендей, тек азаматтың мүлдітік емес құқығына бағытталған, құқық бұзушылықпен келтірілген моральдық залал ғана төлеуге жатады.

Қолданыстағы заңнама моральдық залалдың өтемін төлеу туралы мәселені шешу барысында, жеткілікті дәрежеде күрделі жағдайларды туғызады. Ол бірінші кезекте, аталған қылмыстың тұлғаның қандай да бір мүлдітік емес құқығының бұзылғанын анықтауы тиіс. Сонымен қатар, қылмыстың тікелей объектісі материалдық игілік немесе мүлдітік құқық болмаған жағдайларда ерекше күрделі ештеңе болмайтыны түсінікті. Жеке меншікке қарсы жасалған қастандықпен байланысты, тұлғаның мүлдітік емес құқығын бұзу соншалықты айқын болып табылмайды. Мысалы, ұрлық туралы істі қарау кезінде соттар көптеген жағдайларда қастандық азаматтың тек қана мүлдітік құқығына жасалғанын тілге тиек етіп, жәбірленушінің моральдық залалдың өтемін төлеу туралы қуыным талаптарын қанағаттандырудан бас тартады.

Оның үстіне, соттар көбіне қысым жасалатын азаматтардың мүлкітік құқығы бұзылған жағдайларда, сонымен қатар, оның өміріне психикалық қастандық жасалатынын іс жүзінде ескермейді, бұл енді жеке тұлғаның мүлкітік емес құқығына қатысты.

Құқыққа қарама-қайшы әрекеттер мен моральдық залал аралығындағы байланыс келтірілген моральдық залал үшін жауапкершіліктің үшінші шарты болғандықтан, бұл жасалған заңсыз әрекеттер моральдық залал келтіруге шарасыз ендіретін басты себеп болуы тиіс.

Моральдық залал мен жасалған қылмыстың аралығындағы себепті байланыс бір қарағанда солай болып көрінгенмен, үнемі айқын бола бермейді. Оның үстіне, жеке меншікке қарсы қылмыспен байланысты, қылмыс пен моральдық залал арасындағы себепті байланыс іс бойынша затты дәлелдеуге кірмейтінін, ең алдымен, қылмыстық істің толық қатары бойынша ескеру қажет.

Іс жүзінде жәбірленушіге моральдық залал келтірген кез-келген қылмыс ең алдымен, тікелей қылмыспен келтірілген жан-дүние күйзелісіне алып келетіні түсінікті. Алайда, кейбір жағдайларда өтеуін төлеу туралы мәселені шешу кезінде екінші орындағы немесе жанама залал деп аталатын сол арқылы өндірілетін ақша сомасының мөлшерін арттыруға болатын келтірілген залал туралы мәселе қозғалуы мүмкін.

Жәбірленушіде пайда болған ауруды, сол аурумен бірге жеке басының ауыртпалығын және ауруға байланысты жан күйзелісін, нақты осы жасалған қылмыстан тартқан жан азабымен байланысты екенін жәй ғана дәлелдеп шығу қиын. Мұндай жағдайда, сот-дәрігерлік, сот-психиатриялық, сот-психологиялық сараптамалардың қорытындысы талап етілуі мүмкін.

Төртінші шарт – залал келтіруші моральдық залал келтіругені үшін жауапкершілік тартады. Кінә, яғни өзінің құқыққа қарсы әрекеттерімен залал келтірушінің психикалық қатынасы және олардың салдары, қасақана және абайсызда қылмыс істеу нысанында да көрініс беруі мүмкін. Қасақаналық ниет астарында құқыққа қарсы мінез-құлық және ниеттің (тікелей қасақаналық кінә) залалды салдары болжанады. Немесе оның болуына саналы түрде жол беру (жанама қасақаналық). Қасақаналық ниет түрін дұрыс анықтау келтірілген моральдық залалдың орнын толтыру мөлшерін анықтау мақсаты үшін ғана мәнді болып табылатынын байқауға болады [3].

Абайсыздыққа келетін болсақ, ол менмендік көкіректілік немесе немқұрайдылық түрінде көрініс беруі мүмкін. Абайсыздықтың осы түрлерінің аралығындағы айырмашылық былайша тұжырымдалады: менмендік жағдайында құқық бұзушы өзінің құқыққа қарсы мінез-құлқының мүмкін болатын залалды салдарын алдын ала біледі. Алайда оны болдырмауға жеңіл-желпі, үстірт қарайды. Және де абайсыздықтың салдарынан болатын жағдайларды, оларды алдын ала көруі мүмкін және көре алатын болса да алдын ала ескермейді. Азаматтық заңнама абайсыздықты оның түрлеріне қарап емес, абайсыздық нысанына қарай қарапайым және өрескел абайсыздық деп қарастырады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Жуйков В. Возмещение морального вреда: бюллетень Верховного Суда Российской Федерации. – 1994. – № 11
2. Нұртаев Р.Т. Актуальные вопросы эффективности мер воздействия на преступность. – Астана, 2007. – С. 297
3. Жұмабаев Е.Ж. Адам құқығын қорғау саласындағы Қазақстан Республикасының қылмыстық-құқықтық саясаты: заң ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алуға арналған диссертацияның авторефераты: 12.00.08. – Қарағанды, 2006. – 3б.

Аяганова Сағыныш Сериковна,
докторант Академии правоохранительных органов
при Генеральной прокуратуре РК,
г.Астана, e-mail: a_sagynysh@bk.ru

ВОПРОСЫ СООТНОШЕНИЯ СУБЪЕКТОВ ОРГАНИЗОВАННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ В УГОЛОВНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН МЕЖДУНАРОДНЫМ СТАНДАРТАМ

Түйін. Мақалада қылмыстық топтардың жіктелуі талқыланады. Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасында ұйымдасқан қылмыс субъектілерінің ұғымдарына салыстырмалы-құқықтық талдауы жасалды. Ұлттық заңнаманы халықаралық стандарттарға сәйкес келтіру мақсатында тиісті өзгерістер мен толықтырулар ұсынылды.

Кілтті сөздер: ұйымдасқан қылмыс, халықаралық стандарттар, қылмыстық құқық, қылмыстық топтар.

Резюме. В статье рассмотрена классификация типов преступных формирований. Проведен сравнительно-правовой анализ понятий субъектов организованной преступности в уголовном законодательстве Республики Казахстан. В целях приведения национального законодательства в соответствие с международными стандартами предложены соответствующие изменения и дополнения.

Ключевые слова: организованная преступность, международные стандарты, уголовное законодательство, преступные формирования.

Summary. The article discusses the classification of types of criminal groups. The concepts of the subjects of organized crime in the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan have been comparative legal analysed. In order to bring the national legislation in compliance with international standards, appropriate amendments and additions were proposed.

Key words: organized crime, international standards, criminal law, criminal groups.

Транснациональную организованную преступность мы обозначаем, как осуществление субъектами организованной преступности противоправной деятельности, распространяющейся на не менее двух государствах, с целью получения экономической выгоды [1, с.54-57].

Организованная преступность в юридическом словаре трактуется, как: «форма преступности, для которой характерна устойчивая преступная деятельность, осуществляемая преступными организациями (организованными группами, бандами, преступными сообществами и другими подобными незаконными формированиями), имеющими иерархическую структуру, материальную и финансовую базу и связи с государственными структурами, основанные на коррупционных механизмах» [2].

Профессор Б.М. Нурғалиев организованную преступность определяет как: «функционирование преступных структур в форме организованных групп (банд), преступных группировок, организаций и преступных сообществ по совершению преступлений, относящихся к тяжким и особо тяжким, приносящих устойчивую прибыль и сверхдоходы в результате организованной преступной деятельности» [3, с.19-22].

Таким образом, организованную преступность осуществляют преступные структуры и преступные организации.

А.И. Долгова «организованные преступные формирования» разделяет на два типа групповых криминальных субъектов:

- криминальная организация – все формы объединений лиц, направленные на ведение преступной деятельности, совершение преступлений: банды, организованные преступные группы, незаконные вооружённые формирования и т.д.;

- криминальное сообщество – формирование, объединяющее организации первого типа, координирующее, организующее и направляющее их деятельность, обеспечивающее интересы криминального сообщества; также оно обеспечивает социальную защиту своих членов. Непосредственно совершением преступлений такие сообщества, как правило, не занимаются, перепоручая эти функции более мелким организациям, находящимся под их влиянием [4, с.508-509].

Существуют и другие классификации типов преступных формирований.

По мнению Г.К. Мишина, их можно дифференцировать по трем типам [5, с.188-189]:

- организованные группы, ориентированные на совершение общеуголовных преступлений (грабежи, разбои) и не имеющие устойчивых коррупционных связей;
- преступные группировки, в которых присутствует жесткое распределение ролей между участниками, а основным источником средств становятся деяния, связанные с нарушением установленного порядка экономической деятельности или незаконным оборотом определенных товаров (оружие, наркотические средства);
- преступные сообщества, объединяющие несколько преступных группировок (их характеристики аналогичны описанным А.И. Долговой).

В документе Секретариата ООН VIII Конгресса ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями отмечают, что организованная преступность, обусловлена различными факторами, такими как этнические, экономические и др., в связи с чем определить их одной формулировкой не представляется возможным [6, с.8].

В данном документе Комитетом экспертов по уголовному праву и криминологическим аспектам организованной преступности Совета Европы отмечены обязательные и дополнительные критерии, определяющие организованные преступные группы:

Обязательными критериями являются:

- сотрудничество трех и более лиц;
- длительный или неограниченный период времени;
- имеется цель – получения прибыли, либо обладание властью.

К дополнительным критериям относят:

- распределение конкретных задач или обязанностей между членами группы;
- соблюдение дисциплины и осуществление контроля внутри группы;
- запугивание членов группы, в том числе с применением насилия;
- посредством коррупции имеют влияние на политическую жизнь и государственное управление;
- легализация незаконных доходов;
- осуществление деятельности за пределами одного государства [6, с.9].

Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности определяет организованную преступность, путем описания «организованной преступной группы», как: «структурно оформленную группу в составе трех или более лиц, существующую в течение определенного периода времени и действующую согласованно с целью совершения одного или нескольких серьезных преступлений или преступлений, признанных таковыми в соответствии с настоящей Конвенцией, с тем чтобы получить, прямо или косвенно, финансовую или иную материальную выгоду» [7].

В казахстанском уголовном законодательстве «организованная преступная группа», рассматривается, как форма соучастия в уголовном правонарушении (ст.31 УК РК) [8].

При этом, законодатель выделяет три формы соучастия: группа лиц, группа лиц по предварительному сговору, преступная группа.

Здесь, уголовное правонарушение признается совершенным группой лиц, если в его совершении совместно участвовали два или более исполнителей без предварительного сговора. Уголовное правонарушение признается совершенным группой лиц по предварительному сговору, если в нем участвовали лица, заранее договорившиеся о совместном совершении уголовного правонарушения.

Таким образом, наличие предварительного сговора является дополнительным показателем опасности. Группа лиц по предварительному сговору отличается от организованных форм уголовно-противоправной деятельности меньшей степенью организованности и сплоченности [9, с.210-218].

При этом, в соответствии ч.3 ст.31 УК РК понятие преступная группа, включает в себя организованную группу, преступную организацию, преступное сообщество, транснациональную организованную группу, транснациональную преступную организацию, транснациональное преступное сообщество, террористическую группу, экстремистскую группу, банду и незаконное военизированное формирование [8].

Такие организованные формы соучастия, как транснациональная организованная группа, транснациональное преступное сообщество, транснациональная преступная организация были введены в действующий на тот момент Уголовный кодекс Казахстана, Законом РК «О внесении изменений и

дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия организованной преступности, террористической и экстремистской деятельности» от 29 ноября 2011 года.

Понятия всех составных видов преступной группы раскрываются в ст.3 Уголовного кодекса Казахстана [8], в том числе транснационального характера.

При этом, согласимся с мнением А.В. Комиссарова, что эффективность противодействия транснациональной преступности зависит не только от степени скоординированности и объединенности усилий различных государств, но и от однозначности и определенности правовых дефиниций, характеризующих предмет объединенного воздействия международного сообщества [10, с.10].

В связи с чем, термины, определяющие формы соучастия ТОП в уголовном законодательстве Казахстана требуют проведения сравнительного анализа, на предмет их соотношения с международными стандартами в данной сфере.

Зарубежные специалисты об организованной преступности говорят как о предпринимательстве («businessenterprise»), основная цель которого заключается в получении максимального дохода [11, с.78-88].

К примеру, известный ученый-экономист Дж. Беккер пришел к заключению, признанным эффективным, что преступления имеют место, когда от него есть выгода [12, с.169-217].

Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности, также обозначая «организованную преступную группу», определяет цель совершения преступлений, которая заключается в прямом или косвенном получении материальной выгоды.

Терминология организованных преступных групп, приведенных в Казахском уголовном кодексе, не содержит цели преступной деятельности.

Кроме того, несоответствие национальных и международных норм заключается в количественном составе группы.

Законодательство РК в состав группы включает «два или более лиц», в то время как Комитетом экспертов по уголовному праву и криминологическим аспектам организованной преступности Совета Европы обязательным критерием считают «сотрудничество трех и более лиц». Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности, также организованную преступность определяет «в составе трех или более лиц».

Анализ законодательств различных стран, на предмет количественного состава организованной преступной группы показал: УК Италии согласно ст.416 и ст.416-1, устанавливающие ответственность за создание объединений мафиозного типа, минимальным количеством членов такого объединения считают 3 человека; аналогично в УК КНР в соответствии ч.2 ст.26 устойчивой преступной группой, признаётся объединение из трёх и более лиц [13, с.68].

Следует отметить, что данный вопрос о численном составе организованной группы, обсуждался Спецкомитетом в ходе работы по подготовке текста Конвенции, по результатам принято решение, что в контексте Конвенции организованная группа должна состоять из трех или более человек [14, с.213].

На наш взгляд, данная количественная составляющая группы, обуславливается признаком организованности, несмотря на то, что некоторые социальные источники допускают количественный состав группы из двух человек [15, с.172]. Однако, определенные криминологами признаки организованной группы, такие как регулирование норм поведения, наличие иерархии, распределение социальных ролей и т.д., подразумевают большее количество участников [16, с.41].

Кроме того, на наш взгляд, употребление термина «преступная группа», как универсальной дефиниции, объединяющей такие понятия как: организованная группа, преступное сообщество, преступная организация, транснациональная организованная группа, транснациональное преступное сообщество, транснациональная преступная организация, банда, террористическая группа, экстремистская группа и незаконное военизированное формирование, является не корректным, ввиду различного смыслового значения каждого из приведенных понятий.

К примеру, «преступное сообщество», в юридическом словаре, определяется как, организованная преступная группа, созданная для совершения наиболее тяжких преступлений, либо объединение организованных преступных групп, что является более широким понятием чем «преступная группа» [17]. Аналогичный анализ можно провести с каждым определением, объединенным законодательством под одним термином «преступная группа».

Таким образом, в целях совершенствования национального законодательства, в соответствии с международными стандартами предлагаем внести некоторые изменения и дополнения в ч.3 ст.31 УК РК, в частности добавить целеполагающий признак, изменить количественный состав, изложить в следующей редакции:

– ч.3 ст.31 УК РК:

«3. Преступление признается совершенным организованной группой, если оно совершено устойчивой группой лиц в составе трех или более лиц, заранее объединившихся для совершения одного или нескольких преступлений, с целью получения прямо или косвенно, финансовой или иной материальной выгоды».

– ч.4 ст.31 УК РК:

«4. Преступление признается совершенным преступным сообществом (преступной организацией), если оно совершено объединением двух или более организованных групп, созданным в целях совершения одного или нескольких преступлений для получения прямо или косвенно, финансовой или иной материальной выгоды».

– ч.5 ст.31 УК РК:

«5. Преступление признается совершенным транснациональной организованной группой, если оно совершено устойчивой группой лиц из трех или более лиц, заранее объединившихся для совершения одного или нескольких преступлений на территории двух и более государств, либо в одном государстве, но его подготовка, планирование, руководство или последствия имеют место в другом государстве или в одном государстве, но с участием граждан других государств, с целью получения прямо или косвенно, финансовой или иной материальной выгоды».

– ч.6 ст.31 УК РК:

«6. Преступление признается совершенным транснациональным преступным сообществом (транснациональной преступной организацией), если оно совершено объединением двух или более организованных групп, созданным в целях совершения одного или нескольких преступлений на территории двух и более государств, либо в одном государстве, но его подготовка, планирование, руководство или последствия имеют место в другом государстве или в одном государстве, но с участием граждан других государств для получения прямо или косвенно, финансовой или иной материальной выгоды».

С учетом вышеуказанных дополнений и изменений, действующее наименование ст.31 УК РК «Уголовная ответственность за уголовные правонарушения, совершенные группой» подлежит замене «Формы соучастия в уголовном правонарушении», аналогичное наименованию данной статьи в редакции кодекса 1997 года.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Аяганова С.С. Понятие транснациональной организованной преступности, как социально негативно-го явления // Международный научно-популярный журнал «Наука и жизнь Казахстана». – Алматы, 2017. – №6 (53). 146 с.
2. Большой юридический словарь. 3-е изд., доп. и перераб. / Под ред. проф. А.Я. Сухарева. М., 2007. VI, 858 с.
3. Нургалиев Б.М. Организованная преступность: от признаков к определению, сборник научных трудов «Проблемы борьбы с преступностью и коррупцией», Караганда, 2000, С.19-22.
4. Долгова А.И. Криминология: Учебник для вузов / Под общ. ред. А. И. Долговой. 3-е изд., перераб. и доп. М., 2007. С. 508-509.
5. Криминология: учебное пособие / Г. И. Богуш [и др.]; под ред. Н. Ф. Кузнецовой. М., 2007. С. 188—189.
6. Основы борьбы с организованной преступностью/ Под ред. В.С. Овчинского. – М.: Пресса, 2006. – С.8.
7. Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности, принята [резолюцией 55/25](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/orgcrime.shtml) Генеральной Ассамблеи от 15 ноября 2000 года // http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/orgcrime.shtml (дата обращения 08.11.2018г.).
8. Уголовный кодекс Республики Казахстан // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения 08.11.2018г.).
9. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Общая часть (том 1) / Под общ. Ред. Генерального Прокурора Республики Казахстан, Даулбаева А.К. – Алматы: Жеті Жарғы, 2015, с.504.

10. Комиссаров В.С. К вопросу о понятии транснациональных преступлений. Современные проблемы борьбы с транснациональной преступностью: материалы междунар. науч.-практ. конф. – Краснодар, 2000. – 353 с.
11. Kelly R., Kolin Chin, Schatzberg R. (Eds.) Handbook of Organized Crime. In the Unites States // Greenwood Press, 1994. – P. 78-88.
12. Becker S. Crime and punishment: an economic approach // Journal of Political Economy. – 1968. – Vol. 76. – №2. – P. 169 – 217
13. Основы борьбы с организованной преступностью / под ред. В.С. Овчинского, В.Е. Эминова, Н.П. Яблокова. М., 996. С.68.
14. Годунов И.В. Организованная преступность от расцвета до заката. М., 2008. С.213.
15. Степанов С.С., Популярная психологическая энциклопедия, М., «Эксмо», 2005 г., С.172.
16. Быков В. Что же такое организованная преступная группа? // Российская юстиция. 1995. № 10. С.41.
17. Юридические словари // https://petroleks.ru/dictionaries/dict_big_law_16.php (дата обращения 08.11.2018г.).

Байжанова К.Т.,
Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
2 курс докторанты, 70_gulzira_70@mail.ru, Қарағанды қаласы

Лавничак А.,
заң ғылымдары докторы, профессор,
Польша Республикасы, Вроцлав қаласы

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ОБЛЫСТЫҚ МАҢЫЗЫ БАР ҚАЛАЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІ ТУРАЛЫ

***Түйін.** Мақалада Қазақстан Республикасындағы облыстық маңызы бар қалалардың құқықтық мәртебесі сұрақтары қарастырылады. Облыстық маңызы бар қала түсінігі, топтастыру негіздері және түрлері отандық заңнамаға сүйене отырып зерделенеді және мәселе бойынша авторлық көзқарас айқындалады.*

***Резюме.** В статье рассматриваются вопросы правового статуса городов областного значения в Республике Казахстан. На основе изучения отечественного законодательства дается определение города областного значения, классификация и типы этих городов и обосновывается авторский взгляд на проблему.*

***Summary.** The article considers the issues of the legal status of cities of regional significance in the Republic of Kazakhstan. Based on the study of domestic legislation, a definition of a city of regional significance, classification and types of these cities are given and the author's view of the issue is justified.*

Қазақстанның экономикалық, саяси және мәдени өмірінде қалаларға маңызды роль жүктелген. Қазақстандық қалалар адам қауқарының, басқарушылық байланыстардың, көптеген өндірістік кәсіпорындардың, тұрғын үй қорының, медициналық, мәдени-ағартушылық және өзге де мекемелердің шоғырлану орны болып табылады. Сондықтан, қаланың, соның ішінде облыстық маңызы бар қалалардың құқықтық мәртебесі сұрақтарын заманауи тұрғыдан қарастыру қажеттілігі бар.

Қала, біздің көзқарасымыз бойынша, тиісті аумақтың көлемінде мемлекеттік билік және жергілікті өзін-өзі басқару қала қауымдастығының мүддесіне сай, оның құқықтық мәртебесін анықтайтын заң мен жарғы негізінде жүзеге асырылатын елді мекен (әкімшілік-аумақтық бірлік). Қала функциясы оның экономикалық дамуы мен маңындағы аумаққа қызмет көрсету міндетімен анықталады.

Қазақстанда қалалар заңдық мәртебесіне байланысты үш топқа бөлініп қарастырылады. Оларға республикалық маңызы бар қалалар, облыстық маңызы бар қалалар, аудандық маңызы бар қалалар кіреді. Қалаларды әртүрлі санаттарға: республикалық, облыстық, аудандық маңызды елді мекендерге бөлу кейбір жағдайларда әкімшілік-аумақтық бөлініс мәселелерімен тікелей байланыста шешілетін болса, екінші бір жағдайларда осы елді мекендердің даму бағытына, республиканың экономикалық, саяси, әлеуметтік-мәдени өміріндегі маңызына байланысты анықталады.

Облыстық маңызы бар қала ретінде танудың басты өлшемі белгілі бір мөлшердегі тұрғындарының болуы, әрі өз аймағының экономикалық және мәдени орталықтары ролін атқару болып табылады. «Қазақстан Республикасының әкімшілік-аумақтық құрылысы туралы» заңға сәйкес, облыстық маңызы бар қалаларға «ірі экономикалық және мәдени орталықтар болып табылатын, дамыған өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымы бар және халқының саны 50 мың адамнан асатын елді мекендер жатады» [1; 3].

Статистикалық мәліметтерге сүйенетін болсақ, Қазақстан аумағында облыстық маңызы бар қала ретінде танылуға мүмкіндігі бар, халық саны елу мың мен жүз мың аралығындағы жеті қала, жүз мың мен жүз елу мың аралығындағы тұрғындары бар төрт қала, қоныстанушыларының саны жүз елу мың мен екі жүз мың аралығын құрайтын үш қала, екі жүз мың мен үш жүз мың аралығындағы халқы бар бес қала, сондай-ақ тұрғындарының жалпы саны үш жүз мың мен төрт жүз мың аралығын құрайтын төрт қала және олардан ірі Қарағанды және Ақтөбе қалалары орналасқан [2; 10]. Олардың ішінде 14 қала облыс орталығы болып табылады: Ақтау, Ақтөбе, Атырау, Көкшетау, Қарағанды, Қостанай, Қызылорда, Павлодар, Петропавл, Талдықорған, Тараз, Түркістан, Орал, Өскемен. Қалған ірі қалалардың ішінде Екібастұз, Теміртау, Рудный, Семей облыстық маңызы бар қалаларға жатады. Сондай-ақ, халық саны бойынша орта қалалар тобына жататын жеті қаланың бесеуі облыстық маңызы бар қалалар құрамына кіреді: Балқаш, Жаңаөзен, Жезқазған, Кентау, Сәтбаев. Сол сияқты тұрғындар

саны елу мың мен жүз мың аралығын құрайтын, орта қала болып табылатын екі қала Қаскелең (Алматы облысы) және Құлсары (Атырау облысы) аудандық маңызы бар қалалар қатарына кіреді. Дегенмен, осы қалалардың заң нормасына сәйкес халық санына байланысты облыстық маңызы бар қала мәртебесіне ие болуға толық құқылы екендігі даусыз.

Елді мекендерді облыстық маңызы бар қала санатына жатқызу, олардың бағыныстылығын белгілеу және өзгерту Қазақстан Республикасы Президентінің құзырына жатады. Президенттің аталған өкілеттілігі Үкімет ұсынысына сәйкес, ол тиісінше облыстық өкілді және атқарушы органдардың бірлескен шешімімен енгізілген ұсынысқа сәйкес іске асады. Нормативті актілерде облыстық маңызы бар қала санатына қосудың өлшемдері мен тәртібі анықталынып қойғанымен де, мәселені практикалық шешу экономикалық, әлеуметтік, мәдени жағдайларды, басқару жүйесін зерттеуге байланысты көптеген шараларды жүзеге асыруды талап етеді. Бұл мәселе тиісті елді мекенді және оның маңындағы аумақтарды дамытуға жағдай жасау үшін аса маңызды.

Осы жерде посткеңестік мемлекеттердің біразында облыстық маңызы бар қала санатына енгізудің өзге де тәртібі көрсетілгендігін атап өткіміз келеді. Мысалы, Украинада: «В отдельных случаях к категории городов областного подчинения могут быть отнесены города с численностью населения менее 50000 человек, если они имеют важное промышленное социально-культурное и историческое значение, близкую перспективу дальнейшего экономического и социального развития, роста численности населения» – деп көрсетеді [3; 4]. Осындай норма Ресейдің заңнамасында да бар.

Қазақстан Республикасының әкімшілік-аумақтық құрылысы туралы заңында қарастырылмағандығына қарамастан, практикада халық саны елу мыңнан кем түсетін, бірақ белгілі бір өндірістік, әлеуметтік-мәдени, ғылыми немесе тарихи маңыздылығы бар қалалар Қазақстан Республикасы Үкіметі ұсынысына сай Президент шешімімен облыстық маңызы бар қала мәртебесіне ие бола алады. Қазіргі кезеңде халық саны елу мыңға жетпейтін, бірақ облыстық маңызы бар қала мәртебесіне ие шағын қалалар да бар. Мұндай қалалардың қатарында – Арқалық, Ақсу, Арыс, Зыряновск, Қаражал, Курчатов, Приозерск, Риддер, Сарань, Серебрянск, Степногорск, Текелі, Форт-Шевченко, Шар, Шахтинск қалаларын атауға болады [4]. Олардың Қазақстанның экономикасын, мәдениетін дамытуға тигізетін ықпалын есепке ала отырып, сондай-ақ, экономикалық және әлеуметтік даму мүмкіндіктерін ескере отырып облыстық маңызы бар қала деген мәртебеге лайықтылығы танылған.

Аталған жәйттарды қорыта келе, Қазақстан Республикасы әкімшілік-аумақтық құрылысы туралы ҚР заңының 3 бабы екінші тармақшасына мынадай мәтіндегі толықтыруды енгізуді ұсынамыз: «Облыстық қала санатына халық саны елу мың адамнан кем болса да, маңызды өндірістік, әлеуметтік-мәдени, ғылыми және тарихи маңыздылығы бар, әрі тез арада экономикалық және әлеуметтік даму, тұрғындар саны өсу мүмкіншілігі бар қалаларды жатқызуға болады». Аталған толықтыру осы саладағы қоғамдық қатынастарды реттеудің практикасын заңдастыруға негіз болушы еді.

Сонымен қатар, қазақстандық заңдық ғылымда облыстық маңызы бар қала санатына жатқызу барысында кәсіпкерлік әрекеттің және нарықтық қатынастардың даму деңгейін ескеру қажеттілігі туралы көзқарас та орын алуда. Оның авторлары аталмыш жағдайды жеке өлшем ретінде тану кәсіпкерлік әрекеттің жандана түсуіне ықпал етеді деп санайды. Оның үстіне ескі жүйенің ықпалында кетіп, жұмысшылар мен қызметкерлердің басымдылығын бірінші кезекте қарастыру бүгінгі таңда қажетсіз, ескі қоғамдық жүйенің сипатын елімізде жаңадан құрылып жатқан жүйеге негізсіз көшіре салуды білдіреді деген ой айтылады. Әрине, жаңа қоғамдық жүйеге сәйкес келетін, елді мекендердің дамуына барынша ықпал ететін өлшемдерді қабыл алған жөн.

Жалпы айтқанда, облыстық маңызы бар қалаларда өсу қарқыны жоғары деп тануға болады. Басқару объектісі ретіндегі облыстық маңызы бар қала – күрделі әлеуметтік-экономикалық жүйе. Оның құрамына кіретін элементтер кешені өз жиынтығында және жекелей өз алдына қала мен оны басқару ерекшелігін анықтайды. Қазақстан Республикасы аумағының құрамдас бөлігі бола отырып, облыстық маңызы бар қала өзіндік инфрақұрылымға ие: қала құраушы салалар (оған өндіріс, құрылыс, көлік және т.б. жатады) және қалаға қызмет етуші салалар (сауда, тұрмыстық қызмет көрсету, коммуналды шаруашылық, білім беру мен мәдениет ошақтары және т.б.); әлеуметтік құрылым (ол тұрғындардың әлеуметтік құрамымен, оның демографиялық және кәсіби құрылымымен, жыныстық құрамы мен жас санаттарымен анықталынады); басқару құрылымы (жергілікті өкілді және атқару билігі органдары жүйесі, кәсіпорын, мекеме, ұйымдардың басқарушы органдары, өзін-өзі басқару органдары).

Кейбір көзқарастарға сүйенетін болсақ, қала басқару объектісі ретінде қала құраушы және қалаға қызмет етуші екі жүйеге ғана жіктеледі. Біріншісіне кәсіпорындар (меншік түріне қарамастан), құрылыс, сыртқы көлік, ғылыми мекемелер, жоғарғы және орта оқу орындары; екіншісіне – тұрмыстық қызмет көрсету, тұрғын үй-коммуналды шаруашылық, сауда, қала ішіндегі көлік, білім беру мен мәдениет, денсаулық сақтау жатады. Екі жүйе өзара тығыз байланыста. Қала құраушы кәсіпорын, бірлестіктер қалаға қызмет етуші жүйенің табысты әрекет етуінің нәтижесінде гүлдене түседі. Сондай-ақ, қала тұтас шаруашылық-аумақтық кешен ретінде кәсіпорын, бірлестік, ұйымдардың қатысуынсыз жеткілікті дәрежеде дамуы мүмкін емес. Басқаша алып қарасақ, қала салалық және аумақтық инфрақұрылымдардың бірлігі ретінде көрінеді де, оны салалық және аумақтық басқарудың бірлігін негіздейді.

Облыстық маңызы бар қала одан біршама ірі аумақтық құрылымның – облыстың құрамдас бөлігі болып табылады. Сондықтан, қала аумағындағы кейбір объектілерді басқаруға облыстық органдар да қатысады. Сонымен, облыстық маңызы бар қала басқару объектісі ретінде әртүрлі субъектілермен басқарылатын өзара байланысты көптеген объектілер ретінде көрінеді.

Қаланы басқару жүйесіне мемлекеттік аумақтық және салалық органдар кіреді: мәслихат, әкімдік, кәсіпорындар әкімшілігі, бақылау және тексеру органдары, облыстық әкімдік департаменттері мен басқармалары.

Облыстық маңызы бар қалалар шаруашылық ерекшеліктері мен мамандануына, тұрғындардың сандық және этникалық құрамына, әкімшілік құрылымына, әкімшілік-аумақтық бөлініс жүйесіндегі роліне және басқа да белгілеріне байланысты ажыратылады. Қалалар типологиясы, соның ішінде облыстық маңызы бар қала тектері әлі де болса жеткілікті зерттелінбеген.

Шаруашылығының мамандануына байланысты облыстық маңызы бар қалаларды мынандай топтарға жіктеуге болады деген ойдамыз:

- өндіріс орталықтары (өнім шығаруға маманданады. Мысалы, Теміртау, Рудный, Кентау);
- ғылыми орталықтар (Курчатов); көлік торабы (Арыс, Семей, Орал);
- тарихи-мәдени орталықтар (Түркістан).

Тұрғындарының санына байланысты топтастыруда кеңестік жүйенің классификаторына сүйенсек (себебі, қазақстандық заңнамада ол шешімін таппаған) облыстық маңызы бар қалаларды:

- шағын (ұсақ) қалалар (халық саны 50 мыңнан кем); орта қалалар (тұрғындарының саны 50 мен 100 мың аралығында болуы шарт);
- үлкен қалалар (халық саны 100 мыңнан 250 мыңға дейін болатын);
- ірі қалалар (тұрғындарының саны 250 мыңнан 500 мыңға дейін болатын қалалар) деп жіктеуге болады. Халық саны одан көп болатын қалаларды аса ірі қалалар тобына жатқызамыз. Бірақ, қазіргі кезеңде елімізде облыстық маңызы бар аса ірі қалалар жоқ.

Әкімшілік құрылымына байланысты облыстық маңызы бар қалаларды аудан мен облыстың әкімшілік орталығы болып табылатын және ондай мәртебесі жоқ қалалар деп жіктеуге болады. Әкімшілік орталықтар әдетте экономикалық және әлеуметтік-мәдени салада жақсы жетілген қалалар болып табылады. Онда облыс пен қаланы басқару органдары, ғылыми, мәдени, білім беру объектілері шоғырланады. Әкімшілік құрылымына байланысты облыстық маңызы бар қалалар аудандық бөлінісі болатын және болмайтын қалалар деп жіктелінеді. Тұрғындарының саны аз мөлшерде болатын, қаланың орналасу аумағы шағын елді мекендерде аудандық бөліністің қажеттілігі болмайды. Ал, орналасу аумағы үлкен, халық саны едәуір облыстық маңызы бар қалаларды өз ішінде басқаруды жеңілдету мақсатында аудандарға бөлу қажеттілігі танылған. Кейбір жағдайларда облыстық маңызы бар қала шекарасына ауылдық елді мекендердің енуі де мүмкін.

Дегенмен де, жоғарыда көрсетілген өзгешеліктеріне қарамастан облыстық маңызы бар қалаларға тән ортақ белгілер мен ерекшеліктер баршылық. Олардың барлығы да маңындағы аумақты біріктіретін шаруашылық және мәдени орталықтар болып табылады. Бұндай қалалардың барлығында да экономиканың әртүрлі салаларын, коммуналды шаруашылықты, білім беру мен денсаулық сақтауды, мәдениетті және тағы да басқа құрамдас бөліктерді қамтитын күрделі шаруашылық орын алған. Облыстық маңызы бар қалалардың экономикалық негізі үшін шаруашылық объектілерінің кең шоғырлануы және әлеуметтік-мәдени саладағы объектілердің орналасуы тән. Осы орайда Қазақстан өңірлері, облыс орталықтары, қалалар, аудандар серпінді даму үстінде екендігін атап өткен орынды [5; 176].

Облыстық маңызы бар қалалардың демографиялық құрылымы да өзара ұқсас десек жаңылмаймыз. Онда демографиялық сипатына байланысты сан алуан адамдар қоныс тепкен: жұмысшылар мен қызметкерлер, кәсіпкерлер, оқушылар мен зейнеткерлер, ерлер мен әйелдер, басы бостар мен үйлі-жандылар, жас мөлшеріне, кәсібіне, мамандығына байланысты әртүрлі адамдар. Тұрғындардың бұл тобы маңындағы аймақ тұрғындарына қарағанда білім деңгейіне байланысты біршама жоғары тұратындығы да аян. Өзге мәселелермен қатар айтылатынын тағы бір ой, танымал криминолог-ғалым Е.Алаухановтың көзқарасы бойынша, қазіргі кезде креативті жастардың бәрі қалаға кетуде, сондықтан береке көзі болған ауылдағы жағымды тәлім-тәрбиені қалалық ортаға алып келу орынды [6]. Осы тұста облыстық маңызы бар қалалардан бастау жөн тәрізді, себебі облыстық маңызды қалалар қазіргі таңда қала мәдениетін толық сіңірген, сонымен бірге бұрынғы ауылдықтардың шоғырлана жинақталған орны болып отыр. Былай дейтін себебіміз, урбанизация үдерісінің өзі ауылдық елді мекендерден шағын қалаларға, шағын қалалардан ірі орталықтарға көшу түрінде жүзеге асатындығы белгілі.

Облыстық маңызы бар қалаларды басқару мүддесі олардың шаруашылық, демографиялық және әлеуметтік негіздерінің даму бағытын есепке алуды талап етеді. Қаланы әлеуметтік басқаруды ұйымдастыру туындаған мәселелерді есепке ала отырып құрылады. Әрине, әрбір қаланың дамуының тарихи жағдайлары мен географиялық орналасуына, тұрғындарының құрылымына, тұрмыстық салтына және өзге де факторларға байланысты болатын өзіндік мәселелері бар екендігі көпшілікке белгілі. Дегенмен де, облыстық маңызы бар қалалардың көпшілігінің ортақ шешімін табуды қажет етіп отырған олқы тұстары бар. Олар қаланы тиімді дамытуға, тұрғындарға көліктік қызмет көрсетуге, қаланы жылу мен жарықпен қамтамасыз етуге, қоршаған ортаны қорғауға байланысты. Аталған ортақ мәселелерді шешу осы елді мекендерді басқару аппаратының құрылымының маңызды элементтерінің біркелкілігін негіздейді.

Сонымен, облыстық маңызы бар қала белгілі бір шаруашылық кешенін құратын көптеген кәсіпорын, ұйым, бірлестіктерді топтастыратын, сондай-ақ әртүрлі мекемелерді, қоғамдық ұйымдарды, тұрғындардың өзін-өзі басқару органдарын біріктіретін күрделі жүйе, елдің әкімшілік-аумақтық құрылымының құрамдас бөлігі. Қазіргі таңда облыстық маңызы бар қалалардың құқықтық мәртебесі заңда толық көрініс таппаған, сондықтан «Қазақстан Республикасының әкімшілік-аумақтық құрылысы туралы» заңға жоғарыда көрсетілген мәтіндегі толықтырулар енгізілу ұсынылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. «Қазақстан Республикасының әкімшілік-аумақтық құрылысы туралы» Қазақстан Республикасының 1993 жылғы 8 желтоқсандағы № 2572-ХІІ Заңы өзгерістері мен толықтыруларымен қоса// adilet.zan.kz/kaz/docs/Z930004200_
2. 2018 жылғы 1 шілдеге Қазақстан Республикасы облыстары, қалалары, аудандары, аудан орталықтары және кенттері бөлінісіндегі халықтың жынысына қарай саны // Демографиялық статистика. – 21 серия. – 2018. – 10 б.
3. Брусенцова Я. Города областного значения: возможность – путь к присоединению // Местное самоуправление. – 2017. – №12. – С.3-7.
4. Список городов Казахстана // <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
5. Абдулина Г.А., Абельданова А.Б. Аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуы // Қазақстан Республикасы ұлттық ғылым академиясының хабарлары: Қоғамдық және гуманитарлық ғылымдар сериясы. – 2018. – №4 (320). – Б.176-181.
6. Алауханов Е. Сананы жаңғырту құқықтық сауатты тереңдетуден басталады // Айқын. – 2017. – 17 мамыр. – № 71. // aikyn.kz/2017/05/17/13584.html

Есембаева Ж.,
магистр юридических наук, докторант, гуманитарно-юридический факультет
Университета «Туран» г. Алматы, Республика Казахстан,
г. Алматы, E-mail: Asanovaagerim2015@mail.ru

ОТДЕЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ НЕЗАВИСИМОСТИ СУДЕБНОЙ ВЛАСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Түйін. Мақалада Қазақстандағы Сот Жюрийін қалыптастыру тәртібіне, судьялардың тәртіптік жауапкершілігі мен тәуелсіздігіне қатысты негізгі ережелерді және мәселелерді ашып көрсетеді. Заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар жасалды.

Түйінді сөздер: сот билігі, судьялардың тәртіптік жауапкершілігі, Сот жюрийі, судьялардың тәуелсіздігі.

Аннотация. В статье раскрываются основные положения и проблемы, касающиеся порядка формирования Судебного жюри в Казахстане, механизма дисциплинарной ответственности и независимости судей. Внесены предложения по совершенствованию законодательства.

Ключевые слова: судебная власть, дисциплинарная ответственность судей, Судебное жюри, независимость судей.

Summary. The article describes substantive provisions and problems about order of formation of the judicial jury in Kazakhstan, mechanism of disciplinary responsibility and independence of judges. Suggestions for improvement of legislation are introduced.

Keywords: judicial power, disciplinary responsibility of judges, Judicial jury, independence of judges.

Независимость судей в наши дни является одним из приоритетных направлений государственной политики в правовых государствах. Конституциями многих государств провозглашается независимость судебной власти, но пределы этой независимости устанавливаются в зависимости от уровня защиты прав граждан, верховенства закона, формы государственного устройства, политического режима, уровня правосознания и правовой культуры в обществе.

Одной из гарантий независимости судей является их неприкосновенность, предусматривающая, что **судья не может быть задержан, подвергнут содержанию под стражей, домашнему аресту, приводу, мерам административного взыскания, налагаемым в судебном порядке, привлечен к уголовной ответственности без согласия Президента Республики Казахстан, основанного на заключении Высшего Судебного Совета (далее-ВСС), а в случае, предусмотренном подпунктом 3) статьи 55 Конституции, без согласия Сената Парламента Республики Казахстан, кроме случаев задержания на месте преступления либо совершения тяжкого или особо тяжкого преступления (ст. 27 Конституционного Закона «О судебной системе и статусе судей» (далее-Конституционный Закон) [1].**

Анализ данной нормы позволяет сделать вывод о том, что неприкосновенность судей подразумевает особый порядок привлечения судей к уголовной и административной ответственности в целях исключения какого-либо давления в отношении данной категории должностных лиц. Неприкосновенность не является личной привилегией судей, она является их большой ответственностью перед государством и обществом, основным предназначением которой является обеспечение независимости правосудия.

В юридической литературе встречаются разные мнения относительно судейской неприкосновенности. Одни ученые возражают против судейской неприкосновенности. Так, по мнению А.Д. Бойкова, «гипертрофированный иммунитет судьи, как и депутата, поощряющий безнаказанность и безответственность его носителя, явление социально вредное, порожденное, кажется, только в России периода «демократических» преобразований» [2, с. 194]. Д.Н. Козак считают, что установление границ судейского иммунитета есть нарушение конституционного принципа равенства всех перед законом и судом [3, с. 8].

Между тем, другие представители юридической науки, такие как И.Л. Петрухин, А.С. Кобликов, М.И. Клеандров, В.И. Радченко, В.И. Руднев полагают, что «судейская неприкосновенность — одно из достижений российской демократии, позволяющее судам безбоязненно противостоять обвинительному уклону в работе следственных органов и прокуратуры» [4, с. 344].

Следует отметить, что чем более определены пределы независимости судебной власти, тем выше уровень верховенства закона в общества. Независимость судей не означает их вседозволенности, а предполагает независимое осуществление правосудия от внешнего влияния и внутрисистемного воздействия в целях обеспечения верховенства закона.

При рассмотрении вопроса о судейской неприкосновенности следует обратить внимание на механизм дисциплинарной ответственности судей, который включает в себя порядок формирования органа, рассматривающего вопросы привлечения судей к ответственности и освобождения от занимаемой должности, а также основания привлечения судей к ответственности. Привлечение судьи к дисциплинарной ответственности, освобождение судьи от должности можно расценивать как внутрисистемный инструмент давления в отношении судьи. Таким образом, судья должен быть защищен не только от внешних факторов, но и от давления внутри собственной системы.

Правовым основанием привлечения судей к дисциплинарной ответственности в Казахстане является Конституционный Закон, согласно ст. **38-1 которого, установлено, что** для оценки профессиональной деятельности действующего судьи, подтверждения права судьи на отставку и ее прекращение, а также рассмотрения вопроса о возбуждении дисциплинарного производства, дисциплинарных дел в отношении судей образуется Судебное жюри [1].

В Казахстане Судебное жюри избирается пленарным заседанием Верховного Суда Республики Казахстан, являющимся органом Верховного Суда (п. 5 Положения о Судебном жюри Республики Казахстан, утвержденного Указом Президента Республики Казахстан от 26 июня 2001 года № 643) [5].

Председателем Верховного Суда Республики Казахстан в состав Судебного жюри кандидатуры из числа действующих судей местных судов вносятся на основании рекомендаций пленарных заседаний областных и приравненных к ним судов (далее – областной суд). Необходимо отметить, что пленарными заседаниями являются органы соответствующих судов. Действующие судьи Верховного Суда Республики Казахстан и судьи в отставке в состав Судебного жюри рекомендуются Председателем Верховного Суда Республики Казахстан. Состав жюри избирается сроком на три года.

Учитывая особые полномочия жюри, в отношении порядка его формирования необходимо установить принцип независимости. Жюри должно избираться Съездом судей на определенный срок (один год). Законодателю следует усилить роль органов судейского сообщества, в частности Съезда судей.

Избирательный характер формирования жюри будет способствовать независимости судей от вышестоящих инстанций, поскольку судьи при осуществлении правосудия должны быть независимы не только от внешних факторов, но и внутреннего, ведомственного давления.

Оценку профессиональной деятельности судей и возбуждение дисциплинарных производств в отношении судей осуществляют квалификационная и дисциплинарная комиссии жюри.

Квалификационная комиссия, рассматривающая вопросы профессиональной непригодности судей состоит из семи членов – двух судей областных судов, двух судей Верховного Суда и трех судей в отставке. Следует отметить, что состав судей должен представлять интересы представителей всех судебных инстанций. Так, в состав квалификационной комиссии следует включить представителей районных судов.

Дисциплинарная комиссия, рассматривающая вопросы привлечения судей к ответственности состоит из девяти членов – трех судей районных судов, трех судей областных судов и трех судей Верховного Суда. В этот состав следует также включить судей в отставке.

Важным фактором независимости судей является определение органа, иницилирующего вопросы о необходимости принятия мер в отношении судьи в части оценки его профессионального уровня, освобождения от должности либо привлечения к ответственности.

Казахстанским законодательством определено, что соответствующим органом является Президиум пленарного заседания областного суда и Верховного Суда. Президиумы являются органами соответствующих судебных инстанций. При этом, не исключается факт, что наличие данных органов в составе непосредственно судебных инстанций может являться инструментом для давления в отношении судей. В связи с чем, необходимо, чтобы формирование органа, рассматривающего вопросы передачи материалов в отношении судей в Судебное жюри осуществлялось на независимой основе.

Так, таким органом можно было бы определить Советы судей, как органы судейского сообщества на местах, состоящие из представителей всех судов первой инстанции каждой области, избранных в

Совет непосредственно судьями данных судов. Подобная процедура формирования органа, передающего материалы для рассмотрения в Судебное жюри, способствовала бы обеспечению внутренней независимости судей от руководства и вышестоящих инстанций.

Одним из элементов независимости судей является особый порядок прекращения полномочий судей. Конституционный Закон предусматривает исчерпывающий перечень оснований для прекращения полномочий судьи. В Казахстане данный перечень изменился в сторону расширения. Так, в 2000 году на момент принятия Конституционного Закона [1], в числе оснований для прекращения полномочий судьи были 1) отставка; 2) по собственному желанию; 3) по состоянию здоровья; 4) недееспособность, 5) ограниченная дееспособность, 6) применение принудительных мер медицинского характера; 7) вступивший в законную силу обвинительный приговор в отношении этого судьи; 8) утрата гражданства; 9) смерть судьи или вступление в законную силу решения суда об объявлении его умершим; 10) назначение, избрание судьи на другую должность и его переход на другую работу; 11) упразднение суда или истечение срока полномочий, если судья не дает согласие на занятие вакантной должности судьи в другом суде; 12) дисциплинарный проступок (ст. 34 Конституционного Закона).

На сегодняшний день, полномочия судьи могут быть прекращены помимо вышеуказанных оснований, также в связи с 1) реорганизацией суда, уменьшением числа судей соответствующего суда, если судья не дает согласия на занятие вакантной должности судьи в другом суде, а также отказ судьи от перевода в другой суд, на другую специализацию в случае, предусмотренном подпунктом 4) пункта 1 статьи 44 Конституционного закона; 2) в силу профессиональной непригодности судьи; 3) достижением пенсионного или предельного возраста пребывания в должности судьи [1].

В этой связи, с 2000 года с момента принятия Конституционного Закона появилась возможность сокращения количества судей и освобождение судьи от должности в связи с профессиональной непригодностью.

В данном аспекте важное значение имеет прекращение полномочий судьи за дисциплинарный проступок либо в силу профессиональной непригодности.

Конституционным законом Республики Казахстан от 4 декабря 2015 года № 437-V «О внесении изменений и дополнений в некоторые конституционные законы Республики Казахстан по вопросам Высшего Судебного Совета, судебной системы и статуса судей» [6] в Конституционный Закон [1] внесены изменения касательно требования к судьям, за исключением имеющих стаж судейской работы более двадцати лет, каждые пять лет проходить оценку профессиональной деятельности в Судебном жюри. Данное требование распространяется также в отношении судей по истечении года со дня пребывания в должности.

Основанием для рассмотрения на Судебном жюри материалов об определении профессиональной пригодности судьи является решение пленарного заседания областного или Верховного Суда Республики Казахстан о передаче в Судебное жюри материалов в отношении судьи, имеющего низкое качество отправления правосудия или допустившего систематические нарушения законности при рассмотрении судебных дел.

Таким образом, деятельность по осуществлению правосудия в Казахстане оценивается специальным органом Судебным жюри, по результатам рассмотрения выносятся одно из решений: 1) о соответствии судьи занимаемой должности; 2) о принятии необходимых мер по повышению профессиональной квалификации судьи (направление судьи на обучение, установление наставничества над судьей, организация стажировки в вышестоящем суде и другое); 3) о несоответствии судьи занимаемой должности в силу профессиональной непригодности.

Норма касательно профессиональной оценки деятельности судей является неоднозначной. При наличии высоких требований к кандидатам в судьи, а также дальнейшем совершенствовании критериев отбора, функционировании института пересмотра судебных актов, о необходимости профессиональной оценки деятельности судей можно поспорить, поскольку ее можно рассматривать как инструмент воздействия на судей, создающий угрозу их независимости. Государство гарантирует качество правосудия специальной процедурой отбора в отношении судей и квалификационными требованиями к кандидатам в судьи.

На сегодняшний день, отсутствуют критерии оценки профессиональной непригодности судьи Судебным жюри. Согласно законодательству, оценка проводится на основании методики, определяемой Председателем Верховного Суда Республики Казахстан. Таким образом, закон не предусматривает данных критериев оценки, что может негативно отразиться на принципе независимости судей.

Отменив профессиональную оценку деятельности судей, отпадет такое основание прекращения полномочий судьи как профессиональная непригодность, что будет способствовать обеспечению независимости судей при осуществлении правосудия.

Следует отметить, что Комитет по правам человека при ООН в своем докладе (А/55/40 том I пункт 405) указал об отсутствии «полной независимости судей» в Кыргызстане, в связи с тем, что «действующая процедура аттестации судей, требование о прохождении судьями раз в семь лет специальной процедуры оценки могут способствовать коррупции и взяточничеству» [7]. На основании данного положения следует вывод о том, что аттестация судей в виде периодической оценки их деятельности расценивается ООН в качестве угрозы независимости правосудия. Акты международного права имеют большое значение и служат правовым ориентиром для мирового сообщества.

В целях обеспечения независимости судей следует совершенствовать вопрос дисциплинарной ответственности судей. С 2001 года рассмотрение вопроса о возбуждении дисциплинарного производства в отношении судей относится к компетенции Судебного жюри при Верховном Суде Республики Казахстан.

В Казахстане судья может быть привлечен к дисциплинарной ответственности за совершение дисциплинарного проступка, под которым понимается виновное действие (бездействие) при исполнении служебных обязанностей либо во внеслужебной деятельности, в результате которого были нарушены положения Конституционного закона и (или) Кодекса судейской этики, что повлекло умаление авторитета судебной власти и причинение ущерба репутации судьи. Основаниями привлечения судьи к дисциплинарной ответственности являются грубое нарушение законности при рассмотрении судебных дел; совершение порочащего проступка, противоречащего судейской этике; нарушение трудовой дисциплины.

При этом, закон предусматривает оговорку относительно того, что судейская ошибка, а также отмена или изменение судебного акта не влекут ответственности судьи, если при этом не были допущены грубые нарушения закона, о которых указано в судебном акте вышестоящей судебной инстанции. Судейской ошибкой признается деяние, приведшее к неправильному толкованию и применению норм материального или процессуального права, не связанное с виновными действиями судьи.

В настоящее время, квалификацию судейской ошибки осуществляет вышестоящая судебная инстанция, рассматривающая дело в порядке пересмотра судебного акта. Вместе с тем, законодательством не регламентированы критерии грубого нарушения закона. Поскольку подобная оценка носит субъективный характер, это может явиться угрозой независимости судей от вышестоящей судебной инстанции. В связи с чем, институт дисциплинарной ответственности подлежит дальнейшему совершенствованию, при чем, с дальнейшим ее исключением из законодательства за содержание судебного акта или судебную ошибку. Наличие института пересмотра судебных актов предусматривает возможность корректировки любой судейской ошибки. Рассмотрение вопроса о дисциплинарной ответственности судей может являться предметом рассмотрения только по вопросам судейской этики либо трудового законодательства.

Зарубежная практика в применении механизма дисциплинарной ответственности не является однозначной. Все зависит от того, в какой мере государство готово обеспечить независимость судей. Например, в Польше независимость судей обеспечивается иммунитетом от судебного преследования и дисциплинарной ответственности, судьи не могут быть перемещены на другой пост или отстранены от должности, за исключением болезни, неспособности исполнять свои обязанности либо достижения установленного возраста [8], в Нидерландах судьи могут быть отстранены от должности либо уволены с должности по решению соответствующего суда в случаях, установленных актом парламента (п. 3 ст. 117 Конституции Королевства Нидерландов) [9].

Вопрос дисциплинарной ответственности требует особого внимания, поскольку данный механизм не должен работать вопреки интересам правосудия. В этой связи, в целях совершенствования законодательства о судебной власти необходимо исключить дисциплинарную ответственность судей за нарушение законности при рассмотрении судебных дел, поскольку данный вопрос может быть восполнен институтом пересмотра судебных актов. Государство и общество должны понимать, что обеспечивая независимость судей при вынесении судебного акта, достигается главная цель, заключающаяся в верховенстве закона и соблюдении прав человека.

По указанным основаниям, законодателю следует максимально обеспечивать независимость судебной власти во всех ее аспектах: судостроительстве, судопроизводстве и правовом статусе судей.

В соответствии со Стратегией развития Республики Казахстан до 2050 года «Казахстан – 2050» [10], в качестве основных направлений государственной политики предусматривается совершенствование государственного аппарата и кадрового отбора в целях вступления Казахстана в тридцатку развитых стран мира. Формирование Судебного жюри имеет важнейшее значение для совершенствования судебной власти. Данный орган должен функционировать независимо в целях обеспечения верховенства закона и господства права. Порядок прекращения полномочий судьи и механизм дисциплинарной ответственности судей не должны выполнять роль рычагов давления в отношении судей при отправлении правосудия.

В этих целях, Казахстану необходимо анализировать международные акты, положительный зарубежный опыт и рецептировать важные инструменты для обеспечения независимости судебной власти.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. О судебной системе и статусе судей [Текст]: Конституционный Закон Республики Казахстан от 25.12.2000г. №132//«Ведомости Парламента Республики Казахстан», 2000 г., N 23, С.410.
2. Бойков А.Д. Третья власть в России. М., 1997. — С.204.
3. Козак Д.Н. Суд в современном мире: проблемы и перспективы // Рос. судья. 2001. № 10. С. 3—15.
4. Петрухин И.Л. Человек и власть/ И.Л. Петрухин. М., 1999. — С.344.
5. О Судебном жюри Республики Казахстан [Текст]: Положение, утвержденное Указом Президента Республики Казахстан от 26 июня 2001 года № 643.– (<https://online.zakon.kz/>).– Последний доступ 11.11.2018 года.
6. О внесении изменений и дополнений в некоторые конституционные законы Республики Казахстан по вопросам Высшего Судебного Совета, судебной системы и статуса судей [Текст]: Конституционный закон Республики Казахстан от 4 декабря 2015 года № 437-V//Ведомости Парламента РК.-2015 г.-№ 24.-С. 174.
7. Доклад Комитета по правам человека. Том I Генеральная Ассамблея. Официальные отчеты. Пятдесят пятая сессия. Дополнение № 40 (A/55/40) [Текст]: – (<http://www.docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc>). Последний доступ 10.11.2018 года.
8. Салимзянова Р.Р. Независимость судебной власти как гарантия правового государства: Монография / Р.Р. Салимзянова. – Казань: КЮИ МВД России, 2007.-С.102-(<http://kalinovsky-k.narod.ru/b/salimziynova/2007/1-3.htm>). Последний доступ 10.11.2018 года.
9. Конституция Королевства Нидерландов. Конституции государств мира. Интернет-библиотека конституций Романа Пашкова. [Текст]: – (<http://worldconstitutionrs.ru/?p=329>). Последний доступ 10.11.2018 года.
10. Стратегия развития Республики Казахстан до 2050 года «Казахстан-2050» [Текст]:Послание Главы государства народу страны 2012г.//Казахстанская правда. -2012. – 15 декабря. -№ 437-438 (27256-27257).

Жунусбекова Айгерим Жунусбековна,

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Халықаралық құқық мамандығының
3 курс PhD докторанты, Астана қ., aigerim112@mail.ru

ТРАНСШЕКАРАЛЫҚ СУ РЕСУРСТАРЫН ПАЙДАЛАНУ БОЙЫНША ОРТАЛЫҚ АЗИЯ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ ӨЗАРА ӘРЕКЕТ ЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ДАМУ БОЛАШАҒЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Түйін: Бұл мақалада Орталық Азия аймағындағы трансшекаралық өзендердің су ресурстарын қолдану бойынша мәселелер талданады, сонымен бірге осы саладағы аймақ елдерінің ынтымақтастығын халықаралық-құқықтық реттеудің даму болашағы анықталған.

Түйін сөздер: су ресурсы; трансшекаралық өзен; су қауіпсіздігі; Орталық Азия; су қоймасы; халықаралық шарт

Резюме: В данной статье анализируются проблемы по использованию водных ресурсов трансграничных рек в регионе Центральной Азии, определены перспективы развития международно-правового регулирования сотрудничества государств региона в этой сфере.

Ключевые слова: водный ресурс; трансграничная река; водная безопасность; Центральная Азия; водохранилище; международный договор

Summary: This article analyzes the problems of using water resources of transboundary rivers in the region of Central Asia, identifies prospects for the development of international legal regulation of cooperation between the states of the region in this area.

Keywords: water resource; transboundary river; water safety; Central Asia; reservoir; international treaty

Су ресурстарының бар болуы мен жағдайы әрбір елдің экономикалық дамуына әсер ететін өмірлік маңызды факторлардың бірі болып табылады.

Қазақстан Республикасындағы су ресурстарының жалпы жағдайы мен сапасы едәуір нашарлау үстінде және олардың қарқынды ластануы қоршаған ортаға кері әсерін тигізуі мүмкін.

2030 жылға қарай Қазақстандағы су ресурстарының 100-ден 85 млрд. куб.м-ге дейін, яғни қажеттіліктің 15%-на азаяды деп күтілуде. Су ресурстарының шектеулілігі жағдайындағы су қауіпсіздігі мәселесі мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігіне қауіп ретінде қарастырылады. Сырдария, Іле, және Ертіс сияқты ірі трансшекаралық өзендердің сағасында тұрған Қазақстанның географиялық орналасу жағдайы су ресурстарының төмендеуінің негізгі себептерінің бірі болып табылады. Шектес мемлекеттердің жыл сайынғы суды тұтынуды ұлғайту нәтижесінде еліміздегі өзендердегі су көлемі азаю үстінде. [1]

Себебі республиканың жер үсті суларының жартысына жуығы шектес мемлекеттер аумағынан келеді. Трансшекаралық су объектілерінің ластану деңгейі соңғы жылдарда жол берілетін мөлшер деңгейінен бірнеше есе асырыла бастады.

Қытай біржақты тәртіпте Ертіс пен Іле өзендерінің су ресурстарын өз аумағында қолдануды ұлғайту бойынша жоспарларды жүзеге асыруды бастауда. Ауыл шаруашылығының қажеттіліктері үшін Іле өзенінің жоғары ағысындағы судың алынуын ұлғайту қарастырылуда. Аталған өзендердегі су алынуының мақсаты өсіп келе жатқан өнеркәсіп, ең алдымен мұнай өнеркәсібі бар қарқынды дамушы экономикалық аймақты, сонымен қатар суға тапшы құрылып жатқан елді мекендерін су ресурстарымен қамтамасыз ету. Қытаймен жоспарланған өзендерден судың алынуы Қазақстанның ғана емес, Ресейдің де экономикасы мен экологиясы үшін елеулі салдар тудыруы мүмкін. Қара Ертістен судың алынуы да бар ластану көздері арқылы судың сапасының төмендеуіне алып келеді. [2, 19]

Қазақстан шегіндегі Ертіс бассейнінде 2,5 млн. адам тұрады, солтүстік-шығыс, орталық аймақтарда пайдалы қазбаларды өндіру және қайта өңдеу бойынша ірі өнеркәсіп орталықтары орналасқан. Энергетиканың, өнеркәсіптің және ауыл шаруашылығының ары қарайғы дамуы осы өзеннің ресурстарын қолданумен тікелей байланысты. [1]

Орталық Азиядағы трансшекаралық өзендердің су ресурстарын өзара тиімді қолдану мәселелері бұрынғыдай осы аймақтағы елдердің басты мәселелерінің бірі. Осы мәселе бойынша мүдделі елдердің

бір тобы өз саясатын қайта қарастыруға да ниетті емес. Оны Тәжікстан мен Қырғыстан тараптарынан трансшекаралық өзендерде жаңа гидроэнергетикалық объектілерді салу жоспарларын жариялаулары растайды. [3]

Қарама қайшылықтар Сырдария бассейніндегі, сондай-ақ бүкіл Орталық Азияда ірі болып табылатын және аймақтағы үш мемлекеттің мүдделерін қамтитын Тоқтоғұл су қоймасының жұмыс режиміне қатысты туындайды. Сырдария өзенінің төменгі орналасқан екі мемлекет Тоқтоғұл су қоймасының ирригациялық режимін сақтауға мүдделі болса, Қырғыстан үшін оны қолданудың энергетикалық режимі тиімді.

Орталық Азия елдері арасындағы шиеленістер мен қарама-қайшылықтар судың мемлекеттік шекараларының әр түрлі тараптарында болғандықтан суға меншік сұрақтарын тудырды.

Осыған орай Қырғыстан мен Тәжікстан өзендердің трансшекаралық мәртебесін ескермейді. Осы мемлекеттердің ирригациялық режимнен энергетикалық режимге бір жақты өтуі жағымсыз экологиялық салдарға алып келетін Сырдарияның төменгі және орта ағыстарындағы су шаруашылық жұмысты күрделендіреді.

Елдердің ұлттық заңнамалары суды мемлекет өз қалауы бойынша билік жүргізе алатын ресурс ретінде қарастыратындықтан аталған мемлекеттер су ресурстарын игеруге, өз энергетикалық қауіпсіздігін нығайту мүмкіндігі мен кіріс алудың қосымша көзі ретінде гидроэнергетикалық объектілер салуға неғұрлым белсенділік көрсетеді. Осыдан Қырғыстан мен Тәжікстан өткен ғасырдың 90-шы жылдарында қол қойылған трансшекаралық өзендердің су ресурстарын қолдануда барлық тараптардың мүдделерін ескеретін және су қоймаларының жұмысын ирригациялық режимге бағыттайтын келісіммен келіспейді. Сонымен қатар аймақ елдерінің халықаралық-құқықтық нормаларды орындауға да дайын еместігі байқалады. Орталық Азия мемлекеттері, Қазақстанды қоспағанда халықаралық құжаттарды ратификациялаған жоқ және трансшекаралық өзендердің су ресурстарына қатысты өз саясатын жүзеге асыруда екі жақты келісімдерге жетуге бағыттауды жалғастыруда.

Орталық Азиядағы трансшекаралық су ресурстарды бірлесе қолдану мәселесін шешу тек шешуші экономикалық ғана емес, сонымен қатар, ең біріншіден, экологиялық, саяси және халықаралық мәнге ие. Аймақ елдері мемлекетаралық келісімдер санын ұлғайту арқылы бірлесе келетін келісуге қарамастан, әлі күнге дейін су ресурстарын бірлесе басқарудың тиімді әрекет етуші механизмі жоқ. Бұл елдердегі су ресурстары экономиканың көптеген салаларының, ең алдымен ауыл шаруашылығының жағдайын анықтаушы негізгі факторлардың бірі саналатындықтан судың үнемі қарқынды жетіспеушілігі және су ағыны сапасының төмендеуі аймақ елдері арасындағы қарама-қайшылықтарды күшейтуде. [4]

Көп жылдық Сырдарияның орташа су ағыны 37,9 км³ құрайды. Өзен ресурстары келесідей пропорцияда бөлінген: Қырғыстанға 75,2%, Өзбекстанға – 15,2%, Қазақстанға – 6,9% және Тәжікстанға – 2,7%. [5] Амударияның орташа су ағыны 79 км³ құрайды, оның ішінде Тәжікстанда 74%, ал Өзбекстанда 6% орналасқан. Амударияның негізгі су ағыны Тәжікстан аумағында қалыптасады. Одан кейін өзен Ауғанстанның шекарасы бойымен Өзбекстан, Түркменстаннан өтіп, қайтадан Өзбекстанға оралады және Арал теңізіне құяды. Амудария су ағынының 13,9% Ауғанстан мен Иран аумағында, ал Өзбекстан аумағында 8,5% қалыптасады. [6]

Қырғыстан мен Тәжікстан бұл өзендердің трансшекаралық мәртебесін толық мойындамай отыр және бұл мемлекеттердің ирригациялықтан энергетикалық режимге бір жақты өтуі Сырдарияның төменгі және орта ағысындағы су шаруашылық жұмыстарын күрделендіреді, нәтижесінде қолайсыз экологиялық салдарға алып келеді.

Осындай құбылыстардың Амударияның төменгі және орта ағысында пайда болуы жаз мезгілінде суаруға судың жетіспеуіне ал қыс кезінде суармалы жерлерді, жайылымдарды және халық шаруашылығы объектілерін судың басуына алып келуі мүмкін. [7, 52]

Бүгінгі күнде қалыптасқан трансшекаралық су ресурстарын олардың кеме қатынасында және кеме қатынасында емес қолданылуы тұрғысынан екі жақты бағалау осы ресурстарды комплексті қолдану, қорғау, сақтау және басқару міндеттеріне жауап бермейді. Трансшекаралық су ресурстары өзінің бірегейлігінде қарастырылуы тиіс және оларды қолданудың құқықтық режимдері бөлінбеуі және шектелмеуі тиіс. Әрбір нақты трансшекаралық су ресурсын тиісті қорғау үшін трансшекаралық су ағынын қолдану, басқару және қорғаудың барлық аспектілерін реттейтін комплексті аймақтық халықаралық шарттың қабылдануы қажет.

Траншекаралық су ресурсын басқару мен қорғау процесін және оны қолдануды оңтайландыру мақсатында, мысалы Ұлы өзендерді басқару бойынша халықаралық комитет немесе Меконг өзені бойынша комитетке ұқсас халықаралық ұйымдар жүйесінің құрылуы қажет болар еді.

Мұндай өзгеріске Орталық Азия аймағында әрекет ететін Халықаралық координациялық су шаруашылық комиссия келуі тиіс. Сонымен қатар тұрақты даму қағидаларына сәйкес аймақтың әрбір нақты бассейнінде негіз ретінде халықаралық экологиялық құқықтың «ластаушы төлейді» қағидасының су алымы шегін жоғарлатқан мемлекет төлеуге тиісті қағидасына өзгеру арқылы жүзеге асырылуы тиіс. Су банкінің құрылуы да бүгінгі күні қажетті болып табылады. Траншекаралық су ресурстарын қолдану саласындағы халықаралық дауларды шешу үшін халықаралық сот мекемесінің құрылуы және оны трансшекаралық су ресурстарын қолдану мен қорғауды реттеу бойынша Теңіз құқығы бойынша халықаралық трибунал сияқты әмбебап конвенцияда қарастырылуы қажеттілікті тудырады. [8, 106]

Қазақстан Республикасы трансшекаралық өзендердің су ресурстарын қолдану мен қорғау саласындағы халықаралық ынтымақтастыққа үлкен мән бөледі және осы саладағы барлық мәселелерді халықаралық-құқықтық нормаларға сәйкес шешудің белсенді тарабы болып табылады.

Қазақстанда трансшекаралық өзендерге Ертіс, Іле, Сырдарья, Жайық, Тобыл, Есіл және Шу өзендері жатады. Бұл өзендер ел шетінде орналасқандықтан 40%-дан артық су ресурстары көршілес елдерден келеді. Осыған орай, Қазақстан суға тәуелді ел болып табылады және трансшекаралық өзен суларын қолдану оған маңызды болып келеді.

Мемлекет саясатындағы ерекше орынды трансшекаралық су ресурстарын бірлесе қолдану мен қорғау бойынша көршілес елдермен көп жақты ынтымақтастық тетіктері аясында, сондай-ақ екіжақты комиссиялар мен жұмыс топтары шегінде өзара әрекет ету сұрақтары алады.

Атап айтқанда, Қазақстан Трансшекаралық контексте қоршаған ортаға әсерді бағалау туралы Конвенцияға, Трансшекаралық ағын суларды және халықаралық көлдерді қорғау және пайдалану туралы конвенцияға, Халықаралық маңызы бар, негізінен суда жүзетін құстардың мекендейтін орны ретіндегі сулы-батпақты алқаптар туралы конвенцияға қосылды.

БҰҰ-ның Еуропалық экономикалық комиссиясы, БҰҰ-ның Орталық Азиядағы алдын алу дипломатиясы жөніндегі аймақтық орталығы, ЕҚЫҰ, Дүниежүзілік банк, Еуразиялық даму банкі және ЭСКАТО сияқты халықаралық ұйымдармен трансшекаралық су проблемалары бойынша тығыз қарым-қатынасы орнатылды. Жалпы шекаралардың болмауына қарамастан, Қазақстан ЕО, АҚШ және басқа елдермен су ынтымақтығын белсенді жүргізуде.

Халықаралық ынтымақтастық жөніндегі Германия қоғамы (GIZ), Даму және ынтымақтастық жөніндегі Швейцария агенттігі (SDC), Халықаралық су ресурстары бюросы (IOW), АҚШ-тың Халықаралық даму жөніндегі агенттігі (USAID) және басқа да шет елдердің мемлекеттік және үкіметтік емес ұйымдары Орталық Азиядағы бірлескен жобаларды жүзеге асыруда кеңес беру мен донорлық көмекті көрсетіп отырады. [9]

Осы мәселелерді шешу үшін мемлекет басшысының «Қазақстан Стратегиясы – 2050» Қазақстан халқына жолдауын жүзеге асыру бойынша Жалпы ұлттық шаралар жоспарымен сәйкес құрылған Қазақстанда су ресурстарын басқару бойынша мемлекеттік бағдарлама қабылданған.

Алайда қабылданып жатқан барлық саяси, құқықтық, экономикалық сипаттағы шараларға қарамастан орталық азиялық аймақтағы елдерде ұтымсыз қолданылуы және лайықсыз қорғалуы әсерінен су ресурстарының жетіспеушілігі әлі байқалады.

Аймақтағы бар су-энергетикалық мәселелердің шешілуі тек Орталық Азияның барлық елдерінің тығыз өзара әрекеті және су ресурстарын кепілді қолдану, қорғау және бөлудің негізгі қағидаларын келістіру арқылы ғана мүмкін болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Трансграничные реки – стратегический ресурс водообеспечения Казахстана // Электронды ресурс [Кіру режимі]: <http://www.inform.kz>
2. Дускаев К. К. Трансграничные проблемы водных отношений Республики Казахстан // Экология и устойчивое развитие. – № 2, февраль, 2004. –19-21 б.
3. Усиливающийся дефицит воды и снижение качества речного стока усиливают противоречия между странами ЦА, – эксперт // Электронды ресурс [Кіру режимі]: <http://dem.kg/ru/article/14057/usilivayushchiysya-defitsit-vody-i-snizhenie-kachestva-rechnogo-stoka-usilivayut-protivorechiya-mezhdu-stranami-tsa-ekspert>

4. Центральная Азия делит водные ресурсы // Электронды ресурс [Кіру режимі]: http://www.ng.ru/ng_energiya/2015-03-17/10_asia.html
5. Когда соединяет вода. Как в Союзе решить проблему трансграничных рек // Электронды ресурс [Кіру режимі]: <http://www.odnako.org/blogs/kogda-soedinyaet-voda-kak-v-soyuze-reshit-problemu-transgranichnih-rek/> 2014-06-15
6. Водные ресурсы бассейна Аральского моря // Электронды ресурс [Кіру режимі]: <http://www.cawater-info.net/aryl/water.htm>
7. Кожакматова Н.С. Кризис водных ресурсов: конфликт интересов в Центральной Азии // Материалы XLVII международной научной студенческой конференции. – Новосибирск: СибАГС, 2009. –52-60 б.
8. Кожакматова Н.С. Водно-энергетическое сотрудничество Центрально-Азиатских государств в рамках ЕврАзЭС // Актуальные проблемы международных отношений в начале XXI века: Материалы 12-й научно-практической конференции молодых ученых / Под ред. Т.А. Закаурцевой. – Восток-Запад, 2009. –106-116 б.
9. Международное сотрудничество РК по вопросам трансграничных водных ресурсов // Электронды ресурс [Кіру режимі]: <http://www.mfa.kz/ru/content-view/mezhdunarodnoe-sotrudnichestvo-rk-po-voprosam-transgranichnyk>

Zheksekin A.K.,

PhD student, KSU named after academician E.A. Buketov,
Karaganda city, almaz.k.j@mail.ru

Bozhkarauly A.,

candidate of law, Associate Professor, KSU named after academician E.A. Buketov,
Karaganda city, altai6969@mail.ru

FEATURES OF THE BASIC PRINCIPLES OF LEGISLATIVE ACTIVITY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Түйін

Бұл мақалада заң шығару процесінің қағидалары Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген Қазақстан Республикасы қызметтерінің қағидаларына негізделеді. Осы қағидалардың бұзылуы заң шығару процесінің тиімділігін, оның нәтижелілігі мен сапасын төмендетеді. Заң жобаларымен жұмыс жасау барысында осы қағидаларды кешенді түрде іске асыру Қазақстан Республикасындағы заң шығармашылық процестің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Аннотация

В этой статье принципы законодательного процесса основаны на принципах деятельности Республики Казахстан, закрепленных в Конституции Республики Казахстан. Нарушение этих принципов снижает эффективность законодательного процесса, его эффективность и качество. Всестороннее осуществление этих принципов при разработке законопроектов улучшит эффективность законодательного процесса в Республике Казахстан.

Annotation

In this article, the principles of the legislative process are based on the principles of the Republic of Kazakhstan, as enshrined in the Constitution of the Republic of Kazakhstan. Violation of these principles reduces the effectiveness of the legislative process, its effectiveness and quality. Comprehensive implementation of these principles in the development of draft laws will improve the effectiveness of the legislative process in the Republic of Kazakhstan.

Legislative activity is considered more complex than the legislative process, since it is limited by the law of draft laws and is a procedural aspect of legislative activity. There is an opinion that legislative activity should be separated from the judicial process.

A supporter of this approach is S.Z.Zimanov. He points out that the legislator is fully embraced by the concept of “law creating process” only in terms of its content, which constitutes its organizational activity.

Based on the concepts of the essence of the legislative process, we try to give our understanding of this legal phenomenon:

1) The legislative process can be defined as a special function of a given entity (consistently performing a series of actions), to which it is competent to issue regulations regarding the creation, amendment and adoption of a legislative act regulating certain social relations in a broad sense.

2) The legislative process consists of stages (stages) as an activity of subjects of active law, among which two key stages are proposed:

The preliminary stage of the legislative process, its initial stage is to determine the need for legal regulation. At this stage, the purpose and concept of the law, its creation, adoption of the law (legislative process), its implementation and control over its implementation are formed.

3) The legislative process is the actions of stakeholders that are consistent with time. Moreover, each of the actions that make up the entire legal process is reasonably interconnected with others and, in turn, can achieve intermediate results. Considering the legislative process as part of the creative process (its second stage), we declare that the objectives, thematic composition and results of these phenomena are different.

Thus, the intermediate goal of the legislative process is the adoption (exclusion) of the law. This, in turn, is the ultimate goal of the legislative process, which includes the practical regulation of the problem situation in society. The result of the law-making process, its final product is the law, and the result of the law-making process is the law itself [1, 577].

These phenomena are characterized by subjective composition. Thus, the subject of the legislative process is broader, and legislative bodies (ministries, departments), legislative initiatives (legislators, scientists, research centers, courts, representatives of political parties, lobbyists, etc.), in addition to the legislative power (parliament), as well as experts and consultants. The subjects of the legislative process are strictly defined, their competence and status are enshrined in the Constitution and the Rules of Procedure of the parliamentary chambers.

These include the following legislative initiatives: deputies and the government; Standing committees of parliament; President of the Republic of Kazakhstan, the Constitutional Council, and members of the parliamentary apparatus. The identification of legislative and legal processes leads to the removal of the first legislator from the legislative process and the bringing of the legislative process into the legislative process of the legislative branch. Defining the relationship between the lawmaking process and the lawmaking process, we begin with a socio-legal interpretation of these phenomena, where the legal process is the second stage of the lawmaking process, which is of crucial importance; is a strictly regulated procedure for the preparation, discussion, adoption, signing and publication of legislation.

Thus, the legal process is the process of adopting the rule of law in connection with the need for legal regulation of relevant relations and the adoption and adoption of the law with its highest legislative body and other state bodies, officials, public organizations and citizens.

The basic principles of the legislative process. In the scientific literature, the legislative activity of a modern civilized state should be carried out on the basis of general principles, which are organizational principles that determine the essence, description and general direction of this service.

The question of these principles is not abstract-theoretical, since its development in the theory of constitutional law has a positive influence on the practice of legislative acts. Compliance with the legislative principles will help the legislator to avoid legal errors and improve the legal culture of the population and legal entities. However, at present, researchers say that in the legislative practice of the Republic of Kazakhstan, the principles of the law are violated or not fully used.

The result of non-compliance with the principles of the right to create, in particular, non-compliance with laws, duplication of legislation, improvement of the draft law (lack of a clear concept of legal entities, technical development of the draft law).such as negative phenomena.

The Law of the Republic of Kazakhstan "On Normative Legal Acts" does not provide an explanation of the principles of law-making activity, which, in our opinion, represents a serious shortcoming of some other principles in this law (planning, scientific examination of draft laws). Instead of textual principles of legislative law (in the text of a legal text), he highlights the meaning of the principle of acceptance of meaning (from the point of view of the law), which, in our opinion, was not crowned with success. [2, 1].

As a result, the perpetrators are not responsible for the violation of the principle.

The issue of principles of the legislative process should be considered in close cooperation with the principles of the Republic of Kazakhstan, approved by the Constitution of the Republic of Kazakhstan. The main constituent principles of the Republic are: social harmony and political stability, economic development for the benefit of the entire population, Kazakhstan patriotism, democratic methods for solving key issues of public life, including by voting in a national referendum or in parliament (Part 2 of Article 1 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan). These principles are also important for the legal service of the state, but we want to emphasize the principle of solving the most important issues of state life by democratic means, since lawmaking is one of the most important actions of the state. Here we note that lawmaking is based on the principles of legality, democracy and human rights, as well as on the principles of scientific justification, principles of planning and principles of professionalism.

Legal procedures should ensure the independence of parliament by any unlawful pressure and, on the other hand, prevent excessive freedom from the law. The principle of democracy does not exclude the possibility that a government official pass individual laws and grant him unlimited veto power. However, the role of public opinion in the lawmaking process is much more important, since public opinion reflects the influence of all other (legal) social factors on ideological, psychological and indirect. It is obvious that public opinion should be a source of specific norms of adopted laws. The referendum is considered the most powerful means of determining the will of the people.

Issues of adoption, amendments and additions to the laws of the Republic. The national referendum is a free expression of the participation of citizens in the referendum on their own; the right of citizens to partici-

pate in the referendum for universal, equal and direct participation in the secret ballot; based on principles of publicity. For example, in 1995, the Constitution of the Republic of Kazakhstan was adopted.

In this work, we are interested in the participation of citizens in the process of “simple” lawmaking. The following types of participation contribute to increasing the activity of citizens in legislative activity: a) public examination, i.e. providing citizens to discuss important projects; b) protection of their interests by distributing them in the Parliament and the Parliament of the Republic of Kazakhstan. During the study, we pay special attention to these forms of citizen participation in legislative activity in the Republic of Kazakhstan [3, 48].

Through the media, public discussion of bills through the press, radio and television is common practice. For more information on the development of technologies, in particular on the emergence of the Internet, it is recommended to use the full potential of the website by publishing a bill on the website of Parliament.

It can be argued about the degree of openness of the Parliament of Kazakhstan, but there is no doubt that this principle is being implemented. Work with the media is carried out by sending bills, press releases, a weekly plan of prepared materials and accredited media information about events in the Majilis. The Parliament of Kazakhstan wants to be “open” to voters; even the desire to have such a desire can prove the benefit of parliamentarians.

For example, in 2002, for the first time in parliamentary practice, the work of the Commission on the budget commission was widely distributed during the week by the Khabar Agency and other TV companies. A joint meeting of the Parliament on the adoption of the budget at the second meeting of the Houses of Parliament is located on the Khabar channel. In our opinion, it is necessary to continue the practice of attracting parliamentarians through television, which increases the accountability of deputies to their voters and enhances their business ethics.

Rule of law – the development and adoption of regulatory legal acts should be carried out in accordance with the legal procedure and should not exceed the competence of the body they have adopted. Legitimacy of legislation, as well as strict observance of legal norms and, above all, the subordination of legal acts. Strict adherence to the principle of legalization allows the direct influence of legislative initiative at all stages of the will of the legislator to the end of the law. The principle of legality means strict and full observance of the Constitution and current legislation in the process of lawmaking.

This principle is relevant and relevant to legislative activity in the Republic of Kazakhstan. In particular, acts that are legally binding for the government, adopted by the legislature, should not be at risk. Every newly adopted legal act does not contradict the applicable law. At the same time, it can be seen that this principle has been repeatedly violated, which is reflected in the contradictions between recently adopted legislative acts and existing laws.

The principle of scientific justification is not widely used, which means a deeper scientific study of the conformity of the adopted law of time required by society, that is, the necessity and relevance of legal regulation of certain social relations. Lawyers must take part in all stages of lawmaking – from drafting a law to determining the need for legal regulation (through social research, through research in the field of social law) to determining the method of law enforcement and to the adoption of a regulatory act. If there is no full scientific expertise, no legal action should be taken if there is no in-depth discussion. In addition, it is necessary to define a procedure for comprehensive scientific examination of draft laws covering political, economic, human rights, organizational, judicial and other aspects. The most important bills should not be taken in “fast mode”.

This mechanism provides for the introduction of new acts, the development of forms for determining their effectiveness, forecasting the consequences of the adopted law, the order of its interpretation, etc. information, material and legal support

Particular attention should be paid to the transparency and transparency of the interaction process, as well as the procedure for submitting the draft law for independent scientific expertise and accounting organization of the legislative process obtained in the judicial process. Determination of the mandatory publication of the results of the examination when discussing bills at a meeting of the Majilis and an urgent need.

This principle should be fully used in the preparation of draft laws in the Republic of Kazakhstan, which will allow early identification of the shortcomings of the draft law, increasing its effectiveness and quality.

The principle of scientific substantiation – the urgency of planning the legislative process in the context of economic changes in the Republic of Kazakhstan to provide the necessary legislative base for economic reforms will increase the need to participate in priority legislative work. However, subjects of the legislative process are not always able to properly plan their actions for the adoption and adoption of laws.

Professionalism in principle, competence in the development and adoption of bills, legal and general literacy. This principle is the quality of lawmaking, the state is directly related to the effectiveness of the decision-making mechanism. Recently, this requirement of the legislative process in the Republic of Kazakhstan has not been enough to eskerilwini prepared and adopted laws that affect the quality of the negative effects of reflection clearly. These are the first high state bodies, in particular, the government of the Republic of Kazakhstan, deputies of the Parliament of the Republic of Kazakhstan.

Professional developers of the principle of the draft law means that knowledge of how legislative engineering. The level of acceptance of the text and content of the legal act, as well as its effectiveness, as far as the actual content of the acts is logical, it is clear whether there are hidden contrasts with the generally accepted legal terminology used in that exact and complete to that extent [4].

However, legislation currently in Parliament has rejected inaccurate, vague notions allowed. Legislation should pay special attention to technology, the accuracy of the compounds of the proposal, their general availability should be sought. The original language of the bill and the law at the legislative level, as well as the official state language and the need to address the issue of ensuring compliance with the text of the law.

The basic principles of the rulemaking process. In addition, some of the subject to the rules of the legislative work of the authors, put the principles of diversity, such as orındalwşılıq necessary.

Thus, taking into account the above principles, and came to the following conclusions:

1) the principles of the legislative process, enshrined in the Constitution of the Republic of Kazakhstan, based on the principles of the Republic of Kazakhstan;

2) violation of this principle to reduce the quality, effectiveness and efficiency of the legislative process. "Question of the Law of the Republic of Kazakhstan" On regulatory legal acts do not contribute to their active use in the absence of reference to the principles of the process. Thus, the stability of democracy, the rule of law, research, planning and professional, as well as "the rules must be approved by the Law of the Republic of Kazakhstan" On regulatory legal acts. This would be in the preamble of the provisions of the law, for example, in the following order.

"Preamble:

The competent authorities of the Republic of Kazakhstan in their law-making activities of democracy, the rule of law, stability, planning and should be guided by the principles of professionalism.

In the course of work on bills of exchange, the comprehensive implementation of these principles will allow increasing the efficiency of the lawmaking process in the Republic of Kazakhstan.

REFERENCES

1. Lazarev V.V. Theory of State and Law. M.: New Lawyer, 1997. – 577b. (inrussian)
2. Law of the Republic of Kazakhstan "On regulatory legal acts" dated March 24, 1998. – Almaty: seven charts for 2007.(inrussian)
3. Pigolkina A.S. Law: creation and interpretation. M.: Legal literature, 1998.(inrussian)
4. Nazits A. Law-making (Theory and legislative technique) M.: Prospect, 1994.(inrussian)

Ибрагимова Флюра Галимовна,
кандидат юридических наук, заведующий кафедрой гражданско-правовых дисциплин Казахского
гуманитарно– юридического инновационного университета,
г.Семей, flura.77@mail.ru

Разиева Динара Багдатовна,
докторант PhD Казахского гуманитарно– юридического инновационного университета,
г. Семей, razieva@mail.ru

ОТРАСЛЕВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИНСТИТУТА МОРАЛЬНОГО ВРЕДА В ТРУДОВЫХ ПРАВООТНОШЕНИЯХ

***Түйін.** Мақалада еңбек қарымқатынастар аясында моральдық зиянның орнын толтыру (өтеу) мәселесіне орай.*

***Резюме.** В статье рассматриваются вопросы возмещения (компенсации) морального вреда в рамках трудовых отношений.*

***Summary.** The article reveals legal aspects of compensation of moral damage caused to an employee by an employer in the sphere of labor relations.*

Наличие в национальном законодательстве механизмов, обеспечивающих возмещение морального вреда и эффективное восстановление нарушенного неимущественного права, выступает доказательством признания государством ценности человеческой личности и её внутреннего мира.

Категория «моральный вред» нашла свое отражение в казахстанском законодательстве сравнительно недавно, хотя начальный этап его общественного признания можно отнести к древним временам. Важнейшими элементами казахской культуры всегда выступали право и мораль, отражающие представление народа о таких незыблемых понятиях как добро и зло, долг и честь, достоинство и справедливость. В этой связи академик С.З.Зиманов указывает: «Казахская обычно– правовая система исторична, она состоит из пластов хоть и разновременных, но связанных общим духом, потому-то она и консервативна и в то же время подвижна, динамична, будучи заключённая в рамки кочевой цивилизации» [1, с.47].

Исторически признанный институт морального вреда долгое время законодательно отвергался в социалистическом обществе. Так, например, П.Н.Гуссаковский отмечал, что в случаях позволения праву удовлетворить нравственный вред потерпевшему путем вознаграждения, мы учитываем, прежде всего, уровень состоятельности пострадавшего, а не масштабы вреда и степень вины причинителя вреда [2, с.35]. Г.Ф.Шершеневич считал, что закрепление в законодательстве возможности денежной компенсации нравственного вреда послужит росту судебного субъективизма и произвола [3, с. 683].

В более позднее время высказывались мнения в поддержку внедрения механизма имущественной ответственности за причинение морального вреда. С.А. Беляцкий обосновывал необходимость закрепления в гражданском законодательстве и применения на практике нормы о возмещении морального вреда, справедливо замечая, что игнорирование этой проблемы, равнодушие к интересам людей, вызывает досаду, озлобление потерпевшего, нарушает его душевное равновесие [4, с. 9]. Н.С.Малеин утверждал, что моральный вред наносит не меньший, а в некоторых случаях больший вред личности, чем посягательства на имущественные блага, так как в полной мере восстановить его последствия невозможно [5, с. 21].

Таким образом, отметим, что советская цивилистическая наука признавала институт компенсации морального вреда, хотя и значительно ограничивала круг неимущественных благ, выступающих объектом неправомерных действий правонарушителя. За «бортом» правовой защиты оставался целый пласт жизненно важных интересов человека, таких как честь, достоинство, репутация и т.д.

Справедливо отметим, что советские ученые сделали первые смелые шаги в урегулировании рассматриваемой проблемы, предоставив возможностям казахстанскому законодателю закрепить институт морального вреда в национальном законодательстве. Обозначенная преемственность ни в коей мере не должна порождать осуждения в отсутствии самостоятельных теорий казахстанских ученых. От-

естественная наука в силу исторических аспектов развивалась под влиянием стабильных этнических связей, настолько ощутимых, что в определенные периоды наблюдалось совпадение образа жизни и обычаев этих народов [6, с.32].

Впервые норма о моральном вреде нашла законодательное определение в Основых гражданско-законодательства СССР и союзных республик 1991г. [7]. В ст. 131 Основ, моральный вред был определен как виновное причинение гражданину физических и нравственных страданий неправомерными действиями, возмещаемый в денежной или иной материальной форме, в размере, определяемых судом [7].

В последующем нормы о моральном вреде получили необходимую регламентацию в содержании Гражданского кодекса Республики Казахстан 1994 года [8]. Общая часть Кодекса ввела нормы о праве на компенсацию морального вреда как способе защиты гражданских прав, о праве требовать возмещения морального вреда как элементе правоспособности граждан, о возмещении морального вреда, причиненного нарушениями личных неимущественных прав и обязательств. В связи с возникающими в практике судов вопросами, касающимися ответственности за причинение морального вреда было принято Постановление №10 Пленума Верховного Суда Республики Казахстан от 22 декабря 1995 года «О применении судами законодательства о возмещении морального вреда»[9].

В настоящее время вопросы возмещения морального вреда регламентируются нормами Гражданского кодекса Республики Казахстан (особенная часть) [10] и Постановления Верховного суда от 21 июня 2006 года «О применении судами законодательства о возмещении морального вреда» [11]. Регулирование исследуемого института нормами гражданского законодательства вполне оправдано в современном Казахстане, так как личные неимущественные правоотношения составляют предмет указанной отрасли. Отметим, что в условиях нестабильной рыночной экономики, нарушение прав личности приобретает немыслимые размахи. Следовательно, на защиту граждан должен встать сильный Гражданский кодекс, как необходимое условие эффективной государственной политики [12].

В Трудовом кодексе Республики Казахстан нормы о возмещении морального вреда не нашли своего подтверждения [13]. В тоже время законодатель не отрицает возможность защиты нарушенных прав в трудовых отношениях, указав в ст.2 Постановления Верховного суда РК, что «способы защиты личных неимущественных прав могут применяться судом и в тех случаях, когда защита таких прав специально не закрепляется в законодательных актах о труде...» [11].

На основании указанной нормы в стране сложилась практика субсидиарного применения норм гражданского права и к трудовым спорам. Однако из-за отсутствия нормативного закрепления этих положений в содержании Трудового кодекса многие работники даже и не предполагают о наличии законного способа возмещения морального вреда, и, следовательно, не обращаются в судебные органы с целью защиты своих прав.

Моральный вред, согласно нормам гражданского законодательства, выражается в причинении нравственных или физических страданий, испытываемых гражданином в результате противоправного нарушения, умаления или лишения принадлежащих ему личных неимущественных прав и благ. Данное определение, навеянное теоретическими воззрениями ученых цивилистов носит межотраслевой характер и является универсальным как для гражданского так и для трудового аспектов возмещения морального вреда. Указанные отрасли права, являясь смежными, оказывают взаимное влияние друг на друга, и, используя принцип социальной диффузии, взаимно обогащают и дополняют друг друга. Однако специфика предмета и метода трудового права, субъектного состава, содержания трудового правоотношения обуславливают существенные особенности компенсации морального вреда, причиненного работнику в процессе трудовой деятельности [14, с.4].

В качестве отраслевых особенностей института морального вреда можно выделить строгий персонифицированный характер причинителя вреда и потерпевшей стороны. Причинителем вреда всегда выступает работодатель, лицо, состоящее в трудовых отношениях с потерпевшим. Степень материальной ответственности работодателя перед работником качественно иная, чем в гражданско-правовых отношениях. Трудовые отношения относятся к категории длящихся, так как минимальный срок трудового договора не может быть менее одного года. В классическом же понимании трудовые отношения возникают на основе бессрочных трудовых договоров, и действуют в течение всей сознательной жизни человека.

Работодатель выступает ключевой фигурой трудовых отношений. Именно в содержание его правоспособности включены такие функции как организация труда работников, создание условий труда, установление формы, системы и размеров оплаты труда, предоставление льгот и мер социальной защиты и др. Налицо такой признак субъектного состава, как прямое подчинение потерпевшего воле причинителя вреда в ходе предшествующих причинению морального вреда правоотношений. Зависимость поведения потерпевшего от работодателя обусловлена целым рядом факторов, такими как получение с «казны» работодателя заработной платы, зачастую являющейся единственным источником средств существования, боязнью потерять рабочее место и пополнить ряды безработных. Отметим, что с провозглашением рыночных отношений в экономике, указанная зависимость носит усугубленный характер. В соответствие с этим значительное количество работников терпят всякого рода издевательства и унижения, связанных с психологическим террором, дискриминацией, отсутствием здоровых и безопасных условий труда. Участники же гражданских правоотношений находятся в юридически равном положении, и не имеют вышеупомянутых факторов воздействия на свою волю.

В гражданском праве моральный вред в большинстве своем выступает юридическим фактом возникновения деликтных правоотношений, так как причинитель вреда и потерпевший не связаны условиями заключенного договора. В трудовых правоотношениях оба участника находятся при исполнении трудового договора, значит, претерпевают психологический дискомфорт в ходе реализации своего трудового потенциала.

Отраслевой особенностью обладают и объекты причинения морального вреда в трудовых правоотношениях, в числе которых наряду с общими (жизнь и здоровье, половая неприкосновенность, личная информация и персональные данные) находятся и такие нематериальные блага как трудовая честь и деловая репутация, представляющие собой оценку профессиональных качеств конкретного работника [15].

Таким образом, моральный вред может быть причинен работнику в следующих случаях нарушения его личных неимущественных прав:

- 1) незаконного лишения возможности трудиться (увольнение, перевод на другую работу, отстранение от работы);
- 2) разглашения персональных данных работника;
- 3) незаконного привлечения к дисциплинарной ответственности;
- 4) необеспечения здоровых и безопасных условий труда на рабочем месте;
- 5) причинения вреда жизни и здоровью;
- 6) сексуальные домогательства;
- 7) психологические прессинги и др.

Указанные нарушения отражаются на работнике в виде страданий нравственного или физического характера. Для возможности обеспечения защиты прав работника необходимо установить условия ответственности работодателя за причинение работнику морального вреда. К ним, по мнению большинства ученых, относятся противоправность поведения работодателя, вина, причинная связь между поведением работодателя и страданиями работника [16, с. 181].

В нашу задачу не входит подробное раскрытие каждого условия ответственности, хотя проводимый в ходе подготовки статьи анализ указанных условий предоставил возможность выявить их специфические особенности, рассмотрением которых мы и ограничимся в рамках проводимого исследования.

Противоправность предполагает нарушение работодателем наряду с нормами трудового законодательства норм и других отраслей права (конституционного, гражданского, уголовного и др.), но только в рамках выполнения работником своей трудовой функции.

Трудовой кодекс РК не содержит специального определения понятия вины работодателя. По нашему мнению, требует законодательного закрепления презумпция вины работодателя. А.Г.Диденко рассматривает презумпцию как предположение, основанное на вероятности [17] Заметим, что высока вероятность злоупотребления своими правами работодателем, выражающимся в форме причинения морального вреда работнику, в силу рассмотренных выше отраслевых особенностей трудового правоотношения.

Закрепленная в нормах закона презумпция вины работодателя предоставит возможность трудовому законодательству выполнить свое социальное предназначение, обеспечив процессуальной гарантией более слабую сторону трудового договора – работника. В связи с этим, работник освобождается от

обязанности доказывания факта перенесения нравственных или физических страданий, но для оценки их объема и характера тяжести причиненных страданий вправе предоставлять суду все факты, лежащих в обосновании суммы компенсации морального вреда. Работодатель же, в свою очередь, должен предоставить необходимые доказательства отсутствия своей вины в причинении морального вреда работнику.

Хотелось бы остановиться на проблеме определения границ применения норм института возмещения морального вреда в трудовом законодательстве. Авторами поддерживается теория «широкого» смысла в понимании морального вреда в области трудовых отношений, предложенной А.М.Лушниковым и М.В.Лушниковой [46, с.542].

Из смысла действующего гражданского законодательства вытекает главная особенность объектов морального вреда – их неимущественный характер и сопутствующие признаки, такие как неотчуждаемость, непередаваемость, отсутствие денежного эквивалента и др. Однако, анализ Трудового кодекса Республики Казахстан вполне определенно указывает на универсальный характер исследуемого способа защиты трудовых прав работника.

Так, например, ст.9 Трудового кодекса РК и ст.11 Закона РК «О минимальных социальных стандартах и их гарантиях» к минимальным социальным стандартам в сфере труда отнесены такие блага имущественного характера как оплата труда и основной оплачиваемый ежегодный трудовой отпуск [13], [18]. В соответствии с указанным Законом, минимальные социальные стандарты в сфере труда обеспечивают реализацию социальных гарантий и социальных прав граждан страны [18]. Следует иметь в виду, что нарушение вышеназванных имущественных прав одновременно посягает и на личные неимущественные блага работника – право на свободу труда, на достойное существование, на отдых и др. Помимо этого, природа имущественного элемента в трудовом праве имеет некоторую специфику, обусловленную тем, что заработная плата выступает стоимостной оценкой трудового потенциала работника, в соответствии с затраченным временем, количеством, сложностью и качеством выполняемой работы. В связи с этим, отношения имущественного характера, возникающие в трудовых правоотношениях не являются идентичными гражданско– правовым, и, соответственно, требуют иной регламентации.

Теоретические расчеты авторов свидетельствуют о разумности предложения расширить круг объектов морального вреда в трудовом праве, предоставив возможность требовать возмещения морального вреда работником и в случаях нарушения регламентированных законом прав имущественного характера. Берем смелость утверждать о верности такой позиции, и соответствии ее реалиям сегодняшнего времени, поскольку современное социальное государство должно обеспечить защиту жизненно важных интересов личности от различного вида угроз. Примечательно, что Глава Государства также устанавливает приоритеты национальной политики нашей страны в виде обеспечения социальной безопасности казахстанцев, справедливо отмечая, что благополучие народа зависит, прежде всего, от стабильного роста доходов и качества жизни [19].

Дискуссионным продолжает оставаться вопрос о нормативном закреплении размеров возмещаемого морального вреда. Считается, что отсутствие в законодательном акте критериев и методов оценки компенсации морального вреда нежелательным образом сказывается на качестве принимающих судом решений по гражданским делам. Так, А.М. Эрделевский разработал формулу расчета, способной, по его мнению, обеспечить единообразное применение законов при осуществлении правосудия по рассматриваемой категории дел. Указанная формула содержит «общий базис и подход к определению размера компенсации морального вреда, оставляя при этом достаточный простор усмотрению суда при решении конкретных дел» [20].

Отметим, что Трудовой кодекс РК предпринял попытки регламентировать минимальный размер компенсации за «созданные неудобства» работнику. Так, например, ст. 131 Кодекса предусматривает, что работодатель должен выплатить работнику компенсацию в размере среднемесячной заработной платы в связи с потерей работы в случаях ликвидации работодателя (прекращения деятельности); сокращения численности или штата работников; неисполнения работодателем условий трудового договора (п.1)[13].

Сумма компенсации в связи с потерей работником работы в случае снижения объема производства, выполняемых работ и оказываемых услуг, повлекшего ухудшение экономического состояния работодателя должна быть не менее средней заработной платы за два месяца (п.2) [13].

Более проблематичным представляется определение базисного размера компенсации морального вреда в случаях, когда переживания потерпевшего работника являются сугубо индивидуальными и зависят от личностных свойств личности и факторов, заслуживающих внимание как субъективного, так и объективного характера. Таким образом, глубина переживаний потерпевшего зависит исключительно от отношения самого потерпевшего к самому себе, и подвергаться «уравниловке» не может.

На основании указанных суждений авторы настаивают на возможности установления в Законе лишь предела минимальной границы компенсации морального вреда в трудовых отношениях, устанавливая его в размере среднемесячной заработной платы работника, которую он получал либо должен был получить на день причинения морального вреда.

Можно без всякого преувеличения сказать, что институт компенсации морального вреда в трудовом праве прошёл сложный путь становления и развития. Теоретический анализ показывает, что данной проблеме уделялось достаточно внимания как зарубежными, так и отечественными учеными. В то же время целый ряд вопросов остается мало разработанным и требует глубокого осмысления и поиска новых эффективных путей решения актуальных проблем в этой отрасли с целью оптимизации и гармонизации трудовых отношений.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Зиманов С.З. Древний мир права казахов. 1 том, Жеті жарғы, 2004 г. 632 с;
2. Гуссаковский П. Н. Вознаграждение за вред // Журнал министерства юстиции. – 1912. – № 8. – С. 35;
3. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права. – Вып. 3. – М., 1912. – С. 683;
4. Беляцкий С. А. Возмещение морального вреда. – СПб., 1913. – С. 9;
5. Малеин Н. С. Охрана прав личности советским законодательством. – М., 1985. – С. 21;
6. Нарикбаев М.С. От наших великих биев до Верховного Суда. – Алматы: «Атамұра», 2000. – 118 с;
7. Основы Гражданского Законодательства Союза ССР и республик (утверждены Постановлением Верховного совета СССР 31 мая 1991 года № 2211-І) <http://online.zakon.kz>;
8. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть), принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года <http://online.zakon.kz>;
9. Постановление Пленума Верховного Суда Республики Казахстан от 22 декабря 1995 г. № 10 «О применении судами законодательства о возмещении морального вреда». Утратило силу – нормативным постановлением Верховного Суда РК от 21 июня 2001 г. N 3 ~P01003S. <http://online.zakon.kz>;
10. Гражданский кодекс Республики Казахстан от 1 июля 1999 года № 409-І (Особенная часть) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 05.10.2018 г.) // <http://online.zakon.kz>;
11. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 27 ноября 2015 года № 7 «О применении судами законодательства о возмещении морального вреда» (с изменениями от 31.03.2017 г.) // <http://online.zakon.kz>;
12. Сулейменов М.К. Гражданское право Казахстана в современном мире: влияние на развитие национального права// <http://www.zakon.kz>;
13. Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.07.2018 г.) // <http://online.zakon.kz>;
14. Шафикова Г.Х. Компенсация морального вреда, причиненного работнику. Дисс....канд.юрид.наук, Москва, 2002.– с.190;
15. Алауханов Е., Самалдыков М. Права казахстанского журналиста в вопросах возмещения морального ущерба нуждаются в защите // <http://www.zakon.kz/4468875-prava-kazakhstanskogo-zhurnalista-v.html>;
16. Беднякова Н.В. Правовые проблемы материальной ответственности работодателя: Дис. ... канд. юрид. наук. М., 2006.– 228 с;
17. Диденко А.Г. Фикции и презумпции в гражданском праве// http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30071299#pos=4;-124;
18. Закон Республики Казахстан «О минимальных социальных стандартах и их гарантиях» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 05.07.2018 г.) // <http://online.zakon.kz>;
19. Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 5 октября 2018 г. <http://www.akorda.kz>;
20. Эрделевский А.М. Компенсация морального вреда: анализ и комментарий законодательства и судебной практики. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – 320с.// <http://lawlibrary.ru>.

Пьясов К.Т.,
Doctoral student of academician E.A. Buketov Karaganda state university,
email: kulager2009@rambler.ru

THE RELIGIOUS ASSOCIATIONS AS SUBJECTS OF CIVIL LAW: HISTORY, MODERNITY AND THE MAKING OF FOREIGN EXPERIENCE

Түйін: Автор бұл мақаласында азаматтық құқықтың субъектісі ретінде діни бірлестіктердің құқықтық мәртебесіне талдау жасайды.

Тірек сөздер: Діни бірлестік, Қазақстан Республикасы, азаматтық құқық;

Резюме: Автор анализирует статус религиозных объединений как субъекта гражданского права. Ключевые слова: религиозные объединения, Республика Казахстан, гражданское право;

Summary: The author analyzes the status of religious associations as a subject of civil law.

Key words: religious associations, Republic of Kazakhstan, civil law.

Religious associations in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan are one of the types of non-commercial legal entities. They are devoted to a separate article in the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General part). Religious associations in the Civil Code as a voluntary community of citizens. And this is correct, but only in relation to their individual types: local religious communities. The concept of “religious association” also covers other organizational units, which are not so much citizens’ associations, but religious institutions, organizations. And the legislation, for example, the Law on Religious Freedom and Religious Associations of 1992, confirms this, allowing religious associations to create religious schools, monasteries, also called religious associations. The Civil Code for some time mentioned the types of religious associations and their associated structures that were not entirely successfully transferred from the Soviet legislation on religious cults and the first post-Soviet acts relating to religious issues (religious centers, administration, society, brotherhood, etc.). In 1998, as a result of changes made to the Civil Code, the situation improved somewhat, since some controversial points were excluded from the article on religious associations [1]. But the problems of the conceptual apparatus remained in other legislative acts, in particular in the Law on Religious Freedom and Religious Associations.

More serious problems are connected with the peculiarities of the internal structure of religious associations. The provisions of civil law, which were traditionally developed and applied to commercial organizations, began to extend to non-commercial ones, some of which are fundamentally different in their nature and characteristics from business entities.

This is very well illustrated by the example of branches that the law has determined by the structural subdivisions of religious associations. The concept of a branch (representative office) that exists in civil law shows a structural unit that is completely dependent on the parent organization, created, managed and abolished in the form of an order, which is quite normal for commercial organizations and for some non-profit organizations (institutions, foundations). Such a characteristic of branches can be arranged by individual religious structures, which in this case can create a branch – a local unit, often called a church or community, even without presence of adherents in a particular territory.

For other religious associations, despite the presence of higher administrative divisions, the creation of organizations and the appointment of leaders on orders from above, complete dependence on the religious center is unacceptable, since this contradicts their internal principles of organization. For them, the main thing is the presence of believers and their desire to form a community, which may be part of a larger organization, but at the same time have sufficient autonomy. But to create a structural subdivision in a different order, except for the “filial”, under the current Kazakh legislation is impossible.

Discovered dissimilar approaches to branches in commercial and non-profit organizations and the problems that arose in practice caused changes in the Civil Code in 1996, according to which the heads of departments (branches, representative offices) of religious associations are elected or appointed according to the procedure provided for the charter of a religious association and the provision on its branch or representation [2]. A similar formulation appeared in the 2001 Law on Non-Profit Organizations. Thus, the peculiarities of the organizations under consideration in the appointment of branch managers were confirmed, but, unfortunately,

the fundamental issues of the organizational structure of multi-tier social and religious associations have not been resolved.

Moreover, we do not exclude the existence of branches of religious associations in the traditional sense. A religious community or center may set up a branch to conduct educational or humanitarian activities. But it is a mistake to use only the branch form to consolidate the legal status of grassroots or primary organizations based on membership, voluntariness and self-government. It is impossible to put an equal sign, in our opinion, between the branch and the structural unit in the case of a religious or public association.

Another problem is connected with the creation by religious associations of larger territorial units. If two or more religious associations of one religious affiliation decide to create a regional or republican organization, then Kazakhstan legislation will recognize it not as a religious association, but as another type of non-commercial legal entity – as an association (union). Formally projecting such an approach on the system of some organizations, it can be absurd to say that, for example, the three Lutheran parishes are religious associations, and if they create a Lutheran center (diocese) that unites all three parishes, such a center will not be recognized as a religious association.

It should be noted that the existence of such associations (unions) in the situation with religious associations is fully justified. Several religious associations of one or even different religious orientation may create an association, for example, for the publication and distribution of religious literature or charitable activities. But such a form is completely unsuitable for cases of creation of the same religious, affiliation, activity, bodies and system of management of religious associations of a larger religious education, of which they will later be a part.

There is no need to go far for examples of another solution. Russian legislation speaks of centralized religious organizations, which may consist of at least three local organizations [3]. In this sense, the legislation of Russia on public associations that are very close to religious in their status is even more successful. The latter can be created both by citizens and organizations, and the right of citizens to create public associations is realized both directly through the association of individuals and through legal entities – public associations [4].

Another problem is the definition of governing bodies in religious associations. The Law on Non-Profit Organizations of 2001 established uniform requirements for the types and competence of government bodies in all non-profit organizations, including religious ones. Moreover, the requirements are very democratic and are based on the principles on which the majority of non-governmental voluntary organizations are organized: self-government, voluntariness, collective solution of issues. However, many of the religious associations have their own management systems, sometimes evolving over the centuries, as in the case of the Catholic or Orthodox churches, and poorly consistent with the Kazakh legislation.

Note that this problem is typical not only for Kazakhstan. In *Belgium*, R. Torfs writes, if the form of a non-profit association is chosen by a religious organization, then it is necessary to adhere to a democratic structure, and some churches are built hierarchically [5]. The recognition of a religious organization as a public legal entity in most cantons of *Switzerland* also requires democratic principles of organization, which contradicts canonical law [6]. The situation is different in *Hungary*, according to the legislation of which churches are not bound by the principle of a democratic structure, unlike other non-profit associations [7]. The experience of the *Netherlands* is very indicative, the civil law of which served as one of the examples when preparing civil codes in the post-Soviet countries. As S. Biisberveld points out, while the civil code defines the structure of various legal entities, an exception is made for the churches: the code only indicates that churches are governed by their own charters insofar as this is not against the law. Respecting the autonomy of churches and their organization, the civil code also excludes churches from the general provisions applicable to all types of legal entities [8].

The principal difference of the Kazakhstan situation is that if religious organizations in other countries do not agree with the requirements that the state makes to one of the options for acquiring legal capacity, they have different organizational and legal possibilities of their legal existence.

To begin with, many states allow religious organizations to operate without any registration and acquisition of the status of a legal entity, in the form, for example, of an unincorporated association. It is interesting to note the position of the *Argentine* Civil Code that religious associations, which do not have a legal personality, are subject to laws and can establish management structures by notarization. If this is not done, then all members of the association are jointly and severally liable for the acts of the association [9]. There are countries in

which it is not the religious associations themselves that are, but their governing bodies that are endowed with civil legal capacity.

In European countries, two-level registration of religious organizations is common. The first level does not imply serious qualification requirements and is associated with the acquisition of the status of a legal entity. The second one, more complicated, means special state recognition and allows religious organizations to operate in the public sphere: enter into agreements with the state, work in hospitals, armed forces, prisons, and also provides tax and other privileges. Religious organizations in such cases become public legal entities.

Sometimes religious organizations become public legal entities by virtue of their affiliation with the state church. Thus, in *Finland*, the status of a subject of public law is held by the state Lutheran and Orthodox churches. The issues of creating religious organizations that are members of the state church are decided by church law. All other religious organizations are subjects of private law, operate on the basis of the law on freedom of religion. In *Greece*, where the state is the Greek Orthodox Church, all its divisions: dioceses, parishes, monasteries – are recognized as legal entities of public law and are created by presidential decrees. Non-Orthodox church organizations are usually formed in the form of associations in accordance with civil law. The exceptions are the Jewish and Muslim communities, which are also recognized as subjects of public law and established by presidential decree. In accordance with the civil code of *Argentina*, only the Roman Catholic Church has the right of a public legal entity, all other religious organizations are private legal entities.

In countries where the position of the Roman Catholic Church is strong, the creation and legal capacity of Catholic organizations are governed by a code of canon law, 10 canons of which are devoted to issues of legal entities. A sufficiently developed system of legal entities in the canonical law of the Roman Catholic Church sometimes leads to conflict situations in determining the secular status of Catholic organizations [10]. In *Italy*, a special committee was even created at the request of the Holy See, which, based on the results of its work, stated that the provisions of the Italian Civil Code regarding the creation, structure, management and termination of private legal entities cannot be applied to Catholic and other recognized religious organizations. The Italian public administration can not approve the status of organizations in the case of the provision of legal capacity for canonical law [11]. In other countries, it is believed that since the church coexists with many other social structures in society, it must be adapted to the general format of legal relations contained in secular law. By the way, features of the creation of Catholic organizations are provided for in Kazakhstan in accordance with the agreement concluded between the Republic of Kazakhstan and the Holy See [12]. Under this agreement, the competent authorities of the Republic of Kazakhstan will recognize the legal capacity of a legal entity for such subjects of the Catholic Church, the legal capacity of which is provided for by codes of canonical law: archdioceses, dioceses (dioceses) or apostolic administrations, parishes and others after their registration with state bodies. For their part, the competent church authorities will transfer to the state bodies of the Republic of Kazakhstan authentic copies of acts of creating new or recognizing existing objects of the Catholic Church for inclusion in the state register of legal entities. Despite the existence of such an agreement, Catholic organizations in practice have to prove their special status with difficulty.

In common law countries, religious organizations are actively using the trust system or are registered as a charity since it is considered that the concept of charity extends to matters of religion. Some religious organizations, such as the Anglican Church in *England* or the Catholic Church in *the United States*, use the form of a sole Corporation (*Corporation sole*), where the property and powers of the head of such Corporation are transferred automatically after the death of the clergyman to his successor in office.

In Muslim countries, non-Islamic religious organizations, where permitted, are registered as a popular non-profit Association worldwide. With regard to Muslim institutions (we deliberately use this term, because the Church as a voluntary Association of believers in Islamic countries does not exist), there is the institution of Waqf – property with a purpose, the ownership of which is limited by the founder. Waqf is often referred to as a Muslim trust, and the civil code of *the United Arab Emirates* or *Jordan* recognizes Waqf as a legal entity. There are special ministries for Waqf Affairs that create them, appoint their leaders, etc.

Thus, modern foreign legislation provides for various approaches to securing the legal capacity of religious associations. Not all of them are applicable in Kazakhstan, given the country's legal system, the relationship of the state and religious organizations, and the possibilities of religious associations. The rather low level of religiousness of the population and religious activity allowed Kazakhstan to avoid many property disputes faced by religious associations in other post-Soviet countries. For example, in the Ukraine in the 90s there were thousands of property disputes over church buildings and property. At the same time, there were already

problems in Kazakhstan related to the civil legal status of religious associations. After the adoption of the Civil Code (General Part), all parishes of the dioceses of the Russian Orthodox Church, which had the right of a legal entity, were ordered to reregister to branches and only after requests from religious leaders and intervention of the country's top officials for the parishes, an exception was made. The Roman Catholic Church had great difficulties in registering its administrative structures, and in order to overcome them, negotiations again needed a high state-confessional level.

The noted and some other examples prove that the legislation should take more carefully into account the peculiarities of such collective formations as religious associations. The growth of their number and the revitalization of their activities will inevitably lead to problems with the initial negligent attitude to various issues of legal status.

As proposals for the improvement of civil legislation in the part concerning religious associations, the following provisions can be put forward.

1. In Article 109 of the Civil Code, it is necessary to abandon the definition of a religious association only as a voluntary association of citizens and to fix the provision that other organizational units may be recognized as such associations. The same article should include the right of registered religious associations to create regional and republican religious associations, as well as the right of regional, republican associations to create local religious associations with the right of a legal entity. In connection with the last sentence, there is no need for a provision on the specifics of the appointment of leaders in branches of religious associations, provided for by Art. 43 GK, since there will be the possibility of the existence of both branches in their traditional sense, and other structural units of religious associations based on voluntariness and membership.

2. The Law on Non-Profit Organizations should provide for exemptions for religious associations in matters of internal governance. A more cardinal approach is also possible – removing religious associations from the action of this law in order to concentrate all regulatory issues in the Law on Religious Freedom and Religious Associations.

The suggestions made are derived from obvious problems that have already appeared in practice. There are a number of other provisions in civil and other legislation relating to religious associations and requiring improvement. The time has come to pay attention to issues of non-profit organizations in general and among religious associations in particular, which are unpopular among civilist.

REFERENCES

1. Закон Республики Казахстан от 2 марта 1998 г. «О внесении изменений и дополнений в Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть) и в постановление Верховного Совета Республики Казахстан «О введении в действие Гражданского кодекса Республики Казахстан (Общая часть)» // Ведомости Парламента Республики Казахстан. 1998. № 2-3. Ст. 23.
2. Закон Республики Казахстан от 15 июля 1996 г. «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан» // Ведомости Парламента Республики Казахстан. 1996. № 14. Ст. 274.
3. ст. 8, 9 Федерального закона Российской Федерации «О свободе совести и религиозных организациях» от 26 сентября 1997 г. // Собрание законодательства Российской Федерации. 1997. № 39.
4. ст. 5, 6 Федерального закона Российской Федерации «Об общественных объединениях» от 19 мая 1995 г. // Собрание законодательства Российской Федерации. 1995. № 21.
5. Torfs R. Church Autonomy in Belgium // Church Autonomy: a comparative survey / Gerhard Robbers (ed). Peter Lang GmbH. Frankfurt am Main. 2001. P. 610.
6. Rutz G. Church Autonomy and Religious Liberty in Switzerland // Church Autonomy. P. 535.
7. Schanda B. Church Autonomy and Religious Liberty – National Report on Hungary // Church Autonomy. P. 545.
8. Бийсбервельд С. Свобода религии в Нидерландах // Мировой опыт государственно-конфессиональных отношений: Учебное пособие (2-е изд-е, дополн. и перераб.). М.: Изд-во РАГС, 1999. С. 144.
9. Civil Code of Argentina (1871). Translated into English with Introduction and Index by the J. Romanach. BatonRouge. LawrencePublishingCompany. 2001. P. 22, 24.
10. Вишневский А.А. Имущество римско-католической церкви по каноническому праву // Правоведение. 2000. № 1. С. 92-103.
11. Long G. Church Autonomy and Religious Liberty in Italy // Church Autonomy. P. 326.
12. Соглашение между Республикой Казахстан и Святым Престолом о взаимоотношениях от 24 сентября 1998 года // Бюллетень международных договоров Республики Казахстан. 2000. № 4. Ст. 41.

КУРЕНТАЕВ А.,
ДОКТОРАНТ АКАДЕМИИ «БОЛАШАҚ»
Г. Караганда

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ИСПОЛНЕНИЯ НАКАЗАНИЙ, НЕ СВЯЗАННЫХ С ИЗОЛЯЦИЕЙ ОСУЖДЕННОГО ОТ ОБЩЕСТВА (АЛЬТЕРНАТИВНЫЕ НАКАЗАНИЯ)

ТҮЙІНДЕМЕ: Мақалада баламалы санкциялар мен шараларға қатысты құқықтың халықаралық нормалары зерттеледі. Автор сотталушыны қоғамнан оқшаулауға байланысты емес жазаларды орындауды реттеуге және арнайы сипаттағы халықаралық-құқықтық актілерге қысқаша сараптама жасаған.

ТҮЙІН СӨЗДЕР: Арнайы сипаттағы халықаралық-құқықтық актілер. Адам құқығының жалпыға ортақ декларациясы. Адамдарды азаптауға қарсы конвенция. Концепция. Құқықтық акт.

РЕЗЮМЕ: В статье исследуются международные нормы права, касающиеся альтернативных санкций и мер. Автор, проводит краткий анализ международно-правовых актов универсального и специального характера, и регулирования исполнения наказаний, не связанных с изоляцией осужденного от общества.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Международно-правовые акты специального характера. Всеобщая декларация прав человека. Конвенции против пыток. Концепция. Правовой акт.

Необходимость изучения международно-правовых документов в первую очередь объясняется положениями Конституции Республики Казахстан и нормами уголовно-исполнительного кодекса, уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан.

Так, в соответствии с Конституцией Республики Казахстан общепризнанные принципы и нормы международного права и международные договоры Республики Казахстан являются составной частью казахстанской правовой системы.

В то же время Концепция развития уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан на 2010 – 2020 года заостряет внимание на том, что уголовно-исполнительная система должна учитывать нынешнее состояние экономики, интеграцию Республики Казахстан в международное правовое поле, международные стандарты обращения с заключенными и развитие гражданского общества, развитие УИС должно идти по пути создания такой пенитенциарной системы, которая будет соответствовать положениям норм международного права[1].

Рассмотрим следующие группы международно-правовых актов; *международно-правовые акты универсального характера*, содержащие в себе нормы общего плана и не предназначенные специально для регламентации обращения с осужденными;

международно-правовые акты специального характера, ориентированные на уголовно-исполнительную сферу, нормы которых напрямую касаются обращения с осужденными в процессе исполнения наказаний [3]. Как правило, необходимо отметить, что международные документы по обращению с заключенными и осужденными весьма разнообразны, поэтому ограничимся упоминанием лишь основных из них.

В целом, в первую очередь следует обратить внимание на Всеобщую декларацию прав человека, которая в ст. 64 провозглашает, что права и свободы человека относятся ко всем без исключения, в том числе и к осужденным. Это принципиальное положение определяет коренные основы правового статуса лиц в сфере уголовной юстиции.

На основании изложенного, на наш взгляд, надо отметить, что важное значение для определения правового положения осужденных имеет ст. 12 декларации[3]. Исходя, из выше указанного толкования данной нормы, лица осужденные к наказаниям, не связанным с изоляцией от общества, или иным мерам уголовно-правового характера, должны подвергаться только таким ограничениям, которые установлены законом исключительно с целью обеспечения признания и уважения прав и свобод других людей и удовлетворения справедливых требований морали, общественного порядка и общего благосостояния.

Необходимо отметить тот факт, что следующим универсальным международным документом, определяющим правила обращения с осужденными, является Международный пакт о гражданских и политических правах, ст. 38 пакта определяет, что никто не должен подвергаться пыткам или жестоким, бесчеловечным или унижающим его достоинство обращению и наказанию. В частности, недопустимо подвергать человека медицинским или научным опытам без его свободного согласия[3].

Вместе с тем, понятно, что нормы пакта непосредственно предназначены для регулирования исполнения интересующей нас группы наказаний и иных мер уголовно-правового характера. Но они содержат общие правила, касающиеся обращения с лицами, осужденными к лишению свободы. Так, лица, лишённые свободы, имеют право на гуманное обращение и уважение достоинства, присущего человеческой личности; пенитенциарной системой предусматривается режим для заключённых, главной целью которого является их исправление и социальное перевоспитание. Несовершеннолетние осуждённые отделяются от совершеннолетних, и им предоставляется режим, отвечающий их возрасту и правовому статусу. Ни одно Государство-участник не должно высылать, возвращать или выдавать какое-либо лицо другому государству, если существуют серьёзные основания полагать, что ему может угрожать там применение пыток. Для определения наличия таких оснований компетентные власти принимают во внимание все относящиеся к делу обстоятельства, включая, в соответствующих случаях, существование в данном государстве постоянной практики грубых, вопиющих и массовых нарушений прав человека. Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания принята Резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН Конвенция[5], против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания. Для целей настоящей Конвенции определение «пытка», означает любое действие, которым какому-либо лицу умышленно причиняется сильная боль или страдание, физическое или нравственное, чтобы получить от него или от третьего лица сведения или признания, наказать его за действие, которое совершило оно или третье лицо или в совершении которого оно подозревается, а также запугать или принудить его или третье лицо, или по любой причине, основанной на дискриминации любого характера, когда такая боль или страдание причиняются государственным должностным лицом или иным лицом, выступающим в официальном качестве, или по их подстрекательству, или с их ведома или молчаливого согласия[5].

Как уже отмечалось выше, в основном в учебной литературе акцентируется внимание на том, что нормы данной конвенции относятся к обращению с лицами, осужденными к лишению свободы. Но логично предположить, что неграмотные действия сотрудника УИИ могут привести к унижению достоинства осужденных к наказаниям, не связанным с изоляцией их от общества, и иным мерам уголовно-правового характера. Как видим, рассмотренные международные документы универсального характера довольно поверхностно затрагивают вопросы, касающиеся обращения с осужденными, отбывающими интересующие нас наказания и иные меры уголовно-правового характера. Изученные правила являются своего рода нормами-принципами для международных документов специального характера и имеют обязательный характер для национального законодательства.

Как правило, при рассмотрении первой выделенной группы документов подчеркнем, что международные нормы специального характера ориентированы на уголовно-исполнительную сферу и содержат правила, непосредственно касающиеся обращения с осужденными в процессе исполнения наказания. К данной группе международно-правовых актов нужно отнести Минимальные стандартные правила Организации Объединённых Наций в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила), Европейскую конвенцию о надзоре за условно осужденными или условно освобожденными, Европейские правила в отношении общественных (альтернативных) санкций и мер, Европейские правила о пробации и др.[4]. Концептуальное значение для рассматриваемой темы имеют Токийские правила, которые стали первым универсальным специализированным документом, определившим принципы применения наказаний, не связанных с изоляцией осужденного от общества, и иных мер уголовно-правового характера.

Вместе с тем, следует согласиться с мнением Н. Б. Хуторской, отметившей, что цель правил состоит в том, чтобы способствовать более широкому применению альтернативных наказаний, привлечь к процессу разнообразные слои общества[2]. В п. 8.2 Токийских правил приводится следующий перечень наказаний и мер, альтернативных лишению свободы: устные санкции (замечание, порицание, предупреждение); условное освобождение от ответственности; поражение в гражданских правах; эко-

номические санкции и денежные наказания; конфискация или постановление о лишении права собственности на имущество; возвращение имущества жертве или постановление о компенсации; условное наказание или наказание с отсрочкой; условное освобождение из заключения и судебный надзор; выполнение общественно полезных работ; направление в исправительное учреждение с обязательным ежедневным присутствием; домашний арест; любой другой вид обращения, не связанный с тюремным заключением; какое-либо сочетание перечисленных мер. Данные наказания и меры могут применяться с учетом политических, экономических, социальных и культурных условий каждой страны, а также целей и задач ее системы уголовного правосудия (п.1.3).

Однако, помимо норм, касающихся общих положений применения наказаний, не связанных с изоляцией осужденного от общества, и иных мер уголовно-правового характера, Токийские правила содержат конкретные требования к порядку исполнения указанных наказаний и мер. Отдельное внимание следует уделить главе VI Токийских правил[4], посвященной персоналу, контролирующему исполнение наказаний и мер, альтернативных лишению свободы, п.15.2 определяет, что лица, назначаемые для применения не связанных с тюремным заключением мер, должны обладать соответствующими личными качествами и, по возможности, надлежащей профессиональной подготовкой и практическим опытом. Такие требования должны быть четко определены.

Не менее значим п. 16.3, согласно которому после поступления на службу персонал должен поддерживать и совершенствовать свои знания и профессиональные навыки путем прохождения подготовки без отрыва от службы и на курсах повышения квалификации. Для этой цели создаются необходимые условия[1].

Более того, особое значение в Токийских правилах придается участию общественности (глава VII) [4]. Так, в нормах рассматриваемого документа указано, что следует поощрять участие общественности, поскольку в ней заложены большие возможности и она является одним из важнейших факторов укрепления связей между правонарушителями, в отношении которых приняты меры, не связанные с тюремным заключением, и их семьями и обществом.

Остановимся также на рекомендациях Комитета министров государствам-членам о правилах Совета Европы о пробации. Нормы документа направлены на дополнение ранее принятых рекомендаций, посвященных обращению с осужденными как отбывающими наказания, не связанные с лишением свободы, и иные меры уголовно-правового характера например, Европейские правила в отношении общественных альтернативных санкций и мер, так и находящимися в местах лишения свободы например, Европейские пенитенциарные правила.

А также, рассматриваемый нормативный акт содержит в себе 17 основных принципов, которых должна придерживаться служба пробации. Деятельность службы пробации должна быть направлена на сокращение рецидивной преступности, соблюдение и уважение прав человека, изучение личности осужденных, организацию соответствующего взаимодействия с государственными или частными организациями и местными органами самоуправления, для того чтобы способствовать вовлечению осужденных в жизнь общества, и т. д.

Таким образом, международные документы специального характера содержат нормы рекомендательного значения и достаточно подробно регламентируют исполнение наказаний, не связанных с изоляцией осужденного от общества, и иных мер уголовно-правового характера.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Указ Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева от 24 августа 2009 года № 858. О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года.
2. Хуторская Н. Б. Международные правовые акты как составная часть уголовно-исполнительного законодательства России // Российский курс уголовно-исполнительного права: учебник. М.2012.-С. 337.
3. Международный пакт от 16.12.1967 «О гражданских и политических правах» // Бюллетень Верховного суда . – 1994. – № 15.
4. Минимальные стандартные правила ООН в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила) (1990) Резолюция 45/110 Генеральной Ассамблеи.
5. Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания (принята Резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН 39/46от 10 декабря 1984 г.)

Курманова Айгуль Куанышевна,
кандидат юридических наук, доцент Актюбинского регионального
государственного университета имени К. Жубанова,
г.Актобе, e-mail:k.aigul_k@mail.ru

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОХРАНЫ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНЫХ ОБЪЕКТОВ КАЗАХСТАНА И ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

***Түйін.** Қазіргі уақытта Орталық Азия мемлекеттерінде су ресурстарын қорғау, қамтамасыз ету және ортақ пайдалану мәселесі ерекше өткір болды. Мақала Қазақстан мен Орталық Азиядағы су ресурстарын пайдалану және қорғау механизмін жетілдіру мүмкіндіктерін қарастыруға арналған.*

***Резюме.** На настоящее время вопрос охраны, обеспечения и совместного использования водных ресурсов приобрела особую остроту в государствах Центральной Азии. Статья посвящена рассмотрению возможностей улучшения механизма использования и охраны водных ресурсов Казахстана и Центральной Азии.*

***Summary.** At present, the issue of protection, provision and sharing of water resources has become particularly acute in the states of Central Asia. The article is devoted to the consideration of opportunities to improve the mechanism for the use and protection of water resources in Kazakhstan and Central Asia.*

В государствах Центральной Азии наиболее актуальными наряду с экономическими и политическим проблемами становятся вопросы по использованию, охране, сохранению от истощения и загрязнения и принятии мер по восстановлению водных ресурсов. При этом каждое государства, входя в многосторонние соглашения, естественно в первую очередь старается защитить свои интересы. Но сама готовность к разрешению межгосударственных споров говорит о подходе этого государства к вышеуказанной проблеме. Между Казахстаном и Китаем в вопросе об урегулировании торгово-экономических вопросов консенсус может быть достигнут быстро, тогда как в отношении эффективного использования и охраны водных ресурсов, протекающих на территориях данных государств, достигнуть согласия сложнее.

В совместном водопользовании обоих государств на настоящее время 24 реки, водного ресурса, но при этом в отношении каждой из них нет какого-либо соглашения или договора на межгосударственном уровне по совместному использованию данного природного ресурса.

В отношении трансграничных рек между Казахстаном и Китаем ситуация такова, что уже 30 лет данная проблема не разрешена. Это произошло с того момента, когда Иртыш перестал получать необходимое количество воды из Китая и потому обмелел, это привело к окончанию использования данной реки в качестве судоходной. Китай развивает сельское хозяйство, перекрывая воду из Иртыша и Или, не давая течь по естественному руслу в сторону Казахстана. При этом Китай в дальнейшем увеличивает количество потребляемой им воды, в будущем – до 15 % [1]. Необходимость вызывают создание новых производств зерна и хлопка. Интересы Казахстана могут быть нарушены с возникновением в этой связи проблем нормального функционирования Усть-Каменогорской, Бухтарминской и Шульбинской ГЭС, расположенных вдоль реки Иртыш [2].

В этом отношении между государствами был подписан только один документ, регламентирующий отношения между Казахстаном и Китаем, в 2001 году – соглашение между правительствами о сотрудничестве в сфере использования и охраны трансграничных рек. В документе содержаться положения относительно закрепления и реализации принципов справедливого и эффективного использования природных ресурсов, обеспечения экологической безопасности в трансграничных водных ресурсах и гласности в данной сфере правоотношений.

Данные принципы установлены в соответствии с Международной конвенцией по охране и использованию трансграничных водотоков, но реализация вышеуказанного соглашения становится год от года сложнее [3].

Наше государство выражает интерес для разрешения данного межгосударственного спора по использованию и охране водных ресурсов с Китаем. Это происходит посредством проведения совместных мероприятий и исследований в водах трансграничных водных ресурсов и обмену информацией в отношении данных вод. Тем более, что вызвано необходимостью глубже рассмотреть проблему реального состояния водных ресурсов. Но какова же позиция Китая по этому вопросу?

Тем более, что Казахстан хочет поднять и развить судоходство по Иртышу, в связи с чем и обращается к Китаю. То есть это гарантировала бы направление в сторону Казахстана вод Иртыша в большем объеме, так как без этого невозможна планируемая деятельность. Кроме того, Иртыш стал бы своеобразным мостом между Европой и Азией, тем самым, по предварительным подсчетам, поможет достичь 2 млн. тонн в год.

Кроме Иртыша, другой уникальный природный водный ресурс, один из крупнейших внутриматериковых водоемов мира может исчезнуть с территории Казахстан – озеро Балхаш. Эта экологическая проблема неоднократно озвучивалась и это сегодняшняя данность, что требует незамедлительного решения.

В Центральной Азии Республика Казахстан – самое большое по территории государство. При этом она очень бедна водными ресурсами, одна из самых водонеобеспеченных в Евразийском континенте. По обеспеченности водными ресурсами Казахстан стоит на последнем месте среди стран СНГ – 42 мм. слоя стока на 1 кв. км/год.

Тяжелая ситуация в этой области объясняется и тем, что в республике на данный момент 8 водных ресурсов, из которых только Нура-Сарасуйский бассейн не входит в понятие трансграничный. То есть почти все реки, протекающие по территории Казахстан, идут с территории соседних государств. Здесь вскрывается еще одна сторона проблемы охраны и использования водных ресурсов в Казахстане: это загрязнение трансграничных водных ресурсов. В данном случае страдает то государство, которое расположено в нижнем течении реки [4].

При этом проблему вызывают различные методы и сроки регулирования распределения водного ресурса по территориям различных хозяйственных систем, то есть различные пользователи и потребители воды имеют разные временные установки подачи воды, в связи с чем совместное использование водных ресурсов, протекающих по территории разных государств, требует согласованных сторонами действий.

Рассматривая историю правового регулирования водных ресурсов, имеющих отношение к интересам Республики Казахстан, необходимо отметить основные программные документы 50-х годов прошлого столетия, в которых имелись положения, закрепляющие принципы использования водных ресурсов, а также концепцию развития мелиорации и водного хозяйства региона. Это «Схемы комплексного использования и охраны водных ресурсов» бассейна Аральского моря, рек Амударьи и Сырдарьи. При этом вышеуказанные «Схемы комплексного использования и охраны водных ресурсов» не рассматривали правовые моменты организации совместного осуществления управлением водных ресурсов, так как на момент написания и принятия данного документа подобные полномочия выполняли союзные органы [5, 321].

80-е годы XX века привели к появлению нескольких скудных обеспечением воды лет в республиках Средней Азии и в Казахстане, что подняло вопрос управления водными ресурсами в бассейне Аральского моря. Для разрешения данной проблемы Министерство мелиорации и водного хозяйства Советского Союза приняло решение о создании двух бассейновых водохозяйственных объединений – БВО «Амударья» и БВО «Сырдарья».

В городе Алматы в феврале 1992 года министерствами государств Центральной Азии в сфере охраны и использования водных ресурсов было подписано «Соглашение о совместном управлении водными ресурсами». Кроме подписания данного документа, было предпринято одно из необходимых действий министров в сфере управления водными ресурсами стран центрально-азиатского региона – инициатива создания Межгосударственной Координационной Водохозяйственной Комиссии (МКВК) Центральной Азии, которая была создана вследствие подписания Соглашения между Правительствами Казахстана, Кыргызстана, Таджикистана, Туркменистана и Узбекистана «О сотрудничестве в сфере совместного управления использованием и охраной водных ресурсов межгосударственных источников» [6].

Это соглашение 1992 года дало основу для взаимодействия в управлении трансграничными водными ресурсами, для сохранения «statusquo» – сложившегося положения в разделе и пользовании водными ресурсами в бассейне каждой конкретной реки, а также для гарантии управляемости водными ресурсами в бассейне Аральского моря, протекающими на территории данных стран.

Участники Соглашения расписались в выполнении обязательств по сохранению «сложившейся структуры и принципов распределения» и «ныне действующих нормативно-правовых документов по

распределению водных ресурсов межгосударственных водных источников» [6]. Последствием вышеуказанных действий было создание в 1993 году Международного Фонда спасения Арала (МФСА).

Таким образом, в международно-правовые документы по взаимодействию в области охраны и использования водных ресурсов рек Центральной Азии по согласованию входящих в регион государствами должны войти основополагающие начала – принципы:

- Водные ресурсы, проходящие по территории Центральной Азии, являются собственностью и достоянием проживающих на этих землях народов; водные ресурсы – это не товар, а природный ресурс; в отношении управления водными ресурсами не может приоритета в правах и привелегий какой – либо из стран Центральной Азии по отношению к другим государствам;

- Сохранения «статуса-кво» сложившегося положения в разделе и пользовании водными ресурсами в бассейне рек Сырдарьи и Амударьи; определения лимита по водозабору и использованию данных рек на основе «Схемы комплексного использования и охраны водных ресурсов бассейна реки Сырдарьи» 1984 года и «Схемы комплексного использования и охраны водных ресурсов бассейна реки Амударьи» 1987 года.

Вопрос об охране и использованию водных ресурсов имеет огромное отношение к экономике государств Центральной Азии, а значит значительное экономическое, экологическое, политическое, международное значение относительно безопасности государства.

Современные реалии говорят об уменьшении объема поверхностных водных ресурсов Казахстана. И это за последние 15 лет. При этом из данного объема примерно 90% объема – уменьшение объема поверхностных вод из близлежащих государств.

Таким образом для улучшения механизма использования и охраны водных ресурсов в Центральной Азии необходимо:

- Совершенствовать механизм использования и распоряжения водными ресурсами бассейна посредством создания реально действующих органов и организаций в данной области для защиты интересов государства, то есть относительно реальных объемов потребления воды государства;

- Внесение изменений и дополнения в уже принятые государствами Центральной Азии международные документы и разработка международных соглашений в области охраны и использования водными ресурсами в современных реалии.

В свете осуществления государством работы по преодолению государством продовольственной зависимости, роста нехватки водных ресурсов, реализации и включение в жизнь реформы сельского хозяйства в отношении использования водных ресурсов региона требуется осторожный подход для выработки единого и справедливого использования вод. На данный момент небольшое изменение в объемах использования водного ресурса может затянуть наше государство к обострению данной проблемы, самой ситуации и, вообще, к нарушению равновесия между государствами региона, а, соответственно, появлению серьезных последствий, в том числе и в социальном масштабе.

В качестве примера, увеличение объемов водных ресурсов региона для использования в сфере выработки электроэнергии станет причиной снижения объемов воды, необходимой для орошения сельскохозяйственных земель региона [3]. Поэтому для предупреждения нежелательных последствий использования гидротехнических объектов на трансграничных водных ресурсах, их реконструкция, как и строительство новых объектов должны быть основаны на согласовании со всеми заинтересованными государствами региона.

Понятно, что, если жители региона, проживающие в сельской местности и живущие посредством работы в сельскохозяйственном производстве, использующее водный ресурс при поливе сельскохозяйственных угодий, то вышеуказанное увеличение объемов вод для выработки электроэнергии приведет к спаду сельскохозяйственного производства и, как следствие, ухудшение уровня жизни коренного населения. И это при том, что население региона большей частью – сельские жители.

На основании вышеизложенное, можно сделать вывод о том, что при осуществлении каких – либо действий относительно использования и охраны водных ресурсов каждое государство, главы правительств и иные субъекты правоотношений должны сообща, сдержанно и на принципах международного права вести разговор с государствами Центральной Азии.

При этом старейшая и новейшая история Центральной Азии дает примеры, которые определяют правильность совместного использования водных ресурсов, экономность и эффективность использования водных источников, которые, на самом деле, являются достаточными для удовлетворения потребностей проживающих в данном регионе людей.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Доклад ООН о развитии человека «Что кроется за нехваткой воды: Власть, бедность и глобальный кризис водных ресурсов». – М.: Весь мир, 2008.
2. Мукашева А.А. «Теоретические и методологические проблемы водного права Республики Казахстан в современных условиях». Автофед. на соис.уч. ст. доктора юридических наук по специальности 12.00.06 – экологическое право; природоресурсное право; аграрное право. 2010 г.
3. Конвенция ЕЭК ООН по охране использованию трансграничных водотоков. – Нью-Йорк, 1997.
4. Материалы Душанбинской встречи Глав государств, от 5 октября 2002 г. // <http://beapan.com/archive/2012/01/04/520905>
5. Клименко Б.М. Международные реки. М., 1969.
6. Сегодня на планете свыше одного миллиарда человек не имеют доступа к чистой воде // Приложение к письму Постоянного представителя Узбекистана при ООН от 16 мая 2011 г. на имя Генерального Секретаря. A/65/842.
7. Конвенция ООН о праве несудоходных видов использования международных водотоков. – Нью-Йорк, 1997.

Курманова Айгуль Куанышевна,
заң ғылымдарының кандидаты, Қ. Жұбанов атындағы
Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің доценті,
Ақтөбе қ., e-mail: k.aigul_k@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСТЕГІ ПРОКУРОРДЫҢ ОРНЫ

***Түйін.** Мақалада прокурордың азаматтық сот ісіне қатысуының құқықтық аспектілері қарастырылады. Оның ішінде процеске прокурордың қатысу нысаны, оның негізгі құқықтары мен міндеттері.*

***Резюме.** В статье рассматриваются правовые аспекты участия прокурора в гражданском судопроизводстве. В том числе формы участия прокурора в процессе, его основные права и обязанности.*

***Summary.** The article discusses the legal aspects of the participation of the prosecutor in civil proceedings. Including the form of participation of the prosecutor in the process, his basic rights and obligations.*

Прокурордың азаматтық процеске кіруінің негізгі сот өндірісінде заңдылықты қамтамасыз ету, сондай – ақ азаматтардың құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін, ұйымдардың құқықтары мен функциялары, қоғамдық немесе мемлекеттік мүдделерін қорғау қажеттілігі болып табылады. “Азаматтық сот ісін жүргізуде заңдардың дәлме – дәл және бір үлгіде қолданылуына жоғары қадағалау жүргізу ісін мемлекет атынан прокуратура органдары арқылы жүзеге асырады.

Аталғандарға сәйкес прокуратура мемлекет атынан республиканың аумағында заңдардың, Қазақстан Республикасының Үкіметінің жарлықтарының, сонымен қатар басқа құқықтық актілердің арқылы қадағалау функциясын асырады. Қадағалау функциясын жүзеге асыру кезінде прокурор заңда тәуелді құқықтық актілерге, оның ішінде «Прокуратура туралы» Қазақстан Республикасының заңы мен іс жүргізу заңдары тәртібімен белгіленген сот органдарының актілеріне наразылық келтіруге және тоқтатуға құқықты. Прокурордың азаматтық сот ісін жүргізуге қатысуы сот шақырған әлде оның қатысуын керек жеп шешкен немесе заңда көрсетілген негіздер бойынша, қаралып жатқан азаматтық іс бойынша заңға сәйкетігі туралы нәтиже шығару бойынша.

Прокурор өзіне жүктелген міндеттерді жүзеге асыру мақсатында іс бойынша қорытынды беру үшін және азаматтардың құқықтарын, бостандықтарына және заңды мүдделерін, ұйымдардың құқықтары функцияларын қоғамдық немесе мемлекеттік мүдделерді қорғау үшін өз бастамасы немесе сотың бастамасы бойынша процеске қатысуға құқылы.

Прокурор азаматтардың құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін, қоғамдық немесе мемлекеттік мүдделерді қорғау туралы сотқа талап қоюға, өтініш жасауға құқылы. Азаматтардың құқықтарын, бостандықтарын және азаматтық мәртебесін белгілеу, егер адам дәлелді себептермен өзі сотқа жүгіне алмаса, тек мүдделі адамның өтінішімен ғана прокурор талап қоя алады. Әрекетке қабілетсіз азаматтың мүддесін қорғау үшін прокурор мүдделі адамның өтінішіне қарамастан талап қоя алады.

Егер талап қоюшы прокурор мәлімдеген талапты қолдамаса, егер үшінші тұлғалардың құқықтары, бостандықтары және заңды мүдделері қозғалмаса, онда сот талап қояды (арызды) қараусыз қалдырады.

Талап қойған прокурор, бітімгершілік келісім жасау құқығынан басқа, талап қоюшының барлық іс жүргізу құқықтарын пайдаланады, сонда – ақ барлық іс жүргізу міндеттерін мойнына алады. Оның басқа тұлғалардың мүдделерін қорғау үшін талап қобдан бас тартуы ол тұлғаны істің мәнісі бойынша қарауды талап ету құқығынан айырмайды.

1997 жылғы 31 шілдедегі «Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесінің қаулысын талдау туралы» қаулыға сәйкес прокуратура мемлекет атынан республиканың аумағында заңдарды, кодекстерді, басқа нормативтік құқықтық актілерді қолдануын қадағалауды жүзеге асырады. Осы функцияеы жүзеге асыру барысында прокурор прокурор «Прокуратура туралы» Қазақстан Республикасының заңға, заңға тәуелді құқықтық актілерге, іс жүргізу заңдары тәртібімен белгіленген сот органдарының актілеріне наразылық келтіруге және тоқтатуға құқықты. Сот органдарының актілері – үкімдер, шешімдер, қаулылар және нақты азаматтық талап арыздар бойынша анықтаулар құқықтық нормаларды қолданудағы құқықтық актілер болып табылатын және, егер олар мемлекет аумағында

қолданыстағы заңдарына сәйкес қабылданса, республиканың барлық аумағында міндетті заңды күшін иеленеді [1]. Осыған байланысты, прокуратураның өз міндеттерін жүзеге асыру үшін: біріншіден, егер прокурор оларды зерделеудегі қорытынды бойынша осы актілердің заңға сәйкес емес келмейтіндігін немесе олардың негізсіздігі туралы тұжырымға келген жағдайда сот актілеріне қалай наразылық келтіретінін; екіншіден сот актілерінің орындалуын қалай тоқтату керек екендігін түсінулері керек. Көрсетілген прокурорлардың құқықтары азаматтық заңның нормаларына сәйкес іске асырылу керек.

Мемлекет қолданыстағы заңдарына сәйкес прокурорлар соттарда азаматтық істерді қарауға қатысады, сот актілеріне наразылық келтіреді, егер олар негізсіз болса, олардың орындалуын тоқтатуға құқықты. Қазақстан Республикасының азаматтық іс жүргізу саласында негізгі қайнар көзінің 44 – бабына сай іске қатысушы тараптар: даудың нысанасына дербес талаптарды мәлімдейтін үшінші тұлғалар; даудың нысанасына дербес талаптарды мәлімдемейтін үшінші тұлғалар; прокурор, мемлекеттік органдар, жергілікті өзін – өзі басқаратын органдар, ұйымдар немесе осы Кодекстің 56 және 57 – баптарында көзделген негіздер бойынша процеске қатысатын жекеленген азаматтар, ерекше іс жүргізу тәртібімен қарайтын істер бойынша мәлімдеушілер мен мүдделі адамдар іске қатысушы тұлғалар болып танылады.

Азаматтық іс жүргізу кодексінде прокурордың азаматтық іс жүргізуге қатысуының 2 нысаны көзделген:

- 1) Талап қою, сотқа арыз;
- 2) Басқа адамдардың бастамасы бойынша басталған процеске қатысу [3].

Прокурордың талап қоюы бойынша істі қозғау. Прокурор азаматтардың құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделеріне ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделеріне қоғамдық және мемлекеттік мүдделерді қорғау туралы сотқа талдап қоюға, өтініш жасауға құқылы. Азаматтардың құқықтарын, бостандықтарын және құқықтық мәртебесін қорғау туралы, егер адам дәлелді себептермен өзі сотқа жүгіне алмаса, тек мүдделі адамның өтінішімен ғана прокурор талап қоя алады. Әрекетке қабілетсіз азаматтың мүддесін қорғау үшін прокурор мүдделі адамның өтінішіне қарамастан талап қоя алады. Психиатриялық стационарға азаматты мәжбүрлеп жатқызу туралы іс прокурордың арызы бойынша ғана сотқа беріледі. [3, 309 – бап 1 т].

Прокурор нақты субъектінің құқықтары мен құқықтық міртебесін қорғау туралы талап қойғанда заңмен көзделген талаптар сақталуға тиіс. Осымен қатар прокурордың басқа адамдардың құқықтары мен құқықтық міртебесін немесе мемлекеттің мүдделерін қорғау үшін сотқа жүгінуінің ерекшеліктері бар:

- 1) ол мемлекеттік баж және басқа да сот шығындарын төлеуден босатылады [3, 115 – б.];
- 2) Прокурор әрекетке қабілетті болғандықтан, оған заңды түрде сотқа шағымдану және істі жүргізу өкілеттігі берілген, Азаматтық процестік кодексінің 115 – бабындағы 3 және 4 – тармақшаларының прокурорларға қатысы жоқ.
- 3) Мемлекеттік немесе қоғамдық мүдделерді қорғау үшін прокурордың берген арызында мемлекеттік немесе қоғамдық мүдде неден тұратыны, қандай құқықтың бұзылғаны туралы негіз, сондай – ақ заң немесе басқа да нормативтік құқықтық актіге сілтеме болу керек. Прокурор азаматтардың заңды мүдделерін қорғау үшін өтініш жасаған жағдайда талап арызда азаматтың өзінің талап қоюы мүмкін еместігінің себептерін негіздеу болуға тиіс; арызға, әрекетке қабілетсіз адамның мүдделері үшін арыз беретін жағдайларды қоспағанда, азаматтың сотқа талап қоюмен жүгінуге келісімін растайтын құжат қоса тіркелуге тиіс [3, 150б. 4т].

Осымен қатар 2000 жылғы 30 қазандағы Кеңестің №15 қаулысына енгізілген өзгерістер мен толықтырулармен Қазақстан Республикасы Жоғары Сот Кеңесінің 2000 жылғы 30 шілдедегі «Азаматтық іс жүргізудің кейбір нормаларын соттардың қолдануы туралы» № 9 қаулысындағы мынадай түсіндірулерді ескеру қажет: Азаматтық процестік кодекстің 136 – баптарының талаптары. Егер талап қоюшы прокурор мәлімдеген талапты қолдамаса, егер үшінші тұлғалардың құқықтары, бостандықтары және заңды мүдделері қозғалмаса, онда сот талап қоюды (арызды) қараусыз қалдырады [3, 55 бап. 4т]. Прокурордың басқа тұлғаның мүдделерін қорғау үшін талап қоядан бас таруты ол тұлғаны істің мәнісі бойынша қарауды талап ету құқығынан айырмайды [2, 55 бап. 5т]. Мұндай жағдайда, егер талапкер талапты қарауды талап етсе және мемлекеттік бажды төлеуден босатылмаса, жалпы тәртіппен мемлекеттік бажды төлеуге міндетті. Азаматтық процестік кодексте 55 – бабында прокурор ұйымдардың құқықтарын, бостандықтарын және құқықтық мәртебесін қорғау туралы сотқа

талап қоюға, өтініш жасауға құқылы деп белгіленген. Іс жүргізу нормаларының осы негізділігі мынадай міндеттердің күшінде кейбір сенімсіздіктерді тудырады.

Біріншіден, Прокуратура туралы заңның 28 – бабына сәйкес прокуратура ұйымдардың қызметіне араласпайды. Прокурор ұйымдардың мүдделері үшін істерді қозғауын оның қызметіне араласу ретінде қарау керек. Ұйым дербес субъект ретінде диспозитивтік қағидаттардың іс – әрекеттерін негізге ала отырып, оның дауланған немесе бұзылған құқықтарын қорғау үшін сотқа шағымданулары немесе шағымданбаулары туралы мәселені өзі шешуге құқықты.

Екіншіден, ұйымның оған жасаған өтініші негізінде прокурордың істі қозғауы заңсыз болар еді, өйткені прокурор Азаматтық процестік кодекстің 55 – бабындағы 3 – тармағында көзделген мән – жайға сәйкес қана азаматтардың мүдделерін қорғау үшін талап қоюға құқықты. Ұйым – әрқашанда құқықты субъектілі тұлға, сондықтан сот тәртібінде ол өзінің құқықтары мен құқықтық мәртебесін қорғауға қабілетті. Үшіншіден, істің прокурордың қозғауы арқылы ұйымға өзінің құқықтары мен құқықтық мәртебесін қадағалау үшін мүмкіндік беру қоғам мен мемлекеттің мүдделеріне зиян келтіреді, өйткені мұндай жағдайда мемлекеттік бажбен талап арыз төленбейді. Прокурор сот талдауы барысында туындаған және тұтасымен істің мәні бойынша жеке мәселелерге қатысты қорытынды бере алады. Прокурор істі қозғау немесе қорытынды беру үшін басталған процеске қатысу жолымен соттың бірінші сатысына қатыса алады. Процеске қатысушы тұлға ретінде, прокурор іс материалдармен танысуға, қарсылықтарын мәлімдеуге, дәлелдемелерді табыс етуге, дәлелдемелерді зерттеуге қатысуға, өтініш жасауға, сондай – ақ басқа іс жүргізу әрекеттерін жасауға және Азаматтық процестік кодекстің 47 – бабында көзделген міндеттерді орындауға құқылы [3].

Соттың бірінші сатысында іс жүргізу кезінде прокурордың өкілеттілігі көлемінің айырмашылығы оның процеске нысанына байланысты. Мұндай айырмашылық, апелляциялық және қадағалау сот сатыларына оның қатысуы кезінде прокурордың құқықтары мен міндеттернің кешені үшін сипат алады. Талап қойған прокурор, бітімгершілік келісім жасау құқығынан басқа, талап қоюшының барлық іс жүргізу құқықтарын пайдаланады, сондай – ақ барлық іс – жүргізу міндеттерін мойнына алады [4, 45].

Егер азаматтық істі прокурор қозғаса, онда Азаматтық процестік кодекстің 213 – бабына сәйкес ол осы бойынша қорытынды беруге құқықсыз. Азаматтық процеске қатысушы және іс бойынша және іс бойынша қорытынды беру үшін оған қатысушы прокурор іс жүргізу құқықтарын пайдалануға және Азаматтық процестік кодекстің 47 – бабына сәйкес іс жүргізу міндеттерін мойнына алады. Апелляциялық наразылық келтіруге істі қарауға қатысушы прокурор құқықты. Бас прокурор, оның орынбасарлары, облыс прокурорлары және прокурорлар мен олардың орынбасарлары, аудандардың прокурорлары және оларға теңестірілген прокурорлар мен олардың орынбасарлары өздерінің құзыреттері шегінде істі қарауға қатысуына қарамастан заңды күшіне енген сот шешімдері және анықтауларын қайта қарау бойынша іс жүргізуді қозғай алады [3, 332 б. 3т]. Прокуратура туралы заңның 30 – бабындағы 2 – тармағында заңды күшіне енген бірінші сатыдағы соттың заңсыз және негізсіз шешімдеріне наразылық келтіру олардың іске қатысқанына және қатыспағанына, және іске қатысу қандай нысанда болғанына қарамастан жоғарыда аталған прокурорлардың міндеттемелерін құрайтынын нақтылайды [1].

Сот қадағалау органдарының заң күшіне енген сот актілерін Қазақстан Республикасының Бас прокурор, Бас прокурордың орынбасарлары, Қазақстан Республикасының Бас әскери прокуроры, прокурорлар наразылық келтіруге құқықты. Құқық қолдану практикасында прокурордың сот актілерін наразылық келтіру құқығын көздейтін заң нормаларының конституциялығы туралы мәселе бар. Конституцияның 83 – бабындағы 1 – тармағына сәйкес прокуратура туралы Қазақстан Республикасының Конституциясы және заңдарына қайшы келетін заңдар, басқа нормативтік құқықтық актілерге наразылық білдіреді [5].

Прокурордың наразылық келтіруі сот жіберген заңның бұзылуын прокурорлық реттеудің құқықтық құралы болып табылады. Егер іс наразылық келтіру бойынша қаралса, апелляциялық және қадағалау сатыларына прокурордың қатысуы міндетті болып табылады. Апелляциялық және қадағалау сот сатысының осы бөліміндегі прокурордың құқықтары бірінші сот сатысындағы прокурордың құқықтарынан ерекшеленбеу керек. Бірінші сатыдағы сотта істі қозғаған прокурор қорытынды беруге құқығы жоқ [3, 213 б.].

Прокурор істі қарауға қатыса алмайды және қарсылық білдіреді, егер ол:

1) осы істі мұның алдындағы қарау кезінде куә, сарапшы, маман, аудармашы, өкіл, сот отырысының хатшысы, сот орындаушысы, сот приставы ретінде қатысса;

2) іске қатысушы адамдардың немесе олардың өкілдерінің біреуінің туысы болса;

3) істің нәтижесіне жеке, тікелей немесе жанама түрде мүдделі не оның әділдігіне күмән туғызатын өзге де мән – жайлар болса, ол істі қарауға қатыса алмайды және оған қарсылық білдіруі тиіс.

Аталған мән – жайлар болған кезде прокурор өздігінен бас тартуды мәлімдеуге міндетті. Сол негіздер бойынша іске қатысатын адамдар қарсылық білдіретінін мәлімдеуі мүмкін. Өздігінен бас тарту және қарсылық білдіру істің мәні бойынша қарау басталғанға дейін дәлелденіп, мәлімденуге тиіс. Істі қарау барысында өздігінен бас тарту туралы мәлімдеме жасауға өздігінен бас тарту негіздері сотқа немесе өздігінен бас тартуды мәлімдеуші адамға істі қарау басталғаннан кейін белгілі болған жағдайда ғана жол береді.

Прокурордың өздігінен бас тарту туралы мәселені істі қараушы сот шешеді. Осы мәселе бойынша сот шағымдануға жатпайтын анықтама шығарпады. Анықтамаға келіспеушілік туралы дәлелдер апелляциялық немесе қадағалау шағымдарына, наразылық келтіруіне енгізілуі мүмкін. [3, 42 – бабы].

Прокурордың осы істі мұның алдында қараған кезде тиісінше прокурор ретінде қатысуы оларға қарсылық білдіруге негіз бола алмайды [2, 41 – бабы, 3т].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының «Прокуратура туралы» Заңы 1995 жылғы 21 желтоқсандағы N 2709 (24.11.2015 ж. өзгертулер мен қосымшалар)
2. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (жалпы бөлім) 1994 жылғы 27 желтоқсандағы
3. Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік Кодексі 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ
4. Абдуллина З.К. ҚР азаматтық іс жүргізу құқығы.-Алматы, 2001
5. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз (2017.10.03. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен)

Сагинбеков Курманбек Сагинбекович,
к.ю.н., доцент кафедры «Уголовное и уголовное процессуальное право»
ТарГУ им.М.Х. Дулати

Бекенова Анар Берденовна,
к.ю.н., доцент кафедры «Гражданское и гражданское процессуальное право»
ТарГУ им.М.Х. Дулати

Жумагулова Багира Писбекбаевна,
Старший преподаватель кафедры «Уголовное и уголовное процессуальное право»
ТарГУ им.М.Х. Дулати

Еркебаева Айнур Куатбековна,
Старший преподаватель кафедры «Уголовное и уголовное процессуальное право»
ТарГУ им.М.Х. Дулати

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА «О ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЕКРЕТАХ»

Түйін. Аталмыш мақалада Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік құпиялар туралы» заңнамаға өзгерістер мен толықтырулар енгізу мәселелері, нақтырақ айтқанда Қазақстан Республикасының мемлекеттік құпиясына жататын мәліметтер қарастырылады.

Резюме. В статье рассмотрены вопросы изменения и дополнения законодательства «О государственных секретах» Республики Казахстан, а именно, сведения, относимые к государственным секретам Республики Казахстан.

Summary. In this article was discussed the issues of amendments and additions to the legislation “On state secrets” of the Republic of Kazakhstan, namely, information relating to the state secrets of the Republic of Kazakhstan.

В статье 1 Конституции Республики Казахстан подчеркивается, что Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого является человек, его жизнь права и свободы. Это свидетельствует о том, что государство в лице государственных и иных органов осуществляет свою деятельность на основе правовых норм, обеспечения верховенства Закона, охраны прав и законных интересов личности, установления взаимной юридической ответственности государства и граждан [1].

За период независимости Казахстана основным вектором развития уголовного, уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного законодательства и правоохранительной системы стало создание надежных механизмов защиты признанных Конституцией страны высших ценностей, которыми являются человек, его жизнь, права и свободы.

Следует отметить, что, государство выполняет множество различных функций, через которые реализуются и защищаются права и свободы. Одной из функций его является правоохранительная. Она направлена на охрану прав и свобод граждан, всех форм собственности, защита конституционного строя и правопорядка.

Как нам известно, что задача правоохранительных органов по охране и защите прав и свобод граждан являются частью государственной системы обеспечения прав и свобод человека и гражданина. Так как, проблема обеспечения прав и свобод граждан является одной из главных задач правоохранительных органов Республики Казахстан.

Деятельность правоохранительных органов, является одним из важнейших факторов стабилизации внутренней политики государства. Любое общество не может существовать без специального аппарата управления, характеризующегося выполнением особых функций государства. В целях обеспечения правопорядка законодатель наделяет своих представителей определенными полномочиями, основанными на принципе подчинения граждан их законным распоряжениям.

Необходимо отметить, что правовая основа деятельности правоохранительных органов – это совокупность нормативных правовых актов, изданных уполномоченными на то органами в пределах их компетенции и касающихся в той или иной мере содержания, конкретных субъектов и объектов, условий, средств и пределов осуществления, гарантий законности и других аспектов деятельности этих органов.

Таким образом, правоохранительный орган – это государственный орган, обеспечивающий соблюдение и защиту прав и свобод человека и гражданина, законных интересов физических и юридических лиц, государства, реализующий политику государства по противодействию преступности и иным правонарушениям в соответствии со своей компетенцией, наделенный специальными полномочиями по обеспечению законности и поддержанию общественного порядка, выявлению, предупреждению, пресечению, расследованию правонарушений, исполнению судебных решений по уголовным делам. Согласно закону, к правоохранительным органам относятся органы прокуратуры, внутренних дел, антикоррупционной службы и служба экономических расследований, осуществляющие свою деятельность в соответствии с законодательными актами Республики Казахстан.

Выше указанные органы при осуществлении своих функций руководствуются принципами указанными в законе, а именно:

- обязательность защиты прав и свобод человека и гражданина, интересов общества и государства от преступных и иных противоправных посягательств;
- сотрудничество с институтами гражданского общества;
- единство подходов к организации правоохранительной службы в правоохранительных органах.[2].

Эти принципы направлены на укрепление и развитие суверенитета государства, его правовой системы. Однако, в целях укрепления законности и усиления защиты прав и свобод граждан время диктовало необходимость совершенствования правовой политики государства.

В соответствии с пунктом 1 статьи 40 Конституции Республики Казахстан, в целях дальнейшего определения основных направлений правовой политики государства утверждена Концепция правовой политики на период с 2010 до 2020 года, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан 24 августа 2009 года № 858, указано, что поскольку уголовная политика является одним из направлений правовой политики, ее совершенствование должно осуществляться путем совместной комплексной, взаимосвязанной коррекции уголовного, уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного права и иных законодательных актов.

Главными итогами реализации Концепции стало существенное обновление основных отраслей национального законодательства (конституционного, административного, гражданского, банковского, налогового, финансового, таможенного, экологического, уголовного, уголовно-процессуального, уголовно-исполнительного законодательства) [3].

Как нам известно, уголовная политика государства определяет основные направления и формы контроля над преступностью, нормы, методы, задачи и содержание деятельности органов государства, уполномоченных вести борьбу с преступными посягательствами. Так как, задачами уголовного процесса являются пресечение, беспристрастное, быстрое и полное раскрытие, расследование уголовных правонарушений, изобличение и привлечение к уголовной ответственности лиц, их совершивших, справедливое судебное разбирательство и правильное применение уголовного закона, защита лиц, общества и государства от уголовных правонарушений [4].

Политика государства в области раскрытия преступления определяет цели и принципы, стратегию и направления, формы и методы деятельности государства в сфере уголовного процесса. А предметом правового регулирования уголовно-процессуального права является возбуждение, расследование, рассмотрение и разрешение судами уголовных дел, а также исполнение приговора.

Необходимость модернизации современного уголовного и уголовно-процессуального законодательства продиктована новым этапом конституционного строительства. 21 мая 2007 года принят Закон «О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан», которым провозглашены принципиально важные для страны новеллы. При этом в основном сохранились параметры казахстанской модели государственного устройства, выдержавшей проверку временем. Но вместе с тем фундаментальные изменения, в процессе глобализации, а также внутренняя динамика развития страны не позволяют останавливаться на достигнутом. В целях обеспечения соответствия национального пра-

ва новым вызовам времени необходимо дальнейшее совершенствование нормотворческой и правоприменительной деятельности государства.

Как нам известно, подписанный Главой государства Республики Казахстан Н.А. Назарбаевым новый Уголовно-процессуальный кодексы Республики Казахстан, которые вступил в действие с 1-го января 2015 года, в полной мере соответствует положениям Концепции правовой политики на 2010–2020 годы, предусматривающей совершенствование уголовной политики путем комплексной, взаимосвязанной коррекции уголовного, уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного права. Новый формат уголовно-процессуального законодательства в соответствии с новыми вызовами жизни, направлен на защиту прав и свобод человека и гражданина, общества, а также обеспечение национальной безопасности.

Уголовно-процессуальным кодексом Республики Казахстан от 4 июля 2014 года введен новый институт – негласные следственные действия. Законодателем в статье 231 УПК РК определены виды негласных следственных действий, а именно; 1) негласные аудио – и (или) видеоконтроль лица или места; 2) негласные контроль, перехват и снятие информации, передающейся по сетям электрической (телекоммуникационной) связи; 3) негласное получение информации о соединениях между абонентами и (или) абонентскими устройствами; 4) негласное снятие информации с компьютеров, серверов и других устройств, предназначенных для сбора, обработки, накопления и хранения информации; 5) негласный контроль почтовых и иных отправлений; 6) негласные проникновение и (или) обследование места; 7) негласное наблюдение за лицом или местом; 8) негласная контролируемая поставка; 9) негласный контрольный закуп; 10) негласное внедрение и (или) имитация преступной деятельности.

А условия и основания проведения негласных следственных действий обозначено в статье 232 УПК РК, где негласные следственные действия производятся, если для выяснения обстоятельств, подлежащих доказыванию по уголовному делу, сведения о фактах необходимо получить, не информируя вовлеченных в уголовный процесс лиц, интересы которых они затрагивают. Безусловно, совершенствование институтов уголовного производства является актуальным и своевременным процессом, обусловленным велением времени в целях решения задач уголовного процесса. Общеизвестно, что основоположники в уголовного процессе заложили «фундамент» следственных действий, а именно: допрос (подозреваемого, обвиняемого, свидетеля, потерпевшего, эксперта, специалиста, понятого), очная ставка, обыск, выемка, осмотр, освидетельствование, контроль и запись телефонных и иных переговоров, детализация звонков, освидетельствование, предъявление для опознания, следственный эксперимент, проверка показаний на месте, наложение ареста на почтово-телеграфную корреспонденцию, назначение судебной экспертизы, получение образцов для сравнительного исследования. На наш взгляд, задача уголовного процесса и оперативно-розыскной деятельности законодательно соединились в рамках УПК Республики Казахстан. Необходимо подчеркнуть, что действующий закон «Об оперативно-розыскной деятельности» Республики Казахстан регламентирует как гласные и негласные оперативно-розыскные мероприятия, где отличительной особенностью оперативно-розыскной деятельности является ее разведывательно-поисковый характер, направленный на добывание информации в целях решения задач ОРД а именно в ст. 2 Закона: – защита жизни, здоровья, прав, свобод, законных интересов граждан и собственности (независимо от форм) от противоправных посягательств; – содействие в обеспечении безопасности общества, государства и укреплении его экономического потенциала и обороноспособности; – выявление, предупреждение, пресечение и раскрытие преступлений; – осуществление мер по розыску лиц, скрывающихся от органов дознания, следствия и суда, уклоняющихся от уголовного наказания, без вести пропавших граждан и иных лиц в случаях, предусмотренных законом; – выявление, предупреждение и пресечение разведывательно-подрывной деятельности специальных служб иностранных государств и международных организаций; – обеспечение безопасности Президента Республики Казахстан и других охраняемых лиц; – обеспечение охраны государственной границы; – обеспечение сохранности сведений, составляющих государственную и иную охраняемую законом тайну; содействие предприятиям, учреждениям и организациям (независимо от форм собственности) в защите коммерческой тайны; – поддержание режима, установленного уголовно-исполнительным законодательством, в местах лишения свободы; – обеспечение безопасности органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность [5].

Отметим, что негласные оперативные мероприятия тщательно скрывается, или маскируется таким образом, чтобы лицо, в отношении которого они проводятся, не догадалось об истинных их це-

лях. На наш взгляд, в целях завершения очередного этапа реализации основных направлений развития уголовно-процессуального кодекса, необходимо внести изменения и дополнения в Закон Республики Казахстан от 15 марта 1999 года № 349-І «О государственных секретах», а именно название статьи 14. «Сведения в области разведывательной, контрразведывательной, оперативно-розыскной и иной деятельности, относимые к государственным секретам Республики Казахстан» дополнить словами «сведения в области негласных следственных действий», а под пункт 15) сведения, раскрывающие силы, средства и методы ведения следствия по уголовным делам, затрагивающим интересы безопасности Республики Казахстан, а также для устранения пробела, дополнить «словами негласной следственных действий». Именно такой подход на наш взгляд будет соответствовать к предъявляемым требованиям по обеспечению защиты прав и свобод человека и гражданина[6].

Необходимо отметить, для реализации межведомственных мероприятий разработан и утвержден в соответствии со статьей 232 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан «Правила проведения негласных следственных действий», а именно совместный приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 12 декабря 2014 года № 892, Министра финансов Республики Казахстан от 12 декабря 2014 года № 565, Председателя Агентства Республики Казахстан по делам государственной службы и противодействию коррупции от 12 декабря 2014 года № 62, Начальника Службы государственной охраны Республики Казахстан от 15 декабря 2014 года № 146 и Председателя Комитета национальной безопасности Республики Казахстан от 18 декабря 2014 года № 416. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 27 декабря 2014 года № 1002.[7]. Данный нормативный правовой акт определяют порядок проведения негласных следственных действий правоохранительных органов Казахстана.

Таким образом, анализ практики применения норм нового Уголовно-процессуального кодекса показал эффективность новых институтов, на наш взгляд важнейшим звеном правовой политики государства является уголовная политика, совершенствование которой осуществляется путем комплексной, взаимосвязанной коррекции уголовного, уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного права, а также правоприменения. Оценивая современное состояние принятого уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан, можно констатировать его поступательное развитие. Так как, в правоприменительной практике иногда возникают ситуации, когда спорное отношение имеет правовой характер, входит в сферу правового регулирования.

В целях обеспечения единообразной практики в процессе совершенствования законодательства и ходе правоприменительной деятельности необходимо неуклонно следовать принципам верховенства Конституции Республики Казахстан и соответствия норм актов нижестоящего уровня актам вышестоящего уровня.

Таким образом, вышеперечисленные предложение по изменению и дополнению в закон будет соответствовать велению времени.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Конституция Республики Казахстан-1995 г.
2. Закон Республики Казахстан от 6 января 2011 года «О правоохранительной службе» № 380-ІV.
3. О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года»: Указ Президента Республики Казахстан // www.akorda.kz.
4. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан, Астана, Акорда, 4 июля 2014 года, № 231-V ЗРК.
5. Закон Республики Казахстан от 15 сентября 1994 года № 154-XІІІ «Об оперативно-розыскной деятельности».
6. Закон Республики Казахстан от 15 марта 1999 года № 349-І «О государственных секретах».
7. Правила проведения негласных следственных действий. adilet.zan.kz.

Сайлибаева Ж.Ю.,

к.ю.н., ст.преподавателькафедры юриспруденции

Института истории и праваКазНПУ им.Абая,

e-mail: zhanel.sailibayeva@mail.ru

ПОНЯТИЕ ЖЕРТВЫ ПРЕСТУПЛЕНИЯ: ВИКТИМОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

Түйін: «Криминологиялық зерттеудің объектісі ретінде қылмыс құрбаны» – құрбанның жеке басының (жәбірленушінің) құқықтық мәртебесі мен ерекшеліктері – криминология, қылмыстық процесс, қылмыстық құқық, криминология сияқты бірқатар ғылымдардың зерттеу объектісі болып отыр. Осы ғылымдардың әрқайсысы жәбірленушінің сипаттамаларының жекелеген жақтарына, әр түрлі көңіл бөледі. Қазіргі таңда, виктимизацияға ең осал болып табылатын азаматтарды қорғау проблемасының маңыздылығын ескере отырып, қылмыс құрбандарын жан-жақты зерделеу қажеттілігі туралы сұрақ туындап отыр. Осылайша, қылмыстық әрекеттің себептерін терең түсіну үшін криминология қылмысты жасаған тұлғаларды ғана емес, олардың құрбандарын да қарастырады.

Түйін сөздер: қылмыс құрбаны, зиян келтіру, жәбірленушінің мінез-құлқы, қылмыстың дәрежеленуі.

Резюме: «Жертва преступления как объект криминологического исследования» заключается в том, что правовой статус и особенности личности жертвы (потерпевшего) являются объектом изучения ряда наук – криминологии, уголовного процесса, уголовного права, криминалистики. В каждой из этих наук уделяется разное внимание отдельным сторонам характеристики потерпевшего. В настоящее время, с учетом значимости проблемы охраны граждан, наиболее подверженных виктимизации, встает вопрос о необходимости всестороннего изучения жертв преступлений. Таким образом, для более глубокого понимания причин преступного поведения криминология изучает не только лиц, совершивших преступление, но и потерпевших от них.

Ключевые слова: жертва преступления, причинение вреда, поведение потерпевшего, квалификация преступлений.

Summary: "Victim as an object of criminological research" is that the legal status and personality characteristics of the victim (the victim) are the object of study of a number of science – criminology, criminal procedure, criminal law, criminology. In each of these sciences is given a different account individual characteristics of the victim. At the present time, given the importance of the problem of protection of the citizens most affected by the victimization, the question arises about the need for a comprehensive study of victims of crime. Thus, for a better understanding of the causes of criminal behavior, criminology studies not only the perpetrators but also victims of them.

Keywords: a victim of crime, causing harm to the behavior of the victim, of the crimes.

Анализируя эволюцию человеческого общества, все больше приходишь к выводу, что преступность либо увеличивалась, либо уменьшалась в зависимости от состояния общества, его социальной, экономической, политической стабильности или же, наоборот, нестабильности. Именно последнее – социальная нестабильность в обществе – вызывает рост преступности. Всплеск преступности всегда предшествует значительному социальному потрясению любого общества. И это наглядно демонстрируется нашей реальностью.

Преступность – это параметр, по которому можно судить о состоянии общественного организма.

Осуществление социально-политических и социально-экономических реформ в Казахстане, и не только у нас, сопровождается крайне негативными экономическими и социальными последствиями: спад производства, увеличение безработицы, инфляция, кризис межличностных отношений и т.д. Одним из этих последствий является усиление социального отклонения от норм права. Это находит свое отражение в увеличении преступности.

Отметим, что рост преступности, в том числе в ее организованных формах, давно превратился в глобальную проблему. Если рассматривать структуру и динамику преступности, то она характеризуется непринципиальными изменениями, и даже в периоды заметного увеличения количества регистрируемых преступлений качественные характеристики ее существенно не менялись.

Целью настоящей работы – дать определение жертвы преступления и провести анализ взаимосвязи между преступлением и жертвой.

Для достижения обозначенной цели в работе решены следующие задачи: проанализированы различные мнения ученых-криминологов о понятии жертвы преступления, рассмотрены непосредственные реакции жертвы на совершенное в отношении нее преступление; виды преступного вреда, в зависимости от характера и механизма нарушения общественного отношения.

Исчерпывающей типологии жертв по каждому виду правонарушений в практике пока нет. Проблема классификации жертв преступлений отнюдь не сводима только и исключительно к физическим лицам. Требуется разработка классификации жертв преступлений применительно к юридическим лицам, другим формальным и неформальным социальным группам и коллективам, которая выделит присущие им типичные признаки и особенности. В недалеком будущем в связи с интернационализацией криминальной активности и ростом злоупотреблений властью со стороны государственных и межгосударственных формирований потребуются и классификация социальных общностей как жертв транснациональных и международных преступлений.

В современной юридической и социологической литературе достаточно долгое время шли дебаты об определении понятия жертвы преступления.

Ряд авторов, основываясь на положениях действующего уголовно-процессуального законодательства и материального права, утверждали, что жертвой преступления может быть только физическое лицо, которым преступлением причинен моральный, физический или имущественный вред (т.н. узкое, операциональное определение жертвы) [1, с.40].

Например, некоторые ученые определяют жертву как лицо (или группу лиц), перенесшее непосредственно посягательство на свои основные права со стороны другого лица (или группы лиц), действующего сознательно [2, с.67].

Жертва преступления определяется и как любое лицо (социальную группу, институт, общность), которому причинен вред или повреждения другим лицом, которое ощущает себя потерпевшим, сообщает об этом публично, нормативно верифицировано как потерпевший и, следовательно, имеет право на получение помощи от государственных, общественных или частных служб.

Подобное понимание жертвы преступления обосновывается следующими соображениями.

«Учреждения, корпорации, коммерческие предприятия и группы людей могут быть также виктимизированы и законно приобрести статус жертвы», – писал в одной из своих последних работ Э. Виано [3, с.82].

Структурно определение жертвы преступления состоит из следующих элементов: объекта, объективно и субъективно связанного с ним источника причиненного вреда и самого вреда.

Иногда объективная и адекватная оценка личности и поведения потерпевшего дает возможность объяснить тот или иной преступный акт. При рассмотрении большинства преступлений мы имеем дело с неизвестным нарушителем закона и известной жертвой. Но даже такое знание (знание жертвы и ситуации) дает нам немало данных для понимания механизма совершения преступления, осуществления профилактики преступления, для распознавания возможных жертв, потенциально угрожающих ситуаций и таких факторов, которые способствуют развитию опасного взаимоотношения между преступником и жертвой.

Ранее было выяснено, что жертвой преступления могут выступать как физические, так и юридические лица (социальные общности), *которым непосредственно был причинен ущерб преступлением*, девианты в преступлениях без жертв (первичная жертва), а также члены семьи, близкие лица, родственники, иждивенцы первичных жертв (рикошетные жертвы).

Представляется не только ненаучным, но и попросту безнравственным, исключать ricochetных жертв и субъектов преступлений без жертв из совокупности объектов, охватываемых понятием «жертва преступления» по тем основаниям, что первые только опосредованно связаны с преступлением, а вторые, сами своим поведением создали неблагоприятные последствия, приведшие к криминальному результату (например, преступления, связанные с немедицинским употреблением наркотиков).

Рикошетные жертвы испытывают такие же страдания и проявляют такие же симптомы психологических затруднений, как и первичные жертвы. Члены семей жертв убийств, партнеры и супруги изнасилованных женщин, родители ограбленных подростков, родственники потерпевших от краж и иных преступлений описывают сходные психологические симптомы от непрямого виктимизации так же, как и прямые жертвы.

Однако посттравматический стресс, гнев, униженность, страх и депрессия являются спутниками виктимизации рикошетных жертв точно так же, как и прямых жертв. И не помнить об этом, декларируя принципы защиты гражданских прав и свобод в государстве, нельзя.

Таким образом, с криминологической точки зрения в круг лиц, относимых к жертвам преступлений, следовало бы также включить не только субъектов, которым был непосредственно причинен ущерб преступлением, но и тех, чье законное благо было поставлено преступлением (или покушением на него) под угрозу.

Любой человек является потенциальной жертвой преступления. Но есть люди (и даже целые группы), которые чаще других становятся жертвами преступлений, т.е. обладают повышенной виктимностью. Поведение потерпевшего может влиять и на квалификацию преступления (аффект, вызванный противоправными или аморальными действиями потерпевшего). Оценка поведения жертвы как провоцирующего исходит из общепринятых представлений, а не из представления об этом преступника. Преступник в качестве провоцирующего может оценить любое обстоятельство (неодобрительный взгляд, короткая юбка и т.д.). Но вина потерпевшего может выражаться не только в провоцирующем поведении, но и в излишней доверчивости (при мошенничестве), неосмотрительности (при краже личных вещей) и т.д.

Согласно данным ученых криминалистов, число предусмотренных уголовным законом преступлений, причиняющих ущерб психической неприкосновенности личности, составляет около 70 % [4, с.20]. Известно, что психологические последствия преступления могут носить непосредственный, краткосрочный и долгосрочный характер.

Непосредственные реакции жертвы на совершенное в отношении нее преступление выражаются в шоке, отрицании, гневе, озлоблении, депрессии и ощущениях незащищенности, изолированности, никому ненужности (т.н. синдром посттравматического стресса). Эти симптомы обычно длятся от нескольких часов до нескольких суток. В течение нескольких недель после пребывания жертвой потерпевшие указывают на изменения сознания, фобии, боли, переполненность негативными эмоциями.

Жертвы зачастую указывают на переполненность чувством вины, потерю самоуважения, снижение самооценки, беспомощность, депрессию. Они также могут испытывать вновь ощущение участия в преступлении в форме кошмаров или маний. В течение этого периода жертвы описывают возникающие у них страхи одиночества, боязнь быть похищенным, а также ощущение того, что преступление в отношении них вновь совершится.

Несмотря на то, что большинство из этих симптомов исчезает с течением времени, многие жертвы свидетельствуют о наличии у них долгосрочных психологических реакций на преступление: заниженной самооценки, депрессии, тревожности, трудностей в интимных отношениях.

По данным немецких виктимологов, у лиц, ставших жертвами ограблений и краж со взломом, наблюдаются такие симптомы: нервозность – 86 % и 81 %; истерический плач – 78 % и 60 %; страх – 75 % и 70 %; шок – 50 % и 38 %; нарушения памяти – 20 % и 5 %; гнев – 38 % и 42 % [5, с.26].

Сходные психологические реакции наблюдаются и у рикошетных жертв. Так, опрос 12500 респондентов жителей США показал, что 2,8 % выборки были членами семьи жертв убийства, 3,7 % были отдаленными родственниками убитых, а 2,7 % – близкими друзьями убитых.

Таким образом, 9,3 % выборки составили лица, явившиеся рикошетными жертвами умышленных убийств. Анализ психологических реакций этих рикошетных жертв показал, что 23,4 % из них испытывали полноценный синдром посттравматического стресса, около 40 % соответствовали показателям синдрома посттравматического стресса хотя бы по одному диагностическому критерию [6, с.124].

С точки зрения криминальной виктимологии жертвой преступления признается только лицо, пострадавшее от запрещенного национальным уголовным законом деяния (действия или бездействия) [7, с.27].

«Связанность» понятия жертвы преступления формальными рамками уголовно-правовых явлений четче ограничивает предмет криминальной виктимологии. Это позволяет проникнуть в сущность проблемы жертв преступлений.

Преступник, преступление и жертва связаны друг с другом сложной системой взаимоотношений.

С одной стороны, виктимизация жертвы может быть определена самим состоянием и/или отклоняющимся, провоцирующим поведением жертвы. Анализ связей взаимодействия, контроля, отношений между преступником и его жертвой помогает выяснить сущность и содержание отдельных элементов механизма преступного поведения, определить основные поведенческие характеристики виктимности.

«Жертву преступления следует рассматривать как фактор, генетически и динамически влияющий на преступность», – писал Ежи Бафия [8, с.105].

Взаимосвязь между преступлением и жертвой с неизбежностью приводит к определенным последствиям (причиняемому жертве и системе связанных с ней отношений вреду). В юридической литературе все виды преступного вреда, в зависимости от характера и механизма нарушения общественно-го отношения, подразделяются на несколько типов.

Так, вызываемые преступным действием изменения С.В. Землюковым подразделяются на четыре типа.

Первый тип вредного изменения объекта посягательства характеризуется утратой материального или нематериального блага. Это вредное изменение возникает при совершении разрушающего действия. Второй тип вредного изменения состоит в определении вредного состояния, положения. Третий тип вредных изменений объекта посягательства состоит в осуществлении запрещенной законом деятельности, результатом которой является создание (производство) вредных для общества запрещенных продуктов. Четвертый тип вредного изменения состоит в недостижении (ненаступлении) общественно-полезного блага [4, с.16].

Соответственно, при преступном бездействии первый тип состоит в том, что воздержание лица от совершения результативного общественно-полезного действия не приводит к появлению общественно-полезного результата, определенного обязанностью. Ненаступление общественно-необходимого блага как объекта соответствующего общественного отношения приводит к тому, что отношение теряет свою социальную значимость, прерывается. Второй тип вредных изменений происходит при воздержании субъекта отношения от совершения сохраняющих, подавляющих и пресекающих действий. Этим допускается возникновение вредных изменений либо продолжение их развития. Вследствие этого происходит утрата или повреждение общественно-полезного блага как объекта этого отношения [4, с.17].

Указанные изменения могут быть связаны с причинением ущерба физическому здоровью жертвы, материальными потерями, с психическими травмами, с дезадаптацией и десоциализацией жертвы преступления.

Проблема причинения вреда физическому здоровью, телесной и психической неприкосновенности жертвы, анализ характеристик материального ущерба достаточно глубоко исследованы в теории уголовного права и криминологии.

Так, физический ущерб, помимо причинения вреда телесной неприкосновенности лица, подвергшегося криминальному нападению, может включать: увеличение адреналина в крови жертвы, повышение давления, судороги, слезливость, сухость во рту, переживание событий в замедленном темпе, ухудшение работы органов чувств, потерю аппетита, мускульного тонуса, насморк, снижение либидо:

В наиболее общем виде подвергались криминологическому анализу и такие моральные последствия преступления, как психические переживания, психологический стресс, посттравматические стрессовые расстройства (эмоционально-волевые расстройства: чувство утраты, беспомощности, безнадежности, чувство унижения, опущенности, ощущение неадекватности происшедшего потребностям и установкам потерпевшего), психические болезни и акцентуации.

По данным американских психиатров, всего лишь 10 % жертв сексуального насилия не проявляют никакого нарушения своего поведения после совершения преступления. Поведение 55 % жертв умеренно изменено, и деятельность 35 % жертв сопровождается серьезной дезадаптацией. Спустя несколько месяцев после нападения 45% женщин каким-то образом способны адаптироваться к жизни; 55% жертв испытывают длительные воздействия травмы[6, с.37].

Согласно данным немецких криминологов, «жертвы переживают три стадии травмирования:

- реакция на происшедшее и ее развитие;
- осознание понесенного ущерба;
- поиск выхода.

Для первой стадии травмирования характерны шок, сомнения и т.п., для второй – страх, огорчение, гнев. На третьей стадии жертва «вытесняет» нанесенный ей психический вред, направляя свою энергию на другие сферы деятельности» [5, с.27].

К сожалению, в отечественной литературе проблемы дезадаптированности жертвы преступления, которая не в состоянии ни с чем справиться после совершенного на нее нападения, привлекали несколько меньшее внимание.

Деадаптивное отклоняющееся поведение является как предпосылкой и следствием виктимности, так и предтечей будущей криминальной активности индивида. Приобретаемый опыт жертвы в социальных конфликтах ведет не только к рецидиву виктимности, но и к последующему преступному поведению. Не случайно в семьях несовершеннолетних, совершивших агрессивные преступления, наблюдается высокая доля родителей, грубо относившихся к своим детям: около 80 % правонарушителей выросли в семьях, где им не уделялось должного внимания, 46 случаев в подобных семьях отмечались неоднократные агрессивные конфликты, сопровождавшиеся ссорами, оскорблениями, избиениями, применением телесных наказаний к подросткам[9, с.7].

Критерии применения понятия «жертва преступления» в криминологии и виктимологии.Ряд авторов, основываясь на положениях действующего уголовно-процессуального законодательства и материального права, утверждали, что жертвой преступления может быть только физическое лицо, которым преступлением причинен моральный, физический или имущественный вред (т.н. узкое, операциональное определение жертвы). С криминологической точки зрения в круг лиц, относимых к жертвам преступлений, следовало бы также включить не только субъектов, которым был непосредственно причинен ущерб преступлением, но и тех, чье законное благо было поставлено преступлением (или покушением на него) под угрозу.

Можно сколько угодно относить к жертвам те или иные формы интеграции людей и все равно подходить к каждому участнику этой интеграции как индивидуальной жертве. Группа, множество физических лиц, взаимодействуя, вероятно, создают в ходе коллективного для них процесса виктимизации новое для них качество поведения, но в любом случае для каждого индивида его «товарищи по несчастью» есть элементы виктимологической ситуации. С этой точки зрения жертва преступления – всегда «одинокая» жертва.

Подытоживая изложенное, отметим, что анализ науковедческих, статусных, поведенческих, нормативных правовых оснований и характеристик определения потерпевших от преступлений дает основание утверждать, что жертвой преступления признается любое физическое лицо (социальная общность, организация), которому преступлением причинен физический, материальный или моральный ущерб.

Мы придерживаемся позиции тех авторов, которые под «жертвой» в виктимологическом смысле понимают только физических лиц, которым вред преступлением причинен непосредственно. Хотя отказываться от понятия «жертвы – общности» в науке мы не собираемся, поскольку понести ущерб от преступлений (в частности, экологических) могут и определенные группы людей. Однако нетрудно увидеть, что ущерб от преступных действий, направленных против той или иной группы лиц, не может быть причиненным непосредственно лицам, составляющим эту группу, и никаким иным. Поэтому общность людей, представляемая как жертва, – это совокупность жертв – физических лиц.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Красиков А.Н. Сущность и значение согласия потерпевшего в советском уголовном праве. – Саратов: Издательство Саратовского университета, 1976. — 120 с.
2. Глухова А.А., Устинов В.С. Понятие и значение виктимологической статистики // Вестник Ниджегородского государственного университета им. Н.И. Лобачевского, №6, 2001
3. Viano E. The protection of victims: socio-political considerations and a plan for action // Quad. Psich.Forense. — 1994. — Vol. III, № 1. — P. 137.
4. Землюков С.В. Преступный вред: Теория, законодательство, практика :дис. ... д-ра юрид. наук. М., 1993. – 464 с.
5. Кернер Х.-Ю. (сост.) Криминология. Словарь-справочник. – Перевод с немецкого. Отв. ред. перевода – профессор, д.ю.н. А. И. Долгова – М.: НОРМА, 1998. – 400 с.
6. Riggs D., Kilpatrick D.G. Families and friends: Indirect victimization by crime // Victims of crime: problems, policies and programs. 1990.
7. Буранбаева С.Р. «Криминологический анализ латентной преступности» // Вестник. Серия «Юриспруденция» КазНПУим.Абая, №4 (42), 2015г.
8. Бафия Е. Проблемы криминологии. Диалектика криминогенной ситуации. М.: Юрид. лит., 1983. – 150 с.
9. Мансуров Н.С. Социальные и общественно-психологические причины отклоняющегося поведения подростков / Сов. социол. ассоц. – Москва, 1974. – 30 с.

Сулейменова Сауле Жусупбековна,
доктор юридических наук, Университет «Туран», г. Алматы,

Устюкова Валентина Владимировна,
доктор юридических наук,
Институт государства и права Российской академии наук

Джумабаева Карлыгаш Асильхановна,
магистр юридических наук, докторант PhD, по специальности «Юриспруденция», Университет «Туран», г. Алматы

ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ КРИТЕРИЕВ ОТЛИЧИЯ ПРАВОВОГО СТАТУСА НАСЛЕДНИКА ОТ ПРАВОВОГО СТАТУСА АВТОРА И/ИЛИ ПРАВООБЛАДАТЕЛЯ

Түйін. Бұл мақала автордың мұрагерлерінің құқықтық мәртебесінің автордың құқықтық мәртебесінен және айрықша құқыққа құқық иеленушілігін анықтайтын мәселелерге арналған. Автордың мұрагерінің құқығымен иеліктен шығару шарты арқылы пайда болған құқықтарына Қазақстан Республикасы заңдарын басшылыққа ала отырып талдау жасады.

Резюме. Данная статья посвящена анализу проблем определения критериев, по которым можно отличить правовой статус наследника автора от правового статуса самого автора и/или правообладателя исключительных прав. Автор предпринял попытку анализа и разграничения объема прав наследника автора и правообладателя, получившего исключительные права по договору об отчуждении исследуемой категории прав, предусмотренных законодательством Республики Казахстан.

Summary. This article is devoted to the analysis of the problems of determining the criteria by which it is possible to distinguish the legal status of the author's heir from the legal status of the author himself and/or the copyright holder of exclusive rights. The author attempted to analyze and delimit the scope of rights of the heir of the author and copyright holder, who received exclusive rights under the contract on the alienation of the studied category of rights provided for by the legislation of the Republic of Kazakhstan.

Вопрос защиты прав интеллектуальной собственности, учитывая территориальный принцип такой защиты, всегда волновал специалистов, однако еще более сложным вопросом, волнующим ученых-специалистов выступал вопрос наследования исследуемой группы прав и статуса наследников автора. В этой связи, как с точки зрения теории, так и с точки зрения практики очень важно определить правовой статус, и соответственно, объем прав и обязанностей лица, ставшего либо по завещанию, либо на основании закона наследником исключительного права.

Смерть лица и последующее открытие наследства, подразумевающее переход права на результаты интеллектуальной собственности дает право наследнику использовать данное право, но не в том объеме, в котором это мог делать сам автор. В этой связи, можно предположить, что высказанное в советской доктрине положение, согласно которому «...к наследникам переходят все правомочия умершего автора, которые и используются наследниками в полном объеме» [1, с.44], представляется не совсем состоятельным.

Это обусловлено правовой природой самого исключительного права на результаты интеллектуальной собственности, на основе которой и формируется правовой статус наследников анализируемых исключительных прав. Правовой статус наследника автора формируется и закрепляется в нормах действующего Гражданского кодекса Республики Казахстан, а именно статьи 965 ГК РК [2], которая гарантирует переход таких исключительных прав при универсальном правопреемстве, и статьи 982 ГК РК, допускающей переход исключительного права на результаты интеллектуальной деятельности в порядке наследования.

Стоит акцентировать внимание на том, что наследники не являются субъектами творческого характера, в отличие от авторов-наследодателей. Соответственно, наследник не вкладывал в создание результата интеллектуальной собственности какого-либо творческого труда, а право на него получил в результате наследования.

Но положения действующего гражданского законодательства Республики Казахстан указывают на то, что у наследника, формально имеются отличительные черты различающих его правовой статус и правовой статус лица, получившего право на использование произведения в порядке, например, договора об отчуждении прав на произведение или закона, – правообладателем. Так, в доктрине существует различные точки зрения, указывающие на различия правовых статусов субъектов нетворческого характера, которые получили исключительные права на результаты интеллектуальной деятельности.

Как отмечают Голощапов А.М. и Рождественская К.Ю. «...к категории лиц, обладающих исключительным правом на произведение, могут быть причислены наследники автора, правопреемники автора, работодатели и другие лица, у которых возникло право на произведение в соответствии с законом» [3, с.23].

Указанные в данном высказывании лица, ориентируясь на диспозицию ст. 977 ГК, имеют возможность внести самостоятельно, либо разрешить иным лицам внести изменения в произведение после смерти автора (после открытия наследства). Однако сами эти лица, если детально и буквально анализировать данную норму, теряется смысл самостоятельности, в контексте внесения изменений в произведение. Мы предполагаем, что, наследник автора произведения может дать разрешение внести изменения кому-либо другому, но не самому себе. Это несколько не логично, более того, это обесценивает наследованное право, в том числе вносить изменения в произведение.

В данном случае интересно мнение А.П.Сергеева, отмечающего, что автор, при осуществлении своего личного права на защиту произведения от внесения изменений (искажения или посягательства на искажение, которое в свою очередь способно нанести ущерб репутации, чести и/или достоинству автора), вправе внести и/или разрешить внесение в произведение любых изменений, в том числе существенных. Наследник, в свою очередь, который обязан охранять неприкосновенности произведения, не вправе этого сделать [4, с.181].

В правовой доктрине указывается, что правообладатель, в нашем случае это наследник, как минимум имеет право разрешать третьим лицам вносить изменения, в широком смысле, он вправе самостоятельно вносить изменения в произведение, авторское право в отношении которого было получено в порядке наследования. Конкретизируется, что под изменениями может пониматься как непосредственные изменения смысловой нагрузки, так и сокращение и/или дополнение [5, с64-77].

Однако, как мы уже указывали выше в нашем исследовании, нельзя отождествлять правовые статусы наследника и иных правообладателей, так как по своему объему они не равны [6; 7; 8].

Вопрос правового регулирования правового статуса наследника автора также подпадает под действие Закона РК «Об авторском праве и смежных правах» [9]. Однако в отличие от действующего законодательства, указанный Закон не конкретизирует каких-либо положений, касающихся перехода имущественных прав автора по наследству, аналогичную по смысловой нагрузке ст. 982 ГК РК «Исключительное право на произведение переходит по наследству» [2].

При наследовании прав на результаты интеллектуальной деятельности, к наследнику переходит весь объем исследуемых прав, и это указывает на то, что в отношении него начинает действовать ст. 968 Гражданского кодекса РК, которая определяет содержание исключительного права на объекты интеллектуальной собственности. Кроме того, обозначенная норма указывает, на принадлежность исключительного права правообладателю, на право наследника использовать переданное ему в порядке наследования произведение. Осуществление указанных прав должно происходить в соответствии со ст. 964 ГК РК в любой не противоречащей закону форме и способом. Это касается и способов, указанных в п. 2 той же нормы.

В этой связи, можно отметить правоту авторов, указывающих на то, что наследование от автора, означает переход к наследникам права самостоятельно осуществлять или разрешать третьим лицам производить какие-либо действия по переводу, переработке, практической реализации произведения, сообщению посредством информационно-коммуникационных сетей, в том числе сети Интернет, публичного исполнения произведения, проката, импорта, публичного показа, распространения экземпляров произведения или его оригиналов [10; 11, с.59].

Действующее гражданское законодательство Республики Казахстан, а именно ст.964 ГК РК аналогично предусматривает возможность правообладателя распоряжаться исключительным правом на объекты интеллектуальной собственности. Подобные правомочия, переходят к лицам, приобретающим исключительное право на произведение по договору, которые в результате отчуждения

анализируемого права в соответствии с положениями ст. 965 и ст. 982 ГК РК приобретают статус правообладателя.

Используемая Гражданским кодексом РК терминология, а именно понятие «правообладатель» выступает несколько шире, нежели просто «наследник». Это обусловлено тем, что «правообладатель» не всегда наследник, а «наследник», всегда правообладатель, и правовой статус у них далеко не одинаковый.

Так, п. 2 ст. 965 ГК РК закрепляет положение, согласно которому автор, который передал другому лицу произведение, на договорной основе для использования, по определению согласен на обнародование переданного произведения.

Следовательно, приобретатель прав, согласно договору об отчуждении исключительных прав, на основании которого произошла передача, и в результате действия которого правообладатель получил право на результат интеллектуальной деятельности, в частности на произведение, получает в том числе право на обнародование такого произведения. В то же время, согласно пункту 5 статьи 982 ГК РК [2], закон предполагает возможность выпуска произведения после смерти автора, в течении тридцати лет. При этом, авторское право будет действовать в течении семидесяти лет после его выпуска в свет. Отсчет будет осуществляться начиная с первого января года, который следует за годом выпуска произведения в свет.

Подобное законодательное положение можно рассматривать как возможность лица, получившего исключительное право на результат интеллектуальной деятельности, в частности на произведение, опубликовать его после смерти автора в течении указанного в законе срока. Однако подобная возможность может быть ограничена, если автором был прямо закреплен в завещании (по мнению некоторых авторов, запрет может быть прописан в дневнике, в письме или ином носителе информации [3, с.25]) запрет на опубликование.

Представляется необходимым согласиться с точкой зрения, изложенной в научной доктрине, согласно которой «правовой режим исключительных прав наследников тождественен режиму прав автора...» [12, с.2]. И как мы уже отмечали выше, если при жизни автора произведение не было обнародовано, но имеется прямой запрет автора на обнародование подобного произведения, тогда наследник, имеющий формальное исключительное право, не вправе использовать его и предпринимать в отношении него действия, которые предусматриваются ст. 977 и ст. 978 ГК РК [2], и/или давать третьим лицам разрешение на такие действия.

В данном правиле имеется исключение, в частности, исключение касается права на перевод. Это связано с тем, что сам наследник – лицо, которое правомерно обладает правами на объект авторского права, способен самостоятельно производить перевод и/или переработку результата интеллектуальной собственности в своих личных целях и без его обнародования.

Проанализировав действующее законодательство, мы столкнулись с неопределенностью объема прав наследников в контексте не возможности наследника использовать принадлежащее ему исключительное право, поскольку использование какого-либо исключительного права (воспроизведение, публичное исполнение произведения), способно привести к фактическому нарушению запрета наследодателя – автора, касающегося обнародования произведения. При этом, подобный запрет, исходящий от автора, считается правомерным, поскольку автор в отличие от наследника и иного правообладателя является субъектом творческой деятельности [13].

Из этого можно сделать вывод, что в случае передачи автором исключительных прав неопубликованное произведение потенциальному правообладателю (передача по договору об отчуждении исключительных прав), то к наследнику должно перейти и право на обнародование такого произведения. Следовательно, к наследнику переходит и право реализовать собственные (полученные от автора) исключительные права на произведение в полном объеме.

Однако, если исключительное право переходит к лицу в качестве наследства, то наследник не сможет реализовать полученное исключительное право на произведение. Это связано с возможностью действиями по опубликованию нарушить волю автора, который запретил опубликование произведения.

Стоит отметить, что даже у наследников получивших исключительные права непосредственно от автора или иного правообладателя также не одинаковы. Например, если мы рассматриваем случай, касающийся неопубликованное произведение, то важно акцентировать внимание на большем объеме прав у наследников правообладателя нежели автора. Это обусловлено действующим Гражданским ко-

дексом РК, в котором закреплены положения, согласно которым при передаче автором по договору об отчуждении права на неопубликованное произведение, автором передается исключительное право правообладателю на осуществление обнародования произведения. На практике, несмотря на указанные отличия, объем прав наследников автора не отличаются от получивших исключительные права по наследству от правообладателя.

Подчеркнем, что правовой статус наследника подразумевает наличие, закрепленного в законе права осуществлять защиту личных неимущественных прав автора. Это связано с тем, что авторское право относится к категории личных неимущественных прав, отчуждение которых не допускается, либо допускается в исключительных случаях, «установленных законодательными актами». (п. 3 ст. 115 и п.4 ст.116 ГК РК)[14].

Поэтому, рассматривая вопрос правового статуса наследников автора, стоит остановиться на вопросе защиты неимущественных прав автора. Так, ГК РК, а именно ст.977 и ст.978 [2] содержатся положения, согласно которым личные неимущественные права принадлежат лично автору, и сохраняются за ним даже при уступке исключительных прав на использование произведения. В данном случае законодатель не делает привязку к его имущественным правам.

Данное положение также подтверждается ч. 5, п.2 ст. 1040 ГК РК, прямо устанавливающей, что личные неимущественные права и какие-либо иные нематериальные блага не входят в состав наследства. Но при этом, законодатель сделал оговорку, согласно которой, личные неимущественные права, не связанные с имущественными, способны войти в наследственную массу, «в случаях, установленных законодательными актами».

В то же время, в п.4 ст.116 ГК РК конкретизируется положение, в соответствии с которым, личные неимущественные права и иные нематериальные блага, которые принадлежали умершему, в случаях предусмотренных действующим законодательством, могут осуществляться и защищаться другими лицами, к которым, безусловно, относятся наследниками правообладателя. Данное положение, как нам представляется указывает на ограничение общего правила, касающегося неотчуждаемости и непередаваемости личных неимущественных прав. Поэтому, целесообразно подобные случаи и порядок подобного их осуществления закрепить в действующем гражданском законодательстве Республики Казахстан.

В этой связи, представляется интересным мнение ряда авторов, указывающих, что «...по наследству не переходят такие личные неимущественные права, как право авторства, право на имя и право на защиту репутации автора. Однако наследники вправе осуществлять защиту этих прав, причем данные правомочия наследников сроком не ограничиваются»[15, с.67].

Из этого следует, что в случае нарушения неимущественных прав авторов, потерпевшими могут признаваться, как непосредственные наследники автора, так лица, к которым автор передал права. В случае нарушения смежных прав, потерпевшим могут быть признаны: «...исполнитель, производитель фонограмм, организация эфирного или кабельного вещания, если она является юридическим лицом, иные лица, которым переданы исключительные права» [16, с.23].

Из указанного следует, что правовой статус наследника прав на результаты интеллектуальной собственности, имеет определенные отличия от правового статуса самого автора. Это обусловлено тем, что наследники и/или правообладатели, получившие права по договору об отчуждении исключительных прав не выступают субъектами имеющими творческим характером в отношении результата интеллектуальной деятельности, и следовательно, не имеют полного объема правомочий, предоставляемых законодательством.

Кроме того, если проанализировать мнение В.В. Погуляева, который подчеркивает, что наследники автора «...рассматриваются в качестве носителей «производного» авторского права, поскольку их права возникают не по факту создания произведения, а в силу иных юридических фактов – открытия наследства и т.д. ... При наследовании по закону к наследникам переходит вся совокупность прав, принадлежащих автору на момент смерти (за исключением прав, которые, согласно законодательству, не переходят по наследству), а не права на отдельные (известные на момент открытия наследства) произведения»[17, с.88].

Более того, указанный автор указывает на то, что «...авторское право в данном случае наследуется в бездолевом порядке. При наследовании по завещанию может сложиться иная ситуация, например, автор может поделить права (на воспроизведение, распространение, передачу в эфир и т.д.) на свои произведения между разными лицами»[17, с.89].

Однако касательно второй позиции, высказываемой В.В. Погуляевым, мы с ней согласимся не можем, поскольку авторское право, по определению является не делимым, следовательно, наследодатель-автор, вправе передать исключительные права на разные произведения по завещанию разным наследникам. Это максимально возможное «разделение» исследуемого нами права.

Подводя итог нашему исследованию, мы можем сделать вывод, касающийся правового статуса наследника, который имеет отличие от правового статуса самого автора или иного правообладателя. Так, автор и наследник вправе наследовать как по завещанию, так и по закону (при отсутствии завещания на всю или конкретную часть наследственной массы), однако наследник не всегда выступает наследодателем, а лишь в том случае, если семидесятилетний срок охраны авторских прав еще не истек. Также наследник в отличие от автора не вправе осуществлять все личные неимущественные права принадлежавшие автору в полном объеме, а также наследник не вправе использовать неопубликованное произведение, исключительное право на которое приобретено в результате наследования, но не обнародованное автором при его жизни, и в отношении которого автор прямо выразил запрет на его опубликование в будущем.

Если рассматривать разницу между правовыми статусами наследника автора и правообладателя, получившего право на произведение по договору по отчуждению исключительных прав, то стоит отметить, что у наследника может не быть права опубликовать необнародованное произведение, в то время, как у правообладателя (по договору отчуждения исключительных прав) имеется право по опубликованию, поскольку такая возможность априори будет прописана в договоре и автор дает свое согласие на обнародование переданного произведения.

Следовательно, приобретатель прав, согласно договору об отчуждении исключительных прав, на основании которого произошла передача, и в результате действия которого правообладатель получил право на результат интеллектуальной деятельности, в частности на произведение, получает в том числе право на обнародование такого произведения, в отличие от наследников.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Никитюк П. С. Наследственное право и наследственный процесс: Проблемы теории и практики // Под ред. О. В. Овчинниковой. – Академия наук Молдавской ССР. Отдел философии и права. – Кишинев: Штиинца, 1973. – 258 с.
2. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июля 1999 года № 409. В редакции Закона РК от 27.02.2017 № 49-VI // Ведомости Парламента Республики Казахстан, 1999 г. – № 16-1. – Ст. 642.
3. Голощапов А.М., Рождественская К.Ю. Особенности наследования авторских прав. М.: Р.Валент, 2011. – 144 с.
4. Сергеев А.П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации. Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2004. – 752 с.
5. Еременко В.И. Об имущественных правах на произведения науки, литературы и искусства // Адвокат. – №9. – 2010. – С. 64-77.
6. Право интеллектуальной собственности Республики Казахстан: Учебное пособие / Отв. ред. к.ю.н., доцент З.Х. Баймолдина, д.ю.н., проф. Т.Е. Каудыров. – Астана: ГУ «Институт законодательства Республики Казахстан», 2013. – 264 с.
7. Ажибаев М.Г., Тарихов Д.Н. Объекты авторского права в Республике Казахстан // Вестник КазНУ. – Алматы, 2009 <https://articlekz.com/article/7133>
8. Канатов Т.К. Развитие авторского права в Республике Казахстан и Российской Федерации // Вестник Карагандинского университета. «Право». – № 2(82). – 2016. – С.83-88.
9. Закон РК «Об авторском праве и смежных правах» от 10 июня 1996 года № 6-1. В редакции Закона РК от 24.11.2015 № 419-V // Ведомости Парламента РК, 1996 г., № 8-9, ст. 237
10. Амангельды А.А. Право интеллектуальной собственности Республики Казахстан на современном этапе: дис. ...докт.юрид.наук: 12.00.03. – М., 2015. – 539 с.
11. Рождественская К.Ю. Особенности наследования авторских прав: дис. ...канд.юрид.наук: 12.00.03. – М., 2013. – 202 с.
12. Блинков О.Е. О наследстве и наследии авторов // Бюллетень нотариальной практики. – 2009. – № 4. – С. 2-3.
13. Прокопенко О.П. Наследование произведений литературы в авторском праве России: Дис. ...канд. юрид. наук. – М., 2006. – 201 с.

14. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть), принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.07.2018 г.). В редакции РК от 25.12.17 г. № 122-VI (введен в действие с 1 января 2018 года) // Ведомости Верховного Совета Республики Казахстан, 1994 г. – № 23-24 (приложение).
15. Невская М.А., Сухарев Е.Е., Тарасова Е.Н Авторское право в издательском бизнесе и СМИ: Практическое пособие. – М.: Дашков и К, 2008. – 300 с.
16. Смыков С.И. Некоторые аспекты противодействия посягательствам на авторские и смежные права // Российский следователь. – 2009. -№ 5. – С . 20-23.
17. Погуляев В.В. Вопросы регулирования авторского права // Право и экономика. – 2005. – № 11. – С. 88 – 89.

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМЫ
ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НАУКА
PEDAGOGY

Архабаева Дина Алдабергеновна,
Қорқыт Ата атындағы ҚМУ, докторант,
Қызылорда қаласы, dinakazazaly83@mail.ru

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕ РЕТІНДЕ БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТАРДЫҢ БАСҚАРУШЫЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ДАМУ

Түйіндемe. Бұл мақалада бәсекеге қабілетті дамыған мемлекеттің сауатты, кәсіби тұрғыдан жан-жақты, шығармашыл тұлға қалыптастыру үшін білім жүйесіндегі қазіргі заманғы жоғары білімнің мақсаты мен басты стратегиялық бағдары айтылған, онда білім алу барысында көшбасшылыққа бағытталған басқарушылық құзыреттілік туралы айтылған.

Резюме. В статье рассматриваются теоретические аспекты управленческой компетентности будущего педагога-психолога. Дан анализ понимания различными авторами понятия «компетентность». Раскрыты особенности развития управленческой компетентности будущих педагогов-психологов.

Summary. The article discusses the theoretical aspects of the managerial competence of the future educational psychologist. An analysis of the understanding of the concept of “competence” by various authors is given. The features of the development of managerial competence of future teachers of psychology are revealed.

Білім берудің жаңа парадигмасы еліміздің білім беру саясатын айқындайтын «ҚР білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы», «ҚР білім берудің 2020 жылға дейігі стратегиялық даму жоспары» және басқа да құжаттар арқылы көрініс табуда [1,2]. Оның қалыптасуына педагог ғалымдар зерттеулері де ықпал етуде, мысалы, олар қалыптасып келе жатқан жаңа парадигманың ерекшелігін классикалық білім беру жүйесінің білімділік идеалымен сәйкестендірілуі деп есептейді. Классикалық және жаңа білім парадигмаларын олардың адамның ақыл ойы туралы, қоғамдық үдерістер туралы, әлеуметтік мәдени мұра туралы тұрғыларын салыстыра отырып, педагогикалық парадигмалар мен қазіргі білімнің идеалдардың өзара байланысын айқындайды.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауында «Білім және кәсіби машық – заманауи білім беру жүйесінің, кадр даярлау мен қайта даярлаудың негізгі бағдары. Бәсекеге қабілетті дамыған мемлекет болу үшін біз сауаттылығы жоғары елге айналуымыз керек. Барлық жеткіншек ұрпақтың функционалдық сауаттылығына да зор көңіл бөлу қажет», – деп атап көрсетті. Сондықтан білім берудің мазмұнын жетілдіре отырып, үздіксіз білім беру арқылы оларды кәсіби тұрғыдан жан-жақты жетілдіру мәселесі бүгінде күн тәртібіне қойылып отырғанын көріп отырмыз. Бүгінгі күні «құзыреттілік» ұғымы оқыту үдерісінде білімді қолданудың негізгі нәтижесі ретінде қарастырылуда [2]. Барлық уақытта өскелең ұрпақты тәрбиелеу мен білім беруде шешуші рөл оқытушыға жүктелген, оның басқарушылық құзыреттілігіне, мәдениеттілігіне, қарым-қатынас орната білуіне, оқу үдерісін басқаруына білім алушылардың жетістіктері тәуелді болып келеді. Басқарушылық және кәсіби құзыреттілік рөлі тек қана педагог пен білім алушылардың өмірінде ғана емес, сондай-ақ, әрбір адамның өмірінде маңызды рөлі бар. Тұлғаның өмірлік көзқарасын қалыптастыруда мектеп маңызды фактор болып есептеледі. Еңбек әрекетінде ұтқырлық, шешім шығару, ұйымдастырушылық, жауапкершілік, қарым-қатынасқа түсу және бәсекеге қабілеттілік және де қазіргі қоғамда әрбір адамға маңызды құндылықтар – тұрақтылыққа ұмтылу, кәсіби білімін жетілдіру, өзінің кәсіптік және тұлғалық дамуын басқара білу қалыптасады. Жоғарыда аталған құндылықтарды үйретуге үлесін қосатын оқытушының бойында осы қасиеттер болуы қажет. Педагог кәсібінен басқа сала тәрізді емес, оның іс-әрекетінде басқарушылықты байқауға болады. Басқарушылық мәні объективті және субъективті шарттардың орындалуын қамтамасыз ете отырып, алға қойылған мақсатқа жетуде мүмкіндік беруге бағытталған. Менеджментте қолданылатын «басқарушылық» және «жетекшілік» түсініктерін ажыратып қарастырады. «Басқарушылық» – бұл «жетекшілік» түсінігіне қарағанда мағынасы жағынан кең ұғым болып есептеледі. В.М. Шепельдің түсінігі бойынша: «Басқарушылық – бұл өзіне «қамқорлық жасау»... ; «Жетекшілік» – бұл басқаларға «қамқорлық жасау»...» [5]. Педагог өзінің кәсіби тәжірибесінде бұл екі түсінікті біріктіреді. Осылайша, кәсіби құзыреттілік пен білім беру кеңістігін тұтастай алғанда басым құрамдас бөлігі ретінде мұғалімнің басқарушылық құзыреттілігін қалыптастыру қажет.

Сонымен қатар, көптеген зерттеушілердің көзқарасы бойынша педагогтың басқарушылық құзыреттілігі – бұл күрделі индивидуалды психологиялық білім беру, яғни өзін-өзі анықтау, ситуациялық мақсат қою және оған жетуде тиісті амалдарды таңдау, өз бетінше шешім қабылдау, білім алушылардың оқу-танымдық іс-әрекетін ұйымдастыру, өз іс-әрекетін және білім беру үдерісіндегі барлық қатысушылардың іс-әрекетін рефлекстеу.

Педагогикада басқарушылық құзыреттілігін зерттеуде базалық және арнайы құзыреттілік іс-әрекетінде көкейкесті әсер етуге қабілеті, оның ішінде теориялық және тәжірибелік бағдарлы білім, басқару аумағындағы білік және дағдылары, алдын ала жоспарлауды жүзеге асыру, оқу үдерісін модельдеу және болжау, оқыту әдістемесін тиімді игеруге, өз іс-әрекетін басқаруға сондай-ақ, оқыту процесінде білім алушылардың іс-әрекетіне технологияларды тиімді пайдалану жатады.

Қазіргі уақытта болашақ маманның тек пәнді меңгергендігін ғана емес, сонымен қатар, алған білімдерін тәжірибеде сауатты түрде қолдана алу, оқу-тәрбиелік жұмыстарын ұйымдастыру мен оқу қызметін басқара алуды міндеттейді.

Қазіргі өз еліміздің ерекшеліктеріне байланысты нарықтық экономика жағдайында еңбек ету, азаматтық қоғамның қалыптасу бағыттары білім саласына өзгерістер ендірілуін қажет етуде.

Жаңа педагогикалық парадигмалар мен білім берудің даму тенденцияларына шолу жасай отырып, өзгерістер үстіндегі қазіргі күрделі қоғамда әлеуметтік және мәдени институт ретінде білімнің маңызының күшеюі педагогикалық өркениеттің жаңа кезеңін әкелгені анықталды. Оның басым бағыттарына адамды дамытуға қажетті жағдайлар туғызатын, білімді игеру орнына білім берудің жаңа нәтижелері ретіндегі құзыреттілікті қалыптастыруды көздейін білім мазмұнын жобалау жатқызылып отыр.

«Құзыреттілік» ұғымы төмендегі құзыреттерді қамтиды:

- шектеулер мен ұйғарымдарды ескере отырып әрекет етуге қабілеттілік;
- білім мен білікті тиімді пайдалану;
- құнды бағдарлар, дәлелдер, қарым-қатынас;
- қандай да бір сала бойынша білім мен тәжірибе;
- белгілі бір мәселелер шегінде хабардар болу;
- кәсіби шеберлік, креативтілік деңгейі;
- міндеттерді шешуді қамтамасыз ететін қасиет.

Құзыреттілік тұрғысы тұжырымдамасы негізінде халықаралық тәжірибеде «Outcome Based Education» атты нәтижеге бағытталған білім беру реформасы жүзеге асырылады. Бұнда төмендегі мәселелердің маңызы ерекше атап көрсетілді:

1. Білім беру мазмұны туралы жаңа түсінік қалыптастыру және осыған байланысты білім беру нәтижелерін қайта анықтау (білімді беруден құзыреттілікті қалыптастыруға, яғни, нәтиже оқушы жаңадан нені біле алады, нені түсіне алады және өзінің оқуы нәтижесінде нені жасай алады?) деген сұрақтарға жауап береді.

2. Білім беру жүйесінің барлық деңгейлеріндегі ұлттық білім беру мақсаттары мен күтілетін нәтижелерінің анықталуы және нақты сипатталуы оқу бағдарламаларын жасақтауға, оқулықтар мен оқу материалдарын құруға, мұғалімдер мен оқытушылардың білімін жетілдіруге және қайта даярлауға, оқу жетістіктері нәтижелерін өлшеудің икемді жүйесін құруға негіз болады.

3. Білім жүйесіндегі жауапкершілікті бөлісу принциптері (децентрализация) негізінде мемлекет ұлттық білім жүйесін төмендегі үш салаға: а) ұлттық деңгейде келісілген білім беру мақсаттарына; ә) нәтижелерді тексеру тетігі ретіндегі білім беру сапасын бақылау жүйесіне және б) белгіленген білім беру мақсаттарына қол жеткізген ұйымдар мен мамандарды кәсіби қолдауды қамтамасыз етуге жауапты. Сонымен қатар, білім мекемелері өздерінің білім беру қызметі мен сапасы үшін тек мемлекеттік органдар алдында ғана емес, қоғам алдында да жауапты кәсіби ұйым болып табылады, осыған орай, қоғамның өзі де білім беру сапасын бақылау мен басқару жұмыстарына тартылады [5].

Бүгінгі қоғамда өз білімін пайдаланып біртекті қызмет атқарып қана отыратын білімді маман болу жеткіліксіз, өйткені, қай саланы алсақ та – білім саласы да, медицина да, қаржы мен өндіріс, т.б., қайсысы болса да – үнемі өзгерістер үстінде, олар үшін барлық ситуацияға да қолдануға болатын жеткілікті білім қорын түгел беру мүмкін емес. Сондықтан бүгінгі маман қажет болған жағдайда

бұрынғы өзінде бар білімі мен керекті ақпараттарды пайдалана отырып болуы тиіс. Сөйтіп, білім алушыларды өз бетімен білім алуға үйрету қажеттігі ғана емес, өзіндік білімін өзі түзуші болуға даярлау өзекті мәселеге айналууда.

Жаңа сападағы тұлғаға қажетті болуы төмендегі факторларға тығыз байланысты: біріншіден, білім көзі бүгін өте кеңейіп, өз бетімен білім алам деушілерге мол мүмкіндік туып отырғаны; екіншіден, білім әлемінде өз олын тауып, өздігінен білім алуға ұмтылыс жасау; үшіншіден, адамның өзіндік қызығушылығы, түрлі мотивтері болуы; төртіншіден, жұмыс істейтін орында оның үнемі даму үстінде болуына жағдай жасалуы.

Осының негізінде өзгермелі қоғамда табысты болу үшін тұлғаға қажетті сапаларды зерттеушілер төмендегідей ұсынып отыр. Олар:

1. Белгілі бір сала бойынша жалпы білім негіздерін игеру, өзіне қажетті ақпараттарды сұрыптай алу дағдыларын меңгеру;
2. Өзіне қажетті білім негіздерін тиімді және жылдам игеруге қызығушылығы болуы;
3. Меңгерген білімін өзіндік интеллектуалдық өнім түзуге пайдалана алуы. Бұл жерде интеллектуалдық өнім – бұрынғы білімнен өсіп шыққан жаңа білім түзілімі болып табылады.

Осыған байланысты, тұлғаның жаңа сапасына сәйкес келетін білім мазмұнын жобалау жаңа сападағы білім беру жүйесін қажет етеді, өйткені дәстүрлі жүйедегі оқыту сапасы көрсеткіштері мен жаңа білім сапасы көрсеткіштері екі түрлі. Оқу орындары мен мектептер негізінен жылдар бойына қалыптасқан дәстүрмен білімдік нәтижелерге емес, білім беру үрдісіне басты назар аударуымен, оқушының білім мазмұнын терең ұғынуын көздеу емес, қайталап айтып беруін бағалауымен, ойлау әрекеттерін дамыту емес, жаттанды білімге үйретумен келгені белгілі. Оны бүгінгі реформаларды зерттеушілер «оқу жоспарына бағытталған білім беру» деп атайды. Оның негізгі кемшіліктері төмендегідей болып табылады: білім нәтижелері білім алушыларға қажетті нәтижелерден емес, оқу жоспарындағы бөлімдерден туындайды; білім алушылардың оқу жетістіктері нәтижелері оқу жоспарларындағы тақырыптардан шығарылады; тесттер нәтижелері мен оқушыға қажетті білім нәтижелері теңестіре қарастырылады; оқу нәтижелері мен күтілетін нәтижелер айқындалмай беріледі;

Жаңа парадигмаға сай жобаланатын білім мазмұны ең алдымен, төмендегі сұраныстарды қанағаттандыруы қажет: білімділікке негізделген қоғам барлық жас адамдардан білімнің жоғары стандарттарын меңгеруді талап етеді; олар проблемаларды шешуге қажетті ақпараттарды сұрыптай алуға қабілетті және өзгелер пікірімен санаса отырып, қарым-қатынаста өзінің ой-пікірін еркін білдіре алатын болуы тиіс; олардың бойында өз білімін үнемі жаңғыртып отыратын және жаңа дағдыларды игеріп отыратын қабілет қалыптастырылуы керек.

Сөйтіп, бүгінгі білім беру нәтижесіне қойылар талап дәстүрлі білім, білік, дағдылар қалыптастырудан да жоғары екені, сонымен қатар, олардың маңызын жоққа шығармайтыны да байқалып тұр.

Қазіргі таңда қалыптасып қалған білім, білік, дағдыға негізделген білімнің нәтижелері мен жаңа әлеуметтік экономикалық қоғам қажеттіктері деңгейі арасындағы қайшылықтар айқын байқалуда. Өйткені заман талабы жаңа білім нәтижелері ретіндегі маманның құзіреттілік сапалары мен құндылықтық бағдарларын нарықтық экономика мен қоғамның жаңа құрылымына сәйкестендіріп белгілеп отыр.

Жоғарыда айтылғандай, халықаралық ұйымдар, соның ішінде, еуропалық білім қауымдастықтары идеялары мен жаңа педагогикалық парадигмасы білім берудің нәтижеге бағдарлылық мазмұнын жобалауды алға қояуда. Оның мәні:

- білім беру үрдісінің заман талаптарына сай нәтижелік сапаларын белгілеу;
- оны бағалау өлшемдерін белгілеу;
- сол сапаларды қамтамасыз ететін білім беру мазмұнын яғни білімдік бағдарламаларын құру.

Мысалы, Болон процесі оқытудағы білім, білік, дағдыға қоса құзіреттілік сапаларының қарастырылуын жаңа парадигма туғызып отырған жаңа қажеттік деп бағалайды.

Еуропалық білім кеңістігінде қоғамға қажеттік, мобильдік, өзара сенім білдірудің ең басты шарты ретінде білім беру сапасы алынып, сапа көрсеткіштері ретінде құзіреттіліктер қарастыруда [3].

Құзіреттіліктің заман талабына сай кез келген саланың маманы болуға мүмкіндік беретін екі басты түрі белгіленіп отыр. Олар – «пәндік» және «пәннен жоғары– метапәндік» құзіреттіліктер. Атап айтқанда, «пәндік» құзіреттілікке белгілі бір саланы игеруге қажетті білім мен білік жатқызылса,

«пәннен жоғары– метапәндік» құзіреттілік ретінде адамның өз білімін пайдалана алу және одан әрі дамытуға бағытталған ақпараттық, коммуникативтік, бірлесе жұмыс жасай алу қабілеттері, өз әрекетерін басқару дағдылары сияқты қасиеттері жатқызылады.

Осылайша, білім беру мазмұнын құзыреттілік тұрғыда жобалауда заманға сай өз даму траекториясын құрастыра алатын, түрлі жағдайларда тиімді шешім қабылдай алатын жаңаша ойлауға қабілетті адам даярлау тұрғысынан қарау қажеттігі туындады. Джон Равеннің айтуынша, осындай жоғары деңгейдегі құзіреттілік адамдардың қандай саладағы, қандай деңгейдегі қызметкер екеніне қарамастан, барлықтарына қажет деп есептелінеді. (Равен) Бұларға сүйене отырып, құзіреттілікті білім мен біліктілікке қарсы кереғар ұғым деп қарастырмау қажет, міндетті түрде ескерілуі қажет маңызды нәрсе құзіреттілік білім мен біліктілікке негізделеді, яғни құзіреттіліктің негізі білім мен біліктіліктен тұрады [4].

Білім берудің құзыреттілік тұрғыға негізделген жаңа нәтижелеріне қол жеткізу білім беру жүйесінің барлық деңгейлерін өзара сабақтастықпен жаңғыртуға, білім мазмұны мен білім беру үрдісін ұйымдастыруды жетілдіруге тікелей байланысты.

Қазіргі ақпараттық қоғамның академиялық білімділік мен кәсіби білімділікке қоятын талаптары күн санап өзгеруде. Өйткені, кешегі ақпараттың ертең пайдаға аспауы, күні кешегі өзекті мамандықтың ертең қажет болмай қалуы мүмкін жағдайлар және ақпараттар көзінің көбеюі білім алушының білім, білік, дағдыға негізделген құзіреттілік сапаларының болуын қажет етеді.

Нәтижеге бағытталған білімнің бүгінгі қоғам сұраныстарына сай жаңа сапасын жүзеге асыру –білім беру мазмұнын ғана өзгертуді қажет ететін тар шеңбердегі жұмыс емес. Бұл білім берудің барлық салаларын – мектепке дейінгі білім ұйымдарынан бастап – педагогикалық білім беретін жоғары оқу орындарына дейін қамтитын кең ауқымды өзгерістер. Олардың мәні – білім жүйесінің барлық салаларындағы дәстүрлі білім нәтижелеріне жаңа тұрғыдағы көзқарас қалыптастыруда.

Оқытушының білім берушілік ролі негізгі түсініктер мен ұғымдармен таныстыруға және білім мазмұнын жүйелеуге, білім алушыға жетекшілік ету мен кеңес беруге қарай өзгереді. Құзыреттілік тұрғыға көшу білім алушының құзіреттілік сапаларын игеруіне мұғалімнің қатар жүруін қажет етеді, бұл жағдайда мұғалім өзінің ұстаздық позициясын жоғалтпайды, керісінше, білім алушыны мотивациялау, оған кеңес беру мұғалімдіктің жоғары деңгейін талап етеді. Себебі, білім алушыға білімді, ақпаратты алудың жолдары мен амалдарын беруде, оны түсіну мен тиімді пайдалануға үйретуде, өзін бағалау, өз біліміндегі олқылықтар мен жетістіктерді білуде және олармен жұмыс істеуде, оқу материалдарын сұрыптау мен оқыту үрдісін тиімді ұйымдастыруда мұғалімнің жоғары кәсібилігі қажет екені белгілі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы // Егемен Қазақстан. – 2010. – желтоқсан.
2. Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы // Білім-Образование. -2016.– №1.
3. Қазақстан Республикасының “Білім туралы” Заңы //Егемен Қазақстан.– 2007.– тамыз -7.
4. Гершунский Б.С. Философия образования (статус, проблемы, перспективы). – М., 1992.
5. Лебедева Н.А. Білім берудегі менеджмент. – Алматы, 1998.

Жумашева А. Ш., Саметова Ф. Т.

ФУНКЦИОНАЛДЫҚ ОҚУ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕСІ

Аннотация. Мақала білім мазмұнын жаңарту жағдайында кіші мектеп жасындағы оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру мәселесіне арналған.

Авторлардың ойы бойынша, бұндай жағдайда оқытуда негізгі амал болып коммуникативті-әрекеттік амалды басымға алу керек.

Авторлар функционалдық сауаттылықтың танымал түсінігін келтіреді, өйткені оқытудың бастауыш кезеңінде негізгі мақсат болып функционалдық оқудың дағдыларын қалыптастыру болып табылады. Функционалдық сауаттылыққа мәтіннен ақпарат алу мақсатында оқу мен жазу дағдыларын еркін қолдану, сол ақпаратты күнделікті өмірде қолдану және хабарламаларда келтіру жатады.

Мақалада элективтік курсты ендіру негізінде тәжірибелік-эксперименталдық оқытудың нәтижелерімен таныстыруға аса назар аударылған. Оқыту эксперименттің барысында қолданылатын Б.Блум таксономиясы бойынша мәтіндердің анализінің үлгілері келтірілген.

Қорыта келе, мәтінмен бағытталған әдістемелік жұмыс қойылған мақсатқа жетуге қажетті педагогикалық жағдай туғызуға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: функционалдық оқу, функционалдық сауаттылық, білім мазмұнын жаңарту, элективтік курс.

Zhumasheva A., Sametova F.

TO THE PROBLEM OF FORMATION OF SKILLS OF FUNCTIONAL READING

Annotation. The article is devoted to the problem of the formation of functional literacy of younger students in the context of the updated content of education.

The authors believe that in such conditions, the main approach to learning is the communicative-activity approach, within which the main goal is highlighted – the formation of functional literacy. This includes the ability to freely use the skills of reading and writing in order to obtain information from the text and to transmit such information in real communication, communication using texts and other messages.

The authors cite the most well-known definition of functional literacy, considering that at the initial stage of training, the formation of functional reading skills becomes the main task.

Particular attention is paid to the description of the results of experimental training based on the implementation of the elective course into the educational process. The paper provides examples of text analysis by the taxonomy of B.M. Bloom on the ascertaining stage of a learning experiment.

In conclusion, the authors come to the conclusion that purposeful methodical work with the texts, to which tasks according to the different-level criteria of B. Bloom's taxonomy are composed, allows to create the necessary pedagogical conditions for achieving the goal.

Keywords: functional literacy, updated educational content, functional reading, elective course.

Жумашева А. Ш., Саметова Ф. Т.

¹доктор филологических наук, профессор кафедры дошкольного и начального образования, Павлодарский государственный педагогический университет, Павлодар, Казахстан

²кандидат филологических наук, профессор кафедры языков и журналистики,

Академия Кайнар, Алматы, Казахстан

e-mail: 180710@mail.ru

К ПРОБЛЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ ФУНКЦИОНАЛЬНОГО ЧТЕНИЯ

Аннотация. Статья посвящена проблеме формирования функциональной грамотности младших школьников в условиях обновленного содержания образования.

Авторы считают, что в таких условиях основным подходом к обучению является коммуникативно-деятельностный подход, в рамках которого выделяется основная цель – формирование функциональной грамотности.

Авторы приводят наиболее известное определение функциональной грамотности, считая, что на начальном этапе обучения главной задачей становится формирование навыков функционального чтения. В частности, сюда входят способности свободно использовать навыки чтения и письма в целях получения информации из текста и в целях передачи такой информации в реальном общении, общении при помощи текстов и других сообщений.

Особое внимание в статье уделено описанию результатов опытно-экспериментального обучения на основе внедрения в учебный процесс элективного курса. В работе приводятся примеры анализа текста по таксономии Б.М. Блума на констатирующем этапе обучающего эксперимента.

В заключение авторы приходят к выводу о том, что целенаправленная методическая работа с текстами, к которым составлены задания соответственно разноуровневым критериям таксономии Б.Блума, позволяет создавать необходимые педагогические условия для достижения поставленной цели.

Ключевые слова: функциональная грамотность, обновленное содержания образования, функциональное чтение, элективный курс.

Введение.

В условиях обновленного содержания образования основным подходом к обучению является коммуникативно-деятельностный подход, в рамках которого выделяется основная цель – формирование навыков функциональной грамотности [1].

Функциональная грамотность – это способность человека использовать навыки чтения и письма в условиях его взаимодействия с социумом, то есть это тот уровень грамотности, который дает человеку возможность вступать в отношения с внешней средой и максимально быстро адаптироваться и функционировать в ней. В частности, сюда входят способности свободно использовать навыки чтения и письма в целях получения информации из текста и в целях передачи такой информации в реальном общении, общении при помощи текстов и других сообщений.

На начальном этапе обучения основной задачей, в первую очередь, становится формирование навыков функционального чтения.

Чтение – это вид речевой деятельности, технология интеллектуального развития, способ обретения культуры, посредник в общении, средство для решения жизненных проблем. Без чтения невозможно интеллектуальное развитие и самообразование, которое продолжается в течение всей жизни. Содержание текста всегда имеет множество степеней свободы: разные люди понимают один и тот же текст по-разному в силу своих индивидуальных особенностей и жизненного опыта

Функциональное чтение – это чтение с целью поиска информации для решения конкретной задачи или выполнения определенного задания. При функциональном чтении применяются приемы просмотрового чтения (сканирования) и аналитического чтения (выделение ключевых слов, подбор цитат, составление схем, графиков, таблиц). Ученик, у которого сформированы навыки функционального чтения, может, как отмечал А.А. Леонтьев, «свободно использовать навыки чтения и письма для получения информации из текста – для его понимания, сжатия, преобразования и т.д.» [2].

Материалы и методы.

В международных исследованиях PISA и PIRLS, под грамотностью чтения предлагается понимать:

- способность ученика к осмыслению письменных текстов и их рефлексии,
- способность к использованию их содержания для достижения собственных целей, развития знаний и возможностей для активного участия в жизни общества,
- умение создавать письменные работы разного вида и стиля,
- умение отвечать на вопросы, не испытывая затруднений в построении фраз,
- умение оформлять разнообразные деловые бумаги.

Не менее важно умение находить и отбирать необходимую информацию из книг, справочников, энциклопедий и других печатных текстов, а также Интернет-ресурсов; умение составлять и читать схемы, использовать информацию СМИ и других источников [3].

Для оценки грамотности школьников в области чтения в рамках PISA используются показатели, разработанные для Международного исследования грамотности взрослых. Эти показатели, помимо понимания текста, предусматривают его осмысление на базе имеющихся идей и опыта. Для оценки уровня грамотности чтения экспертами PISA были введены буровней, которые приведены в таблице [3, 14].

Таблица 1

Уровни грамотности чтения в тестах PISA

Простые задания Репродуктивный характер	Средний уровень сложности Продуктивный характер	Высокий уровень сложности Продуктивный характер
1 уровень ниже базового уровня Умение понимать и выделять главное, тему и цель в простом тексте, касающемся знакомой темы, базирующейся на повседневном знании.	3-6 уровни	
2 уровень базовый Понимание и выделение одной или нескольких более простых идей в тексте, который может содержать противоречивую информацию. Умение делать простые выводы на основе установления сравнений и связей, исходя из личного опыта и знаний.	3-ий (средний) уровень: распознавание и установление отношений между отдельными частями текста на основе нескольких идей в тексте. Объединение, сравнение, детальное понимание отношений, слов и фраз на основе повседневного знания. 4-ый (повышенный) уровень: понимание длинных и сложных текстов. Значение отдельных частей с учетом целого. Текст может содержать неоднозначные идеи, некорректной противоречиво сформулированные. Использование формального знания, критических оценок. 5-6-ой (высокий) уровень: глубокое понимание сложных текстов, воспроизведение, комбинирование, анализ информации. Понимание нюансов языка и логики. Критическое воспроизведение и оценка на основе гипотез, базирующихся на специальных знаниях или неожиданных концепциях.	

Высшей целью обучения языку является овладение высоким уровнем грамотности чтения, соответствующим 5-6 уровню. Такой продуктивный, высокий уровень сложности проявляется в глубоком понимании сложных текстов, в воспроизведении, комбинировании и анализе информации. На начальном этапе обучения учащийся начальных классов лишь приступает к овладению репродуктивным уровнем грамотности чтения.

С целью формирования навыков функционального чтения была составлена программа элективного курса «Развиваем навыки функционального чтения» для учащихся 3 классов средних общеобразовательных учреждений, рассчитанная на 36 часов. Данный элективный курс был апробирован в процессе опытно-экспериментального обучения в средних общеобразовательных учреждениях г. Павлодара в 2017-2018 учебном году.

Программа рассчитана на 36 часов и занятие проводится один раз в неделю. На каждое занятие отводится в целом по 3 часа, они построены в занимательной, игровой форме. Основная цель занятий: формирование навыков функциональной грамотности на базе основных видов речевой деятельности. При этом приоритетной целью является формирование умений и навыков чтения и говорения, а затем и письма.

Задачи элективного курса:

- совершенствование общего языкового развития младших школьников;
- развитие основных видов речевой деятельности на базе изучения текстов различных стилей и типов речи;
- овладение учащимися навыками и приемами понимания информации, содержащейся в тексте, на основе таксономии Б.Блума.
- развитие и формирование мыслительной деятельности на основе уровней познания таксономии Б. Блума (знания, понимания, использования, анализа, синтеза, оценки) средствами языка, используемыми в речи;

Предполагаемые результаты:

- у младших школьников формируется функциональная грамотность;

- развивается логическое мышление;
- формируется коммуникативная компетенция на основе развития видов речевой деятельности (слушания, говорения, чтения и письма);
- развивается речевая культура и культура общения;
- развиваются умения и навыки комплексного анализа текста.

В процессе экспериментального обучения система работы с текстом в целях формирования функциональной грамотности младших школьников подразделялась на два этапа:

1. Обучение комплексному анализу текста на примерах образцов классической литературы. В основном, на этом этапе представлены тексты художественного стиля. На этом этапе могут быть представлены такие типы речи, как описание и повествование, а также и комбинированные тексты.

2. Обучение комплексному анализу текста с введением элементов анализа по таксономии Б.Блума. На этом этапе представлены тексты научного, научно-популярного, делового стилей. В основном, тексты могут быть такого типа речи, как рассуждение, а также комбинированные с точки зрения типов речи: повествование с элементами рассуждения и т.д.

3. Обучение анализу несплошных текстов (реклама, билеты, меню, расписания, обложки журналов и т.д.). Этот этап представлен работой по тексту билета в музей.

Исходя из целей работы, нами были разработаны критерии отбора сплошных текстов для работы. Критерии отбора сплошных текстов:

1. С целью обеспечить содержательность работы учитель должен при выборе учебного текста отдавать предпочтение информационно привлекательным текстам. Они должны содержать актуальную для ученика информацию и соответствовать его насущным запросам. Тексты должны опираться на содержание учебной программы и отражать межпредметные связи. В них должны отсутствовать недостатки, которые затрудняют чтение и не нацеливают учеников на активные поиски ответов на поставленные вопросы.

2. При отборе материала учителю следует объективно оценивать: информативную достаточность текста; фактическую достоверность приводимых в тексте сведений; языковую правильность текста; стилевую органичность и оправданность употребления отдельных иноязычных или ненормативных языковых единиц в том или ином конкретном случае; соответствие содержания возрасту учащихся.

1. В процессе отбора и подготовки текста к работе следует исходить из его функционально-стилевой принадлежности и учитывать параметры коммуникативно– полноценного текста. В таком тексте:

- используются уместные языковые средства,
- информативно-содержательные, логико-композиционные, языковые и эстетические (стилистические) элементы текста адекватны целям автора, то, что называет автор, совпадает с понятиями и представлениями читателя,
- использованы точные речевые формулы, соответствующие целям текста,
- отсутствуют коммуникативно– избыточные фрагменты,
- классическая трехчастная структура: вступление, основная часть, заключение,
- соблюдается пропорциональность композиционных частей,
- материал представлен в логической последовательности.

2. Предпочтение рекомендуется отдавать таким текстам, в которых представлено то или иное сочетание разных типов речи: рассуждения, повествования, описания. Разнообразие типов речи в тексте не только активизирует внимание учеников, но и существенно облегчает учителю формулировку заданий.

Перед проведением обучающего эксперимента нами были разработаны требования к текстам:

1. Текст должен быть ученику интересен.
2. Текст должен содержать актуальную, но неизвестную ученику информацию.
3. Уровень трудности текста должен соответствовать возрасту ученика.
4. Незнакомые слова должны «вычитываться» из текста (что означает?) или быть представлены в сносках.
5. Объем текста не должен превышать норму (исходя из уровня и возраста учащихся).
6. Шрифт должен помогать ученику легко читать текст. При этом используются цветной шрифт, подчёркивания, разный размер и т.д.

7. Текст должен развивать кругозор.
8. Текст может быть взят из «реальной жизни»
9. Текст не должен быть перегружен цифрами, датами, терминами.
10. Иллюстрации не отвлекают, а помогают разобраться в содержании текста.
11. Текст должен быть структурирован. Заголовок, абзацы, прямая речь и т.д.
12. При необходимости нужно адаптировать текст.
13. В тексте иллюстрации должны способствовать развитию познавательной активности.
14. В тексте не должно быть ошибок.
15. Для детей младшего школьного возраста нужны произведения, которые учат детей: удивляться, решать задачу эмоционального развития

16. Содержание текста должно опираться на жизненный опыт ребенка. Ребенок должен открыть личный смысл в читаемом. Опора на личный опыт ребёнка не обязательна.

При проведении эксперимента осуществлялась подборка текстов из школьной программы разных стилей и типов речи, к которым была разработана система заданий разноуровневого познания по таксономии Б.М. Блума. Согласно данной таксономии, процесс обучения начинается на **уровне знаний**: запоминания и воспроизведения фактов, даты т.д. Далее происходит **понимание** – **усвоение** полученной информации: ее связь с ранее полученной информацией, обобщение, перефразирование. **Применение** и использование новых идей в специфичных ситуациях позволяет ученику решать поставленные задачи, выбирать и изменять полученную информацию. При **анализе** происходит сравнение, проверка, необходимых для **синтеза** идей (планирование, прогнозирование). Наконец, на уровне **оценивания** ученик может отнестись к изучаемому материалу критически и взвесить аргументы, чтобы оценить ценность той или иной идеи.

Таким образом, таксономия Б. Блума предполагает освоение навыков чтения и понимания на шести уровнях, первые три из которых – понимание на низком уровне, следующие три – понимание на высоком уровне

Обучающий эксперимент состоял из трех этапов:

- 1 этап – констатирующий этап – диагностика уровня функциональной грамотности учащихся.
- 2 этап – формирующий этап – разработан и реализован комплекс заданий, направленных на формирование и повышение уровня функциональной грамотности учащихся.
- 3 этап – контрольный этап – проведен анализ эффективности занятий с применением комплекса заданий, направленных на формирование функциональной грамотности у младших школьников

На первом констатирующем этапе нами была проведена диагностика уровня функциональной грамотности учащихся на примере текста «Лиса и Журавль» объемом в 70 слов [4].

Для определения уровня функциональной грамотности ученикам был предложен текст и соответствующие задания к нему, разработанные в соответствии с таксономией Б. Блума. [5].

1. Прочитать и пересказать текст.

Лиса и Журавль

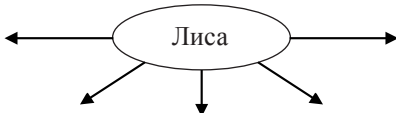
Подружилась Лиса с Журавлём, и зовёт она его к себе в гости. Пришёл Журавль на званый обед, а Лиса размазала кашу по тарелке и потчует его. Журавль стучал-стучал носом по тарелке – ничего не ухватил.

На другой день Журавль угощал Лису окрошкой из кувшина с узким горлышком. Вертится Лиса вокруг кувшина, да ничего достать не может.

Пришла Лиса домой не солоно хлебавши. На этом у них с Журавлём и дружба кончилась.

Таблица 2

Задания по таксономии Б. Блума к тексту

Уровень	Задания
Знание	1. Понравилась ли вам сказка? 2. Кто является главными героями? (лиса и журавль) 3. Нравится ли вам поведение этих сказочных героев? 4. Чему учит эта сказка? 5. Что означают выражения: званый обед, потчевать, не солоно хлебавши
Понимание	Верное/неверное утверждение 1. Журавль первым пригласил Лису на званый обед 2. Журавль не смог покушать из плоской тарелки 3. Лисе было удобно кушать из кувшина с узким горлом 4. Лиса и Журавль стали настоящими друзьями
Применение	1. Нарисуйте Лису и Журавля на званом обеде
Анализ	1. Почему Журавль не смог ничего покушать в гостях у Лисы? 2. Зачем Лиса наложила кашу в плоскую тарелку? 3. Почему Журавль предложил Лисе еду в кувшине с узким горлом? 4. Почему Лиса и Журавль перестали дружить?
Синтез	1. Придумай другое название для текста 2. Как бы ты поступил на месте Лисы, Журавля 3. Знаешь ли ты другие рассказы или сказки о Лисе, о дружбе
Оценка	1. Какая лиса, заполните схему (хитрая, лукавая, обманщица, смешливая, т.д.) 2. Какой журавль, заполните схему (злопамятный, вредный, простодушный, наивный, догадливый, т.д.)

Анализ результатов констатирующего среза показал, что уровень умений и навыков грамотности чтения и понимания текста является довольно низким.

Вторым этапом обучающего эксперимента стал формирующий этап. На этом этапе была представлена система работы по формированию навыков работы с различными видами текста.

В результате работы с различными видами текста ученики выполняли работу разного уровня, по каждому тексту были составлены задания:

- 1 уровень – знание – 5-7 заданий;
- 2 уровень – понимание – 1-2 задания;
- 3 уровень – применение – 5 заданий;
- 4 уровень – анализ – 1 задание;
- 5 уровень – синтез – 1 задание;
- 6 уровень – творчество – 1-2 задания

На этапе формирующего эксперимента ученики работали с различными текстами, отобранными по классификации текстов, разработанных составителями теста PISA. Согласно данной классификации тексты делятся на сплошные и несплошные. К сплошным относятся тексты, которые ученики читают в повседневной жизни, в том числе и в школе. Нами были использованы тексты различных стилей и типов речи из школьной программы, к несплошным текстам относятся графики, диаграммы, схемы, таблицы и т.д. Нами были использованы афиши и входные билеты.

После проведенной работы по формированию навыков функционального чтения проведен контрольный срез на третьем этапе эксперимента. Для оценивания эффективности работы был использо-

ван текст из школьной программы, к которому были разработаны разноуровневые задания по таксономии Б. Блума.

Результаты и выводы.

Таким образом, по результатам проведенного исследования можно сделать следующие выводы:

– разноуровневые задания, разработанные соответственно таксономии Б. Блума, создают широкое поле для деятельности обучающего педагога, поскольку способствуют формированию навыков функционального чтения и письма посредством различных видов операционной деятельности с текстом, что позволяет создавать наиболее благоприятные педагогические условия для формирования навыков функциональной грамотности учеников;

– динамика результатов контрольной группы показала незначительное изменение от 66,5 до 70 процентов, динамика же экспериментальной группы, в которой создавались педагогические условия для формирования навыков функциональной грамотности, показала значительный рост от 64,8 до 88,8 процентов;

– целенаправленная методическая работа с текстами, к которым составлены задания соответственно разноуровневым критериям, позволяет создавать необходимые педагогические условия для достижения поставленной цели.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Учебная программа для начальной школы (2-4 классы с русским языком обучения) в рамках обновления содержания среднего образования (пробный вариант для апробации в 30-ти пилотных школах). – Астана, 2016. – 44 с.
2. Леонтьев А.А. От психологии чтения к психологии обучению чтению // Материалы 5-ой Международной научно-практической конференции (26-28 марта 2001 г.). В 2-х ч. Ч. 1 / Под ред И.В. Усачевой. М., 2002.
3. Рождественская Л., Логвина И. Формирование навыков функционального чтения: Пособие для учителей. – Санкт-Петербург, 2011. – 57 с.
4. Лиса и Журавль (русская народная сказка в обработке К.Д.Ушинского) /К.Д.Ушинский. Собрание сочинений, М., 1974./<http://www.biografia.ru/arhiv/104.html>.
5. Диагностика учебной успешности в начальной школе / Под ред. П.Г.Нежнова, И.Д.Фрумина, Б.И.Хасана, Б.Д. Эльконина.– М.: Открытый институт «Развивающее образование», 2009.

Кашаганова Т.У.,
кандидат пед.наук, старший преподаватель КазГосЖенПУ,
Алматы, e-mail: valiullina_ramziya@bk.ru

СОДЕРЖАНИЕ ТЕРМИНА «ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ТЕХНИКА» В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ И ЗАРУБЕЖНОЙ ТЕОРИИ

Түйін. Мақалада отандық және шетелдік авторлардың ғылыми-әдістемелік мақалаларында «педагогикалық техника» терминінің қолданылуы талқыланады. Тұжырымдаманың және семантикалық тұрғыдағы сәйкессіздіктердің белгісіздігі байқалады. Орыс тіліндегі дереккөздерде «техника», «технология» және «техникалық сипаттама» түсініктерінің салыстырмалы сипаттамасы берілген. Шетелдік жұмыстар «техника» және «технологиялар» ұғымдарын ауыстырып, терминді еркін пайдалану арқылы ерекшеленеді.

Түйін сөздер: педагогикалық техника, әдістер, музыкалық білім, педагогика.

Резюме. В статье рассматриваются варианты использования термина «педагогическая техника» в научных и методических статьях отечественных и зарубежных авторов. Отмечается многозначность понятия и разночтения в смысловом контексте. В русскоязычных источниках дается сравнительная характеристика понятий «техника», «технология», «техничность». Зарубежные работы отличаются более свободным применением термина, заменяя им понятия «методика» и «технология».

Ключевые слова: педагогические техники, методика, музыкальное образование, педагогика.

Summary. The article discusses the use of the term “pedagogical technique” in scientific and methodological articles of domestic and foreign authors. The ambiguity of the concept and discrepancies in the semantic context is noted. In the Russian-language sources, a comparative description of the concepts “technique”, “technology”, and “technicality” is given. Foreign works are distinguished by a freer use of the term, replacing the concepts of “method” and “technology” with them.

Keywords: pedagogical techniques, methods, musical education, pedagogy.

Понятие «педагогическая техника» в образовательных теориях относительно новое. Российская педагогика, имеющая многолетний и обширный объем фундаментальных работ, отчетливо отделяет данное понятие от близких по смыслу терминов «педагогическая технология» и «педагогический метод». В работах В.Э.Штейнберга, доктора педагогических наук, автора трудов по инструментальной дидактике, анализируются определения таких понятий, как «педагогическое искусство», «педагогическая технология» и «педагогическая техника». [1] В казахстанской педагогике данный термин также рассматривается в ряде работ. В частности, в статье Б.А.Жекибаевой [2] понятие включается в анализ системного термина «педагогическое мастерство» в сравнении с близкими по смыслу значениями «педагогическое искусство» и «педагогическая умелость». «Анализ сущности понятия «педагогическое мастерство» был бы неполным без включения еще одного важного компонента — «педагогическая техника», которая представляет собой совокупность умений и навыков, необходимых для стимулирования активности как самого учителя и отдельных учащихся, так и коллектива в целом. Как показывает анализ, сюда входят умения, связанные с выбором правильного стиля и тона в общении с учащимися, управлением их вниманием, темпом речи и деятельности, навыками демонстрации своего отношения к поступкам школьников», — пишет Б.А.Жекибаева. Анализируя понятие «педагогическая технология», А.Б.Умбетова приходит к выводу, что «функционирование технологии предусматривает взаимосвязанную деятельность преподавателя и обучающихся на договорной основе с учетом принципов индивидуализации и дифференциации, оптимальную реализацию человеческих и технических возможностей, использование диалога, общения», а это, несомненно, предполагает владение основами техник построения диалога, продуктивного общения. [3]

По общепринятому определению педагогическая техника — это совокупность педагогических средств и приемов, которыми владеет педагог и которые позволяют ему эффективно решать педагогические задачи. [4]

Следовательно, педагогическая техника тесно соприкасается с психологической подготовкой преподавателя, подразумевающей вооружение комплексом умений, направленных на владение психофизиологическим состоянием, эмоциями, телом, речью, настроением. Педагогическая техника направлена на организацию эффективного педагогического общения. Здесь выделяются два блока состав-

ляющих. Первый блок содержит умения, направленные на личность педагога: речь, мимика, жесты, внимание, умение наблюдать и выражать эмоции, артистизм. Второй блок педагогической техники общения содержит умения, направленные на аудиторию: психологическое воздействие на коллектив и отдельную личность, умение организовать образовательный процесс, предъявлять требования, поддерживать доброжелательную творческую атмосферу. «Педагогическая техника способствует гармоничному единству внутреннего содержания деятельности педагога и внешнего его выражения. Мастерство педагога – в синтезе духовной культуры и педагогически целесообразной внешней выразительности. Таким образом, техника – совокупность приемов. Ее средства – речь и невербальные средства общения. Овладение педагогической техникой помогает решить важные педагогические задачи, стоящие перед педагогом», – пишет Ю.Н.Казаков [5]

Термин «техника» используется в различных областях. В переводе с греческого это слово означает «искусство», «мастерство», «умение». Изначальное понятие техники – изделия, созданные человеком для осуществления какой-либо деятельности: машины, оборудование, механизмы, инструменты. В то же время, данный термин нередко используется в более широком смысле, как совокупность технических средств и технологий, знаний и умений, применяемых в той или иной деятельности для достижения высоких результатов. В таком смысле слово техника присутствует в различных областях искусства, например, вокальная техника, техника танцора, исполнительская техника музыканта, техника живописи. В теории литературы также встречается данный термин: нарративная техника, драматическая техника, монтажная техника. В сфере науки термин «техника» используется скорее в узком смысле, а интересующий нас предмет обозначается понятием «технология». Таким образом, понятие «техника» – достаточно емкое и разнообразное.

В зарубежной литературе нет столь четкого разведения понятий. Зачастую под словом *techniques* подразумеваются такие понятия, как «методы», «способы». На сайте офиса дистанционного обучения в Университете штата Флорида под заголовком «ClassroomandPedagogicalTechniques» [6] приводится список шести составляющих успешного обучения:

1. Активизация внимания студентов и формирование ожиданий.
2. Рассмотрение соответствующих ранее изученных материалов.
3. Предоставление новой информации в связи ее с предыдущим обучением.
4. Предоставление учебного руководства или рекомендаций к освоению нового материала.
5. Предоставление времени для практической работы и обратной связи.
6. Предоставление заданий для самостоятельной работы для закрепления освоенного материала.

ла.

Джош Сквайрс, специалист в области креативной педагогики, в статье, посвященной повышению эффективности дистанционного обучения и озаглавленной «PedagogicalTechniquesforeLearning-success», называет следующие условия:

1. Смешанное обучение
2. Интерактивное учебное
3. Обучение на основе моделирования.
4. Обучение на основе конкретных случаев.
5. Обучение, основанное на проблемах.

Как видим, данные приемы следовало бы отнести к области методики, но не педагогической техники.

А.Гартенхаус в работе «PedagogicalTechniquesforBeingaMoreEffectiveTeacher» («Педагогические техники, чтобы стать более эффективным учителем»), выделяет несколько условий: вдохновение, «потение» (трудолюбие), перспективы, усидчивость, отражение («интроспективность», или самоанализ). [7] Отметим, что данные условия универсальны и применимы к любой творческой деятельности.

Педагогика – деятельность, синтезирующая различные направления: науку, искусство, философию, психологию. Следовательно, используя термин «педагогическая техника» необходимо рассмотреть его как с ракурса научного, так и с ракурса искусствоведческого. Рассмотрим элементы термина «техника» в различных видах искусства.

В музыкальном искусстве понятие исполнительской техники включается в различные виды. Это может быть техника вокалиста, техника инструменталиста. Термином «техника» музыканты обозначают как особые приемы владения инструментом, так и степень исполнительской виртуозности,

достигаемую путем специальных упражнений. Понятие «техника» в музыкальном искусстве имеет не главенствующую цену. Напротив, музыкант, обладающий безупречной вокальной или инструментальной техникой, как правило, уступает коллеге, умеющему «вложить душу» в исполнение, пусть не так технично, но с максимальной духовной самоотдачей. Нередко понятие исполнительской техники соседствует с термином «виртуозность». Ромэн Роллан, говоря о соотношении виртуозности и художественности исполнителя, отмечал: «Виртуоз, значение которого не следует недооценивать и которого следует уважать, если он является почтительным и проникновенным истолкователем гения, сплошь и рядом, особенно же в латинских странах, брал на себя печальную роль в деле снижения музыкального вкуса; бесплодная виртуозность превращает искусство в пустыню». [8, 78]

Говоря о понятии в области хореографии, В.И.Уральская пишет: «Рядом со словами — исполнительская техника — танцорами часто употребляется слово «техничность». Возможно, их можно рассматривать как синонимы. Но хотелось уточнить некоторую тонкость различия, усматриваемую при употреблении этих слов. Когда отсутствует знание технических приемов исполнительства, то нельзя серьезно говорить об исполнительском мастерстве, но когда эти приемы остаются техникой во имя техники, то часто употребляется слово «техничность». Вычленив ее из целого, называемого «художественный сценический образ», танцоры подчеркивают, что происходящее имеет малое отношение к искусству. Иными словами, техника, как сумма приемов исполнения определенной школы танца, и владение ею должны стать средством создания танцовщиком хореографического художественного образа, как одежда для танцев для детей и взрослых создает визуальный образ». [9, 49]

Вероятно, суть данных высказываний полностью соотносится и с содержанием понятия педагогической техники. Придерживаясь определений Н.Н.Тарасевича, В.А.Сластенина, А.П.Чернявской в нашем понимании педагогическая техника – это совокупность приемов, способствующих гармоничному единству внутреннего содержания деятельности учителя и внешнего его выражения. Совокупное владение педагогическими средствами и приемами должно сопровождаться высокоморальными установками и стремлением решать исключительно педагогические задачи. В ином случае техника педагога теряет свою целесообразность и может принести существенный урон. Тем не менее, качественное и уверенное владение элементами педагогической техники способствует оптимизации учебного процесса и повышению профессионального уровня, а значит, и конкурентоспособности будущих специалистов. [10]

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Штейнберг В.Э. Педагогические техника, технология, искусство. <https://cyberleninka.ru/article/v/pedagogicheskie-tehnika-tehnologiya-iskusstvo>
2. Жекибаева Б.А. О сущности понятия «педагогическое мастерство»// Вестник КарГУ. – Караганда, 2011. Категория: Педагогика.
3. Умбетова А.Б. Современные педагогические технологии в учебном процессе// Вестник Актюбинского университета им. С.Баишева. – Актюбинск, 2014. Категория: Педагогика.
4. Национальная педагогическая энциклопедия <http://didacts.ru/termin/tehnika-pedagogicheskaja.html>
5. Казаков Ю.Н. Инструментарий социальных технологий (психологические аспекты): Учебное пособие. – Владивосток: Изд-во ВГУЭС, 1998. – 100 с.
6. <https://distance.fsu.edu/instructors/classroom-and-pedagogical-techniques>
7. Alan Gartenhaus. Pedagogical Techniques for Being a More Effective Teacher. <https://www.docebo.com/blog/5-pedagogical-techniques-elearning-success/>
8. Ромэн Роллан. Музыканты наших дней. СПб : Мысль, 1923
9. Уральская В.И. Природа танца. М., 1981.
10. Кашаганова Т.У. Сущность, структура и функциональные характеристики понятия «педагогическая техника». http://www.rusnauka.com/10_DN_2013/Pedagogica/2_133380.doc.htm

Кунанбаева М.Ш.,

кандидат педагогических наук, доцент кафедры дошкольного образования
Павлодарского государственного педагогического университета

КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ И РЕАЛЬНАЯ ПРАКТИКА НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация. В данной статье исследованы основы непрерывного образования, которое выступает в современном культурно-образовательном контексте как идея, принцип обучения, качество образовательного процесса, условие становления и развития человека. Доказано, что идея непрерывного образования возникла давно, прошла длительный период развития и имплементации в учебно-педагогическую действительность европейского пространства, а также выявлены тенденции реализации указанных процессов в контексте образования взрослых.

Анализируется специфика непрерывного образования, подчеркивается, что ее успешной реализации нужны: 1) информационное сопровождение и 2) надлежащее правовое обеспечения; важно, чтобы технологические средства такого образования были четко ориентированы на конкретные запросы субъектов образовательных услуг и имели надлежащее правовое обеспечения. Сегодня в казахском обществе есть предпосылки для формирования практической модели и практической реализации философии непрерывного образования и образования взрослых. Это должно быть закреплено на государственном уровне и реализовываться в практике взаимоотношений всех субъектов системы непрерывного образования.

Автором рассмотрен базис концептуально-теоретической модели и реальной практики непрерывного образования, основы систематизации и интеграции этих учреждений в единую систему. Проанализирована проблема обоснования философии непрерывного образования в условиях современного информационного пространства. Определены условия адаптации системы непрерывного образования к случаям, которые возникают из-за развития глобализационных информационно-коммуникативных процессов.

Ключевые слова: непрерывное образование, принцип обучения в течение жизни, социально-экономическое развитие, генерация знаний, информационное пространство, концептуально-теоретическая модель.

CONCEPTUAL AND THEORETICAL MODEL AND THE ACTUAL PRACTICE OF CONTINUING EDUCATION IN MODERN CONDITIONS

Annotation. This article explores the basics of continuing education, which serves contemporary cultural and educational context as an idea, a principle of training, the quality of the educational process, the condition of the formation and development of man. It is proved that the idea of continuing education came long ago, it was a long period of development and implementation in teaching and pedagogical reality of the European area, as well as the tendencies of the implementation of these processes in the context of adult education.

The specific character of continuing education, stresses that its success needs: 1) information support, and 2) the appropriate legal provision; it is important that technological tools such education are clearly focused on the specific needs of subjects of educational services and have a proper legal support. Today in the Kazakh society has the prerequisites for the formation of a utility model and the practical implementation of the philosophy of continuing education and adult education. It should be fixed at the state level and implemented in practice, the relationship of all subjects of the system of continuous education.

The author discussed the conceptual basis of the theoretical model and the actual practice of continuing education, the basis of ordering and integration of these institutions into a single system. The problems justify the philosophy of continuing education in the modern information environment. The conditions for the adaptation of the system of continuous education to the cases which arise due to the globalization of information and communication processes.

Keywords: continuing education, the principle of lifelong learning, social and economic development, the generation of knowledge, information space, conceptual and theoretical model.

ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙДАҒЫ ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ ЖӘНЕ ТЕОРИЯЛЫҚ МОДЕЛІ ЖӘНЕ ҮЗДІКСІЗ БІЛІМ БЕРУ НАҚТЫ ТӘЖІРИБЕСІ

Дерексіз. Бұл мақалада үздіксіз білім негіздерін зерттейді, идея, оқыту принципі, білім беру үдерісінің сапасын, адамның қалыптасуымен дамуы шарты ретінде қазіргі заманғы мәдени-білім беру контекст қызмет етеді, ол. Ол ересек білім контекстінде үздіксіз білім беру идеясы бұрыннан келді, ол оқыту және еуропалық ауданының педагогикалық шындығында әзірлеу және іске асыру ұзақ кезең болды дәлелдеді, сондай-ақ осы процестерді іске асыру үрдістері болып табылады.

Үздіксіз білім беру нақты сипаты, оның табысы қажет екенін атап: 1) ақпараттық қолдау және 2) тиісті құқықтық қамтамасыз ету; ол технологиялық құралдар, мұндай білім анық білім беру қызметінің субъектілері нақты қажеттіліктеріне бағытталған және тиісті құқықтық қолдау бар маңызды. Бүгін қазақстандық қоғамда пайдалы модельге және үздіксіз білім беру мен ересек білім философиясы практикалық іске асыру қалыптастыру үшін алғышарттар бар. Ол мемлекеттік деңгейде бекітілген және практикада, үздіксіз білім беру жүйесінің барлық субъектілерінің өзара қарым-қатынас жүзеге асырылуға тиіс.

Авторы теориялық моделін және үздіксіз білім беру нақты тәжірибеде, бірыңғай жүйесіне Бұл мекемелердің жүйелеу және кіріктіру негізінде концептуалдық негіздерін талқылады. мәселелері қазіргі заманғы ақпараттық ортаға үздіксіз білім философиясын ақтау. ақпараттық және коммуникациялық процестердің жаһандану салдарынан пайда жағдайларда үздіксіз білім беру жүйесін бейімдеу үшін жағдай.

Түйінді сөздер: үздіксіз білім, өмірбойы оқыту, әлеуметтік-экономикалық даму, білім ұрпақтың, ақпараттық кеңістігін, тұжырымдамалық және теориялық моделін принципі.

Вступление. За последние десятилетия кардинально изменилась генерация знаний, средства их передачи, а также многократно вырос объем информации, то есть, можно констатировать, что сейчас мы живем в условиях общества знаний. Уровень знаний специалиста, полученных им в учебном заведении, со временем существенно снижается, т.е. происходит их старение, что вынуждает его (специалиста) приобретать новые или дополнять уже имеющиеся. К примеру, на данном этапе переход на латиницу создаст необходимость изучать латиницу, которой не все работающие взрослые владеют. Одним из путей решения данной проблемы, является переход к непрерывному образованию в течение жизни, где базовое образование периодически должно дополняться программами дополнительного образования и организуется не как конечная, а только как основа и дополняется другими программами.

Актуальность непрерывного образования, как составляющей национальной системы образования обусловлена усилением роли этого образования в развитии современного общества, объясняется общими процессами ускорения социально-экономических, научно-технических и социокультурных изменений на всех уровнях.

Основная часть. В своей статье мы опирались на основные положения педагогической и философской теории, фундаментальные концепции и труды ученых в области изучения проблем непрерывного образования.

Понятие «образование в течение жизни» и проблемы, с которыми мы сталкиваемся, рассматривались многими зарубежными и отечественными авторами: Р. Х. Дэйвом, Э. Гелпи, П. Джарвисом, М. Тайтом, А.К. Илеуовой, К.А. Дуйсенбаевым, К.Т. Мусакуловым и др.[1]

В современном мире есть немало международных организаций, деятельность которых посвящена проблемам содержательно-организационного, учебно-педагогического, политико-правового, социально-общественного наполнения концепции и реальной практики образования на протяжении жизни и образования взрослых. Но эти исследования мало связывают вопросы образования с условиями, которые диктует современное информационное общество в каждом государстве.

Идея непрерывного образования в Европе возникла достаточно давно, сейчас европейское образовательное сообщество длительное время рассматривает вопрос непрерывного образования и ее принципы как основу развития единого европейского пространства образования, неотъемлемой составляющей которого стремится стать и Казахстан. В Европе одной из ведущих таких организаций является Европейская ассоциация образования взрослых, которой на основе проведенного исследования разработаны рекомендации для правительств различных стран по реализации концепции образования на протяжении жизни [2, с.49]. Совет Европы утвердил обучение на протяжении жизни как один из основных компонентов европейской социальной модели.

Казахстанское образовательное сообщество, которое изучив успешный опыт других стран, принимает активное участие в реализации общемировых процессов развития, определяет пути развития национального непрерывного образования. Роль непрерывного образования в социально-экономическом развитии общества заключается в обеспечении положительных результатов социальных изменений и вытекает из ее социальных функций.

На современном этапе развития общества говорится о трех видах образовательной деятельности взрослых: формальное образование, которое завершается выдачей общепризнанного диплома или аттестата; неформальное образование – осуществляется в образовательных учреждениях или общественных организациях, а также во время индивидуальных занятий и обычно не сопровождается получением документа; и информальное образование – индивидуальная познавательная деятельность, которая сопровождает повседневную жизнь, не системна и не обязательно имеет целенаправленный характер.

Для определения понятия непрерывного образования используется ряд терминов. В современной литературе можно встретить такие устойчивые сочетания: «образование взрослых», «образование в течение жизни», «дальнейшее образование», «продолженное образование», «перманентное образование», «возобновляемое образование», «обучение в течение жизни». В каждом из этих терминов сделан акцент на определенной стороне явления, но общей является идея необходимости пожизненной незавершенности образования для взрослого человека. Понятие «образование взрослых» трактуется современными учеными достаточно неоднозначно. Но чаще всего оно рассматривается как составляющая системы образования, ее относительно обособленное подразделение, основной задачей которого является содействие всестороннему развитию человека в период самостоятельной жизни.

Так, М.Кноулз [3, с.43] понятие «образование взрослых» рассматривает в трех смыслах: в широком понимании – процесс обучения взрослых; в узком – комплекс конкретных организованных действий по обучению взрослых; и как объединение всех этих процессов и действия в идею, которая реализуется в социальной практике.

Р. Даве отмечает, что непрерывное образование – это процесс личностного, социального и профессионального развития индивида в течение его жизни, осуществляемый с целью усовершенствования качества жизни, как индивидов, так и их сообществ. Это всеобъемлющая объединяющая идея, включающая все виды обучения, осуществляемое с целью приобретения и совершенствования просвещения, а также достижение наиболее полного развития различных сторон жизни на разных ее уровнях. [4]. Е. Огарев и В. Онушкин считают образование взрослых социальным институтом, который продолжает процесс преобразования существующего в обществе социально-культурного опыта в достижениях всех его членов и поэтому обеспечивает пожизненное обогащение творческого потенциала личности [5].

Образование взрослых, по нашему мнению, основывается на двух главных аспектах: личностном, что способствует личностному и профессиональному развитию индивида и социальном, сущность которого заключается в развитии человека, как субъекта социального взаимодействия, повышении ее роли в социально-экономическом развитии общества. Обеспечение непрерывности образования и его направленности на профессиональное и личностное развитие человека в условиях информационного общества нельзя представить без использования новых инновационных и ИТ– технологий. В то же время, информационное общество создает возможности устойчивого развития только тем взрослым людям, которые имеют определенную информационную культуру, поскольку развитым комплексом образовательных услуг могут воспользоваться люди, которые имеют знания, достаточные для использования в образовательных целях современных ИТ– технологий. Дистанционное обучение в образовании взрослых можно рассматривать как форму реализации нового социально-педагогического принципа в организации образования и принципа синергетичности, поскольку такая форма обучения способствует открытости системы образования, реализации современного принципа «образование без границ». Такая организация образования взрослых будет предоставлять человеку уверенность в будущей профессиональной деятельности, способствовать реализации возможности учиться в течение жизни.

Сегодня актуальный характер приобретают вопросы поиска принципов обновленной системы непрерывного образования, что отвечает современным социокультурным требованиям относительно развития специалистов. Прежде всего, такие требования должны были отвечать новым вызовам рыночной экономики и современного информационного общества, а значит, они должны были бы стать такими, что постоянно реагируют и отвечают на социокультурные, производственно-инновационные изменения.

Согласно документам ЮНЕСКО, приоритетной задачей непрерывного образования, является обеспечение человека комплексом знаний и умений, необходимых для активной творческой деятельности, приносящей удовлетворение жизнью в современном динамично меняющемся обществе [6]. На сегодня сложилась определенная совокупность взглядов на роль непрерывного образования в процессах достижения согласованности между прогрессом личности и общества, а также на подходы к осмыслению путей его обновления. Страны Европы рассматривают образование как непрерывную индивидуальную и национальную стратегию выживания в современной высококонкурентной экономике.

ЮНЕСКО за последние полвека приложило значительные усилия для формирования в мире четкого осознания важности непрерывного образования для современного человека и общества, а также ориентировало науку на поиски развитой и эффективной модели [7].

Концепция непрерывного образования становится основной при разработке национальных программ развития всей образовательной отрасли во многих странах: «В 1991 году была создана Сеть непрерывного образования европейских университетов, объединяющая 160 высших учебных заведений из 214 стран мира. Эта организация берет на себя функцию разработки программ непрерывного образования их пропаганду и распространение. Активно работает в этом плане Ассоциация европейских университетов. В Финляндии с 80-х годов XX века в 21 государственном университете действуют центры непрерывного обучения, где учатся 200 тыс. лиц старшего возраста кроме 150 тыс. молодых людей. В Швеции категория студентов старше 35 лет составляет 58%. В Великобритании 34 из 45 университетов предлагают программы для обучения взрослых. Самым крупным университетом страны является «Открытый Университет», в котором с 1941 г. прошли подготовку свыше 2 млн. студентов в возрасте старше 34 лет. Во Франции разработана программа «Образование будущего». С целью активизации непрерывного обучения проводятся конкурсы на получение грантов для финансирования новых университетских программ непрерывного образования, которые приносят финансовые вознаграждения» [8].

Повышение информационной компетентности казахстанского населения необходимо в современных условиях гиперинтенсификации информационно-коммуникативных процессов, что приводит как к избыточной информатизации личностного пространства каждого человека, так и к потребности в развитии информационной культуры и информационной компетентности любого профессионала. Особенности непрерывного обучения позволяют, используя адекватные мотивационные инструменты, достигать высокого уровня эффективности по развитию информационных компетенций и коммуникативной культуры. Учитывая это, непрерывное образование стоит сегодня ключевым элементом реально-практической модернизации информационной культуры большинства населения нашей страны. Невозможно представить современного конкурентоспособного специалиста, стремящегося добиться успеха в определенной области социального функционирования, который бы не стремился к совершенствованию своих профессионально-информационных компетенций. Такой спрос определяет потребность построения модели непрерывного образования, которая бы отвечала на вызовы современных информационно-коммуникативных процессов, которые постоянно ускоряются.

Непрерывное обучение характеризуется той спецификой, что субъекты обучения на высоком уровне осознания и мотивации способны противостоять негативным эффектам информатизированности той или иной сферы обучения и профессиональной деятельности. Субъект непрерывного образования способен эффективно обрабатывать информацию, ведь «развитие личности взрослого в процессе обучения происходит, если знания и умения являются: личностно значимыми, и могут быть применены в предметно практической деятельности, имеют интегрированное содержание» [7, с. 114].

С целью надлежащей организации учебного процесса повышения квалификации работников в системе последипломного образования, разработки единых подходов к содержанию и формам проведения обучения целесообразно организовывать обучение с учетом возможностей современных информационных технологий, направленное на формирование образованной личности, которая способна постоянно обновлять свои профессиональные знания и быстро адаптироваться к изменениям и развитию отношений в сфере профессиональной деятельности в современных условиях [3, с. 30].

Подытоживая анализ проблемы определенности содержания и направлений развития непрерывного образования в нашем государстве в условиях утверждения информационной цивилизации, обратимся к работе К.Т. Мусакулова, в которой выделим следующие направления развития этой сферы образования, обусловленные потребностями практики быстро изменяющегося информационного общества: содействие инициативности и активности всех субъектов учебного процесса в системе не-

прерывного образования; достижения максимальной интеграции, дифференциации содержания непрерывного обучения и профессиональной деятельности слушателей в соответствии с образовательно-профессиональными программами и требованиями образовательно-квалификационных характеристик к должностям; углубление содержания учебной информации, рационального ее уплотнения; внедрение педагогического мониторинга, диагностики, коррекции и индивидуализации обучения; сочетание традиционных и новейших методов повышения квалификации и применения инновационных технологий обучения; обеспечения базового уровня информационной культуры научно-методических работников институтов и слушателей курсов повышения квалификации, необходимого для работы в очно-дистанционном режиме; создание условий для освоения нового содержания, новых педагогических и профессионально-инновационных технологий; прогнозирования развития рынка образовательных услуг для взрослых в различных регионах; развитие гибкости и оперативности непрерывного образования, быстрого реагирования на динамическую социально-экономическую и образовательную ситуацию; внедрение интерактивных методов непрерывного обучения; актуализация творческого потенциала всех субъектов системы непрерывного образования в условиях информационного общества; технологическое обновление повышения квалификации и непрерывного образования, в частности, адаптация, разработка и внедрение перспективных информационных технологий, создание и актуализация соответствующих банков и баз данных; проведение учебного процесса на основе современных образовательных технологий и внедрение активных методов и технических средств обучения, контроля уровня удовлетворения потребностей работников в повышении собственной профессиональной мастерства [1, с. 140 – 141].

Учитывая это, актуальность приобретает необходимость создания сети отечественных учебных заведений для реализации непрерывного образования, и это должно быть ключевым приоритетом концептуально-теоретической модели казахской системы непрерывного образования. Только формирование разветвленной сети таких заведений позволит обеспечить постоянно растущий спрос на услуги повышения квалификации в контексте идеи обучения в течение жизни.

Важным аспектом формирования теоретической модели непрерывного образования является обоснование и внедрение действенных технологий непрерывного образования. Выработка инновационно-педагогических инструментов, ориентированных на непрерывное образование, должна стать определяющим импульсом реформирования данного сегмента образования в Казахстане.

Образование требует, таким образом, особого учебно-технологического обеспечения, которое бы учитывало как современные культурно-информационные и инновационно-производственные требования к конкретной профессии.

Формирование, таким образом, теоретической модели непрерывного образования в нашем государстве должно основываться на применении всего многообразия технологических средств, доступных в рамках информационного общества, что утверждается.

Одной из ключевых возможностей современного непрерывного образования, которая осуществляется благодаря новейшим информационным технологиям, является дистанционное обучение, которое способно значительно расширять равный доступ к образованию значительной численности работающего населения в нашей стране.

Управление развитием этого сектора образования в государствах развитой демократии основывается на таких подходах: децентрализация (четкое распределение компетенций и полномочий субъектов по управленческой вертикали), автономность образовательных учреждений; демократизм; государственно– общественный характер.

Одной из ведущих перспектив современного непрерывного образования является дистанционное обучение, которое способно значительно расширять равный доступ к образованию и знаниям, большого количества работающего населения в нашей стране. «Применение инновационных технологий в сфере непрерывного образования, возможно, прежде всего, с помощью дистанционного обучения, с использованием компьютерной информационной техники. Непрерывное образование не может эффективно функционировать и развиваться без современного информационного обеспечения, предусматривающего создание соответствующих баз данных, обеспечения современной техникой информационных потоков, использования компьютерных технологий, обязательно включая Интернет» [9, с. 19]. Кроме того, все используемые информационно– коммуникационные технологии, в том числе интерактивное и дистанционное обучение, должны быть гармонично интегрированы в целостный процесс обучения

в течение жизни каждого специалиста. «Система дистанционного обучения может дать необходимый социальный и экономический эффект при условии, если создаваемые и внедряемые информационные технологии станут не инородным элементом в традиционной системе профессионального обучения, а будут естественно интегрированы в ней» [10, с.108]. Информационно– коммуникационные технологии должны стать неотъемлемым, структурным и системообразующим элементом инновационно-технологической среды реальной практики непрерывного образования. Именно сфера реальной практической реализации доктрины и мировоззренчески-философской ориентации на всестороннее развитие непрерывного образования и требует сегодня от казахстанского образовательного сообщества прилагать как можно больше усилий для поднятия информационной культуры. «Для практической реализации концепции опережающего образования и непрерывного образования особое внимание необходимо уделить информации общества. Сегодня нужно интенсивно развивать сферу новых информационных технологий – именно они станут платформой для реализации идеи непрерывного образования» [11, с. 213].

Чем больше граждан нашего государства будет охвачено информационно-коммуникативной сферой профессиональной направленности, тем активнее будет внедряться в массовое сознание идеология непрерывного образования, что приведет к динамичному развитию сферы образования взрослых. Важно также, чтобы технологические средства непрерывного образования четко ориентировались на конкретные запросы субъектов получения таких образовательных услуг. Эти запросы обычно формируются на основе востребованных в той или иной профессиональной сфере личностно-профессиональных компетентностей. «Содержание учебных материалов необходимо выстраивать вокруг основных видов деятельности обучающихся. В основе организации образовательных процессов должны быть учтены особенности профессиональной деятельности обучающихся. При учете основных личностных и профессиональных потребностей взрослого населения Казахстана, технологическое обеспечение образования, с нашей точки зрения, будет важной основой формирования теоретической модели и реальной практики философии непрерывного образования. В конце концов, чрезвычайно важным аспектом проблемой формирования национальной парадигмы и теоретической модели непрерывного образования является исследование современного состояния и проблем совершенствования правового сопровождения образования взрослых. Сегодня чрезвычайно необходимым является создание и развитие нормативно-правовой базы образования взрослых. «Необходимо разработать и принять закон об непрерывном образовании, который бы предусматривал:

- институционализацию образования взрослых как самостоятельной и ведущей сферы развития всего образования в стране;
- всестороннее обеспечение создания, функционирования и развития непрерывного образования за счет выделения средств государственного бюджета, предприятий, общественных фондов и организаций, службы занятости;
- экономико-правовое обеспечение деятельности учебных заведений сферы непрерывного образования;
- юридические, социальные, экономические аспекты процесса непрерывного образования;
- согласованность с другими законодательными актами, а также с законами других стран в области непрерывного образования. Действие этого закона нужно обеспечить принятием ряда подзаконных актов» [12, с.12]. Нормативно-правовое обеспечение функционирования национальной системы непрерывного образования должно базироваться на формировании теоретической модели и реальной практики данных образовательных сегментов, без которых невозможно себе представить прогрессивное развитие такой важной сферы национально общественной жизни, как образование.

Выводы Образование взрослых на национальном уровне должно быть определено как полноправное образовательное поле с соответствующим вниманием к контролю и проверки качества и обеспечением признания различных форм образования.

Актуальным является разработка Концепции и Программы развития системы образования в течение жизни в Казахстане, в которой, по нашему мнению, должны быть: положения о связи национальных моделей образования взрослых с европейской структурой квалификаций; увеличение сопоставимости и прозрачности; создание критериев и механизмов признания и утверждения неформальных видов образования в учебной и профессиональной деятельности.

Концептуально-теоретическая модель и реальная практика непрерывного образования в современных условиях должна основываться на использовании всего доступного комплекса применения ин-

формационных и инновационно-технологических средств обучения, важно сегодня систематизировать, интегрировать это заведения в единую национальную систему, при этом реформируя содержательные и организационные формы их деятельности на почве инновационно-гуманистических и информационно-технологических основ.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Системный подход к изучению и исследованию процесса образования(в соавторстве с Дуйсенбаевым К.А., Илеуовой А.К., Мусакуловым К.Т.) // Исследования результаты. – 2013. № 4.
2. Гартеншлягер В. Обучение в течение жизни для всей Европы: почему для европейского соседства важным является обучение взрослых / В. Гартеншлягер, Е. Сирелиус // Образование взрослых как фактор социализации и социальной защиты в современном обществе: Материалы Международной научно-практической конференции. – Москва, 2014. – С. 49.
3. Knowles M.S. The Modern Practice of Adult Education. From Pedagogy to Andragogy / M.S. Knowles. – Chicago, 2012. – с. 43, 59.
4. Dave R.H. Foundations of lifelong education/R.H. Dave. -Oxford: Published for the UNESCO Institute for Education by Pergamon Press, 2013, 382 p.
5. Онушкин В.Г. Образование взрослых: междисциплинарный словарь терминологии / В.Г. Онушкин, Е.И. Огарев. – СПб.; Воронеж: РАО ИОВ, 2013. – 232 с.
6. ЮНЕСКО. Международная конференция по образованию взрослых 3. Токио – Париж: ЮНЕСКО.
7. ЮНЕСКО. Международная конференция по образованию взрослых 4 (1985). Париж: ЮНЕСКО.
8. Davie L. E., Inskip R. Fantasy and Structure in Computer Mediated Courses// Journal of Distance Education, 2014, No. 2, p. 31-50.
9. Смолярова М. Л. Повышение профессионального уровня работников: правовые проблемы / М. Л. Смолярова // Государство и регионы. Серия: Право. Научно-производственный журнал. – 2015. – № 1. – С. 198-202.
10. Голикова Е. А. К вопросу повышения квалификации и переподготовки работников в условиях рыночной экономики / Е. А. Голикова // Форум права. Научный журнал. – 2010. – № 4. – С. 202-206.
11. Шаповал Г. В. Современные проблемы и перспективы образования в / Роман Шаповал // Европейские перспективы. Научно-практический журнал. – 2011. – № 1, часть 2. – С. 33-39.
12. Никитчина С. А. Развитие системы образования для взрослых – экономическая и социальная требования времени / С. А. Никитчина // Вестник СевНТУ. Серия: Педагогика. – Севастополь: Севастопольский национальный технический университет, 2014. – Выпуск 90. – С. 9-14.

Кунанбаева М.Ш.,

кандидат педагогических наук, доцент кафедры дошкольного образования
Павлодарского государственного педагогического университета

РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В статье автор, анализируя трактовку некоторыми учеными-педагогами понятия «непрерывное образование» дает свое толкование искомой дефиниции. В статье определены основные аспекты инновационного формирования системы непрерывного образования.

Автором обобщен современный опыт организации непрерывного образования развитых стран. Приводятся примеры из опыта таких стран, как Норвегия, Финляндия, где непрерывность образования реализована на практике как образование для взрослых.

Рассмотрены вопросы инновационного формирования системы непрерывного образования в Казахстане. Автор пишет о том, что многие исследователи на настоящий момент выделяют причины необходимости модернизации образования вследствие возникшей в обществе потребности в его непрерывности. Предлагаемые автором составляющие компоненты системы непрерывного образования можно рассматривать как отражение современного состояния системы непрерывного образования в Республике Казахстан.

Актуальность освещенной в статье темы характеризуется быстрым темпом развития научно-технического прогресса, что создает предпосылки для востребованности в обществе и необходимость постоянного профессионального самосовершенствования.

Ключевые слова: система непрерывного образования, развитие, инновационное формирование системы непрерывного образования.

ҮЗДІКСІЗ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ДАМУЫ

Түйін. Мақалада автор педагог-ғалымдардың «үздіксіз білім беру» түсінігіне берген анықтамаларды талдай отырып, аталған дефиницияға өзінің анықтамасын береді.

Мақала үздіксіз білім инновациялық түрінде негізгі аспектілерін анықтайды. Автор дамыған елдерде үздіксіз білім ағымдағы тәжірибесін қорытындылайды. Норвегия, Финляндия сияқты елдердің үздіксіз білім беруді ересек адамдарға білім беру ретінде жүзеге асыру тәжірибесінен мысал келтірілген. Қазақстанда үздіксіз білім берудің инновациялық жүйесін қалыптастыру проблемалары. Мақала авторы зерттеушілер қазіргі кездегі білім беру саласын модернизациялаудың қажеттілігін қоғамда пайда болған оның үздіксіз болу қажеттілігімен байланыстырады. Автордың ұсынып отырған үздіксіз білім беру жүйесінің құрамды бөліктерін Қазақстан Республикасындағы үздіксіз білім беру жүйесінің қазіргі жағдайының бейнесі ретінде қарастыруға болады.

Мақала тақырыбының өзектілігі ғылыми-техникалық прогресстің даму қарқындылығымен сипатталады, өйткені аталған үдеріс қоғамда үнемі кәсіби жағынан өзін-өзі жетілдіру қажеттілігінің тууына алғы шарт болып отыр.

Түйінді сөздер: үздіксіз білім беру жүйесі, дамыту және үздіксіз білім беру инновациялық жүйесін қалыптастыру.

DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF CONTINUOUS EDUCATION

Annotation. In the article the author gives her own interpretation of the desired definition of the concept of “continuing education”, analyzing the interpretation this term by some scholars-teachers education. The article defines the main aspects of the innovative form of continuing education. The author summarizes the current experience of continuing education in developed countries.

The author's experience summarizes the current experience of continuing education in developed countries. Examples are given from the experience of countries such as Norway, Finland, where the continuing education is implemented in practice as adult education.

The problems of formation of an innovative system of continuous education in Kazakhstan. The author writes that many researchers currently identify the reasons for the need to modernize education due to the need in society for its

continuity. The components of the system of continuous education offered by the author can be considered as a reflection of the current state of the system of continuous education in the Republic of Kazakhstan.

The relevance of the topic covered in the article is characterized by the rapid pace of development of scientific and technological progress, which creates prerequisites for being in demand in society and the need for constant professional self-improvement.

Keywords: *system of continuous education, development and the formation of an innovative system of continuous education.*

Введение. Современный этап на рынке труда Казахстана сопровождается масштабными изменениями, резким обострением конкуренции среди наемных работников и работодателей, которые обуславливают глубокие изменения в сфере занятости населения. Неслучайно занятость находится в центре всех аспектов социально-экономического развития. Для большинства людей работа является практически единственной возможностью обеспечить себя средствами к существованию, основной формой реализации себя как личности.

Коренное обновление технической и технологической базы на основе компьютеризации, информатизации, автоматизации, внедрения новых гибких производственных систем привели к существенным изменениям в сфере организации труда. Сегодня ситуация на рынке труда предъявляет к работникам отечественных предприятий требование: постоянно обновлять полученные на определенный момент знания, умения и навыки для обеспечения высококачественных результатов труда и расширять свою компетенцию в целях своевременного обеспечения своей актуальности в меняющихся условиях. Актуализация профессионально-квалификационного потенциала работника и повышение его конкурентоспособности как специалиста возможно в основном за счет непрерывного получения продленного или параллельного образования [1, с. 43].

Скорость изменения в технологиях, возрастающая сложность продуктов и процессов их создания, сокращение времени внедрения, наконец, необходимость в совершенствовании знаний специалистов – вот причины, приводящие к тому, что непрерывное образование приобретает стратегическое значение.

По мнению японского исследователя Т. Сакая [2, с. 342], так называемой «Knowledge-value revolution», революцией на основе ценности, воплощенной в знании, мировые образовательные стандарты постепенно трансформируются под влиянием изменения свойств информации: контактный, авторитарный тип обучения дополняется дистанционным, интерактивным, в основе которого все те же компьютерные технологии, в результате чего сформировалась и стала неотъемлемой частью современного образования ее непрерывность.

Основная часть. Теоретические исследования развития непрерывного образования проведены многими отечественными и зарубежными учеными, в их числе: М. Кастельс, Э. Малон, В. Девидоу, Т. Сакая, Т. Василюк, Н. Меркулов, Р. Колосова, Д. Морозов, А.К. Касабеков, В. Лозенко, М. Луданик, С. Паринов и другие. Однако отсутствие теоретико-методологических разработок по непрерывному образованию, которые бы учитывали особенности социально-экономической ситуации в стране, вызывают необходимость в проведении дальнейших исследований. Возникшие проблемы и анализ путей их решения привели к необходимости перехода к системе непрерывного образования, реализации принципа «обучение в течение жизни».

Из анализ теоретической литературы мы установили, что понятие «непрерывное образование» / «обучения на протяжении жизни» включает обучение, проходящей через весь жизненный цикл с раннего детства до глубокой старости. Оно включает формальную (школу, образовательные учреждения, университеты), неформальную (организовано обучение на рабочем месте) и социально-бытовую формы обучения (навыки, приобретенные в семье и обществе). Это позволяет человеку воспользоваться возможностью обучения тогда, когда возникает необходимость, а не тогда, когда человек достигает соответствующего возраста [3, с. 287]. Понятие «непрерывность» у С.И. Ожегова толкуется как «... неимеющий перерывов, промежутков», а понятие «образование» у него имеет два значения: «... как получение систематизированных знаний и навыков» и как «совокупность знаний, полученных в результате обучения» [4, с. 408, с.433]. Интерпретацию изучаемой дефиниции дают ученые– педагоги Ш.Т. Таубаева и С.Н. Лактионова. Они выделяют в ее содержании четыре аспекта: система, ценность, процесс и результат [5, с. 35-37].

В процессе нашего исследования было определено, что важны все структурные компоненты, так как они понимаются и воспринимаются нами целостно. Образование благодаря отношению к нему как к ценности реализуется через процесс получения знаний в рамках образовательной системы, в результате чего обучаемый получает документ, подтверждающий его уровень знаний и компетенций в конкретной сфере деятельности. Вот такую трактовку понятия «непрерывное образование» предлагаем мы. Когда для обучаемого образование как результат процесса обучения будет иметь особую нравственную и интеллектуальную ценность, то он стремится получить знания в определенной сфере деятельности.

Для общества непрерывное образование является средством расширенного воспроизводства его научного и культурного потенциала, обеспечивает ускорение социального и научно-технического прогресса. Достижения научно-технического процесса вынуждают членов общества повышать свой уровень образования, вследствие чего они ищут пути получения дополнительного образования без отрыва от производства, используя систему непрерывного образования, сложившуюся в государстве, а для государства систему непрерывности образования является приоритетом в развитии ее социальной политики, условием стабильного развития общественного производства. А это значит, что работающий на производстве, предприятии, в организации специалист, повышая свой уровень профессиональных знаний и компетенций вносит определенный вклад в стабильное развитие государства.

Все это обуславливает важность факторов обновления структуры, содержания и технологий образования, учитывая развитие фундаментальности и практической направленности образовательных программ, формирования системы непрерывного образования.

Важнейшие особенности системы непрерывного образования приведены в табл. 1.

Таблица 1

Составляющие системы непрерывного образования

№п.п.	Составляющие непрерывного образования	Содержание
1.	Фундаментализация образования	Фундаментализация образования включает такие важнейшие аспекты, как: ориентация на формирование системного мышления целостной научной картины мира, обеспечение приоритетности информационных компонентов в перспективной системе образования
2.	Опережающий характер образования	Опережающее образование ориентируется (в отличие от той, что реализуется сегодня в профессиональном образовании концепции «поддерживающей образования») на будущие условия профессиональной деятельности, в которых окажется выпускник вуза через 5-7 лет после его окончания
3.	Увеличение доступности системы образования для населения	Увеличение доступности всех видов образования для широких масс населения связывается, прежде всего, с внедрением таких информационных технологий обучения, как: дистанционное обучение, доступные базы данных, телекоммуникационные технологии

Как отмечает Х. Наврузов, среди основных причин необходимости модернизации образования исследователи выделяют следующие[7, с. 83]:

- переход к информационному обществу и ответ на вызовы эпохи информатизации и глобализации;
- усиление конкуренции, сокращение сферы неквалифицированного и малоквалифицированного труда, структурные изменения в сфере занятости, определяющие постоянную потребность в повышении профессиональной квалификации и переподготовке;
- рост профессиональной мобильности, неоднократное возвращение человека в той или иной форме в образовательный процесс как нормы профессиональной карьеры;
- несоответствие качества образования потребностям личности и современного общества; необходимость совершенствования финансово-экономических механизмов в сфере образования, усиления педагогической мотивации к высокоэффективному труду как ответ на новые социально-экономические условия.

Поэтому интеграционные процессы в структуре непрерывного образования, в частности, проявляются в создании и использовании особой учебной среды. Происходит это, прежде всего, благодаря новейшим информационным технологиям, которые с второстепенного средства обучения трансформировались в системообразующий инструмент, диктующий формы методического обеспечения процесса обучения.

Сегодня начали обостряться проблемы функциональной и технологической некомпетентности специалистов, структурной безработицы, возник дефицит экономических, правовых, технических, социально-психологических, экологических знаний, усилилось отчуждение человека от природы, общества.

Необходимость в постоянном систематическом обновлении знаний, поддержке их на необходимом уровне готовности выполнять социальные и профессиональные функции, усложняются, привела к появлению различных видов продленного, параллельного образования, таких инициативных его форм, как самообразование, призванных какой-то мере сгладить недостатки сложившейся системы. Возникла потребность в таких видах образования, как повышение квалификации рабочих и специалистов, переподготовка кадров, начали развиваться различные формы дополнительного образования взрослых [8, с. 301].

В развитых странах развитие непрерывного образования привело к созданию неформальной образовательной среды, которая сопровождает индивида на протяжении всей его жизни. Одной из первых стран, принявшая закон об образовании взрослых в 1976 году, стала Норвегия. Сегодня программы образования для взрослых предлагаются как в рамках официальной норвежской образовательной системы, так и рядом добровольных организаций; они включают обучение в самых разных областях – от организации отдыха к учебе в университетах. В Германии, понимая общественную потребность в квалифицированных кадрах и необходимость изменений на рынке труда, еще в конце 1970-х годов было принято правовую норму об образовательном отпуске взрослых (Bildungsurlaub), что дает право, обычно 5 дней в год, пройти профессиональное или политическое повышения квалификации с отрывом от производства и сохранением заработка.

В Финляндии количество взрослых, обучающихся по программам непрерывного образования в высших учебных заведениях, превышает количество учащейся молодежи по традиционным академическим программам в университетах [8, с. 29-32].

В соответствии с нормативно-правовой базой, действующей в сфере образования Республики Казахстан, разработана Концепция непрерывного педагогического образования педагога новой формации, которая является стратегическим документом, определяющим цель, задачи и основные направления развития педагогического образования Республики Казахстан[9].

Мы считаем, что именно образование как сфера, наиболее тесно связанная со становлением личности человека, в состоянии преодолеть негативные тенденции в развитии общества. Ключевой фигурой в этой сфере был и всегда остается педагог — компетентный специалист, владеющий всем арсеналом средств, социально зрелая, творческая личность, способная и стремящаяся к профессиональному самосовершенствованию. Педагогическое образование является приоритетным звеном всей системы образования, так как определяет эффективность ее функционирования в целом и каждого ее звена в отдельности.

Целью педагогического образования на разных его этапах должно стать содействие развитию компетентности педагога, его способности решать профессиональные задачи, обусловленные стратегическими направлениями обновления общего 12-летнего образования.

Обострившиеся проблемы в педагогическом образовании страны, необходимость повышения качества подготовки педагогических кадров требуют его реформирования в соответствии с тенденциями мирового образовательного пространства в контексте устойчивого развития общества.

На данном этапе развития в условиях перехода к экономике, основанной на знаниях, важнейшей функцией управления является управление знаниями. Управление знаниями является логически последовательным подходом к выявлению и определения знаний, необходимых организации для достижения ее целей и решения поставленных задач. Основные вопросы здесь связаны с формированием знаний, а также с их распространением и применением. Создание новых знаний на данном этапе обусловлено интенсивной динамикой современного общества в целом. Информационные потоки формируются в условиях изменений объектов экономики и трансформации связей между ними. Таким образом, основной

задачей системы непрерывного образования является формирование и дальнейшее развитие навыков и способностей к обучению не только на уровне индивидов, организации в целом, но и на общегосударственном уровне. Это предполагает формирование и реализацию соответствующей инновационной построения системы непрерывного образования.

Авторы считают, что для достижения указанной цели необходимо, прежде всего, определить условия и механизмы их достижения, которые:

- обеспечат качественные изменения в самом образовании, системе образования и образовательных средах для предоставления возможностей человеку многогранно развиваться как духовному, творческому и здоровому лицу;
- создадут условия для заинтересованного участия общества в развитии образования;
- в полной мере учитывать общественный запрос со стороны различных групп населения;
- способствовать конкурентоспособности, эффективному и устойчивому социально-экономическому развитию регионов [6, с.304].

Считаем целесообразным предложить построение системы непрерывного образования на использовании следующих принципов: опережающего развития образования; проектирование инновационного развития; открытости образования и общественного участия; стратегического инвестирования; инновационности образовательной среды.

Выводы. Проблемы, стоящие на пути развития системы непрерывного образования в Казахстане, имеют комплексный характер, поэтому поставленные для преодоления существующих проблем задачу можно сгруппировать в комплексы, на основе которых определяются такие направления инновационного развития непрерывного образования:

- развитие единой образовательной среды на макро-, мезо– и микроуровне;
- обеспечение доступности и качества образования;
- развитие общественно-гражданских форм управления процессами в образовании;
- внедрение в систему непрерывного образования эффективных экономических механизмов и повышение его инвестиционной привлекательности.

Единственная образовательная среда предполагает ориентацию на запросы граждан, общественных групп, рынка труда, государства и обеспечивает свободное развитие личности, направленное на творческое и здоровое развитие личности, повышение конкурентоспособности человека, получившего профессиональную подготовку на основе свободного выбора, и формирование региональной кадровой элиты, способной воспроизводить и развивать ресурсный и интеллектуальный потенциал государства.

Внедрение в систему непрерывного образования Казахстана эффективных экономических механизмов и повышение ее инвестиционной привлекательности возможно за счет выполнения следующих задач:

- разработки, апробации и внедрения модели многоканального финансирования образовательных учреждений и организаций всех уровней, типов и видов;
- разработки, апробации и внедрения эффективных технологий управления качеством образования, обеспечивающих его инвестиционную привлекательность;
- активного использования апробированных и проектирования новых механизмов, включая нормативно-правовые, для эффективного использования бюджетных средств;
- разработки и внедрения системы экономической мотивации труда работников образования, связанной с применением ими в своей профессиональной практике принципов инновационного развития образования;
- осуществление перспективного экономического и программного анализа возможности многопрофильной подготовки кадров, готовых работать в новых условиях деятельности системы непрерывного образования.

Считаем, что инструментами реализации инновационного развития системы непрерывного образования должны стать механизмы:

- прогностического анализа развития образования;
- создание системных образовательных комплексов на конкурсной основе;
- отдельного сетевого внедрения инноваций на уровне муниципальных образований;
- привлечение инвестиций в образование через общественное участие в управлении образованием и процессах определения образовательной политики;

– долгосрочного нормативного финансирования потребителей образовательных услуг.

Понятно, что решение задач по инновационному формированию системы непрерывного образования требует не только разработки ряда программных мероприятий, но и постоянного научного сопровождения, без чего сложно добиться эффективного функционирования всей системы непрерывного образования как основной составляющей развития человеческих ресурсов в Казахстане.

В рамках очерченных вопросов инновационной построения системы непрерывного образования планируется в ходе дальнейших исследований разработать проекты национальной программы непрерывного образования, которые содержат координационные положения использования непрерывного образования в стране.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Никифорова В.Г. Удаленная трудовая деятельность как альтернативный способ получения непрерывного профессионального образования персонала / В.Г. Никифорова // Экономика развития. – 2014. – № 1 (49) – С. 43-46.
2. Сакайя Т. Стоимость, созданная знанием или История будущего // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. – М., 2013. – С. 340-371.
3. Касабеков А.К. Социальная деятельность и социальное знание. Проблема единства. Алма-Ата: Казахстан, 2012. – 320 с.
4. Ожегов С.И. Словарь русского языка. 70 000 слов. / Под редакцией Н.Ю. Шведовой. -21 изд. перераб. и доп. М.: Русский язык, 1989.-924с.
5. Таубаева Ш.Т., Лактионова С.Н. Педагогическая инноватика как теория и практика нововведений в системе образования. Научный фонд и перспективы развития. Книга I. Алматы, 2001,– Научно-издательский центр «Гылым»,295 с.
6. Никифорова В.Г. Непрерывное образование как составляющая развития интеллектуального капитала / В.Г. Никифорова // Вестник социально-экономических исследований: сборник научных трудов. – 2014. – Вып. 32 – С. 299-305.
7. Наврузов Х. «Обеспечение доступа к качественному образованию для детей с ограниченными физическими возможностями в Республике Таджикистан». Институт «Открытое общество», Журнал «Шаг за шагом», 2008. № 1 (3), Нью-Йорк. – 83 с.
8. Обучение на протяжении жизни в условиях новой экономики (Серия «Актуальные вопросы развития образования»). – М.: Алекс, 2012. – С. 264
9. Концепция непрерывного педагогического образования педагога новой формации Республики Казахстан Астана, 2005.

REFERENCES

1. Nikiforenko V.G. Remote work as an alternative method of obtaining continuous professional education of staff / V.G. Nikiforenko // Development Economics. – 2014. – № 1 (49) – p. 43-46.
2. Sakaya T. Cost created by knowledge or History of the future // New post-industrial wave in the West. Anthology. – M., 2013. – P. 340-371.
3. Kasabekov A.K. Social activities and social knowledge. The problem of unity. Almaty: Kazakhstan, 2012. – 320 p.
4. Ozhegov S.I. Dictionary of the Russian language. 70 000 words. / Edited by N. Yu. Swedish. -21 ed. reclaiming and add. M.: Russian language, 1989.-924s.
5. Taubayeva Sh.T., Laktionova S.N. Pedagogical innovation as a theory and practice of innovations in the education system. Science Foundation and development prospects. Book I. Almaty, 2001, Scientific and Publishing Center “Glym”, 295 p.
6. Nikiforenko V.G. Continuing education as a component of the development of intellectual capital / V.G. Nikiforenko // Bulletin of socio-economic research: a collection of scientific papers. – 2014. – Vol. 32 – p. 299-305.
7. Navruzov Kh. “Ensuring access to quality education for children with disabilities in the Republic of Tajikistan”. Open Society Institute, Step by Step Magazine, 2008. No. 1 (3), New York. – 83 s.
8. Lifelong learning in a new economy (Series “Actual issues of the development of education”). – M.: Alex, 2012. – p. 264
9. The concept of continuous pedagogical education of a teacher of a new formation of the Republic of Kazakhstan Astana, 2005

Мырзабекова Нұрсұлу Ержановна
ҚазМемҚПУ 1 курс магистранты

Ғылыми жетекшісі: фил.ғыл.канд. Р. К. Садықова
Алматы, Қазақстан, nursulu_kaz84@mail.ru

СЫН ТҰРҒЫСЫНАН ОЙЛАУДЫ ДАМУ ТУТХНОЛОГИЯСЫ

Аңдатпа. Мақалада сыни тұрғысынан ойлауды дамытуда бүгінгі заман талабына сай, әлемдік білім кеңістігі деңгейінде сапалы білім беру үшін мектеп жасындағы баланың шығармашылық қабілеттерін арттыруды қамтамасыз ету қажет. Оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту, жан-жақты дамуына көңіл бөлу, ғылыми-зерттеу дағдыларын қалыптастыру. Тек біліммен қаруландырып қана қоймай, өздігінен білім алуды дамыта отырып үздіксіз өз бетінше өрлеуіне қажеттілік тудыратын жаңа технологияларды қолдану. Шығармашылық жұмыста өзінің қабілетін іске асыруға дайындығын қалыптастыру. Бірнеше әдістерді қолдану барысында өзін-өзі тану баланы жолдастары арасында өзін сыйлата білуге, өзін-өзі жетілдіріп басқадан үлгі алуға, қоршаған орта жағдайында өзін-өзі бағып алуына, өз бетінше бір шешім айта алуына, әр іске жауапкершілікпен қарауға тәрбиелеу сияқты мәселелер сипатталған.

Тірек сөздер: мәтіндер талдауы, түрлі көзқарастағы тапсырмалар құрастыру, топпен және жұппен жұмыс жасау, дебаттар, пікірталастар.

Резюме. В статье рассматривается о необходимости развития творческих способностей ребенка школьного возраста, развитии критических мышлении в современном мире, обеспечение качественного образования на мировом образовательном пространстве, а также развитие творческих способностей школьников, фокусирование на их всестороннем развитии и развитие исследовательских навыков. Использование новых технологий, которые не только обучают их знаниям, но также нуждаются в самоподдерживающемся самообучении путем развития самообразования. Формирование готовности к реализации творческих способностей. Посредством самосознания было описано, что ребенок способен уважать себя среди своих сверстников, развивать самооценку, быть самодостаточным в окружающей среде, самостоятельно принимать решения и отвечать за каждую задачу.

Ключевые слова: анализ текстов, составление различных подходов задания, работа в парах и в группах, дебаты, дискуссии.

Summary. The article discusses the need to develop the creative abilities of a school-age child, the development of critical thinking in the modern world, providing quality education in the global educational space, as well as the development of creative abilities of schoolchildren, focusing on their comprehensive development and development of research skills. In article it is described the use of new technologies that not only teach them knowledge but also need self-sustaining self-learning through the development of self-education, formation of readiness for realization of creative abilities. Through self-awareness, it was described that the child is able to respect himself among his peers, to develop self-esteem, to be self-sufficient in the environment, to make their own decisions and be responsible for each task.

Keywords: analysis of texts, preparation of different approaches of the task, work in pairs and in groups, debates, discussions.

Сын тұрғысынан ойлау дегеніміз бұл ақпарат пен ойдың бірігіп алуының шынайы тәсілі. Ақпаратты алу ғана емес, сонымен қатар алған ақпаратты сыни тұрғыдан бағалап, ой елегінен өткізу арқылы қолдану. **Сын тұрғысынан ойлау** – бұл қиын тапсырманың шешімін табу үшін жасалатын дұрыс шешім. Сол шешімге сенудің бірден-бір жолы болып табылады. **Сын тұрғысынан ойлау** – оқушының дұрыс ойлануына жасалатын ой моделі және ой әрекетінің қызметі, соған қоса, шығармашылық ойлауды дамытатын ең маңызды бағыт.

Сын тұрғысынан ойлауды дамыту құралы деп айтуға келмейтін зияткерліктің түрлері мынадай:

Бірінші – есте сақтау; екіншісі – қарапайым және қиын ойларды түсінуін; ал үшіншісі – шығармашылықта: спортшының, суретшінің, музыканттың интуитивтік ойлауы болып табылады. Американдық профессор Дэвид **Кластер сын тұрғысынан ойлаудың бес түрін анықтап көрсеткен:**

Бірінші – бұл өз бетімен ойлау;

Екінші – бұл ойын қорыту;

Үшінші – бұл проблемалық және сол ойын бағалай білуі;

Төртінші – бұл ойын дәлелдеуі;

Бесінші – сын тұрғысынан ойлаудың өзі әлеуметтік ойлау[1].

Сын тұрғысынан ойлау технологиясы анықтағандай 6 компоненттен тұрады.

Сыни ойлаушы:

1-ші компонент – Өз ойын қалыптастыра біледі;

2-ші компонент – Әртүрлі ойлармен санасып, өз ойын дәлелдеуге тырысады;

3-ші компонент – Тақырып бойынша мәселені шеше біледі;

4-ші компонент – Дәлелді пікірталас құра алады;

5-ші компонент – Бірлескен жұмыстан түбегейлі шешім шығаруды толықтай құптайды;

6-шы компонент – Кез-келген сұрақтың шешімін табу үшін адамның қабылдауының өзі көптеген факторлардың әсерінен болатынына түсінеді және бағалай біледі.

Сын-тұрғысынан ойлау технологиясының негізгі белгілері бар, аталмыш технологияның мақсаты – оқушылардың ойлау дағдыларын, оқуда ғана емес тұрмыстық өмірде де (толық түбегейлі шешім қабылдауға, түрлі жағдайаттардың қыр-сырын білуге, ақпаратпен жұмыс жасауға және оны талдай алуына) дамыту болып табылады.

СТО технологиясының негізі — сабақтың үшбағыттық құрылымында: ой шақыру; ойлау; кері байланыс. Енді әрқайсысына бөлек тоқталып кететін болсақ: Алдымен, *ой шақыру тапсырмалары*: өтілетін (оқытылатын) материал бойынша оқушылардың білімдерін жаңарту, не болмаса естеріне түсіру; өтілетін материалға деген оқушылардың қызығушылығын ояту; өтілетін тақырыпты оқушылардың өздері анықтауға мүмкіндік беру жататын болса, келесі ойды *жүзеге асыру үшін берілетін тапсырмаларына*: өтілетін тақырыпты белсенді меңгеруіне жағдай жасау; өткен тақырыппен жаңа тақырыпты байланыстыра білуге жағдай жасау жатады. *Ал кері байланыстың тапсырмаларына*: өтілген тақырып бойынша өз ойын қорытуға көмек беру; келесі тақырыпты өз бетімен анықтауға көмек беруді жатқызамыз[2].

Сын тұрғысынан ойлауды дамытудың түрі мен құралдары мынадай:

- Тақырып бойынша жинақ;
- Мәтіндер талдауы;
- Түрлі көзқарастағы тапсырмалар құрастыру;
- Ұжымдық пікірталас;
- Топпен және жұппен жұмыстардың әртүрі;
- Дебаттар;
- Пікірталастар;
- Оқушылардың жазба жұмыстарын жариялау;

Сын тұрғысынан ойлаудағы жазба жұмыстары (оқушылардың жазған «Эссе», «5 жолдыөлең» жинапотыру. **Сын тұрғысынан ойлау технологиясындағы мұғалімнің ролі:**

- Оқушыларды анықталған бағытқа бағыттау;
- Түрлі пікірлермен бетпе-бет келеді;
- Өз бетімен дұрыс шешім шығаруға жағдай жасайды;
- Оқушыларға өзбеттерімен шешім шығаруға мүмкіндік береді;
- Қалыптасқан танымдық ішкі жағдаяттарды дайындайды;

СТО технологиясының негізгі тәсілдері

Сұрақтарды дұрыс құру дағдысын дамытуға арналған тәсілдерді төмендегі «Жуан» және «жіңішке» сұрақтар кестесімен түсіндіріп кетсек

?	?
	Кім?
	Не...?
	Қашан...?
	Мүмкін...?
	Болар...?
	Алар ме еді...?
	Қалай аталады...?
	Болды ма...?
	Сіз келісер ме, едіңіз...?
	Дұрыс па...?
· Неліктен, үш түсінік бер.....?	
· Неліктен, түсіндір?	
· Неліктен, сіз солай ойлайсыз.....?	
· Неліктен, сіз солай ойлайсыз.....?	
· Қандай айырмашылығы бар.....?	
· Не боларын, болжап көр.....?	
· Әйтпесе, не?	

Келесі қарастырылатын бір жайт бұл – Блум түймедағы:

Қарапайым сұрақтар – Бұл сұрақтарға жауап берген кезде нақты фактілерді атау керек, мәтіннен белгілі бір мәліметті еске түсіріп, оны айтып беру керек.

Дәлелдеуші сұрақтар – «Егер мен дұрыс түсінсем, онда ...?»

«Мен қателесуім мүмкін, бірақ, меніңше сіздің айтып тұрғаныңыз ...?»

Интерпретациялық (түсіндірме) сұрақтар – Әдетте неге? деген сөзден басталады.

• Кейбір жағдайларда олар *ақталуға мәжбүр етушілік сияқты* негативті қабылдануы мүмкін.

• Басқа жағдайларда олар *дәлелдемелік байланыстарды анықтауға* бағытталған.

Бағалау сұрақтары – Неге ... жақсы, ал ... жаман?»

• «... .. айырмашылығы неде?»

• *Бұл сұрақтар осы немесе басқа да оқиғалар, құбылыстар мен айғақтар*

• *бағалау критерийлерін анықтауға бағытталған.*

Шығармашылық сұрақтар (жорамал) – «Қалай ойлайсыздар, ... кейін (егер) ... қалай болады?

• Шығармашылық сұрақтарда «*егер*» деген қыстырма сөз қолданылады. Ол алдын-ала болжайтын, жорамалдайтын шарттылық элемент.

Практикалық сұрақтар – «Өңгіме кейіпкерінің орнында болсаңыз сіз не істер едіңіз?»

Сұрақ теория мен тәжірибе арасындағы өзара байланысты анықтауға бағытталған. Кластерлар (ұяшықтары) – Өтілген материал автор өмірбаянын не мәтін бойынша алуға болады.

Өтілетін материалдың көру айғақтарын ұйымдастыру формалары:

«Қалай көрінеді.....», «Қалай айтылады.....»

«Қалай, көрінеді.....»

- Сағаттар
- Конвейер
- Баспалдақ басқыштары
- Шынайы сурет

«Қалай, айтылады.....»

- «Бұл жаңа!»
- «Бұл қызықты!»
- Ән: шумақ, қайырма.

Сын тұрғысынан ойлау 3 бөлінеді: тірек сызбалар, кестелер, логикалық-ойлау кескіндер.

«Болжағыш ағаш» – ойлау тұрғысын ойлап тапқан атақты британдық Джон Белланс тәсілі келесідей

- Тақырып – бұл «ағаштың діңі»
- Жапырақтары – бұл жорамал
- Бұтақтар – бұл жорамал жасаушы жапырақтардың дәлелі.

«ФИШБОУН» ағыл. Fishbone тәсілі. Фишбоун әдісі (Балық сүйектері немесе қаңқасы) Бұл стратегия – проблемаларды анықтау және одан шығу жолдарын қарастыру моделі болып табылады. Бұл сызбаны алғаш болып Каора Исикава ұсынған. Оқыту процесінде бұл әдіс оқушылардың ортақ тақырыпты талқылауына септігін тигізеді. Бұл балық сүйектерін тігінен және көлденең орналастыруға болады. Жазылым қысқаша жазылуы тиіс. Балықтың басына: зерттелетін, қаралатын, талқыланатын тақырып жазылады. Оң жақ қабырға сүйектеріне: анықтаған проблема себептері, тақырыптың негізгі мазмұндары мен түсініктері жазылады. Сол жақ қабырға сүйектеріне: проблемаларды шешу жолдары, қарама-қайшылық тудырушы кедергілер жазылады. Балықтың құйрығына: анықталған жұмыстың нәтижесі мен талданған тақырыптың қорытындылау сұрағына жауап жазылады.

1980 жылдардың басында, дәрігер Эдвард де Боно «Ақылдың алты қалпағын » ойлап тапты. Эдвард де Боно – әлемде креативтілік және ойлау дағдыларын оқыту саласындағы танымал сарапшы, бизнес-тәжірибеде, шығармашылық жұмыста және оқытуда қолданылатын «Ойлаудың алты қалпағы», т.б. әйгілі әдістемелердің авторы, британдық психолог, жазушы.

Алты қалпақ ойлаудың алты әдісін (немесе бағытын), алты әр түрлі және бірін-бірі толықтыратын көзқарастарды білдіреді. Ойлаудың алты қалпақтары:

Ақ (ақ бұлттар) – фактілер, цифрлар және мәліметтерді таза күйінде беру

Қызыл (от) – ішкі сезім, эмоция, сезінулер және интуицияны білдіру

Қара (тұман) – негативті ойлау, мысалы: “бұл орындалмайды, себебі....”

Сары (күн) – оптимизмді, ашықтықты, позитивті және конструктивті ойлар, ұсыныстар, мысалы: «неге, бұл міндетті түрде орындалады!»

Жасыл (дала) – жаңа идеялар ағымын тудыратын шығармашылық ойлар

Көк (аспан) – жоғары деңгейдегі жалпы көзқарастарды, білдіреді, қорытындылайды.

ҚАҚ (Қосу-Азайту-қызықты)-авторы Эдвард де Боно.

• **Қосу (+)** – «Не жақсы?», «Несімен жақсы?» деген сұрақтарға жауап беретін айғақтарды жазамыз.

• **Азайту (-)** – «Несі жаман?» деген сұраққа жауап беретін айғақтар мен ойларды жазамыз.

• **«?»** – «Несімен қызықты?» деген сұраққа жауап беретін оқушыны түрлі ойға салатын ойлар мен айғақтарды жазуға арналған.

Келесі қарастырғанымыз Инсерт ағылш. INSERT (шартты белгілері)

V Егер, сіз өзіңіздің ойыңызбен сәйкес келеді десеніз, не болмаса білемін десеніз;

+ (қосу) егер, сіз өзіңізге бұл жаңалық десеніз;

– «(азайту), егер, сіз өзіңіздің білгеніңізбен сәйкес келеді десеніз, не болмаса осы туралы білсеңіз;

? Егер, сіз маған түсініксіз десеніз, осы сұрақ бойынша толық мәлімет алғыңыз келсе дегенді білдіреді, сондай-ақ, ойлану мен оқуға арналған өзіндік белсенділік жүйесінің белгісі:

» V » – білдім

» + » – жаңа

» — » – басқаша ойладым

» ? » – түсінбедім, сұрағым бар.

Қорыта айтқанда, жеке тұлғаны дамыту, шығармашылық сабақтардың өткізудің, оқушының өз бетімен ізденіп, жан-жақты дамудың алатын орны ерекше екені байқалды. Іс тәжірибемізді қорыта келе, мұғалімдерге мынадай ұсыныс жасаймыз: 1. Оқушыларды сын тұрғысынан ойланту арқылы пәнге деген қызығушылығы артады; 2. Мұғалім мен ата-ана тығыз байланыста болуына жағдай жасайды; 3. Оқушылардың жан-жақты болуына мүмкіндік береді; 4. Әр мұғалім болашақ үшін қызмет істейді. Ол әр оқушыны жеке тұлға ретінде көріп, оның өміріндегі өз орнын табуына, сынып ұғымын қалыптастыруға, ата-аналармен ынтымақтасуға, оқуда қиындық көріп жүрген оқушыға көмек көрсетеді. Ол үшін жалықпай жаңа инновациялық технологияларды өз жұмысында пайдаланып, сонымен қатар оқушыларды мадақтап, ынталандырып отырған орынды. Сабақ сапасын арттыруда, жақсы білім дәрежесіне жетуде әр түрлі әдіс-тәсілдерді қолданып келеміз. Оқушыға білімнің білігін, тәрбиенің тәлімін бере отырып, оқушылардың демократиялық қасиеттерін, таңдау бостандығын, өздігінен іздену қабілеттерін, жеке тұлғаны дамыту мақсатында мектебімізде тек қана оқушылар ғана емес сонымен қатар ұстаздар қауымы да шығармашылық іс-шараларға белсене ат салысу керек екендігіне көзім жетті. Әрбір нақты сабақтың сапасы мен тиімділігі оның мақсаты мен нәтижесінің сәйкестігі бойынша анықталуы тиіс. Сабақ барысында мұғалімнің және оқушының іс-әрекеттерінің жиынтығы әрдайым белгілі нәтижеге жетуге қандай жолмен, қандай әдіс-тәсілдер және жұмысты ұйымдастыру арқылы жетудің мүмкіндігі мұғалімнің теориялық және практикалық білім деңгейіне, шеберлігіне, шығармашылық ізденісіне тәуелді түрліше көшілетін мәселе. «Мұғалім әрдайым ізденісте болса ғана шәкірт жанына нұр құя алады» деп Ахмет Байтұрсынов айтқандай, мұғалімнің ізденісі жан-жақтылығы, құзыреттілігі арқылы айқындалады[3].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Beon, J. Engaging ideas: the professors guide of integrating writing, critical thinking, and active learning in the classroom. San Francisco: Josе-Bass.
2. Пассов Е.И., Кузовлёв В.П., Коростелёв В.С. Цель обучения иностранному языку на современном этапе развития общества. Иностранные языки в школе. 1990 г. №6.
3. Мирсеитова С. «Оқыту ізденіс ретінде және ізденіс оқыту ретінде: оқушылардың сын тұрғысынан ойлауын дамыту нысандары мен әдістері»» Қарағанды, 2011 ж.

Рамаданова Ж.Д.,
магистрант 2-года обучения, специальность
6М041600 – Искусствоведение, КазНПУ им. Абая

«После посещения Германии дал поручение внедрять дуальную систему образования. Сегодня по этой системе работают 60 стран мира. Я призываю все казахстанские компании немедленно заняться этим, а Правительству – проследить».
Из речи Президента РК Н. А. Назарбаева
на II съезде молодежного крыла «Жас Отан»
НДП «Нур Отан», ноябрь 2012 г.[1]

ОПЫТ ДУАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ КазНПУ им. АБАЯ: ПУТИ И ПОИСКИ (на примере хореографии)

Абстракт

В данной статье излагается опыт апробации принципов дуального обучения на примере одного отдельно взятого студента – автора статьи, выпускницы 2017 года отделения «Хореография» ИИКиС КазНПУ им. Абая Рамадановой Ж.Д., которая очную форму обучения на всем протяжении учебы в вузе совмещала с работой педагога-хореографа в специальной школе-интернате № 5 для детей с нарушениями слуха г. Алматы.

Автор на своем собственном примере показывает возможности адаптации принципов дуального обучения для казахстанских условий и доказывает эффективность дуального обучения собственными достижениями – наградами своих учеников на республиканских и международных фестивалях детского творчества. Вносит свои предложения по внедрению элементов дуального образования в учебный процесс вуза по специальности «Хореография», а также излагает собственный опыт апробации элемента дуального обучения – совмещенных практик студентов.

Ключевые слова: *дуальное обучение, хореография, Мегaproект «Танцевальная деревня», Республиканские фестивали детского творчества «Жұлдызай» и «Мейірім», адаптация к казахстанским условиям, опыт апробации принципов дуального обучения, совмещенные практики студентов.*

Абстракт

Бұл мақалада жеке алынған бір студент – мақала авторы, университеттің күндізгі бөліміндегі оқуын Алматы қаласының есту қабілеті төмен балаларға арналған № 5 арнайы мектеп-интернатында мұғалімхореографтың жұмысымен ұштастырған Абай атындағы ҚазҰПУ Өнер, мәдениет және спорт институтының 2017 жылғы «Хореография» бөлімінің түлегі Рамаданова Ж.Д. мысалында дуальды білім беру принциптерін сынақтан өткізу тәжірибесі сипатталады.

Автор өз мысалында дуальді оқыту принциптерін Қазақстан жағдайына бейімдеу мүмкіндіктерін көрсетеді және дуальды білім берудің тиімділігін өз жетістіктерімен – өз оқушыларының республикалық және халықаралық балалар шығармашылығы фестивальдерінде қол жеткізген марапаттарымен дәлелдейді. «Хореография» мамандығы бойынша оқу үрдісіне дуальды білім беру элементтерін енгізу туралы ұсыныстар жасайды, сондай-ақ, дуальды білім беру жүйесінің элементі болып табылатын студенттердің біріктірілген практикасын апробациялаудағы өз тәжірибесін баяндайды. Түйінді сөздер: дуальді білім беру, хореография, Мегaproект «Танцевальная деревня», «Жұлдызай» мен «Мейірім» республикалық балалар шығармашылығы фестивальдері, Қазақстан жағдайына бейімдеу, дуальды білім беру принциптерін сынақтан өткізу, студенттердің біріктірілген практикасы.

Abstract

This article describes the experience of approbation of the principles of dual training on the example of a single student, the author of the article, the graduate of the department of “Choreography” of the Institute of Arts, Culture and Sports of the KazNPU named after Abay – Ramadanova Zh.D., which full-time form of education throughout the study at the university combined with the work of a teacher-choreographer in a special boarding school No. 5 for children with hearing impairment in Almaty.

The author on his own example shows the possibilities of adapting the principles of dual training for Kazakhstan's conditions and proves the effectiveness of dual training with his own achievements – awards of his students at national and international festivals of children's creativity. She makes suggestions on introducing elements of dual education into

the educational process of the university in the specialty "Choreography" and also expounds her own experience of approbation of the element of dual training – the combined practices of students. Key words: dual training, choreography, Megaproject "Dance Village", Republican festivals of children's art "Zhuldyzai" and "Meiirim", adaptation to Kazakhstan conditions, experience of approbation of the principles of dual learning, combined practices of students.

В настоящее время стратегия образования, определенная Президентом РК Н.А. Назарбаевым [2], во многом будет определять технологию и методы обучения в учебных заведениях республики. Появляются элементы новой парадигмы образования и связанное с ней совершенствование технологий и методов обучения. Образование становится непрерывным и многопрофильным, оно должно отвечать запросам информационного общества. И технология образования, ее внутренние свойства и содержание должны соответствовать современным профессиональным требованиям к специалисту, то есть предполагают внедрение практико-ориентированной модели обучения.

Одним из перспективных методов обучения на современном этапе является технология дуального обучения, предполагающее получение теоретических знаний в учебном заведении и одновременно практических навыков будущей профессии непосредственно на производстве.

Общепризнанным лидером в деле организации дуального обучения считается Германия, где система профессионального образования отличается развитым институтом наставничества, практикоориентированным обучением и активным участием бизнеса в подготовке кадров. Опыт этой страны служит образцом для всего Европейского Союза [3].

Об основополагающих принципах дуального обучения и об опыте внедрения дуальной системы обучения за рубежом и в Казахстане было изложено ранее в моей статье, опубликованной в «Вестнике КазНПУ им. Абая, серия «Художественное образование: искусство-теория-методика» [4].

Чтобы показать, как опыт дуального обучения может быть применен на практике у нас в Казахстане, в данной статье я хочу изложить свой собственный опыт прохождения двойного обучения: одновременной учебы в вузе и работы в школе. Это поможет умозрительно вписать в существующие реалии возможность внедрения элементов дуального обучения. Для четкости изложения о себе я буду писать как о третьем лице – Жанне Рамадановой.

Рамаданова Ж.Д. поступила на отделение «Хореография» Института искусств, культуры и спорта КазНПУ им. Абая, уже работая руководителем хореографических кружков в специальной (коррекционной) школе-интернат № 5 для детей с нарушениями слуха.

Во-первых, для поступления в вуз Рамаданова Ж.Д. получила рекомендательные письма у директора специальной школы-интернат № 5, где она работает, Розы Нусиповны Серкебаевой, у директора Центра индийского классического танца Алматы – Казахстан Заслуженного деятеля искусств РК Акмарал Кайназаровой (она занималась там 4 года), а также игумена Свято-Сергиевского храма пос. им. Туймебаева (Винсовхоз) Отца Софрония (3,5 месяца в качестве меценатства она проводила занятия танцами в детском приюте при храме и поставила 2 постановки: «Кадриль» и «Гопак», 2-постановка по объективным причинам не была отработана). Рамаданова Ж.Д. собрала все свои дипломы и награды за участие в республиканских и международных танцевальных конкурсах.

В результате Рамаданова Ж.Д. обнаружила, что для поступления в вуз на специальность «Хореографа» официально все ее рекомендательные письма и награды не имеют никакого значения, комиссия отбирает претендентов только непосредственно во время экзамена.

Считаю, что при поступлении в вуз рекомендательные письма организаций, которые хотят подготовить себе специалистов, и награды на международных и республиканских танцевальных конкурсах абитуриента необходимо учитывать, так как это характеризует серьезность намерений поступающего в вуз. И это минимизирует количество поступающих без серьезных намерений, «по ошибке» профессиональной ориентации, которые затем переводятся на другие специальности и вузы.

Поступив в вуз, все 4 года обучения, благодаря руководству школы, Рамаданова Ж.Д. совмещала очную форму обучения в вузе с работой в школе. Но она столкнулась при этом с большими сложностями, поскольку некоторые занятия ей, все-таки, приходилось пропускать, а некоторые лекции посещать со студентами других специальностей по причине несовместимости расписаний занятий в школе и в вузе.

Можно предположить, насколько же ей было бы психологически и физически легче, если бы в вузе – КазНПУ им. Абая была бы внедрена система дуального обучения – то есть был бы официально

оформлен 3-хсторонний договор между вузом, школой и студентом по аналогии с ситуацией в Германии. Тогда расписание занятий в вузе и школе было бы согласовано официально и Рамаданова Ж.Д. не испытывала бы столько неудобств. Сказать, что мне было трудно – это не сказать ничего, я испытывала нечеловеческие нагрузки. Но дуальное образование вообще, в частности в Германии тоже, предполагает двойные: учебные и практические нагрузки.

Какие же результаты дает применение принципов дуального обучения на примере одного студента? Если теоретическую часть дуального обучения составило очное обучение Рамадановой Ж.Д. в КазНПУ в течение 4-х лет бакалавриата на государственном гранте, куда она поступила на общих основаниях, то практическую часть дуального обучения по образцу с германской системой двойного обучения составила практическая деятельность в качестве руководителя танцевальных кружков, учителя коррекционной ритмики в специальной школе № 5 г. Алматы.

Надо заметить, что в обязанности руководителя танцевальных кружков, учителя коррекционной ритмики этой школы входит кроме проведения уроков коррекционной ритмики и кружковых занятий танцами со всеми предъявляемыми к педагогам в специальной школе требованиями и подготовка номеров для школьных праздничных концертов, обязательная ежегодная планомерная подготовка хореографических и других номеров с воспитанниками к участию в ежегодных Республиканских фестивалях детского творчества среди детей с особыми потребностями «Жұлдызай» и «Мейірім», также педагог-хореограф ответственен за обеспечение костюмами своих подопечных на каждый новый конкурс.

Рамаданова Ж.Д., одновременно учась по очной форме обучения в КазНПУ им. Абая по специальности «Хореография» и работая в школе 3 раза в неделю по 3 часа, наработала практическую часть дуальной системы образования 36 часов в месяц, 144 часа в первом полугодии и 180 часов во втором полугодии, что за 4 года составляет всего 1200 часов против 54 часов практики, предусмотренной программой вуза.

Таким образом, можно утверждать, что Рамаданова Ж. Д. на собственном опыте прошла апробацию элементов дуального образования в первом педагогическом вузе страны – КазНПУ им. Абая по специальности «Хореография».

За период апробации практической составляющей немецкой системы двойного ученичества Рамаданова Ж.Д. поставила 18 авторских постановок танцев, которые ежегодно представляла на городских, республиканских, международных конкурсах и фестивалях детского творчества, не считая постановки, сделанные ею для школьных концертов и праздников: 1-курс обучения в вузе, весна 2014 г. – участие в Республиканских фестивалях «Жұлдызай» и «Мейірім» с 2-мя номерами: 1) современный танец хип-хоп, 4 «А» класс; 2) детский вальс под песню Ескендір Хасанғалиева «Анаға сәлем», 3 «А» класс – творческий коллектив школы стал лауреатом Фестиваля «Мейірім», на обе постановки имеется положительная рецензия Медеубаевой С.М., члена жюри Фестиваля «Мейірім», преподавателя АХУ им. Селезнева [5];

2-курс обучения в вузе: 1) весна 2015 г., – участие в Республиканских фестивалях «Жұлдызай» и «Мейірім» с 2-мя номерами: а) танец «Полет птиц» под музыкальную композицию Paul Mauriat; б) Индийский танец «Болливуд» – творческий коллектив школы стал лауреатом фестиваля «Мейірім», на обе постановки имеется положительная рецензия Медеубаевой С.М., члена жюри Фестиваля «Мейірім», преподавателя АХУ им. Селезнева [5];

2) Студенты 1-курса Института искусств, культуры и спорта выступили на праздничном концерте, посвященном 70-летию Великой Победы 5 мая 2015 года в КазНПУ им. Абая с авторской хореографической композицией на военную тему “Синий платочек” студентки 2-курса Рамадановой Ж.Д., имеется положительная рецензия Кумаржанова А.М., старшего преподавателя кафедры «Музыкального образования и хореографии ИИКиС КазНПУ им. Абая [6]; 3-курс обучения в вузе: 1) в ноябре 2015 г. ее воспитанники участвовали в смотре-конкурсе «ДОСТАР UNION», в рамках проекта «Біз біргеміз! – Мы вместе!» ОФ им. Марата Оспанова, при грантовой поддержке Фонда Первого Президента РК, где поставленный ею номер – жестовая версия песни Абая “Желсіз түнде жарық ай” в исполнении Енлик Сатыбалды с хореографическим оформлением открыла отчетный концерт проекта. Также были положительные отзывы об этом номере в общественно-политической газете “Литер” от 11.12.2015, статья “Дети из алматинских социальных учреждений всё активнее проявляют себя в искусстве” [7], где говорится: «Многие открыли для себя, например, существование «жестовой песни» – выступление Енлик Сатыбалды выглядело на сцене куда органичнее даже профессиональных артистов – или сложнее с технической точки зрения хореографических постановок с участием слабослышащих детей».

2) Весной 2016 года воспитанники Рамадановой Ж.Д. – ученицы 5 “А” и 6 “А” классов заняли 1-место на Республиканском фестивале «Мейірім» в номинации “Оригинальный жанр” за жестовую версию песни Абая “Желсіз түнде жарық ай” с хореографическим оформлением (видео этого номера опубликовано на сайте ОФ им. Марата Оспанова <http://www.ospanovfund.kz/> URL-адрес видео: <https://www.facebook.com/100005878140455/videos/479500988922502/>), а ученики 3 “А” класса заняли 2-место в номинации “Хореография” за постановку вальса под песню Ш.Қалдаяқова “Ақ бантик”. На обе постановки имеется положительная рецензия Медеубаевой С.М., члена жюри Фестиваля «Мейірім», преподавателя АХУ им. Селезнева [5].

В Благодарственном письме можно прочесть: «Фонд Первого Президента – Лидера Нации и Общественный фонд им. Марата Оспанова выражает Вам благодарность за участие и личный вклад в проведение и Фестиваля детского творчества «Мейірім-2016» для детей из социальных учреждений г. Алматы. Мы рады, что нашли в Вашем лице искреннего друга и надежного партнера и уверены, что Ваша благородная деятельность во имя детей принесет Вам процветание и удачу».

3) 4-6 мая 2016 г. творческий коллектив школьников под руководством Рамадановой Ж.Д., пройдя предварительный конкурсный отбор видео номеров, успешно выступил с казахскими танцами «Көңіл толқыны», «Туған жер» и с жестовой песней на Международном фестивале Жестового языка Тюркского мира, который был организован Международной организацией тюркской культуры – TURKCOY в г. Чанкыры (Турция), где выступление ее воспитанниц с жестовой версией песни Абая “Желсіз түнде жарық ай” с подтанцовкой вызвало слезы на глазах у Генерального секретаря ТЮРКСОЙ Дюсена Курбаевича Касеинова. Организаторами Фестиваля были вручены благодарственные письма всем участникам.

4) Учебно-воспитательная педагогическая практика с 18.02 по 17.02. 2016 г. студентка 3-курса КазНПУ им. Абая Рамадановой Ж.Д. в КГКП «Школа искусств г. Алматы». С учащимися 2 «А» класса 2-го года обучения Рамаданова Ж.Д. поставила 2 постановки: а) Современный танец «Вечное движение»; б) Танец «Полет птиц», с которым ученицы 2 «А» класса 2-го года обучения выступили на Общешкольном конкурсе и заняли 2-место в номинации «Хореография». На обе постановки имеется положительная рецензия Умурбакиева Ш.Т., старшего преподавателя школы [8].

На 4-курсе обучения в вузе воспитанники Рамадановой Ж.Д. выступили на Республиканских конкурсах «Жұлдызай» и «Мейірім» с 3-мя номерами: а) русский танец «Московская кадрили»; б) казахский танец «Туған жер»; в) танец-пантомима – творческий коллектив школы занял 3-место в номинации «Сценическое творчество». На все номера имеется положительная рецензия от члена жюри конкурса «Жұлдызай», руководителя художественного отдела Дворца школьников г. Алматы, Заслуженного деятеля искусств РК Бектаева Б. Ж. [9].

Рамадановой Ж.Д. также на последнем курсе обучения в вузе, в январе-феврале 2017 года во время прохождения производственной практики в специальной школе-интернат № 5 одновременно удалось апробировать элемент дуального обучения – совмещенные практики студентов старшего и младшего курсов в режиме «наставник-стажер».

В характеристике данной Рамадановой Ж.Д. директором специальной школы-интернат № 5 Серкебаевой Р.Н. можно прочесть: «Одновременно с прохождением своей производственной практики она осуществляла шефство над 2-мя студентами 3-курса специальности «Хореография» КазНПУ им. Абая – Нурбеком Ботатаевым и Меруерт Алимбетовой, которые были направлены в данную школу для прохождения учебно-воспитательной педагогической практики (куратор – профессор А.М. Кумаржанов), во время которой были апробированы элементы дуальной системы обучения – совмещенные практики 3-го и 4-го курсов обучения. Выступая в роли методиста – мастера производственного обучения, Рамаданова Ж.Д. провела для стажеров – студентов 3-курса мастер-классы по проведению занятий коррекционной ритмики и осуществляла наставничество на протяжении всей практики».

Таким образом, был отработан элемент связи школа-вуз дуального обучения – совмещенные практики студентов старшего и младшего курсов в режиме «наставник-стажер». Участник апробации студент 3-курса Нурбек Ботатаев поделился своими впечатлениями о полученном опыте прохождения учебно-воспитательной педагогической практики в специальной школе-интернат № 5 для детей с нарушениями слуха на Ознакомительном семинаре по основополагающим принципам дуального образования, который состоялся в здании Института искусств, культуры и спорта КазНПУ им. Абая 8 ноября 2017 года.

Нурбеку Ботатаеву за месяц практики в январе-феврале 2017 года удалось поставить постановку казахского народного танца «Қара жорға», с которой ученики 2 «А» класса в доработанном классным руководителем варианте выступили на школьном концерте, посвященном Дню Победы.

Меруерт Алимбетова за время практики поставила с учениками 1 «А» класса казахский танец, с которым они выступили в школе на праздновании Наурыз. Поскольку Меруерт Алимбетова имела достаточно большой опыт работы с детьми в Доме творчества № 3 г. Алматы, она быстро поставила детскую постановку и не так нуждалась в наставнике как Нурбек Ботатаев. Нурбек Ботатаев в данное время работает педагогом-хореографом в одном из престижных школ г. Алматы.

Следует отметить, что в роли методиста вуза – мастера производственного обучения, который осуществляет наставничество на протяжении практики в школе должен выступать компетентный специалист, который имеет степень бакалавра искусства специальности «Хореография» и имеет за плечами собственный опыт участия и своих воспитанников в городских, республиканских, международных конкурсах и фестивалях. Только такой специалист сможет обеспечить требуемый уровень прохождения практик студентами специальности «Хореография», так как он знает всю специфику работы и владеет методикой подготовки детей для участия в концертах и конкурсах, сможет квалифицированно помочь неопытному студенту в его первом опыте работы с детьми, от которого зависит вся его дальнейшая карьера как педагога-хореографа.

Считаю ошибочным мнение, что роль методиста – мастера производственного обучения должен исполнять педагог школы, так как в школах обычно не хватает квалифицированных педагогов-хореографов. Это должен быть именно квалифицированный специалист вуза, студент которого проходит практику. Школы должны предоставлять площадку для работы студентов. И если в школе есть квалифицированные педагоги-хореографы с опытом участия своих воспитанников в конкурсах, которые могут поделиться опытом работы, то это только можно приветствовать.

Успешной реализации апробации способствовало и наличие у Рамадановой Ж.Д. второго высшего образования (Алма-Атинский театрально-художественный институт, ныне КазНАИ им. Жургенова, специальность «Интерьер и оборудование», квалификация «Художник декоративного искусства», 1987 г.) и большого опыта сольных выступлений на республиканских и международных танцевальных конкурсах с авторскими постановками, которые помогали ей в сочинении композиции постановки танцев, в оформлении рисунка танца, в дизайне костюмов для танцев. Рамаданова Ж.Д. является Специальным призером Международного фестиваля-конкурса «INTER SHOW», Польша (выездная версия), Мегапроект «ТАНЦЕВАЛЬНАЯ ДЕРЕВНЯ», 2012 г., 8-заезд, дипломантом 5 международных конкурсов по 7 номинациям, а также бронзовым призером Кубка РК по Belly Dance «Жемчужина Востока» в номинации «Шоу-беллиданс», категория сеньоры, г. Алматы, ноябрь 2011 г.

Выводы. Магистрантом, анализируя опыт, полученный в специальной школе-интернат № 5 г. Алматы и одновременной учебы в вузе, были сделаны предложения по апробации элементов дуального обучения студентов по специальности «Хореография» в ИИКиС Каз НПУ им. Абая.

Для апробации внедрения элементов дуального обучения в образовательный процесс вуза необходимо осуществить следующие задачи:

I. Заключение договоров с 2-мя или 3-мя организациями, определенными в качестве базы профессиональной практики о проведении профессиональной практики в соответствии с приказом МОН РК от 29.01.2016 г. № 107 «Правилами организации и проведения профессиональной практики и правилами определения организаций в качестве баз практик» [10] (далее – Правила);

II. Обеспечение прохождения всех видов практик в полном объеме в соответствии с п.5, пп. 71. Правил: педагогическая практика обучающихся 1 курса; психолого-педагогическая практика обучающихся 2 курса; учебно-воспитательная педагогическая практика обучающихся 3 курса; производственная педагогическая практика обучающихся 4-курса.

Магистрантом также предложено проведение совмещенных практик студентов: студенты 1-курса проходят ознакомительную педагогическую практику со студентами 3-курса, которые одновременно проходят учебно-воспитательную педагогическую практику согласно Академическому плану в январефеврале по одному часу 2 раза в неделю или 8 часов в месяц; студенты 2-курса проходят психологопедагогическую практику со студентами 4-курса, которые одновременно проходят производственную педагогическую практику (в соответствии с Правилами) согласно Академическому плану январе-марте.

Таким образом, магистрант на своем собственном примере показывает возможности адаптации принципов дуального обучения для казахстанских условий и доказывает эффективность дуального обучения собственными достижениями – наградами своих учеников на республиканских и международных фестивалях детского творчества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Назарбаев призвал крупные компании развивать модель дуального образования. – [Электронный ресурс]. – 2017. – URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/nazarbaev-prizval-krupnyie-kompanii-razvivatmodel-dualnogo-223568/ (дата обращения: 17.07.2018)
2. Назарбаев Н.А. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания [Электронный ресурс]. – 2017. – URL: http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstvavzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya (дата обращения: 17.02.2018)
3. Опыт дуального обучения в Германии, Казахстане, России. – Информационно-аналитический журнал «Аккредитация в образовании» – [Электронный ресурс]. – 2017. – URL: <http://www.akvobr.ru/opyt-dualnogo-obuchenia.html> (дата обращения: 06.06.2018)
4. Рамаданова Ж.Д., Дуальное обучение – приведение подготовки специалистов в вузах в соответствие с требованиями рынка. – Вестник КазНПУ им. Абая, серия «Художественное образование: искусство-теория-методика» № 4 (53), 2017 – С. 32-40
5. Медеубаева С.М., Рецензии к авторским хореографическим постановкам Рамадановой Ж. Д., представленным на Республиканском Фестивале детского творчества «Мейірім» в 2012-2016 гг.
6. Кумаржанов А.М., Рецензия на хореографическую композицию на военную тему «Синий платочек», исполненный на праздновании 70-летия Великой Победы 5 мая 2015 года в КазНПУ им. Абая студентами 1-курса отделения «Хореография» Кафедры музыкального образования и хореографии ИИКиС.
7. Мустафина М. Дети из алматинских социальных учреждений всё активнее проявляют себя в искусстве – Общественно-политическая газета «Литер» от 11.12.2015 [Электронный ресурс]. – 2017. – URL: (https://liter.kz/ru/articles/show/14963-deti_iz_almatinskih_socialnyh_uchrezhdenii_vs_aktivnee_proyavlyayut_sebya_v_iskusstve), (дата обращения: 17.02.2018)
8. Умурбакиев Ш.Т., Рецензии к авторским хореографическим постановкам Рамадановой Ж.Д., поставленным во время прохождения учебной практики в КГКП «Школа искусств» г. Алматы.
9. Бектаева Б.Ж., Рецензии к авторским хореографическим постановкам Рамадановой Ж.Д., представленным на Республиканском Фестивале детского творчества «Жұлдызай» в 2017 г. 10. Приказ Министра образования и науки РК от 29.01.2016 г. № 107 «Правила организации и проведения профессиональной практики и правила определения организаций в качестве баз практик» [Электронный ресурс]. – 2017. – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600013395> (дата обращения: 17.11.2017)

Salikov Zhasbultan,

Master of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Department of BMT&MA,
Karaganda state university of the name of academician E.A. Buketov,
Karaganda, E-mail: jas_salikov@mail.ru

Kuleimenov Ardak,

Master of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Department of BMT&MA,
Karaganda state university of the name of academician E.A. Buketov,
Karaganda, E-mail: ardak_k68@mail.ru

Shaldybaev Dabyl,

Senior Lecturer of the Department of BMT&MA,
Karaganda state university of the name of academician E.A. Buketov,
Karaganda, E-mail: dabyl.shaldybaev@mail.ru

Kaiyrbekov Yerbolat,

Master of Pedagogical Sciences, Teacher of the Department of BMT&MA,
Karaganda state university of the name of academician E.A. Buketov,
Karaganda, E-mail: erbolat.95.ru@mail.ru

SCIENTIFIC FOUNDATIONS OF THE PATRIOTIC EDUCATION OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN

Summary

In this article, the authors consider patriotism as one of the most important features of a comprehensively developed personality, give a definition of this concept, and also reveal the need for patriotic education in modern society. The tasks of the patriotic education of younger schoolchildren, the principles of the realization of patriotic education, as well as a group of symbols that can be used in the education of patriotic feelings of younger schoolchildren are defined.

Keywords: patriotism, patriotic education, military-patriotic education, patriotic symbols, younger schoolchildren.

Саликов Жасбулан Камелович,

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті,
БӘДЖЖС кафедрасының аға оқытушысы, педагогика ғылымдарының магистрі,
Қарағанды қаласы, E-mail: jas_salikov@mail.ru

Құлейменов Ардақ Жолдыбекович,

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті,
БӘДЖЖС кафедрасының аға оқытушысы, педагогика ғылымдарының магистрі,
Қарағанды қаласы, E-mail: ardak_k68@mail.ru

Шалдыбаев Дабыл Зейнильғалиевич,

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті,
БӘДЖЖС кафедрасының аға оқытушысы,
Қарағанды қаласы, E-mail: dabyl.shaldybaev@mail.ru

Қайырбеков Ерболат Дидарович,

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті,
БӘДЖЖС кафедрасының аға оқытушысы, педагогика ғылымдарының магистрі,
Қарағанды қаласы, E-mail: erbolat.95.ru@mail.ru

ТӨМЕНГІ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕСІНІҢ ҒЫЛЫМИ НЕГІЗДЕРІ

Түйін

Бұл мақалада авторлар отансүйгіштікті жан-жақты дамыған тұлғаның ең маңызды белгісі ретінде қарастырады, осы ұғымға анықтама береді, сондай-ақ қазіргі қоғамда патриоттық тәрбие беру қажеттілігін ашады. Төменгі сынып оқушыларын патриоттыққа тәрбиелеудің міндеттері, патриоттық тәрбиелеуді іске асыру қағидаттары, сондай-ақ төменгі сынып оқушыларының патриоттық сезімдерін тәрбиелеуде қолданылатын белгілер тобы анықталады.

Кілт сөздер: отансүйгіштік, патриоттық тәрбие, әскери-патриоттық тәрбие, патриоттық белгілер, төменгі сынып оқушылар.

Саликов Жасбулан Камелович,

магистр педагогических наук, старший преподаватель кафедры НВПиЕ,
Карагандинский государственный университет имени академика Е.А.Букетова,
г.Караганда, E-mail: jas_salikov@mail.ru

Кулейменов Ардак Жолдыбекович,

магистр педагогических наук, старший преподаватель кафедры НВПиЕ,
Карагандинский государственный университет имени академика Е.А.Букетова,
г.Караганда, E-mail: ardak_k68@mail.ru

Шалдыбаев Дабыл Зейнильгалиевич,

старший преподаватель кафедры НВПиЕ,
Карагандинский государственный университет имени академика Е.А.Букетова,
г.Караганда, E-mail: daby1.shaldybaev@mail.ru

Кайырбеков Ерболат Дидарович,

магистр педагогических наук, преподаватель кафедры НВПиЕ,
Карагандинский государственный университет имени академика Е.А.Букетова,
г.Караганда, E-mail: erbolat.95.ru@mail.ru

НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Резюме

В данной статье авторы рассматривают патриотизм как одно из важнейших черт всесторонне развитой личности, дают определение данному понятию, а также раскрывают необходимость патриотического воспитания в современном обществе. Определяются задачи патриотического воспитания младших школьников, принципы реализации патриотического воспитания, а также группа символов, которые могут использоваться в воспитании патриотических чувств младших школьников.

Ключевые слова: патриотизм, патриотическое воспитание, военно-патриотическое воспитание, патриотические символы, младшие школьники.

In modern conditions, the modernization and development of patriotic education is one of the most important priorities for updating the education content.

Patriotic upbringing of the younger generation has always been one of the most important tasks of the modern school, because childhood and youth are the most fertile time for inculcating the sacred feeling of love for the Motherland.

One of the objectives of the education system reflected in the Law of the Republic of Kazakhstan “On Education” is the education of citizenship and patriotism, love for one’s Motherland – the Republic of Kazakhstan, respect for state symbols and the state language, veneration of national traditions, intolerance of any unconstitutional and antisocial manifestations [1].

Under patriotic education is understood the gradual and steady formation of students' love for their homeland.

Patriotism is one of the most important features of a fully developed personality. A sense of pride for their homeland and their people, respect for his great achievements and past worthy pages should be developed by the elementary grade schoolchildren. A lot is required from the school: in this regard its role cannot be overemphasized.

The State Program for the Development of Education of the Republic of Kazakhstan for 2011-2019 one of their program aims emphasizes the formation of young people's active citizenship, social responsibility, patriotism, high moral and leadership qualities [2].

The meaning of patriotic education is to explain the real concepts of good and evil, the appeal of schoolchildren's consciousness to the high ideals of national history and creation of independent ideas about worthy global significance and self-worth of their Motherland.

In conditions of multinationality of our state in the education system, the importance of education of the younger generation as a sense of respect for other peoples, as well as feelings of love for the Motherland.

Patriotism (Greek πατριώτης – compatriot, πατρίς – fatherland) is a moral and political principle, a social feeling, the content of which is love for the fatherland and the readiness to subordinate its private interests to its interests [3].

Patriotism presupposes pride in the achievements and culture of its homeland, the desire to preserve its character and cultural characteristics and identify itself with other members of the nation, the willingness to subordinate its interests to the interests of the country, the desire to protect the interests of the Motherland and its people.

The historical source of patriotism is centuries and millennia fixed existence of isolated states, formed attachment to their native land, language, traditions. In the conditions of the nation formation and the national states formation, patriotism becomes an integral part of the public consciousness, reflecting the national moments in its development.

Patriotism is a love for the Motherland, loyalty to our Fatherland, the desire to serve his interests and readiness, up to self-sacrifice, to his protection [4].

On a personal level, patriotism appears as the most important, stable characteristic of a person, expressed in his worldview, moral ideals, norms of behavior.

At the macro level, patriotism represents a significant part of the public consciousness, manifested in collective moods, feelings, assessments, in relation to its people, its way of life, history, culture, state, the system of fundamental values.

Patriotism is manifested in actions and in human activity. Originating out of love for their small Motherland, patriotic feelings, having passed through a whole series of stages on their way to their maturity, rise to the state patriotic self-consciousness, to a conscious love for their Homeland.

Patriotism is always concrete, directed at real objects. The active side of patriotism is decisive; it is that who is able to transform the sensory principle into concrete for the Fatherland and the state affairs and deeds.

Patriotism is the moral basis for the viability of the state and acts as an important internal mobilizing resource for the development of society, an active civic position of the individual, her readiness for selfless service to her Motherland. Patriotism as a social phenomenon is a cementing basis for the existence and development of any nation and state.

Patriotism harmoniously combines the best national traditions of the people with devotion to the service of the Fatherland. Patriotism is inextricably linked with internationalism, alien to nationalism, separatism and cosmopolitanism.

Patriotism is the consciously and voluntarily accepted position of citizens, in which the priority of the public, the state is not a restriction, but a stimulus of individual freedom and a condition for the all-round development of civil society [3].

Patriotic education, being an integral part of the general educational process, is a systematic and purposeful activity of state authorities and public organizations in the formation of a high patriotic consciousness among citizens, a sense of loyalty to their Fatherland, readiness to fulfill civil duty and constitutional duties to protect the interests of the Motherland.

As one of the types of multifaceted, large-scale and constantly carried out activity, patriotic education includes social, objective, functional, organizational and other aspects, has a high level of complexity, that is,

covers all generations with its impact, permeates all aspects of life: socioeconomic, political, spiritual, legal, pedagogical, relies on education, culture, history, the state, ethnoses. It is an integral part of the whole life of Kazakhstan society, its social and state institutions.

Patriotic education presupposes the formation of socially significant orientations among citizens, the harmonious combination of personal and public interests, the overcoming of processes and phenomena alien to society that destroy its foundations and the potential for creation.

Patriotic education part is military-patriotic education aimed at forming readiness for military service as a special type of public service.

Military-patriotic education is characterized by a specific orientation, deep understanding by each citizen of its role and place in serving the Fatherland, high personal responsibility for fulfilling the requirements of military service, conviction of the need to form the necessary qualities and skills for performing military duty in the ranks of the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan, other troops, military formations and bodies. Servicemen patriotic education is organized and conducted in the unified system framework of servicemen military education.

The patriotic education purpose is the development of high social activity, civil responsibility, spirituality in the Kazakh society, the formation of citizens who have positive values and qualities that can show them in the creative process in the Fatherland interests, strengthening the state, ensuring its vital interests and sustainable development [4].

The tasks of patriotic education of elementary grade schoolchildren are [5]:

1. Forming in children a system of knowledge about their homeland, which can be represented as follows: natural and geographical information (geographical features of the native land, climate, nature of the country), information about the life of their people (life particularities, work, culture, traditions), social information (sights knowledge of the home city, capital, country, knowledge of the country name, its capital, other cities, state symbols), some historical information (about the life of the people in different historical periods, about the exploits of people during the Great Patriotic War, the knowledge of city historical monuments, streets).

2. Elementary grade schoolchildren education of interest in the surrounding world, emotional responsiveness to events in public life. It presupposes the emotional sphere activation of the personality, the education of such feelings as love for family and friends, the native city, respect for the history of the people, admiration for folk art works, love for nature, hatred for enemies.

3. Inclusion of children in the practical activities of applying the acquired knowledge. It presupposes the formation of certain skills and abilities in elementary grade schoolchildren: the ability to reflect accumulated knowledge in the game, artistic and labor activity, the ability to take part in socially directed work, the ability to take care of nature, the results of others' labor, the ability to reflect knowledge in speech, communication with adults and peers.

Solving the patriotic upbringing tasks, every educator should work according to local conditions and peculiarities of children, taking into account the following principles:

- “positive centrism” (selection of knowledge most relevant to a child of this age);
- Pedagogical process continuity and succession;
- Differentiated approach to each child, maximum consideration of his psychological features, abilities and interests;
- Rational combination of different activities, age-appropriate balance of intellectual, emotional and motor loads;
- Activity approach;
- Developing the nature of learning, based on children's activity.

In the patriotic feelings education following groups of symbols can be used:

- verbal (motto, title, name);
- subject (banner, form, badge);
- effective (rituals);
- musical (melodies, signals);
- pictorial (figures).

For state educational institutions it is perfectly clear that the state is the customer of patriotic education. Teachers, to some extent, understanding the need for patriotism as a value, providing adaptation, can also in-

introduce this direction into their activities. In any case, the contextual correspondence of patriotic upbringing to the entire educational system of an educational institution is extremely important.

Patriotic education of elementary grade schoolchildren is a purposeful process of pedagogical influence on a child's personality with the purpose of enriching his knowledge about Motherland, fostering patriotic feelings, developing moral skills, developing the need for activity for the common good [5].

Thus, educating a patriot of his country is a responsible and complex task, the solution of which begins with preschool age. Regular systematic work, the use of education various means, the general efforts of the educational institution and family, the responsibility of adults for their words and deeds can give positive results and become the basis for further work on patriotic education.

REFERENCES

1. The Law of the Republic of Kazakhstan "On education". – Almaty, 2007
2. State Program for the Development of Education of the Republic of Kazakhstan for 2011-2019.
3. Agapova I., Davydova M. Patriotic education at school. – Moscow: Airis-press, 2002. – p. 342.
4. Volchkova A.A., Pischulin S.N., Patriotism and patriotic education in the public opinion of the province and the capital: Monograph. – Moscow: Publishing house of the Moscow State Pedagogical University; Samara: Publishing house «STC», 2003. – p. 128.
5. Yefremova G. Patriotic education of schoolchildren// Education of schoolchildren. – 2005. – №8. – P. 17-21.

Сейсенбаева Жанар Айтбергенқызы,
ф.ғ.к., Академик С.Қирабаев атындағы қазақ тілі мен әдебиеті кафедрасының
қауымдастырылған профессоры, Абай атындағы ҚазҰПУ

БІЛІМАЛУШЫЛАРДЫ БАТЫРЛАР ОБРАЗЫ АРҚЫЛЫ ОТАНСҮЙГІШТІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ

Ғылыми мақалада жас ұрпақты тәрбиелеудің көптеген құралдары, әдістерінің халықтық педагогикамен байланысы сөз болады. Атап айтқанда, халық ауыз әдебиеті шығармаларының барлық жанрлары білім беруде кеңінен қолданылады. Қазақ ұлтының, хандығының қалыптасуы кезеңінде халық арасында батырлықтың нағыз символы болып табылатын образдар мен сюжеттердің бала тәрбиесіндегі рөлі де, әдеби кеңістігімізді дамытуда маңызы да жоғары болғандығы ғылыми сараланған.

Тірек сөздер: батырлар образы, халық ауыз әдебиеті, тарихи тұлғалар, эпостық сарын, образдардың суреттелуі, тәрбиелік мәні

Сейсенбаева Жанар Айтбергеновна,
к.ф.н., Ассоц. профессор кафедры казахского языка и литературы
имени Академика С.С.Кирабаева, КазНПУ им.Абая

В статье рассматриваются о народной педагогике имеющиеся много средств, методов и приемов при воспитании подрастающего поколения. В частности, в воспитании широко использовали все жанры устного народного творчества. В период формирования казахской народности и казахского ханства широкое распространение среди народа получила образ батыров, являющихся настоящими символами подражаний среди людей.

Ключевые слова: образ героев, фольклор, исторические личности, эпические краски, образы, образовательная сущность

Seisenbayeva Zhanar Aytbergenovna,
Assoc. Professor of the Department of Kazakh Language and Literature
named after Academician S. S. Kirabaev, KazNPU named after Abay

The article deals with folk pedagogy and has many tools, methods and techniques for educating the younger generation. In particular, all genres of oral folk art were widely used in education. During the formation of the Kazakh nationality and the Kazakh Khanate, the image of batyrs, who are real symbols of imitation, became widespread among the people.

Keywords: heroes' image, folklore, historical figures, epic colors, images, educational essence

Қазіргі Қазақстан Республикасының саяси-әлеуметтік, экономикалық тұрғыдан қайта өркендеуі жағдайында жас ұрпаққа ұлттық рухани құндылықтар негізінде тәлім-тәрбие беру ісін кешенді, жүйелі түрде жүзеге асыру қажеттілігі бұрынғыдан да артып отыр. Егеменді ел болғалы ғылым, мәдениет салаларында жасалып жатқан шаралардың барлығы білімалушыларға жалпыадамзаттық және жеке ұлттық игіліктер негізінде тәрбие мен білім беру ісін неғұрлым жоғары деңгейге көтеруге жұмыс жасауда. Бүгінгі таңда қоғамдық өмірді демократияландыру және ізгілендіру жағдайында ұлттық ерекшелігімізді айқындайтын рухани мәдениетімізді жетілдіру қажеттілігі туындап отыр. Кеңес дәуірінің қыспағынан кейін, ұлттық менталитетімізді қалпына келтіріп, нығайту және өркениетті елдер қауымдастығы қатарынан орын алу – ұлттық мемлекетімізді қалыптастырудағы басты алғы шарттардың бірі. Бұл мәселелер Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында, Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың Мемлекеттік бағдарламасында да нақтыланған.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев: «Елімізге бойында ата-бабамыздың ел мен жерге деген сүйіспеншілік қасиеті дамыған, егеменді елімізге аямай қызмет ететін, ой-өрісі кең, алғыр да жүректі, сауатты да салауатты азаматтар қажет» – деп, жас ұрпақ бойындағы ұлттық патриотизмді қалыптастыру ісінің ел өміріндегі маңызына айрықша көңіл бөлген болатын.

Өр халықтың тарихында оның даму ерекшелігін сипаттайтын құрылымдар болады. Қазақ халқының ұлттық болмысын айқындайтын ерекшеліктердің бірі – батырлар институты. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаев: «Біздің сан ғасырлық тарихымыздағы биліктің дәстүрлі

институттарына баға бергенде, біз селдіреген ағаштың арғы жағындағы қара орманды да көре білуіміз керек» – деп дәстүрлі институттарды зерттеу мәселесіне мән берген болатын. Батырлар әр халықта және әр тарихи кезеңде ерлік пен елдіктің басында тұрғандығы сөзсіз. Қазақтың ұлт ретінде қалыптасып, мемлекеттілігін дамытып, оны сақтап қалуда олардың қосқан үлесі, жанкешті іс-әрекеттері ел алдында болды. Жалпы, «Батыр» атауы еуразиялық халықтардың көпшілігінде, атап айтқанда, алтайлықтар, монғолдар, қырғыздар, башқұрттар мен қазақтар арасында бар. Алайда қазақ халқының дамуында батырлар айрықша әлеуметтік категория ретінде қалыптасты деуімізге болады.

Сондай тарихи ірі тұлғамыздың бірі – сонау түркі кезеңіндегі батыр Күлтегін қолбасшы. Күлтегін (684-731 жылдары өмір сүрген) – ежелгі түркі мемлекетінің көрнекті әскери қолбасшысы, сол дәуірдің белгілі қоғамдық қайраткері ретінде көне тарихтан жақсы мәлім. Ол Құтлұғ (Елтеріс) қағанның кенже ұлы. Қапаған қаған 716 жылы қаза тапқаннан кейін бүкіл түркі әскерін басқарады. Қапаған соғыста өлген соң Күлтегін оның ұрпақтарын да қырып салып, өз ағасы Моғиянді (кейінірек Білгі қаған деп атанған) Күллі түрік елінің қағаны етіп тағайындайды. Күлтегін талай-талай соғыстарда жеңіске жетіп, өзі қабілетті қолбасшысы ретінде танылады.

Түрік қағанатының есімі мәшһүр әскери қолбасшысы, даңқты батыры Күлтегіннің он алты жасынан бастап, қырық жеті жасына дейін, яғни өлгенге дейінгі ерлік істері эпостық сарынмен жырланады. Міне, осы Күлтегін батыр, оны ағасы Білге қаған және қағанның кеңесшісі, ақылгөй қария Тоныкөк туралы эпостық жыр деректерін VIII ғасырда тасқа қашап жазылған ескерткіш-жырлардан аламыз. Ал, осы Күлтегін тарихи адам болса да жырда ол бейне бір аңыз қаһарманындай ешқашан жеңілуді білмейтін батыр ретінде көрсетілген. Мәселен, жырдан үзінді келтіретін болсақ: «Оның қаруы және сауытына жүзден аса оқ тиді, Бірақ оның қолы-басына дарымапты»[1. 15 б.]. Күлтегін ескерткіші тарихи фактілер тізбегі емес, ежелден еркіндік аңсаған түркі халқының бақытты өмір жайындағы арман-қиялын, тәуелсіздік үшін ғасырлар бойы жүргізіп келген ерлік күресін, кескілескен шайқастарда қол бастаған хас батырларын жыр еткен батырлық эпосының алғашқы үлгілері деп танығанымыз жөн сияқты.

Әр ғасырда өмір сүрген қазақ батырларының арқасында қазақ жері жаудың қолында кетпеді. Халық ішінен шыққан жыршылар батырлардың ерлігін көркем суреттеп, әдебиет тілінде жырға қосып отырған. Сондай жырлардың бірі – «Қабанбай батыр». XVIII ғасырда өмір сүрген, әйгілі қолбасшы Қабанбай (Ерасыл) батыр туралы жыр-дастандар, зерттеу еңбектері аз емес. Қабанбай батырдың өмірі мен ерлік күресі Бұхар, Ақтамберді, Үмбетей, Дулат, Тәттіқара т.б. халық ақындары жырларына арқау болған. Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының көне жазбалар бөлімінде Қабанбайға арналған жырлардың төрт нұсқасы, Қытай қазақтарында онға тарта нұсқасы сақталған.

Бұл жырларды жинауға Ш.Уәлиханов, С.Торайғыров, Қ.Халидұлы, Қытайда тұратын қазақ ғалымдары З.Сәнік, Б.Садықан т.б. көп еңбек сіңірген. Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты, көрнекті жазушы Қабдеш Жұмаділов «Дарабоз» тарихи романын жарыққа шығарды. Ал, «Қабанбай батыр» жырының жиналуы мен зерттелуіне келгенде ғалым С.Қасқабасов: «...Қабанбай туралы шығармалар батырлық эпосқа толық айналып үлгермеген, бірақ оның поэтикасын бойына сіңірген тарихи жырлар»[2. 56 б.] – деп қарайды. Сондай-ақ, Қабанбай дәуірінде шағын өлең, аңыз-әңгіме түрінде айтылып, жырдың кейін пайда болғанын да дәлелді түрде көрсете білген.

«Қабанбай батыр» жырын арнайы зерттеу нысаны еткен ғалым А.Ғабдуллина «Қабанбай батыр туралы тарихи жырлар мен аңыздар» деген ғылыми зерттеу еңбегінде Қабанбай батыр жайындағы барлық аңыздар мен жырларды қатар алып қарап, олардың тарихи шындыққа жанасатын тұстарын салыстырады. Мәселен жырдың тарихилығын біріншіден, ХVIII ғасырда өткен қазақ-қалмақ соғысы; екіншіден, батыр жанындағы Абылай, Бөгенбай, Жәнібек, Дәулетбай, Ақтамберді, Қазыбек би, Бұқар жырау – бәрі де тарихи өмір кешкен Қабанбайдың тұтастары; үшіншіден, шайқастар өткен жер-су мен кісі, ру, ұлт, елді мекеннің аттары дәл өз күйінде сақталғанын жырдың тарихилығы деп таниды.

XVIII ғасыр қазақ халқының қиын-қыстау заманы болды. Жоңғар, қалмақтың жан-жақтан қыспағы елді қатты күйзеліске ұшыратты. 1723 жылғы қайғылы да қасіретті «Ақтабан шұбырынды – Алқакөл сұлама» оқиғасы елдің еңсесіне батты. Қазақ елі бытыраңқылыққа ұшырады. Осы кезде халықтың басын қосып, қасына батырларды жинаған ер Абылайды айтпай кетуге болмайды. Жоғарыда айтылғандай жастайынан Төле бидің қолында өскен Сабалақ жорықтарға қатысып, ерлігінің арқасында елдің айбатты арыстанына айналды. Елжіреген жұрттың қамын ойлап, халықты ауызбіршілікке шақырып, елдің еңсесін көтерді.

Сол кезде ер Абылайдың төңірегінде халықтың батыр-лары шоғырланған болатын. Абылай жинаған батырлар ішінде Кара Керей Қабанбай, Қанжығалы Бөгенбай, Шапырашты Наурызбай, Сары, Баян мен Сағынбай сынды ел ардақтылары болатын. Аталған батырлар ішінде бүкіл өмірін қазақ жұртының тәуелсіздігі жолындағы күреске арнаған ер жүрек ардагерлердің бірі – батыр Баян Қосаболатұлы (1710 – 1757). Батырлығымен, тапқырлығымен Абылай ханның ерекше құрметіне бөленген. Қазақ-жоңғар шайқасына қатысып, Баян батыр атанған. Өкінішке орай Баянға қатысты тарихи деректер өте аз. Батыр жайлы мәліметтерді біз сол кездегі ел мұқтажын жырлаған, халықты ауызбірші-лікке үгіттеген жыраулардан көреміз.

Үмбетей толғауынан, батыр Баянның Абылай ханның тірегінің бірі екендігін байқаймыз. Баянның халқы ардақтаған, ел қорғаған батырлары-мен бірігіп, қазақ халқының туын жықпай, талай қан майданда ерлік көрсеткен еліміздің хас батырының бірі болғандығына көз жеткіземіз.

Баян батырдың ержүрек батылдығы мен ел қорғағаны, халықтың тұлғалы азаматы болғанының айғағын Тәтікара жырау толғаулары дәлелдейді.

Батыр Баян туралы деректер Шоқан Уәлихановтың еңбектерінде кездеседі. Зерттеушінің «Исторические предания о батырах XVIII века» атты мақаласында батыр жайлы деректер кездеседі. Шоқан Уәлихановтың Баян туралы айтқан деректері Мағжан ақынның «Батыр Баян» поэмасының мазмұндық арқау болғанын айтуға болады. Шоқанның келтірген деректері мен оқиғалар дастанда кездеседі.

М.Жұмабаевтің екі тараудан тұратын көлем жағынан ауқымды поэмасында ескілік пен жаңалық арасындағы байланысты белгілі сюжетпен сомдайды. Мағжан поэзиясының шыңы – «Батыр Баян» дастаны. Поэма аса көркем деңгейде ерекше шабытпен жазылған. Жан күйзелісі, сезім, батырлық пен махаббат дастанда жыр болып өріледі. Поэма өзінің сюжеттік жағынан эпостық жырларға өте ұқсас. Мағжан тілінің әуезділігі мен әсемдігі, көркемдігі мен көріктігі ерекше үйлесімділікте сай келуі поэмада айрықша көрінеді.

Нағыз мемлекеттік эпостың үлгілері – Қазақ хандығы кезіндегі қалмақтармен шайқасқан батырлар мен хандар туралы эпикалық туындылар, яғни, тарихи жырлар («Есім хан», «Олжаш батыр», «Абылай хан», «Бөгенбай батыр», «Қабанбай батыр», «Өтеген батыр», т.б.). Біріншіден, бұл шығармалар оқиғалардың ізі онша суымай тұрғанда пайда болды; екіншіден, сол себепті оларда шындыққа жақындық басым; үшіншіден, бұл жырларда әсірелеу едәуір аз, ал мифтік, я болмаса қиял-ғажайыптық белгілер өте сирек, төртіншіден, тарихи жырларда кейіпкерлердің кейбір кездерде көрсететін өзіне ғана тән мінез-құлқы көрініс беріп қалады, яғни батырлар бұрынғыдай аса дәріптелмейді, олардың образы өз прототипіне жақынырақ; бесіншіден, бұл туындыларда батырлар ру мен тайпа үшін емес, бүкіл қазақ үшін күреседі, қазақ жерін, мемлекетін азат ету үшін соғысады. Академик М.Әуезов қазақтың тарихи өлеңдерінің мол тараған дәуірі XVIII-XIX ғасырлар дей келіп, бұл өлеңдер негізінен мына секілді екі тақырыптың төңірегіне құрылған дейді. Соның бірі – қазақтың өз ішіндегі үстем тап өкілдерінің зұлымдық әрекеттері мен соған деген халық қарғысының көрінісі болса, екіншісі – жоңғарлықтардың шапқыншы-ларына қарсы күрес тақырыбы дейді. Міне, тарихи өлеңдерге арқау болған негізгі сарындар мен оқиғалар осылар.

Осы сияқты қазақ батырларының қаһармандық бейнесі арқылы жас ұрпақтың отансүйгіштік қасиеттерін жетілдіруде мақал-мәтелдердің, жұмбақтардың, ертегілердің, батырлық жырларының, шежіренің, бата сөздердің, т.б. алатын орны ерекше болып табылады. Бұлар қаһармандық, ерлік жасау, Отанға деген сүйіспеншіліктің мәнін түсіндіруде жастардың отансүйгіштік дүниетанымының кеңеюіне әсерін тигізеді. «Халық ауыз әдебиеті үлгілерінде қаһармандық бейне батырлықтың символы ретінде елдің бақыты үшін күресетін идеал тұлғаны дәріптеудің ауызекі құралы болып табылады. Сондай-ақ, лиро-эпостық жырларда да батырларды қаһарлы, сұсты етіп бейнелеуге қарағанда мейірімді, адал жан ретінде суреттеу басым болып келеді. Дегенмен, батырлықтың бұл қасиеттері оның ерлік жасауына, қарсыласымен күресуіне кедергі келтермейді. Білім беру жүйесінде қазақ батырларының қаһармандық бейнесін түсіндіруде батырлар жырының алатын орны ерекше. Эпостық жырларда ертегілерге қарағанда батырлардың ерлігі шынайылығымен сипатталады» [3. 145 б.].

Бұл айтылған ауыз әдебиеті үлгілерінің барлығы да қазақ батырларының бейнесін сомдаудың құрамдас бөліктерін құрайды. Сонымен қатар, ауыз әдебиетінде тарихи мағлұмат беруде шежіренің маңызы зор. Себебі, шежіре батырлардың тұрғылықты жерін, туған елін анықтауға мүмкіндік береді. Сондықтан, жас ұрпақты елдікті тануға, ұрпақ тазалығын сақтауға тәрбиелеуде шежіренің рөлі жоғары

болып табылады. Батырлықты насихаттайтын ауыз әдебиеті үлгілерінің барлық жанрында бата сөздері көрініс береді. Демек, бата тілектер халықтың ақ тілегі мен өнегелі сөздерін құрметтеп, отансүйгіштік санасының дамуына септігін тигізеді.

Осындай жаужүрек халықтың ерлік істері ешқашан өз жалғасын үзген емес. Бабаларымыз ғасырлар бойы аңсаған тәуелсіздікке қол жеткізгеннен соң ұлттық идея, ұлттық рух, ұлттық намыс деген ұғымдар санамызды сілкіндіріп, әрбір азаматты мемлекетіміздің айбыны мен абыройын асқақтатуға құлшындырған сәт туды. Содан бері ғалымдарымыз бен мемлекет қайраткерлері унитарлы ұлттық мемлекетімізді нығайтудың басты кепіл-дерінің көш басында ұлттық идея, ұлттық намыс тұрғандығына айрықша ден қойып, олардың мән-мағынасын түсіндірумен келеді.

Тарихқа терең бойласақ, ұлттық намыс дегенде ең алдымен ел қорғаған батыр бабаларымызды еске аламыз. Солардың асқақ рухы мен көзсіз ерліктеріне бас иеміз әрі мақтанамыз. Сол асыл қасиет ғасырлардан ғасырларға ұласып, қазақ баласы қай кезде де намысты қолдан бермегенін айтып жатамыз. Дүйім қазақ баласының басын қосып, атажұртты жаудан азат еткен Абылайдай арысымыз, тәуелсіздік жолындағы қанды майдан жорықтарда ерлігі мен қаһармандығы ұрпақтан ұрпаққа үлгі боп қалған Бөгенбай мен Қабанбай, Наурызбай мен Ағынтай, Баян менен Райымбек сынды толып жатқан хас батырларымыздың есімі қазақ тарихында алтын әріптермен жазылып қалғанын айту парыз. Өткен ғасырдағы қан майданда қаһармандарымыз Мәлік Ғабдуллин мен Совет Үкіметінің қылышынан қан тамып тұрған кездің өзінде бір ғана фамилиясымен ерекше батылдық көрсетіп, ұлтының ұлылығын әспеттеген Бауыржан Момышұлы, қанатты қырандарымыз Нүркен Әбдіров пен Талғат Бигелдинов, Рахымжан Қошқарбаев пен Қасым Қайсенов сынды жолбарыс жүрек жампоздары-мыз, Шығыстың қос шыңары атанған Әлия Молдағұлова мен Мәншүк Мәметова сынды аруларымыз, бейбіт заманда батыр атанған Тоқтар Әубәкіров, кешегі Желтоқсан көтерілісінің жаужүрек жастары Қайрат Рысқұлбеков, Ләззат Асанова, Ербол Сыпатаев сияқты батыр ұл-қыздар-дың ерлігін дәріптеу арқылы тәуелсіздігіміздің құндылығын бағалауға, батырларға деген сүйіспеншілігін оятуға тәрбиелейміз.

Тарихта ұлы адамдар аса маңызды оқиғалар мен өте күрделі бетбұрыс кезеңдерде айқын көрінетіні белгілі. Өйткені, олар белгілі бір тарихи дамулардағы ірі өзгерістерге белсене қатынаса отырып, оқиғалардың даму барысының жетегінде кетпейді, керісінше, өзгерістердің тез немесе баяу дамуына, оқиғалардың объективті барысына, өрбу бағытына өзіндік жеке рөлін қосады. Олардың қоғам дамуына қосқан үлесі неғұрлым ауқымды, неғұрлым терең болса, соғұрлым олардың есімі халықтың тарихи сана-сында өшпестей болып сіңіп, уақыт өте ұрпақтар алдында биікке көтеріле береді.

Қазақ халқының азаттыққа қол жеткізіп, егемен ел болуы өміріміздің барлық саласын саяси, әлеуметтік-экономикалық, мәдени, рухани дамуы-на жаңа серпінмен әсер етті. «Өткенсіз ертең жоқ» дейді дана халқымыз. Осы қағиданы ескерген Н.Ә.Назарбаевтың: «Ұлы тұлғаларды білмейінше, бірде-бір дәуірді дұрыстап тану мүмкін емес. Адам тарихының айнасынан біз тарих көшінің жүрісін ғана аңдап қоймаймыз, оның рухын, тынысын сезінеміз. Сондықтан да, халқы мен елінің алдындағы өздерінің перзенттік парызын айқын да анық түсінген, қандай қиын-қыстау жағдайда оны адал орындаудан жалтармаған адамдар қай дәуірде өмір сүрсе де, дәйім жұрты-ның нағыз азаматы болып қала бермек. Тарихтың қай кезеңінде болсын олар өз ұлтының бетке ұстар мақтанышы болып келген», – дегені ұлт қайраткерлеріне, олардың ел алдындағы жауапкершілігін сезіндіргені деуімізге болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Сейсенбаева Ж.А. Ұлттық тәрбиенің ғылыми негізі. – Алматы, Ұлағат баспасы, 2012 ж.
2. Қасқабасов С. XV-XVIII ғасырлардағы қазақ әдебиеті. – Алматы 2005 ж.
3. Ұлттық тәрбиенің этика-эстетикалық негіздері. – Алматы, Ұлағат баспасы, 2012 ж.

Смаглий Татьяна Ивановна,
кандидат педагогических наук, доцент кафедры психологии и дефектологии
Костанайского государственного педагогического университета,
г. Костанай, E-mail: smagliy56@mail.ru

Павличенко Анатолий Анатольевич,
и.о. доцента кафедры переподготовки и повышения госслужащих
Костанайского филиала Академии государственного управления при Президенте РК,
г. Костанай, E-mail: pavlichenko26985@mail.ru

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ РЕГУЛЯТИВЫ ПРОБЛЕМЫ СОЦИОКУЛЬТУРНОГО РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ ПОДРОСТКОВ

Резюме

В статье представлен анализ научной литературы на проблему социокультурного развития подростков с позиций философского, психологического, социального, культурологического и педагогического аспектов. Уточняется сущность понятий «развитие личности», «социализация», «социокультурное развитие подростков». Аргументируется, что социокультурное развитие личности детерминировано влиянием социальной среды, социокультурного пространства, взаимодействием личности с этой средой, социальным воспитанием.

Түйіндеме

Мақала философиялық, психологиялық, әлеуметтік, мәдени және педагогикалық аспектілер тұрғысынан жасөспірімдердің әлеуметтік-мәдени даму мәселесі бойынша ғылыми әдебиеттерді талдайды. «Жеке тұлғаны дамыту», «әлеуметтендіру», «жасөспірімдердің әлеуметтік-мәдени дамуы» ұғымдарының мәні түсіндіріледі. Адамның әлеуметтік-мәдени дамуының әлеуметтік ортаны, социомәдени кеңістіктің, адамның қоршаған ортаға өзара әрекеттесуінің және әлеуметтік білімнің әсерімен анықталады.

Summary

The article presents an analysis of the scientific literature on the problem of the socio-cultural development of adolescents from the standpoint of philosophical, psychological, social, cultural and pedagogical aspects. The essence of the concepts “personality development”, “socialization”, “socio-cultural development of adolescents” is clarified. It is argued that the sociocultural development of an individual is determined by the influence of the social environment, sociocultural space, the interaction of the individual with this environment, and social education.

Современный этап развития казахстанского общества, характеризуется коренными, качественными преобразованиями, которые затрагивают все стороны современной действительности, стимулируют и определяют становление новых ценностных отношений у граждан. Изменение социально-экономической ситуации в стране привело к изменению и социального запроса к обучению и воспитанию детей в условиях построения демократического общества.

Социальный заказ государства на воспитание человека образованного, нравственного, предприимчивого, готового самостоятельно принимать решения в ситуации выбора, способного к сотрудничеству и межкультурному взаимодействию, обладающего чувством ответственности за судьбу страны, находит отражение в важнейших документах – ежегодных Посланиях Президента Республики народу Казахстана, Государственной программе развития образования Республики Казахстан на 2016 -2021 г и др. [1, 2, 3]. Учитывая национальные традиции и сохраняя преемственность по отношению к воспитательным идеалам предшествующих эпох, в нормативных документах указывается основной путь решения этой задачи – организация осмысления и оценки учебного материала сквозь призму гуманистических ценностей. Подчеркивается особая роль формирования этнического самосознания, этнической культуры, этнической грамотности.

В условиях решения этих стратегических задач наиболее успешной стратегией аккультурации личности выступает ее интеграция, сохранение собственной культурной идентичности личности наряду с овладением культурой других этносов. Процесс социокультурного развития личности должен способствовать гармонизации воспитания и социализации, национальных отношений и модернизации этносов, что позволит личности жить в поликультурном пространстве.

В этой связи актуальность исследования связана с целесообразностью пересмотра имеющегося опыта социокультурного развития личности подрастающего поколения и наполнения его новым содержанием, с учетом новых условий создания демократического общества.

Анализ выбранной нами проблемы в теории и практике общеобразовательной школы поставил перед нами первоочередную задачу определение теоретических регулятивов социокультурного развития личности, так как любое научное исследование проводится исходя из специфики научной категории, которая определяет язык составляющей ее теории и призвана предельно точно отражать онтологическую сторону научного знания в области ключевой проблемы [4].

Ведущим понятием исследования выступает *социокультурное развитие личности подростков*, которое органически взаимосвязано с понятиями *развитие*, *социальное развитие*, *культура*, *социализация* и др. и требует многоаспектности в определении содержательной сущности.

В раскрытии взаимосвязи данных понятий, выстраивании сущностного содержания социокультурного развития личности будем опираться на логику рассуждения М. Е. Дуранова, Е. В. Швачко о развитии личности как процессе многогранном, многослойном, многоаспектном, который требует рассмотрения философского, психологического, социально-педагогического, культурологического, социально-психологического, педагогического (управленческого) и других аспектов [5].

Философский аспект социокультурного развития личности связан с понятийным рядом «человек» – «личность» – «индивидуальность». Размышления в данном направлении основаны на исследовании А. А. Мангейма, который определяет внутреннюю логику и план развития личности: субъект, личность, индивидуальность – а также внешние феноменальные проявления результатов: адаптированность, интегрированность, индивидуализированность. Сочетание внутренней логики и внешнего феномена каждого из этапов развития личности является определяющим для соответствующей стратегии развития – житнетворчество, социотворчество и культуротворчество [6, с. 102].

Исходя из вышеизложенной позиции, философской основой социокультурного развития личности выступает характеристика постоянного взаимодействия в социуме, что определяется особенностями развития личности в социокультурном пространстве и связан с процессом жизнеобеспечения избранных ценностей, превращения индивида в личность.

Психологический аспект социокультурного развития личности связан с понятийным рядом «развитие» – «социальное развитие личности». Данный аспект обуславливает необходимость учета возрастной характеристики подростков, а также социального статуса личности. Исследователи (Л. И. Бажович, Л. С. Выготский, И. С. Кон, В. С. Мухина, Д. И. Фельдштейн и др.) рассматривают подростков как особую социально-демографическую группу с присущими ей возрастными особенностями, статусным положением и определенными функциями в социальной структуре общества.

Статус выступает как личностное приобретение, связанное с выполнением в обществе определенных социальных функций (ролей) [7].

С позиции психологии на социокультурное развитие в данном случае будет влиять формирование статуса подростка в социальной общности [8, с. 17–18], а именно:

- культура отношений, общения, взаимодействия между членами семьи;
- число детей в семье и ценности семейных отношений;
- культура отношений между детьми и родителями, уровень взаимной толерантности;
- характер связи детей с родственниками;
- положение ребенка в семье, социальные функции, выполняемые семьей и ребенком в непосредственном социальном окружении;
- характер духовных потребностей семьи, ее интересов и ценностных ориентаций и др.

Приобретение статуса в социальной общности есть отражение процесса перехода от личности к индивидуальности с позиции социального развития личности подростка.

«В подростковом возрасте ведущей становится общественно полезная, социально значимая и индивидуально-личностная деятельность... Основной мотив такой деятельности – социальное самоутверждение среди сверстников и взрослых» [9, с. 88].

Мы опираемся на мнение А. А. Борискиной о том, что *развитие личности* – процесс сложный, противоречивый, непрерывный, который может быть затруднен или остановлен вне человеческого общества. Человек может развиваться на протяжении всей жизни, становясь мудрым, гибким, способным выбирать и фильтровать содержание собственного ума, игнорируя грубые импульсы, свойственные

подросткам и юношеству. Свойство развития – постоянное изменение, переходящее в качественно новое состояние, поскольку связано с развитием интеллекта, мировоззрения, самосознания, отношения к действительности. Наука различает ступени развития личности от младенчества до старости [10, с. 93].

Социальный аспект социокультурного развития личности связан с социализацией личности, которая выступает его органической частью. Социализация личности (А. П. Маркова, Г. М. Бирженюк) определена ценностями и проявляется в активности личности в сферах культурной жизни, порождая развитие ее качеств.

Понятие «социализация» выступает междисциплинарной категорией; остановимся на ключевых для нашего исследования позициях социализации во взаимосвязи с социокультурным развитием личности.

Анализ междисциплинарных исследований позволил, разделяя позицию Н. Ф. Головановой, констатировать, что в науке разделились подходы к рассмотрению сущности социализации:

- социокультурный (социологический), определяющий социализацию в контексте трансляции культурных норм от поколения к поколению, передачи общего механизма социального наследования, который охватывает стихийные влияния и организованное воздействие (процессы воспитания и обучения);

- факторно-институционный, рассматривающий социализацию в рамках совокупности воздействий факторов, социальных институтов, агентов социализации;

- интеракционистский, определяющий межличностное взаимодействие и общение как важнейшую детерминанту социализации;

- интраиндивидуальный, предполагающий не только адаптацию индивида к социальной среде, но и реализацию деятельностной модели самовоспитания, представляющей значимый аспект творческой самоорганизации личности, преобразования себя; интериоризационный, определяющий социализацию в контексте усвоения субъектом нормативных установок, ценностных ориентаций, общественных стереотипов, посредством которых у индивида формируется система внутренних регуляторов, традиционных способов поведения [11].

При этом социализация выступает частью социокультурного развития личности.

Социальный аспект социализации раскрыт в исследованиях Ф. Г. Гиддинга и Ж. Тарда через акцентирование на развитии социальной природы или характера индивида; включении личности в нацию, народ, достижение схожести в языковом конструкте, процессе образования, воспитания с другими индивидуумами, которые составляют общество [12].

Таким образом, «социализация личности» – это процесс, направленный на взаимодействие личности со средой путем приобщения к нормам и культурным ценностям специфическими средствами и технологиями;

Культурологический аспект социокультурного развития личности связан с присвоением личностью социокультурных ценностных ориентаций.

Культурологический аспект ориентирует на положение о культуросообразности детерминации развития человека как личности, как субъекта культуры, где сущность подростка выступает в единстве трех сторон – субъекта культуры, общества и природы, а путь от ребенка природного к социальному лежит через культуру. При этом главной ценностью культуры является сам подросток. Личность развивается только тогда, когда, взаимодействуя с культурой, усваивает ее, функционирует в культурной среде как носитель ценностей и создает культуру как субъект культурного творчества [13].

Значимо, что в социокультурном развитии личности понимание культуры опирается на положения М.С. Когана, определяющие *культуру* как сферу человеческой свободы и свободного выбора личностью ценностей, накопленных человечеством, которые наиболее соответствуют его вкусам, интересам, запросам [14, с. 32].

Таким образом, в соответствии с утверждением А. С. Кармина, вся культура по своей сути социальна, несоциальной культуры просто не существует [15]. Социализация личности, ее развитие и самореализация ведут к формированию социокультурных ценностей, присвоение которых определено культурологическим аспектом социокультурного развития.

К социокультурным ценностям подростков в данном случае относятся следующие:

- готовность ориентироваться в терминальных и инструментальных ценностях социокультурной среды;

- интересы, мотивы, оценки и нормы поведения, направленные на усвоение и развитие культурного опыта в процессе включения в систему социальных отношений;
- готовность к активным действиям в соответствии с усвоенными социокультурными ценностями.

Педагогический аспект социокультурного развития личности связан с управлением педагогическим процессом, основанным на категориях «управление», «самоуправление», «воспитание», «самовоспитание», «обучение», «самообучение», «образование», «самообразование», «взаимодействие», «общение», посредством педагогически целесообразного подбора педагогического инструментария (формы, методы, приемы педагогического воздействия на личность).

Теоретико-терминологический анализ научной литературы показал, что в настоящее время существуют многочисленные определения понятия «социокультурное развитие личности». Поэтому считаем нужным представить анализ различных точек зрения современных ученых на понятие и специфику данного термина. Так, например, в работах Н.Ф. Головановой «социокультурное развитие» соотносится со способностью человека соотносить свое поведение с социально-культурными образцами, принятыми в обществе [16]. Р.А. Литвак приходит к выводу, что социокультурное развитие – это способность личности к самостоятельным, целенаправленным, активным поэтапным социально значимым действиям, основанным на ее глубокой приобщенности к социальным ценностям, сформированности ее морального и делового облика [17]. М. В. Майборода [18] связывает «социокультурное развитие» с осознанным и ответственным поведением.

Отметим, что во многих научных изысканиях управление социокультурным развитием личности связано с взаимодействием с социальными системами, отдельными субъектами, отдельными коллективами, группами людей, социальными общностями. Ведущим фактором социально-культурного развития ребенка выделяется *взаимодействие* взрослых и детей [19].

В рамках нашего научного исследования важным представляется тот факт, что основная цель управления социокультурным развитием личности, в том числе и подростка – формирование направленности и готовности к саморазвитию, самовоспитанию, самообучению, самообразованию через самоуправление и самопроектирование [20].

Таким образом, анализ вышеназванных аспектов позволяет сделать следующие выводы, что социокультурное развитие личности заключается в осмыслении атрибута социального бытия и значимой проблемы установления взаимоотношений, взаимодействия, взаимовлияния индивида и общества. Степень развития личности подростка, его социального статуса зависит от уровня его социального развития. Социальное развитие личности выступает как результат, как единство совместной деятельности и сотрудничества ребенка и взрослого, что связано с определением взрослого как носителя духовных смыслов и символизации мира, формирующих участие подростков в событийности, а значит субъектности личности, ее саморазвития, самостоятельности [21]. Социальное развитие личности детерминировано влиянием социальной среды, социокультурного пространства, взаимодействием личности с этой средой, социальным воспитанием. В процессе взаимодействия происходит развитие личности, присвоение общественного опыта, его воспроизведение на более высоком уровне, на уровне социокультурной адаптации, социализации. В этой связи социокультурное развитие личности требует создания определенных социально-культурных условий для развития ценностного мира, которые базируются на знаниях обо всех этапах этого процесса.

Исходя с позиции логико-семантического анализа дефиниций «развитие личности», «социализация», «культура» и точки зрения исследователей, *подсоциокультурном развитием личности подростков – мы понимаем качественное изменение характеристики личности как субъекта культуры и социальных отношений в социально-культурной деятельности учреждений образования, нацеленное на освоение культурных ценностей личностного и социально значимого уровней, происходящее под влиянием включения во взаимодействие педагогов и родителей.*

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 31 января 2017 г. «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность».
2. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. 10 января 2018 г. «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции». 4.kz/ru/news/top-news/item/215061-poslanie-prezidenta-rk-n-nazarbaeva-narodu-kazakhstana.

3. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2016 – 2019 годы. Утвержденная Указом Президента РК от 1 марта 2016 года № 205.
4. Яковлев Е.В., Яковлева Н.О. Педагогическое исследование: содержание и представление результатов /Е.В.Яковлев, Н.О. Яковлева. – Челябинск: Изд-во РБИУ, 2010. – 316 с.
5. Дуранов, М. Е. Развитие личности [Текст] / М. Е. Дуранов, Е. В. Швачко // Современная высшая школа: инновационный аспект. – 2014. – № 2.
6. Мангейм, К. Избранное [Текст]: Социология культуры / К. Мангейм. – Москва : Санкт-Петербург : Университетская книга, 2000.
7. Андриенко, Е. В. Социальная психология [Текст] / Е. В. Андриенко. – Москва : Академия, 2008. – 264 с. – С. 17–18.
8. Ануфриев, Е. А. Социальный статус и активность личности (личность как объект и субъект социальных отношений) [Текст] / Е. А. Ануфриев. – Москва : Изд-во МГУ, 1984. – 280 с.
9. Андреева, Г. М. Социальная психология [Текст] / Г. М. Андреева. – 5-е изд., испр. и доп. – Москва : Аспект Пресс, 2007. – 363 с.
10. Борискина, А. А. Развитие личности: основные понятия [Текст] / А. А. Борискина // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2016. – № 10-3. – С. 92–94.
11. Голованова, Н. Ф. Социализация и воспитание ребенка [Текст] : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / Н. Ф. Голованова. – Санкт-Петербург : Речь, 2004. – 272 с.
12. Тард, Г. Личность и толпа: очерки по социальной психологии [Текст] / Г. Тард. – Санкт-Петербург : Изд-во РАН, 1992. – 116 с.
13. Межуев, В. М. Предмет теории культуры [Текст] / В. М. Межуев // Проблемы теории культуры. – Москва, 1977. – 67 с.
14. Каган, М. С. Философия культуры [Текст] / М. С. Каган ; Акад. гуманитар. наук ; С.-Петерб. гуманитар. ун-т профсоюзов ; Гос. науч.-исслед. программа «Народы России: возрождение и развитие» ; С.-Петербург. гос. ун-т. – Санкт-Петербург : Петрополис, 1996. – 414 с.
15. Кармин, С. А. Культурология [Текст] / С. А. Кармин. – Санкт-Петербург : Лань, 2001. – 832 с.
16. Голованова, Н. Ф. Социализация и воспитание ребенка [Текст] : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / Н. Ф. Голованова. – Санкт-Петербург : Речь, 2004. – 272 с.
17. Литвак, Р. А. Соотношение социального воспитания, социализации и социально-культурного развития личности в детстве [Текст] / Р. А. Литвак, Г. Я. Гревцева // Вестник Челябинского государственного педагогического университета. – 2013. – № 9. – С. 96–103.
18. Майборода, М. В. Социально-культурное развитие подростков в процессе освоения сценарно-режиссерских технологий праздника [Текст] : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Маргарита Валентиновна Майборода ; [Место защиты: Моск. гос. ун-т культуры и искусств]. – Москва, 2010. – 207 с.
19. Максименко, Е. Ю. Взаимодействие школы и семьи в условиях модернизации образования [Текст] / Е. Ю. Максименко // Страницы истории педагогики / Гос. образоват. учреждение высш. проф. образования «Пятигорский государственный лингвистический университет». – Пятигорск : ПГЛУ, 2011. – Вып. 31. – С. 55–65.
20. Ульянова, А. С. Теоретические подходы к организации взаимодействия учителя и семьи подростка [Текст] / А. С. Ульянова // Сибирский педагогический журнал. – 2007. – № 15. – С. 136–142.
21. Савченко, Т. А. Взаимодействие семьи и школы в отечественной педагогике второй половины XVIII – конца XX веков как социокультурное явление [Текст] : автореф. дис. д-ра пед. наук / Т. А. Савченко ; Московский государственный открытый педагогический университет. – Москва, 2011. – 46 с.

Сопбеков Сабит Оразханович,
оқытушы, педагогика ғылымдарының магистрі,
Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИЕТІ ЖӘНЕ МУЗЫКАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІНІҢ ЗЕРТТЕЛУІ

***Түйіндеме.** Бұл мақала оқушылардың музыкалық мәдениетін қалыптастыру бағдарламасы, баланың музыка өнерінің бай тәжірибесіне қол жеткізу барысында рухани күштерін арттыру мен дамытуға бағытталған. Мұнда келтірілген методикалық ұстанымдар балалармен жұмыстың нақты шаралары ұсынылған.*

***Кілттік сөздер:** гармония, лад, педагогика, психология, музыка.*

***Резюме.** В этой статье основное внимание уделяется развитию музыкальной культуры учеников, развитию духовных сил ребенка при достижении богатого опыта в музыке. Здесь даются методические рекомендации, которые обеспечивают конкретную работу с детьми.*

***Ключевые слова:** гармония, лад, педагогика, психология, музыка*

***Abstract.** In this article, the basic emphasis is placed on the development of musical culture of the educators, cultivating the spiritual gifts of the goddess in music. Here are the recommended methodological recommendations for providing a specific work with children.*

***Keywords:** harmony, jack, pedagogy, psychology, music*

Жалпы болашақ мамандарда қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру мәселесі «мәдениет», «қарым-қатынас мәдениеті» ұғымдарының бірлігі мен ерекшеліктерін қарастырумен тығыз байланысты. Жеке тұлғаның мәдениетін қалыптастыру және дамыту үшін оның ғылыми әдебиеттерде қайнар көздерін, түпкі нәтижелерін анықтау қажет екені байқалды. Яғни психологиялық, педагогикалық тұрғыдан қарым-қатынас мәдениетінің мәні және құрылымы ашып көрсетілуі тиіс.

«Мәдениетті адам» ұғымы педагогикалық тұрғыдан алғанда, адамдардың абыройын жоғары ұстау, өзін-өзі сыйлау, өз күшіне өзі сену, жалтақтамау, сондай-ақ басқалардың пікірін сыйлау секілді бір-бірімен байланысты қасиеттерді тәрбиелеу деп түсінуге болады. [1]

Уақыт талабына сай әлеуметтік өзгерістер мен қоғамдағы өндірістік қатынастардың дамуы оқу-тәрбие талабы жаңғырып, өзгеріп, дамып отыруына әсер етіп отыр. Бұл тұрғыда философиялық, педагогикалық және психологиялық тақырыптағы ғылыми зерттеулер кеңінен арналған. Педагогикалық-психологиялық, ғылыми-теориялық жағынан негізделген әдістемелік мазмұны әлі де тапшы. Сондықтан бұл мәселе тереңірек зерттеуді қажет ететін, өзекті мәселе екенін дәлелдейтін жағдай.

Қазіргі таңдағы жаңа педагогикалық технологиялар және қазақ ұлттық педагогикасы негізінде оқушылардың музыкалы эстетикалық талғамын қалыптастырудың маңыздылығы және нәтижелігі арта түседі, егер:

- қазақ ұлттық педагогикасы арқылы оқушылардың музыкалық білімін дамыту ерекшеленсе;
- музыка пәні мұғалімінің ғылыми теориясы мен педагогикалық идеяларын қазақ ұлттық негізде ұштастыратын болса;
- қазақ ұлттық педагогикасын дамыту талдаулар.

Оқу-тәрбие үрдісінде қазақ ұлттық педагогикасы құралдары арқылы оқытуда сабақ мазмұндарын халық педагогикасымен байланыстырып демократиялық бағытта оқушыларының музыкалық білімін дамыту басты идеяға алынды.

Қоғамдық құбылыс ретінде мәдениет ұрпақтан ұрпаққа мирас болып қалатын құндылық. Сол себепті мәдениетті игеру – өзара бағыттаушы үрдіс. Мәдениет дайын ақпаратты жай қабылдау барысында емес, тұлғамен қарым-қатынас орнату немесе сөйлеу кезінде беріледі.

Мәдениет бұл қашанда ынтымақтастықтағы шығармашылық, мәдениетті жеткізу құралы қайталанбас тұлға және тұлғалық қарым-қатынас субъекті.

Мәдениет және іс-әрекет тарихи қалыптасқан қатынас категориясы. Мәдениет «іс-әрекеттің әмбебап сипаттамасы», бағыттылықпен приоритетті түрлерді айқындап, бейне тудыру мен тірегі, ал адам ондағы субъект. Ғалымдардың пікірінше мәдениет адамның өзгеруі мен шығармашыл тұлға ретінде қалыптасуы.

Жасөспірімдерді ән айту өнеріне тәрбиелеу неғұрлым ерте басталса, соғұрлым нәтижелі болатыны дәлелденген шындық. Ән салу адам жанының сұлулығына, ой мен ақыл қабілетінің арта түсуіне тікелей әсер етеді, тіпті баланың физиологиялық дамуына да септігін тигізеді. [2]

Ән үйретпес бұрын, оқушыларды денесін бос, тік ұстауға, басты қалай ұстап, ауызды қалай ашу керектігін, яғни денені ұстау қалпын анықтап үйрету қажет. Сосын демді қалай дұрыс алу керектігі айтылуға тиісті. Әннің түрі мен екпініне байланысты іштен дем алуөнерінің еркін қалыптасуы ұстаздың тиянақты еңбегіне байланысты дамиды. Демді әннің аяғына дейін жеткізе білу, яғни ауаны үнемді пайдалану – әнші шеберлігінің негізі деуге болады. Демді ұзақ шығаруға сүйене отырып, дауысты дыбыстарды дөңгелете алуға дағдыландыру – әнші тәрбиелеудің басты мақсаты. Ән үйрету кезінде дауысты және дауыссыз дыбыстарды дұрыс айтып үйретіп, дикцияға көп мән берілгені жөн.

Әнді таза, анық айту үшін оқушыларға арнайы жаттығулар беру керек.

Жаттығулардың негізгі екі түрі бар

1) Жеке өз бетімен дайындалғандары.

2) Нақтылы әдіс-тәсілге, әннің белгілі қиындығын меңгеруге арналғаны.

Оқушылардың жаттығуға деген қызығушылық көзқарастарын қалыптастырып, оларды нақтылы мақсатқа қолдану керек.

Ән айту алдында оқушы даусын арнайы жаттықтырып алу керек (распевания). Әуендік және ырғақтық тұрғыдан қарапайым, тез жатталатын әуенді жай екпінде, модуляциялы секвенция ретінде жарты тон бойынша жоғары-төмен айтқызып үйрету өте тиімді. Жаттығулар арасында бірдей ұзақтықта тыныс алып отырса (паузала), ол әуенді қайталауға, ән айту шеберлігін дамытуға зор мүмкіндік береді.

Әнді түрлі аспаптармен (баян, фортепиано) сүйемелдеп айтқан оқушының музыкалық дамуына зор әсер етсе, әннің өзін жеке айтып жаттыққан да әуендік, гармониялық және ладтық сезімнің өсуіне көп көмек береді.

Музыкалық мәдениет. Егер мәдениет-адам қоғамының жасаған материалдық және рухани құндылықтарының жиынтығы десек, музыка мәдениеті, бір жағынан жалпы мәдениеттің бір бөлшегі, екінші бір жағынан осы жалпы мәдениет деңгейінің көрсеткіші.

Біз қандай қоғам болмасын, оның өркениет дәрежесіне қатыссыз музыкалық мәдениет туралы айтамыз. Өзіндік музыкалық мәдениетке халықтар, тіпті қазіргі заманғы әлем өмірінен алшақ жатқан тайпалар да ие. Егер олардың әндері мен билері, тіпті өте қарапайым музыка аспаптары болса, бәрі олардың музыкалық мәдениеті.

Оқушылардың музыкалық мәдениетін қалыптастыру бағдарламасы баланың музыка өнерінің бай тәжірибесіне қол жеткізу барысында рухани күштерін арттыру мен дамытуға бағытталған. Мұнда келтірілген методикалық ұстанымдар балалармен жұмыстың нақты шараларымен бекітіледі. Біз ұсынып отырған бағдарламада оқушылардың музыкалық мәдениетін дамытудың басты шарты-ұғынудың дәлдігі емес, мазмұны көрініс пен дыбыс үндестігінен тұратын музыкаға ену тереңдігі. [3]

Оқушылардың музыкалық мәдениетін қалыптастыру процессін музыкадағы балаға маңызды өмір мәнінің пайда болуы, тереңдеуі және көрініс беруімен сипаттауға болады. Бұл мағына музыка мен өмірді қатар түсінудің даңғыл жолы ретінде алынды. Бұл жол музыкалық тәрбиені бір концептуалдық негізде сыныпта және сыныптан тыс формаларда біріктіруге мүмкіндік береді. Сондықтан да бағдарламаның теориялық негізі ретінде адамзаттың мәдени мұрасын игеру алынды. Өнер мен өмірді ұғыну олардың бала үшін тұлғалық маңызына байланысты. Бағдарлама балалармен музыка сабағын жоспарлау мен ұйымдастыруды екі бағытта қарастырады.

Біріншісі әлемдік образдар мен дыбыстың бірігуіне қол жеткізуді өнер мен өмір бірігуі ретінде қарастырады. Бұл бағытты жүзеге асыру өмір көріністерін музыкада көрсету мен көптеген қабылдаудың эмоциялық мазмұндарын мағыналы беру принципі негізінде құруға байланысты.

Екінші бағытта туған жердің дәстүрлі музыкалық мәдениеті мен басқа халықтар мен елдердің музыкалық мәдениетінің ұлттық өзгешелігін қарастыру көзделеді. Бұл бағытқа музыкалық-мәдени дәстүрлердің жалпылылық принципі келеді.

Композитордың ойына сай музыканы түсіну мүмкіндігін қамтамасыз ететін адамның музыкалық қабілетінің ерекше құрылымдық-функционалдық ұйымдастыруы ретіндегі музыкалық қабылдау мәдениеті ұғымын енгізуге көңіл бөлу керек. Осыған байланысты қабылдаудың әртүрлі әлеуметтік және тарихи факторларға қатыстылығы мәселесі туындайды.

Мектептегі музыка сабақтарының мақсаты-оқушылардың музыкалық мәдениетін тәрбиелеу. «Музыкалық мәдениет» ұғымы кең, оған:

1. әдептілік-эстетикалық сезімдер мен сенімдер, музыкалық талғам мен сұраныс;
2. музыка өнерін игеру үшін қажетті білім, дағды мен икемділік (қабылдау, орындау);
3. музыкалық іс-әрекеттің жетістігіне қол жеткізетін музыкалық шығармашылық қабілеттер кіреді.

Музыка сабағында мұғалім балаларды халық музыкасының, орыс және шет ел классикалық туындыларының, сондай-ақ қазіргі заманғы музыканың озық үлгілерімен таныстырады. Классикалық мұраны игеру оқушылардың музыкалық мәдениетін тәрбиелеудің негізі болып табылады.

Әртүрлі музыкалық әрекет балалардың музыкалық қабілетін жан-жақты дамытудың шарттарының бірі. Мектептегі музыкалық тәрбиенің маңызды міндеті-оқушылардан музыка мәдениетінің тыңдаушыларын қалыптастыру, өйткені бүгінгі оқушы болашақта өз қызығушылығымен талғамы бар тыңдарман. Тыңдаушылық музыкалық мәдениетінің қалыптасуына қарай, адамның өнермен араласуында өзінің ішкі әлемін одан ары дамыта ала ма, жоқ па көруге болады. [4]

Музыкалық қабылдау музыкалық әрекеттің басқа түрлерімен де дамиды. Сондықтан да, оқушылардың ән айту, ритмика, балалардың музыкалық аспаптарында ойнау дағдылары мен икемділіктерді үйренуі, саналы анық түрде ән айтуға, билеуге, ойнауға көмегін тигізетін музыкалық сауатқа қол жеткізуі өте маңызды. Орындаушылық әрекет барысында музыкалық шығармашылық қабілет жылдам дамиды, музыканы белсенді қабылдаудың мүмкіндіктері ұлғаяды. Осылайша оқушылардың музыкалық мәдениетінің қалыптасуы білім беру және дамыту мәселелеріне қатысты. Біз іс жүзінде көбіне оқудың методикасы мен формасына тәрбиелеуге көп көңіл бөлеміз, ал оқушылардың музыкалық мәдениетінің дамығандығына қынындауда нәтижеде қиындықтарға кездесеміз. Осыларға қарай отырып бізді дәстүрлі білім деңгейі, балалардың музыка теориясынан үйренген ұғымдары, балалардың ән айту дағдыларын игеру деңгейлері қанағаттандырмайтыны белгілі.

Оқушылардың музыкалық мәдениетінің дәстүрлі көрсеткіші ретінде негізгі музыкалық қабілеттердің дамуы, музыкалық даму үшін маңызды болғанымен, басты шарт бола алмайды.

Бағдарламада музыкалық қабылдауды дамытуға әсер ететін әртүрлі музыкалық әрекеттер көрсетіледі. Өкінішке орай, әлі күнге «музыканы қабылдау» және «музыканы тыңдау» ұғымдарын ұқсастыруды кездестіруге болады.

Көптеген педагогтар, ғалымдар тәжірибе жүзінде оқушылардың көркемдік-эстетикалық дамуы бала-бақшада немесе мектептен тыс кішкентайлар мен оқушылар бірге оқитын эстетикалық тәрбие орталықтарында басталатынын, онда тәрбие мен оқытудың жалғастылығы табиғи түрде жүзеге асатындығын дәлелдейді. Онда жүйелі білім алу, адамгершілік және жалпы тәрбие, айнала мен өзіне деген эстетикалық қатынастардың негізі қаланады.

Бірақ бұл дұрыс емес. Музыканы қабылдау музыкалық іс-әрекеттің кез-келген түрінің көрінісінің ішкі болмысы. Г.М. Коганның айтқанын еске алсаң: «Кез-келген мәдениет негізінде қабылдау мәдениеті жатыр. Ол дамымаған немесе жоғалған жерде, мәдениет болуы мүмкін емес. Оқи алмаған жерде жаза алмайды, тыңдай алмаған жерде-орындай алмайды».

Сондықтан да Д.Б.Кабалевскийдің оқушылардың музыкалық мәдениетін қалыптастыру олардың музыкалық қабылдауын бірте-бірте дамыту арқылы болады деген концепциясы өте маңызды. Осылайша, музыка мәдениетін жалпы рухани мәдениеттің бөлшегі деп айтсақ, онда баланың, оқушының жаратушы, суретші ретінде қалыптасуы есту өнері, көру өнері, сезіну өнері, ойлау өнері сияқты негізгі қабілеттерді жетілдірмей мүмкін болмайды. Адам тұлғасының дамуы оның гармониясынсыз, көремін, естимін, сеземін, ойлаймын, әрекет етемін сияқты индивидуалдық әлемінсіз мүлдем мүмкін емес.

Оқушылардың музыкалық мәдениетінің деңгейін оның қабілет, білім, икем, дағды, бағалау сияқты көріністерінің жиынтығынан көруге болады.

Бұл формалардың бәрі немесе оқушының музыкалық-эстетикалық мәдениеті оның музыкалық іс-әрекеті мен дамыған музыкалық санасының негізінде пайда болады.

Оқушылардың музыкалық мәдениеті белсенді музыкалық әрекеті процессінде қалыптасады. Ән айту, музыка тыңдау, ритмика сабақтарында, балаларға арналған музыка аспаптарында ойнау барысында оқушылар шығармалармен танысады, оларды түсінуді үйренеді, білім алады, оларды эмоционалдық-саналы қабылдау мен анық орындауға қажетті дағдылар мен икемді қабылдайды. Сондықтан да олардың музыкалық және шығармашылық қабілеттерін дамыту, қызығушылықтарын, талғамын, сұранысын қалыптастыру жан-жақты және белсенді түрде жүзеге асырылады.

Оқушылардың музыкалық-эстетикалық мәдениеті қабілеттердің, музыкалық-эстетикалық білім, дағды, мінез-құлық, сезім, бағалау жиынтығы ретінде көрінеді. Оны:

1. музыкалық қабілеттердің болуы мен дамуынан;
2. баланың эстетикалық қабілетінің мазмұнынан, музыкалық-педагогикалық қызметтің нұсқауларынан;
3. музыкалық білімнің жүйелілігі мен тереңдігінен;
4. музыкалық-педагогикалық шығармашылыққа қажетті икемділік, дағды сияқты элементтерден көрінетін музыкалық эстетикалық белсенділіктен;
5. музыкалық құндылықтардың сан түрлілігінде бағыт таңдауға жолберетін сезімдік-бағалау қатынастары мен көркем ойлаудың дамуынан, қабылдау, әсерленушілік, бағалау, талғам, идеалдар мен көзқарастар секілді құндылық механизмдері арқылы қалыптастыруды дамытуынан көруге болады.

Мәдениетті сезінуді өнердегі дәстүрлер мен жанашылдықты түсінбей, тарихи бейнелеусіз, жалпы принциптерді, «дәстүр» түрінде стильдерді дамыту заңдарын орнату; музыкалық ойлаудың ерекшеліктерін айқындаусыз арқылы дамыту мүмкін емес. Ол ең алдымен даму принциптерінің жалпылығына жетуде, қандай да бір мәдениеттің, стильдің материалының түрге енуіне әсер етеді. Музыкалық мәдениеттің басты белгілері ән айта алу және вариация. [5]

Оқушылардың музыкалық мәдениетін тәрбиелеу музыкалық әрекет барысында дамитын музыкалық қабілеттерді дамытпай мүмкін емес. Ол белсенді және әртүрлі болған сайын музыкалық даму процесі жемісті болады. Яғни музыкалық тәрбиенің мақсаты сәтті болады. Осылайша, музыкалық қабілеттерді дамыту музыкалық мәдениеттің табысты қалыптасуының маңызды алғышарты.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қарамолдаева Г. Музыка хрестоматиясы. 4– класс. – Алматы: Өнер, 1991. -124 б.
2. Әбдікәрімұлы Ә. Музыка теориясының негіздері, – Алматы, 1996.
3. Қазақстанның музыка мәдениеті мақалалар мен материалдардың жиынтығы. – Алматы, 1997.
4. Абдуллин Э.Б. Методологическая подготовка учителя музыки.
5. Сағынтаева П. Шәкірбаева А. Бастауыш кластарға музыка тәрбие беру әдістемесі.-Алматы, 1996

Сутеева Майра Ақботақызы,
педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент,
Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті
г. Ақтөбе, **E-mail:**suteeva1957@mail.ru.

Шаштыгарин Муса Мустафиевич,
педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент,
Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті,
г. Ақтөбе, **E-mail:**Shashtygarin55@mail.ru

ҰСТАЗДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШЕБЕРЛІГІ

Түйін

Аталған мақалада педагогикалық шеберлік, педагогтың кәсіби дамуының негізі, ұстаздық шеберлік, педагогикалық шеберліктің негізгі жүйелері және педагогикалық кәсіптік шеберлікті дамыту міндеттері қарастырылады. Педагогикалық шеберліктің басты белгісі шебердің білетін және істей алатынын оқушыларды үйрете білу іскерлігі екенді, педагогикалық шеберліктің негізі жоғары оқу орнында қалыптасу мазмұны көрсетілген. Педагогикалық шеберліктің басты белгісі және негізгі жүйелері атап өтілген. Педагогикалық кәсіптік шеберлікті дамыту міндеттеріне тоқталған.

Резюме

В статье рассматриваются проблемы педагогического мастерства, основы профессионального развития учителя, педагогические навыки, основные системы педагогического мастерства и проблемы развития педагогических навыков. Главной особенностью педагогических навыков является способность мастера учить и уметь выполнять работу, основы педагогического мастерства в высшем учебном заведении. Отмечаются основные особенности и основные системы педагогического мастерства. Основное внимание уделяется развитию педагогических профессиональных навыков.

Summary

The article deals with the problems of pedagogical skills, the basics of teacher's professional development, pedagogical skills, the main systems of pedagogical skills and the problems of developing pedagogical skills

The main feature of pedagogical skills is the ability of the master to teach and be able to do the work, the basics of pedagogical skills in higher education. The main features and basic systems of pedagogical skills are noted. The focus is on the development of pedagogical skills.

Педагогикалық шеберлік өзінің кәсіби қызметі жоғары деңгейде ұйымдастыратын тұлғаның кешенді қасиеті. Мұндай қасиетке мұғалімдік қызметтегі гуманистік бағыты, кәсіби біліктілігі, педагогикалық техникасымен мүмкіндіктері жатады.

Педагогикалық шеберлік – тұлғаның өзін қалыптастыруының жүйелі құрлымы. Қоғамның заманауи талабын өзі қабылдап, осыған сай педагогикалық процесті құра алатын тұлға. Педагогтың кәсіби дамуының негізі оның заман талабын өтей алатындай етіп кәсіби білім беру. Педагогикалық мүмкіндік – заманның өзгеруін тез қабылдап оны кәсібінде іске асыратын адам. Білімге негізделген техника және бұл жағдай оның мақсатымен қабысқан жағдайда, педагогикалық қызмет құрылымымен үйлесім табады. Осының барлығын өз бойына сіңірген педагог өз ісінің шебері болады.

Педагогикалық шеберлік – ұстаздық талантпен тығыз байланысты. К.Д. Ушинский: «Педагогика теориясын қаншама жетік білгенмен, педагогикалық әдептің қыр-сырын меңгермейінше бұған оның оның қолы жетпейтіндігін», – айтады [1].

Педагогикалық шеберлік – тек қана мұғалімнің жалпы, жан-жақты және әдістемелік сауаттылығы ғана емес, ол – әр сөзді оқушыларға жеткізе білу, олардың толық қабыл алуы.

Ұстаздық шеберлік: 1) мұғалімнің өмірге көзқарасы, оның идеялық нанымды, моральды бойына сіңірген мекендігі; 2) пәнді жетік білген, ойын толық жеткізетін және оқушылардың бойында әдеп, әдет, дағды сияқты моральдық нормаларды сіңіре білгендігі; 3) оқытумен тәрбиелеудің әдіс-тәсілдерін меңгерген, білгенін қызықтыда, тартымды өткізе алатын, педагогикалық әдеппен талантын

ұштастырған адам ғана шеберлікке ие болады. Педагогикалық шеберлікте педагогикалық техника деп аталатын мәселеге мән беріледі. Мұғалім әр сөзін дұрыс сөйлеп, нық айтуы тиіс, оның жүріс-тұрысы, қозғалысы, отырып-тұруы оқушыларға ерсі болмайтындай дәрежеде болуы керек.

Педагогикалық шеберлік негізі заман ағысына сай біліммен қаруланған ой-өрісі жоғары, зерделі, жан-жақты дамыған маман – **уақыт талабы. Кеше ғана көк туын желбіретіп шаңырақ көтерген еге-мен** елімізді өркениетке жетелейтін білім бастауында мектеп, ал сол мектепте жас ұрпақ бойына білім негізінің мәңгілік іргетасын қалаушы – **ұстазтұрады. «Мұғалімдер – қоғамның ең білімді, ең отан-шыл, білгілеріңіз келсе, ең «сынаппаз» бөлігі болып табылады»,** – деп Елбасы Н.Ә. Назарбаев бекер айтпаса керек. Сондықтан да бүгінгі таңда тәуелсіз елімізге білікті маман, өз ісінің шебері қажет. Ал педагогикалық шеберліктің негізінеде?

Шебер педагог білімді, тәжірибесі мол, жан-жақты бола отырып, оқушыларды жеке тұлға етіп қалыптастыру мақсатында білім мен тәрбиені ұштастыра алуы қажет. Әр оқушының дарындылығын айқындау, олардың дамуына қолайлы жағдайлар жасау, мектеп, жанұя, мұғалімнің ролін анықтау, студенттер мен мұғалімдер ұжымын қалыптастыру – педагогикалық шеберлікті жетілдіруге негізделеді деп есептейміз.

Педагогикалық шеберліктің негізі – балалардың өз еркімен дамуына жол ашу, оқу-тәрбие процесінде оқушылармен педагогикалық ынтымақтастықтар жұмыс атқарудың формаларын, әдістерін дамыту, шәкіртке деген қамқорлық пен сүйіспеншілікті арттыру педагогикалық шеберліктерінің басты сипаты болып табылады.

Болашақ ұстаздың педагогикалық мамандыққа өзін-өзі бағыттап, жұмысты ұйымдастыруы педагогикалық шеберлік негіздерін білумен шарттас. Бұл саланы зерттеуші ғалымдардың пікірінше педагогикалық шеберлік мынадай жүйелерге бөлінеді:

- педагогикалық іс-әрекеттегі гуманистік бағыттылығы;
- педагогикалық кәсіби білгірлігі;
- педагогикалық іс-әрекетте бейімділігі;
- педагогикалық техникасы.

Бұл аталған педагогикалық шеберлік жүйелері бір-бірімен тығыз байланыста жүзеге асады. Зерттеу жүргізген ғалымдардың пікірінше, педагогикалық шеберлік жөніндегі ғылыми – зерттеу пайымдаулар мыналар:

- педагогикалық мақсаттылық, бағыттылық;
- тәрбие мен білім беру ісінің нәтижелілігі;
- әдістерді, құралдарды қолдана білудегі үйлесімділік;
- іс-әрекет мазмұнының шығармашылық сипат алуы.

Сонымен қатар әлеуметтік-қоғамдық өмірдің жаңаруына байланысты кәсіптік педагогикалық шеберлік деңгейіде дамуы тиіс. Педагогикалық кәсіптік шеберлікті дамыту міндеттері:

1. Педагогикалық білім бірлігі;
2. Педагогикалық кәсіпке бейімділігі;
3. Ситуацияларды меңгеру;
4. Балалардың психологиялық жағдайын меңгеру.

Мұғалімнің шеберлігі – бұл өте жоғары білімді сапалар жиынтығы, әрі ұдайы жетіліп отыратын тәрбиелеу мен оқыту өнері.

Қазіргі заман мұғалімінің тұлғалық белгісі – ой өрісінің кеңдігі мен оның ауқымды дүниетанымы. Заман ағымымен теңдей қадам басамын деген әрбір адам өте көп ақпараттан хабардар болуы қажет. Қазіргі заман оқу әдістерін жеке меңгеру де осы шеберліктің бір қыры.

Кез келген педагог, өндірістік оқыту шебері жұмысының күрделілігі оның көбінесе оқу енді бір қыры – шәкіртпен қарым-қатынастың, шәкірттің іс-әрекетін қуаттау немесе тежеу болып табылады. Ұстаз өмір бойы бала тәрбиесіне ықпал етумен яғни дәлелдеп сендіру, шәкірттің қызығушылығын дамыту, талап ете білу. Осы ықпал түрлерін іске асыруда ұстаз нағыз шебер болуы керек. Педагогикалық іс-әрекет шебердің алдына өзінің педагогикалық шеберлігіне, тәжірибесіне, интуициясына, біліміне сүйене отырып шешуге тиіс жаңа сұрақтарды күнделікті, сағат сайын қойып отырады.

Педагогикалық шеберлік – мұғалімге оқу-тәрбие процесін ұйымдастыруда қажетті кәсіби білім, білік және дағдылардың жиынтығы. Педагогикалық шеберліктің негізі жоғары оқу орнында қалыптасады. Оның мазмұнына

- Кәсіби педагогикалық білім;
- Педагогикалық тәжірибе;
- Шығармашылық тәжірибе;
- Тұлғалық қасиеттері; Кәсіби педагогикалық бағыты енеді.

– Мысалы, педагогикалық тәжірибе – біріншіден, мұғалімнің нақты жағдайлары, балалардың, балалар ұжымының ерекшеліктерін және өзінің ерекшелігін есепке ала отырып, педагогиканың практикадағы заңдарын және принциптерін шығармашылықпен, белсенді меңгеру мен іске асыруы.

Педагогикалық шеберлік – кешенді ұғым. Педагогикалық шеберлік үнемі жетіліп отыруды қажет ететін балаларды оқыту мен тәрбиелеу өнері. Ол өнерге балаларды сүйетін және өз қалауымен жұмыс істейтін әр педагогтің қолы жетуі мүмкін [2].

Педагог – өз ісінің шебері, жоғары мәдениетті, өз пәнін терең меңгерген, ғылым мен өнердің тиісті салаларынан хабардар, жалпы, әсіресе балалар психологиясының мәселелеріне қанық, оқыту мен тәрбиенің әдістемесін жетік игерген маман. Бұл – педагог тұлғасының әр түрлі қасиеттерінің синтезі, оның ғылыми, техникалық, педагогикалық білімі мен біліктілігі, оқушыларды оқытуда, тәрбиелеуде, дамытуда жоғары жетістіктерге жетуге көмектеседі.

Педагогикалық шеберліктің басты белгісі шебердің білетін және істей алатынын оқушыларды үйрете білу іскерлігі болып табылады. Педагогикалық шеберлік өндірістік оқыту шеберінің білім алушыларды оқытудың тиімді тәсілдерін білуінен, олардың бойында жеке тұлғаның жағымды сапаларын, өзінің болашақ мамандығын қадірлеуді тәрбиелей білуінен, мақсатқа жету жолында қиындықтарды жеңе алуды үйрете білуінен көрінеді, ол өзінің педагогикалық іс-әрекетінің нәтижесіне жауапкершілікті өз мойнына алады.

Педагогтің педагогикалық шеберлігіндегі ең қиыны – педагогикалық амалдар мен іс-әрекетінің психологиялық бағыттылығы. Педагогикалық шеберлікті оқу процесінен бөлек қарастыруға, бір сабақпен бағалауға және есептеуге болмайды. Мұндай шеберлік – адамның табиғи қабілеті емес, яғни, педагогикалық іс-әрекетті олардың меңгеруіне, жеделдетуіне жағдай туғызатын бейімділігі мен қабілеттілігі болып табылады. Педагогикалық шеберлік белсенді шығармашылықты педагогикалық еңбектегі терең және жан-жақты кәсіби білім мен біліктілік, педагогиканы, педагогикалық психологияны, оқытуды ұйымдастыру мен оның әдістемесін білу, оларды практикалық іс-әрекетте қолдана білу іскерлігі негізінде қалыптасады және дамиды.

Жоғары педагогикалық шеберлікті меңгерген өндірістік оқыту шебері **өзінің білім алушыларға педагогикалық ықпалын алдын ала ойлап, жоспарлап алады.** Осы мақсатқа сәйкес, оқу-өндірістік тапсырмаларды, білім алушылардың қабылдау ерекшеліктерін ескере отырып, мұқият таңдап, олардың қателері мен қиындықтарға қарсы мүмкіншіліктерін, оларды ескерту мен жою жолдарын, қажетті құралдарды, материалдарды, құжаттарды, жұмыс орындарын дайындайды. **Тәжірибелі өндірістік оқыту шебері оқыту процесін тиімді ұйымдастырады:** әр түрлі оқыту әдістерін қолданады, сабақ барысында білім алушылардың ұжымдық, жеке, топтық жұмысты ұтымды байланыстырады, білім алушылар арасындағы міндетін орынды бөледі, олардың жеке мүмкіншіліктері мен қажеттіліктерін ескереді.

Осы кезде тек кәсіптік іскерлікті қалыптастыру, білімдерді кеңейту және қорытындылау ғана емес, сонымен бірге шәкірттердің білімді өз бетінше алуға, жетілдіруге, талдауға, түзетуге, салыстыруға, оқу және оқу-өндірістік тапсырмаларды шешуде ұтымды қолдануға, тез арада жаңартып және толықтырып отыруға үйрету қажет.

Әр шебердің өзіндік «педагогикалық қолтаңбасы» бар, әркім жұмысты өздігінше дербес ұйымдастырады, өзіне тән **педагогикалық стильді** көрсете отырып оқыту мен тәрбиелеу мақсаттарын өз жүйесінің көмегімен жүзеге асырады.

Өндірістік оқыту шеберінің білім алушылардың алдындағы беделіне, оның оқу-тәрбие іс-әрекетінің табысты болуына ықпал ететін педагогикалық шеберліктің басты көрсеткіштері мен белгілері өндірістік оқыту шеберінің педагогикалық тактісі, сонымен қатар педагогикалық техникасы болып табылады.

Шебердің педагогикалық шеберлігі оның шығармашылық белсенділігімен тығыз байланысты. Бұл – кез келген маманның, әсіресе педагогтің құнды қасиеті.

Педагогикалық шығармашылық оқытудың жаңа тәсілдерінен «жаңалық ашумен» аяқталуға міндетті емес: бұл әдетте белгілі әдістерді, оқыту амалдары мен тәсілдерін жаңадан үйлестіріп, педагогикалық міндеттердің жаңа шешімдерін қолдану.

Педагогикалық шығармашылық дегеніміз мұғалімнің оқу тәрбие міндеттерін жоғары тиімділікпен шешуі; тәрбие мен оқыту теориясы мен тәжірибесін байытуы болып табылады.

Шығармашылықпен жұмыс істейтін өндірістік оқыту шеберіне мынадай маңызды қасиеттер тән:

– кең көлемді техникалық (кәсіби) және педагогикалық білім, оларды есте жедел түрде қалпына келтіру қабілеттілігі;

– ойлау мен еріктің тұрақты және мақсатты белсенділігі, шығармашылық қиялдың дамуы;

– өзінің біліміне, кәсіби шеберлігіне, өзінің күш– қуатына, қажеттіліктері мен мүмкіндіктеріне деген сенімге негізделген ой-пікірдің тәуелсіздігі;

– жақсы зейін және бақылаумен үйлесетін тұрақты әуестік;

– тез, әрі жан-жақты істің мәнін ұғыну, мәселені түсіну, оны шешу жолдарын белгілеу;

– кездейсоқ жағдайда, құбылыста шығармашылық сұрақтың шешіміне тірек болатын мәселені табу қабілеттілігі;

– білім алушының орнына өзін қоя білу, сол позицияға қатысты педагогикалық міндеттерді шеше білу, олардың рөліне ене білу;

– еңбексүйгіштік, сыпайылық, риясыздық, жауапкершіліктің жоғарғы сезімі.

Алайда, педагогикалық шығармашылықты жоғары бағалай және оны педагогикалық шеберліктің басты шарты ретінде бекіте отырып, оны жалпы педагогикалық тәжірибесіздікпен еш байланысы жоғын есте сақтау керек. Зерттеу, жаңаны жасау тек жалпы педагогикалық эрудиция жоғары болғанда ғана мүмкін болады, алдыңғы қатарлы педагогикалық тәжірибені, өмір салтында тексерілгенді шығармашылықпен қолдана отырып, оны «көнеге» және ескіргенге айналдырмау қажет [3].

Мұғалімнің өздігінен білім алуына нақты көмек көрсету үшін, тұлғаның кәсіптік қызмет саласындағы қажеттіліктерін, сұраныстарын, мүдделерін білуі қажет. Арнайы ұйымдастырылған әдістемелік жұмыс мұғалімнің жеке қажеттіліктерін ескеріп құрылуы тиіс. Мұндай жағдайда мұғалім біліктілікті арттырудың ұжымдық нормаларына қатыса отырып, өзін қызықтыратын мәселелерге жауап табатын болады.

Мұғалімнің кәсіби шеберлігі, зерттеушілік қызметі мұғалімдік жұмысқа дайындық барысында, іс-тәжірибеде және қайта даярлау кезінде қалыптасып тәрбиеленеді.

Ұлы ұстаз Ахмет Байтұрсынов «Білім – біліктілікке жеткізер баспалдақ, ал біліктілік – сол білімді іске асыра білу дағдысы» – деп бекер айтпаған. «Біліктілік» деп қандайда бір еңбектің түріне дайындалудың, дайындық дәрежесінің деңгейін айтады. Кез-келген қызметкер біліктілігін ұдайы жетілдіріп отыруы қажет. Білім сапасының арттырудың кілті педагог қолында десек, оның білімін жетілдіру басты роль атқармақ. Егер педагог мамандардың біліктілігін жүйелі арттырса, онда үлкен жетістікке қол жеткізуге болары анық. Мұғалімдердің біліктілігін жетілдіру екі бағытта жүргізілуі тиіс:

1. Мұғалімнің кәсіптік жұмысының мәнін үйлесімді өзгерту, яғни басты қызметтік нұсқауды орындау емес, күтетін нәтижеге жету үшін оқу үрдісін шығармашылықпен үйлестіру.

2. Білім беру асында мұғалімнің зерттеушілік бағыттағы қызметін күшейтуге байланысты мұғалімнен кәсіптілікті кеңейтуді талап ету.

Біліктілікті арттырудың негізгі аспектілерінің ішінен мыналарды бөліп алуға болады:

1. Қызметтік (мақсаты, міндеті, жұмыс мазмұны, формасы, әдістер және нәтижесі).

2. Мазмұндық (әдістемелік, ғылыми-теориялық білімді практикада қолдана білуге жағдай туғызу).

3. Басқарушылық (талдау, жоспарлау, ұйымдастыру, бақылау, танып-білу.)

Осы 3 аспект бойынша біліктілігін жетілдірген маман өз қызметіне талап деңгейінде қарайтыны белгілі. Ұстаздар үздіксіз ізденіп, өз білімін үнемі жетілдіріп жаңа педагогикалық әдіс-тәсілдерді қолданып отырса ғана өзінің кәсіби шеберлігін арттырады.

«Мұғалім-өзі де оқуы керек.....» – деп П. Ф. Каптеров айтқан еді. Мұғалімнің өздігінен білім алуына нақты көмек көрсету үшін, тұлғаның кәсіптік қызмет саласындағы қажеттіліктерін, сұраныстарын, мүдделерін білуі қажет. Арнайы ұйымдастырылған әдістемелік жұмыс мұғалімнің жеке қажеттіліктерін ескеріп құрылуы тиіс. Мұндай жағдайда мұғалім біліктілікті арттырудың ұжымдық нормаларына қатыса отырып, өзін қызықтыратын мәселелерге жауап табатын болады.

Педагогикалық шеберліктің негізгі белгілеріне: кәсіптік білім, біліктілік, дағды, кәсіптік қабілет, педагогтік әдептілік, педагогикалық техника жатады [3].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения: В 6 т. – М., 1988. – Т. 1.-С. 160-172.
2. Жүсіпова Ж.А. Педагогикалық шеберлік: Оқулық. Алматы: Экономика.-2011.-316 бет.
3. Қозыбай А. Топ жетекшісі (өндірістік оқыту шебері): Оқу құралы/ А. Қозыбай, Н.Жексенбиева, К.Өстеміров. – Астана: Фолиант, 2010.-160 б.

ФИЛОЛОГИЯ
PHILOLOGY

Керембекова Маржан Налибековна,
докторант PhD2 курса по специальности 6D021300 – Лингвистика,
Институт языкознания им. А.Байтурсынова
факультет филологии и мировых языков КазНУ,
г. Алматы, marjanja_25_90@mail.ru

АҒЫЛШЫНТІЛДІ ТЕРМИНДЕРДІҢ ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕ БЕРІЛУ ТӘСІЛДЕРІ МЕН ЖОЛДАРЫ

***Түйін.** Осы мақаланың мақсаты қазақ және ағылшын терминдері жалпы терминжасам принциптеріне қарай негізгі терминжасам жолдары және лингвистикалық терминдерді байланысу тәсілі мен құрылымдарына қарай бірнеше топқа жіктеу қажеттілігін қарастыру. Саралау. Салыстыру.*

***Аннотация.** Целью данной статьи является изучение терминов на казахском и на английском языках по принципам терминостроения. Рассмотрение лингвистических терминов и элементов терминостроения и методов их структур. Анализ и сравнения.*

***Summary.** The purpose of this article is to study the terms in the Kazakh and English languages according to the principles of thermocoupling. Consideration of linguistic terms and elements of thermal construction and methods of their structures. Analysis and comparison.*

Жалпы «ағылшынтілділік» немесе «ағылшын тілі» жайында айтылғанда біз оның қай ағылшын екендігін анықтап алуымыз керек сияқты. Себебі қазіргі қолданыста жүрген көп сөздер мысалы: хайп, челлендж, скайп, лук, свайп, мейкап т.с.с. «американдық-ағылшын» деп аталатын ағылшын тілінің заманауи бір бөлігі өнер, кино, музыка арқылы тілімізге еніп келе жатыр./5.5/ Ал сан ғасырлар ғылым тілі,білім тілі болып келген Шекспирдің «Ромео мен Джулеттасы» жазылған ағылшын ол британдық ағылшын тілі тағы бар. Осы Британдық ағылшын тілін үш кезеңге бөлу дәстүрге айналған. Ағылшын тіл білімі терминологиясының қалыптасуы да оның дамуында көрсетіліп жүрген төмендегідей үш кезеңмен байланысты.

1. Old English – көне ағылшын тілі кезеңі немесе Anglo Saxon деп аталатын кезең 5-12 ғасырды қамтиды.

2. Middle English – орта кезең 12-15 ғасыр аралығын қамтиды. Бұл уақыт ағылшын тіліндегі көптеген грамматикалық, семантикалық өзгерістермен, қысқартулармен, заңдылықтармен байланысты.

3. Modern English – жаңа кезең. Негізгі ағылшын тілінің бекіп, нағыз даму кезеңі 15-16 ғасырлардан басталса, лингвистикалық терминдерді де осы кезеңде дамып тұрақтана бастады.

Лингвистика саласындағы алғашқы зерттеу жұмыстары ғылыми бағыт ретінде тіл білімінің грамматика, орфография салаларындағы 19 ғасырдағы үнді еуропа және семит тілдерінің өкілдері В. Гумбольт, А. Шлейхер, Ф. Фортунатов, Э. Сепир. Дж. Гринберг. Якобсон, Марр еңбектерінен басталады. Британияда тіл білімінің ғылым ретінде дамып қалыптасуына елдегі саяси, экономикалық өзгерістер тікелей әсер етті. Ағылшын тіл білімі өзінің тұңғыш сөздіктерімен әйгілі. Тіл білімінің структурализм бағытында дамып қалыптасуына Лондон лингвистикалық мектебі үлкен үлес қосты. Ағылшын тіл біліміндегі грек, латын тілі терминдері Еуропа тілдері арқылы орыс тіліне, Қазан төңкерісінен кейін қазақ тіліне еніп, халықаралық терминология қалыптасты. Осылайша, екі тілге ортақ тілдік құбылыстар пайда болды.

Қазақ және ағылшын терминдері жалпы терминжасам принциптеріне қарай негізгі терминжасам жолдарымен жасалды және лингвистикалық терминдерді байланысу тәсілі мен құрылымдарына қарай бірнеше топқа жіктеуге болады.

1. Түбір терминдер немесе сөз тудырмайтын терминдер.

2. Туынды терминдер, жұрнақтар мен префикстер жалғануы арқылы жасалған терминдер. Туынды терминдер лингвистика саласының көп бөлігін құрайды. Ағылшын тілі түбір терминге аффикстер түбірдің алдында да /префикстер арқылы/, кейінде /суффикстер көмегімен/ жалғануы арқылы туынды терминдер жасалады. Қазақ тілінде суффикстер ғана жалғанады.

3. Күрделі және қоссөзді терминдер. Ағылшын тілінің сөздік қорында грек, латын тілдері негізінде жасалған күрделі терминдер көп./6.15/

Қазақ, ағылшын тілдерінде лингвистикалық терминдердің айтарлықтай бөлігі грек, латын тілдері негізінде жасалған ортақ көп түбірлі терминдер. Олардың қазақ тілінде берілу жолдары мен тәсілдері негізінен орыс тілінің заңдылықтарына сай келеді. Алайда Ахмет Байтұрсынов төмендегі қағидаларды басшылыққа ала отырып, қазіргі қазақ тіл білімінде қолданылып жүрген терминдердің негізін қалады.

1. Терминдердің ана тілі сөздерінен жасалуы.
2. Терминдердің оқырманға түсінікті болуы.
3. Қажет жағдайда шет тілі терминдерін қолдану.
4. Шетел терминдерін қолдану үстінде барынша анықтамалар арқылы түсіндіру.
5. Терминжасамда жүйелілік болуы.
6. Уәжді терминдер жасалуы.

Лингвистикалық терминдердің ортақ терминжасам жолдарымен жасалуы екі тілге де ортақ грек, латын тілдерінің терминдік белгілерін тілдің дыбыстық заңдылықтарына, үндестік заңына қарай орайластыру нәтижесінде өріс тапқан. олардың қатарында қазіргі тіл білімінде қолданыста жүрген терминдік белгілерді атауға болады. Мысалы: изм – структурализм, консонантизм; логия – терминология, филология; ре – реконструкция.

Тіліміздегі үстеу, есімдік сияқты сөз таптарының терминденуі өте сирек құбылыс. терминденген жағдайдың өзінде олар зат есім қатарына көшеді. Ағылшын тілінде лексиканы байыту тәсілдерінің бірі конверсия болып табылады. Сөзжасамның конверсия тәсілі дегенде жаңа жасалымның бастапқы түрін өзгертпей, сөздің басқа лексика-грамматикалық тобына өтуін айтамыз. Мысалы: *debate* 1.зат – жарыссыз; 2.етістік – талқылау; *process* 1.зат – процесс; 2.етістік – виза жасау. /4.16/

Жұрнақ –еө көмегімен жасалған туынды зат есімдер тұлғаны білдіреді. мысалы: *referee* –төреші;

Жұрнақ –ег көмегімен жасалған туынды зат есімдер де әрекет жасайтын тұлғаны білдіреді, бірақ етістікке конверсияланбайды. *Lawyer*–заңгер

X+-ion|ation, tion, sion| құрылымды туынды зат есімдерден конверсияланған етістіктер –латын немесе француз тілінен енген кірме сөздер. Мысалы: *to action*

Берілу жолдары:

Сөздіктерде ағылшын тілі лингвистикалық терминдерінде көбінесе бір нұсқа ғана пайдаланылады, ал қазақ тіл білімі сөздіктерінде екі, үш, кейде оданда көп. Қазақ тіліндегі лингвистикалық нұсқалықтардың негізгі төрт себебі анықталды.

1. Халықаралық терминдермен қатар төл терминдерді қолдануға тырысушылық, мысалы «билингвизм – қостілділік».

2. Халықаралық терминдерді төл терминдік белгілермен араластырып қолданушылық, мысалы: «абсолюттік құрылым – абсолюттік конструкция»

3. Төл терминдерді бірнеше нұсқада қолданушылық, мысалы: «жалғау – қосымша»./4.19/

4. Төл терминдік тіркестерді барынша қысқартып беруге тырысушылық.

Қазақ тіліндегі терминжасамда өнімді төл жұрнақтар өте көп, мысалы:

лық/лік/дық/дік/тық/тік – грамматикалық, құрылымдық

ма/ме/ба/бе/па/пе – сипаттама, уәждеме, қолжазба

ыс/іс/ым/ім – қолданыс, көрініс, өнім, қолданым, сөзжасам

уыш/уіш/қыш/кіш/ғыш/гіш – көрсеткіш, бастауыш.

Терминжасамның өнімсіз жұрнақтары қатарына

ша/ше – тырнақша, дәйекше

ған/ген/қан/кен – қысқарған, кіріккен

ғар/гер/ке/лы/лі жұрнақтары – себепкер, сұраулы, сүзбелі.

Терминдік белгілер ретіндегі аффикстерді термин құрамында атқару қызметтеріне қарай төмендегі топтарға бөлуге болады.

1. Сын есімдік лингвистикалық терминдер жасауға қатысатын аффикстер мысалы:

лық/лік/дық/дік – элиталық, тұрмыстық;

лы/лі/ды/ді/ты/ті – хабарлы, түбірлі, белсенді;

қы/кі – бастапқы;

малы/мелі – түсіндірмелі;

сыз/сіз – болымсыз, өнімсіз

2. Терминдік етістіктер жасауда қолданылып жүрген аффикстер –у– активтену, сөйлеу, ықшамдау.

3. Заттық мәнді терминдер жасайтын жұрнақтардан мыналарды атаймыз: лық/лік/дык/дік/тық/тік – эмоционалдык

Қазақ тілінде терминжасамдық аффикстерге суффикстер ғана жатады. Ағылшын тілі терминжасамында суффикстер мен қатар префикстер де өнімді қызмет атқарады. Олар қазақ тілі лингвистикалық терминологиясына халықаралық терминдер арқылы енген.

Кез келген ұлттық тіл біліміндегі терминологияның тарихын, терминдердің жасалу, даму жолын сол ұлттың тіл білімі тарихымен, тілдік заңдылықтарымен қатар, халықтың тарихымен, әлеуметтік-экономикалық даму ерекшеліктерімен тығыз байланысты қарастырылуы тиіс. Ә.Қайдаров қазақ тіл білімінің салалық терминдері мен атауларын жаңадан жасауда, өзгертуде, ауыстыруда ең алдымен, қазақ тілінің төл және бұрыннан қалыптасқан байырғы лексикалық байлығын сарқа пайдалану қажет деген тұжырым жасаса /1.131 /, Ө. Айтбайұлының пікірінше, терминология ең алдымен, тілдің арнайы лексикасының даму заңдылықтарын тексеретін ғылым саласы, сонымен бірге ол ғылым мен техниканың жек салалар терминдерінің жиынтығы. /2.16 / бұл пікірлер ұлт тілінің дамуында терминология саласының маңыздылығын айқындап отыр. Ал А.А.Реформатский термин мен ұғымның өзара байланысы жөніндегі әр түрлі пікірлерді саралай келе, оларды екі бағытқа бөледі: 1. Терминді белгілі бір затпен байланысты және 2. Терминді ұғыммен байланысты қарау. Ғалым термин мен терминологияға берілген кейбір анықтамалардың кемшілігін атап көрсетті. Оның пікірінше, терминнің ұғыммен байланыстылығы жөніндегі ғалымдар пікірі басымырақ. Ол терминді терминологиялық жүйенің, жалпы тіл білімі жүйесінің элементі есебінде қарастырады. /3.46-54 / тіл білімінің біраз саласында көрнекті еңбектер жазған ғалымның бұл пікірі қай тілдің де терминология саласын жалпыхалықтық, тілдік жүйеден бөліп қарастыруға болмайтындығының дәлелі болып табылады.

Қазақ тіліне орыс тілі арқылы енген көптеген интернационалдық терминдердің шыққан тегі – грек, латын, француз тілі. Мысалы: консул, виза. О. Есперсен интернационал сөздердің бірнеше тілге ортақ болуы жалғыз ғана шарт деп есептемейді, сонымен бірге терминнің халықаралық терминге айналуы терминді қолданатын адам санына да байланысты деп тұжырымдайды. . Бұл терминдердің тұрақтануының әлеуметтік, оның ішінде демографиялық жағдайға байланысты болатындығын көрсетеді. Е.Вюстер Еуропада интернационалдық терминдер деп Еуропаның басты алты тіліне жататын терминдерді есептеу қажет десе интернационалдық терминдер, М. Серджентсонның пікірінше халықтар арасындағы ғылыми, саяси және мәдени байланыстар негізінде қалыптасқан, сонымен қатар олар шыққан тіл ерекшеліктерін сақтап қалады. Ағылшын тіліне француз, неміс, итальян тілдерінен енген кірме сөздердің негізі латын тілінен шыққан, олар морфологиялық құрылысын көп жағдайда сақтап қалады. /7.23/

Термин ұғымға тәуелді болғандықтан, терминге дара мағыналық, стилдік бейтараптық, экстралингвистикалық факторлармен тығыз байланысты болу, нақты дефиницияның болуы, полисемантикалық құбылыстардың, эмоционалды бояу, экспрессивті қызметтің, субъективті-бағалау факторлары мен мәнерліліктің болмауы тән. Дәлділік, қысқалық, жүйелілік дара мағыналық – терминнің басты қасиеті.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. ҚайдаровӘ. Қазақ тілінің өзекті мәселелері. – Алматы: Ана тілі, 1998.
2. АйтбайұлыӨ. Қазақ сөзі. – Алматы: Рауан, 1997.
3. РеформатскийА.А. Что такое термин и терминология. – М., 1961.
4. Қазақ тілінің түсіндерме сөздігі. – А:1974-1986.
5. Англо-русский словарь.
6. БекхожинаГ. автореферат А-2006.
7. АшиноваК.А. Қазақ және ағылшын тілдеріндегі дипломатиялық терминдердің жасалымы. – А, 2006.

Қанабекова Меңгүл Қошпанқызы,
Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті,
menya.56@mail.ru

Асанбаева Сәуле Асанбайқызы,
Ф.ғ.к., м. профессор м.а.
Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті,
Aseke-1970.25@mail.ru

ҚАЗАҚ ТІЛ БІЛІМІНДЕ АНТРОПОӨЗЕКТІК ПАРАДИГМА АЯСЫНДАҒЫ «ТІЛДІК ТҰЛҒАНЫҢ» ЗЕРТТЕЛУІ

Түйін: Антропоөзектік парадигмада өзекті мәселелердің бірі – «тілдік тұлға» теориясы, оны зерттеудегі жаңа бағыт-бағдарлар мен ғылыми түсініктер. Бұл мәселені зерттеуге бағытталған қазақ тіл біліміндегі еңбектердің өзектілік сипаты мен ғылыми маңыздылығын ашып көрсету, ондағы қалыптасқан теориялық тұжырымдарды, ғылыми көзқарастарды талдап-таразылау маңызды болмақ. Өйткені мұндай пайымдаулардың қазақ тіл біліміндегі тілдік тұлға теориясына қатысты тілімізде біршама орныға бастаған ғылымтаным-түсініктердің жаңа мазмұнментолығуына сенімділігі сөзсіз. Сондай-ақ «тіл тұтынушысының» айрықша болмысын тереңірек тануға, сөзқолданыстағы тілдік бірліктердің лингвокогнитивтік, лингвомәдени, прагматикалық деңгейлерде сипатталуына, жеке тұлғаның өзіндік тілдік әлемін (тезаурус) анықтауға зор мүмкіндіктер жасалады.

Резюме: В статье рассматривается влияние динамического развития исследований антропоактуального характера на формирование теории языковой личности в современной лингвистике. Теория «языковая личность» и их научные понятия антропоцентрической парадигмы является одной из актуальных проблем в казахском языкознании. В статье охарактеризована степень актуальности исследований ученых и проанализированы направления исследований, посвященных вопросам «языковой личности». А также дана характеристика словоупотребительных единиц на лингвокогнитивном, лингвокультурном, прагматическом уровнях, определена языковая картина мира (тезаурус).

Summary: The article examines the impact of the dynamic development of anthropocentric research character on the formation of the theory of linguistic personality in modern linguistics. The theory of “linguistic personality” and their scientific concepts of the anthropocentric paradigm is one of the urgent problems in Kazakh linguistics. The article describes the research relevance degree by scientists and analyzes the research directions on the issues of “linguistic personality”. Also, the word-using units characteristic on the linguistic-cognitive, linguocultural, pragmatic levels, the language picture of the world (thesaurus) is defined.

Жаңа ғылыми парадигма аясындағы антропоөзектік зерттеулердің негізгі теориялық арқауы – ұлттық сана ерекшеліктерінің тілдегі көрінісін бейнелейтін «тілдік тұлға» теориясы. Ол жеке тұлғаның рухани-мәдени болмысын, ой-санасын, шығармашылық әрекетін тіл арқылы түсіндіруге басты назар аударады. Яғни антропоөзектік парадигма бағдарынан қарағанда шығармашылық әрекеттің зерттеу нысаны «тіл тұтынушысына» ауысады, яғни тілде көрініс беретін адам тұлғасы, адамның сөз саптамындағы тілдік бейнесі талдауға түседі. Жалпы тілді, оны тұтынушы тұлғамен байланыста зерттеу идеясы әлемдік тіл білімінде сөйлеу мен тілдің, жеке адам мен ұжым тілінің арақатынасы, тілдің әлеуметтік сипаты тәрізді мәселелерді талдаған В.Гумбольдт, А.А.Потебня, И.А. Бодуэн де Куртене, Ф. де Соссюр еңбектерінде танылып орныға түскен. Сол кезеңдердегі тарихи алғышарттардың негізінде пайда болған «тілдік тұлға» категориясы бүгінде антропоөзектік бағыттағы іргелі ұғымдардың біріне айналды. Бұл тұрғыдан академик Ю. Карауловтың теориялық тұжырымдары мен концептуалдық пайымдауларының жалпы тіл біліміндегі «тілдік тұлға» ұғымының лингвистикалық категория ретінде қалыптасуына зор ықпал еткені белгілі. Зерттеушінің: «Тілдің шекарасынан аспай, ауқымынан алыстамай тұрып, тілді жасаушы мен тұтынушыға, яғни нақты тілдік тұлға – адамға назар аудармай тұрып, тіл құдіретін түсіну мүмкін емес... адамның әуелі тілін түсініп алмай немесе адамды тілінен танымай тұрып, өзін жете тани алмайсың» деген ой-тұжырымы тілдік тұлға теориясының ғылыми-танымдық негізін айқындаудың, «тіл тұтынушысының» тұлғалық болмысын танудың бағдары болғаны анық. Дәлірек айтқанда, тілдік тұлғаны толық танудың негізі оның деңгейлік құрылымдарда сипатталуымен тығыз байланысты екендігі академик

Ю. Карауловтың тұжырымы бойынша айқындалып қалыптасқан: 1) белгілі бір мағыналарды, тілдік амал-тәсілдерді сипаттауды (тілдің лексикалық, грамматикалық, көріктеуіш құралдарын суреттеу) жүзеге асыратын *вербалды-семантикалық деңгей*; 2) тұлғаның құндылықтар дүниесін бейнелейтін (фрейм, фразеологизмдер, қанатты сөздер, метафоралар, т.б.) тұлға-бірліктерді, дискурсындағы «ғаламның тілдік бейнесін», концептілер жүйесін анықтайтын *когнитивтік деңгей*; 3) тұлғаның мақсатын, қызығушылықтарын, аргументация, бағалау және т.б. тәсілдерін зерттейтін *прагматикалық деңгей* [2, 42 б.]. Ю. Караулов ұсынған «тілдік тұлғаны» айқындаудың деңгейлік құрылымдары қазіргі ғылыми ізденістерде одан әрі нақтыланып, жаңаша пайымдаулармен толықтырыла түсуде.

Қазіргі тіл білімінде антропоэзектік бағыттағы зерттеулердің қарқынды дамуы тілдік тұлға теориясын қалыптастыруға, «тіл тұтынушысының» айрықша болмысын тереңірек тануға, сөз қолданысындағы тілдік бірліктердің лингвокогнитивтік, лингвомәдени, прагматикалық деңгейлерде сипатталуына, яғни жеке тұлғаның өзіндік тілдік әлемін (тезаурусын) анықтауға зор ықпал етеді. Мұндай бағыттағы еңбектерде аталмыш мәселеде біршама құнды ой-пікірлер айтылып, ғылыми тұжырымдар жасалуда. Берілген тұжырымдармен пайымдаулардың қазақ тіл біліміндегі тілдік тұлға теориясына қатысты тілімізде біршама орныға бастаған ғылым таным-түсініктерді толықтыруға септігі тиетіндігі сөзсіз.

Айталық, белгілі ғалым Ж. Манкеева тілдік тұлғаның қалыптасу үрдісі адамның жалпы интеллектуалдық деңгейінен, парасат биігінен бастау алатынын айта келіп, сөз иесінің тұлғалық болмысын сипаттайтын ерекшеліктерді ашып көрсетеді, ол ерекшеліктердің негізін «тұлғаның ұлттық болмыс-бітімі, ұлттық-рухани құндылығы, ұлтжанды сезімі, қоғамдық ой биігі» тәрізді рухани қажеттіліктер құрайтынын жүйелі пайымдайды, тілдік тұлға табиғатын айқындаудың ғылыми-танымдық негіздерін тиянақты дәйектейді [1, 46 б.]. Абай, Х. Досмұхамедұлы, М. Жұмабаев, тағы басқа ұлы тұлғалардың шығармашылығы арқылы антропоэзектік парадигмадағы «тілдік тұлға» теориясы туралы түсінікті кеңейте отырып, оның танымдық дискурсын, концептуалды өрісін айқындайтын тілдік бірліктер жайында жан-жақты талдау жасайды. Бұл мәселеге байланысты ғалымның ой-тұжырымдары тілдік ұжымның когнитивтік санасындағы ұлттық ғаламдық кеңістікке қатысты білімдер жүйесін айқындауға мүмкіндік береді. Әрі тілдік тұлғаның когнитивтік, прагматикалық және лингвомәдени аспектілеріне қатысты бірқатар теориялық мәселелерді нақтылауда, ғылыми тұрғыдан түсіндіруде маңызды болып табылады.

Демек, сөз субъектісінің, яғни адамның жеке тұлғалық қасиеттері, ұлттық ой-санамен байланысты болмысты, дүниені тануы, сонымен қатар тіл жүйесін меңгеру деңгейі жаңа бағдарлық зерттеулердің өзегіне айналды, соның нәтижесінде жеке шығармашылық тұлғаға деген қызығушылық арта түсті. Әрбір тілдік тұлға өзінің алдындағы тұлғалар қалдырып кеткен барлық тілдік байлықты меңгеру мен соны игере білу қабілетімен қалыптасады. Әр тілдік тұлғаның тілі көп дәрежеде жалпыға ортақ халықтық әдеби тілден, біршама деңгейде өзіндік жеке тілдік ерекшеліктен тұрады. Сондықтан тілдік тұлғаның болмысын зерделеу кешенді талдау негізінде тілдің тарихи-мәдени қайнар көздерін, этноұлттық ерекшеліктері мен әлеуметтік сипатын, халықтың философиялық дүниетанымы мен психологиялық мінездемесін айқындау арқылы іске асады. Олай болса, адамның тілдік болмысын түсінуге, зерделеуге жетелейтін лингвистикалық категория ретіндегі тілдік тұлға құбылысы қазіргі ғылыми парадигманың мазмұнын айқындаушы маңызды ұғым санатында қалыптасты.

Антропоэзектік бағытта зерттеу нысанына алынған «тілдік тұлға» категориясының өзектілік сипаты қазақ тіл білімінде де біршама талданып, оны зерттеу үрдісінде ғылыми-танымдық негіздері айқындалып орныға түсті. Алғаш рет А. Байтұрсынұлы, Қ. Жұбанов еңбектері мен көркем сөз теориясын танудың ғылыми концепциясын ұсынған ғалымдар Р. Сыздық, М. Серғалиев, Б. Шалабай, Е. Жанпейісов, Н. Уәли зерттеулерінде бұл мәселеге қатысты бірқатар ой-пікірлер айтылып, ғылыми тұжырымдар жасалынды. Айталық, шығармашылық тұлғаның тілін арнайы талдаған академик Рәбиға Сыздықтың «Абай шығармаларының тілі», «Абайдың сөз өрнегі», белгілі ғалым Ербол Жанпейісовтің «М. Әуезовтің «Абай жолы эпопеясының тілі», т.б. іргелі зерттеулерінде белгілі бір суреткердің жеке тұлғалық сипаты мен шығармашылық болмысы, сөз құдіреті, көріктеуіш амал-тәсілдерді қолданудағы тілдік бейнесі, стильдік ерекшеліктері шығарма тілінің құрылымдылық жүйесі негізінде (вербалды-семантикалық деңгейде) сипатталып берілген. Бұл мәселелер қазіргі тіл білімінің адам танымдық бағыты тұрғысынан зерттеу нысанына алынып, сол шығарманы жазушының жеке тұлғасына,

шығармашылық болмысына айрықша назар аударылып қарастырыла бастады. Бұл тұрғыдан қазіргі қазақ тілтанымында тілдік тұлға теориясына қатысты ғалым Ж. Манкееваның ой-тұжырымдары, ғылыми-танымдық мақалалары мен жетекшілік еткен зерттеу жұмыстары, Ф. Терекованың «Языковая личность К.К. Жубанова», Ф. Қожахметованың «Тұрмағанбет Ізтілеуов тілдік тұлғасының дискурстық сипаты», И. Айбаршаның «Ұлттық мәдениет контексіндегі дүниенің тілдік суреті», Ш. Елемесованың «Көркем мәтіндегі ұлттық мәдениеттің тілдік релеванттары (Ғ. Мүсіреповтің «Қазақ солдаты» романы бойынша)», Ш. Ниятованың «Махамбеттің тілдік тұлғасы», Г. Мұратованың «Абайдың тілдік тұлғасы: дискурстық талдау мен концептуалды жүйесі», А. Әмірбекованың «Концептілік құрылымдардың поэтикалық мәтіндегі вербалдану ерекшелігі (М. Мақатаев поэзиясы бойынша)», Г. Имашеваның «Міржақып Дулатұлы шығармаларындағы «Ғаламның тілдік бейнесі», Ж. Ермекованың «Мағжан Жұмабаевтың тілдік тұлғасы» атты антропоэзектік аспектідегі ізденістері «тілдік тұлға» категориясының танымдық-теориялық базасын кеңейте түсті. Демек, тілдік тұлғаны ұлттық мәдениеттің өкілі, тілдің тұтынушысы, дамытушысы ретінде тануға, тілдік тұлғаның дискурсындағы этномәдени құндылықтар мен дүниетанымдық компоненттердің антрополингвистикалық сипатын айқындауға зор мүмкіндіктер жасалды.

«Тілдік тұлғаны» зерттеуге арналған еңбектерде оның өзектілігі мен зерттелу жайын, ондағы түсініктер мен ғылыми көзқарастарды қысқаша сипаттайтын болсақ, ең алдымен, тілдік тұлғаға тән қасиеттерді оның ұлттық бітім-болмысымен, аялық дүниетанымдық білім деңгейімен, рухани мәдениетімен байланысты қарастырылған еңбектер ретінде танылады. Ұлттық тұлға мәселесі бойынша зерттеу жүргізген ғалым И. Айбарша ұлттық мәдениетті тілдік бейнемен ұштастыра отырып талдау жасаса, көркем мәтін жүйесіндегі ұлттық мәдениеттің тілдік релеванттарын зерттеген Ш. Елемесова жеке тілдік ерекшелікті лингвостилистикалық және психолингвистикалық сабақтастықта ала отырып жүйелі қарастырған [3]. Ақын Т. Ізтілеуовтың тілдік тұлғасының дискурстық сипатын қарастырған ғалым Ф. Қожахметова «тілдік тұлға» дегеніміз ұлт тілі мен ұлт мәдениетінің ақпаратын сатылы деңгейде толық меңгерген тілдік-мәдени құзірет иесі» [4, 20 б.] деген анықтама беру арқылы «тілдік тұлға» ұғымының мәнін ашып түсіндіреді. Ұлы Абайдың тілдік тұлғасын, дискурстық сипатын тиянақты зерттеген ғалым Г. Мұратова қазақ тіл біліміндегі тілдік тұлғаның классикалық үлгісін ұлы Абайдың қазақ әдеби тіліндегі орнын саралау арқылы айқын көруге болатындығын айта келіп, тілдік тұлға мәселесін анықтауда «өзі меңгерген ұлт тілі мен мәдениетін өзгеге таныта отырып, *тілді тұтынушы* ретінде әрі *тілді жасаушы* ретінде, тұтастай алғанда тіл тарихына (синхронды, диахронды күйіне), тілдің дамуына қандай үлес қосқанын айқындау мәселесі – Тілдік тұлға мәртебесін одан әрі бекіте түсетін немесе оның тағы бір қырын, яғни толыққанды Тілдік тұлға болмысын ашатын басты ұстаным болуға тиіс» [5, 11 б.] – деп пайымдайды. Ғалым Г. Имашева Алаш ардақтысы Міржақып Дулатұлының тілдік тұлғасын зерттей келе, «тілдік тұлға» мәселесінде басты ерекшелік тұлғаның (личность) жай саналы адам аумағынан кең көлемге өзінің тілдік ерекшелігі арқылы шығып кетуінде жатыр. Адамның индивидуалдік деңгейден «тілдік тұлға» деңгейіне айналу жолы тіл білімі үшін күрделі де қызықты мәселе» екендігін баса айтады, қазақ ұлтының рухани дүниетанымды оның тілінде бейнеленіп берілетіндігіне айрықша назар аударады [6, 7 б.]. Ал көрнекті ақын Мағжан Жұмабаевтың тілдік тұлғасын зерттеу нысаны етіп алған ғалым Ж. Ермекова «тілдік тұлғаны» түсіндіруде *тілдік тұлға* болып табылатын жеке адам қалыптасуының негізгі жүйелерін анықтау қажет дей келіп, Мағжан Жұмабаевтың тілдік тұлғасының қалыптасуына негіз болған лингвистикалық және экстралингвистикалық факторлар мен ол өмір сүрген кездегі қоғамдық-әлеуметтік ахуалды саралай келіп, тілдік тұлға жөніндегі өз ойын былайша тұжырымдайды: «тілдік тұлға – мәдениетті, тілді, құндылықтарды, білімді және дәстүрді тұтынушының жинақталған бейнесі» [7, 132 б.]. Бұдан байқайтынымыз, «тіл тұтынушысын» антропоэзектік бағытта ғылыми-теориялық тұрғыдан кеңінен қарастыру тілдік тұлғаның жеке шығармашылық қабілетін, автор танымындағы ғалам бейнесін тереңірек тануға, көркемдік әлемін кеңінен сипаттауға жол ашады.

Назар аударатын тағы бір жайт: қазіргі тіл ғылымында «тілдік тұлға» түсінігі мен анықтамасына, ондағы терминдік атауларға қатысты әркім көзқарастар қалыптасқан, яғни оның терминдік мағынасы әр түрлі түсіндіріліп, түрліше атаулармен беріліп жүргендігі байқалады. Мәселен, субъект(әлемді танушы және әлемді өз сөзінде бейнелеуші), индивид, мәтін авторы, тілді ұстанушы информант, активті, пассивті информант, айтушы/тыңдаушы, сөздік портрет, идиолект, автор бейнесі, интеллектуал, автор образы, ақынның өз образы, т.б. Мұндай таным-түсініктер зерттеуші ғалымдардың адамның таным

үрдісін, тілдік ұйымдасуын, шығармашылық тұлғасын әр түрлі қырынан түсіндіріп, түрліше пайымдауынан туған саналы әрекеті деп бағамдаймыз.

Сондай-ақ «тілдік тұлға» теориясына қатысты ғылыми әдебиеттерде «тілдік тұлғаларды» ажыратып көрсетуде бірқатар эпитеттік тіркесте келген терминдік қолданыстар мен типтік түрлері де сараланып беріледі: «элитарлық тілдік тұлға», «ұлттық тілдік тұлға», «көркем тілдік тұлға», «күшті тілдік тұлға», «бірегей тілдік тұлға», «қазақи тілдік тұлға», «мәдени тілдік тұлға», т.б. Бұл тұрғыдан белгілі ғалым Н. Уәли «тілдік тұлға» мәселесін сөз мәдениеті аясында қарастыра келіп, тілдік ортада мәдени-тілдік дәстүрдің, оның нормаларының қалыптасуына тілдік тұлғаның ықпалы зор екендігін атап көрсетеді: «Этнотілдік мәдени нормаларды ойлау қарекетінде, сөз қарекетінде қолданады, этнотілдік ұжымның әлеуметтік, психологиялық ерекшеліктерін игеріп, сөз қолданыста пайдаланады. М. Әуезов, Ғ. Мүсірепов сынды біртуар жазушы-ғалымдар жұртшылық идеал тұтатын тілдік тұлғалар. Олар әдеби элитарлық топтың өкілдеріне жатады» [8, 132 б.]. Және автор тілдік тұлғалардың әдеби тілді игеру, пайдалану деңгейіне, мәдени құзіреттілік болмысына байланысты бірнеше типке сараланатын түрлеріне де жан-жақты талдау жасайды.

Қысқасы, қазақ тіл біліміндегі «тілдік тұлға» теориясына қатысты ғылыми дәйектер мен танымдық негіздегі ой-тұжырымдарды түйіндей келе, жаңа ғылыми парадигма аясында орныққан «тілдік тұлға» ұғымының мазмұнын жаңарту мен жетілдіруде, оның зерттеу қағидасы мен теориясы қалыптасуының алғышарттарын айқындауда, деңгейлік құрылымдарда сипатталу дәрежесін дәйектеуде антропоэзектік бағыттағы зерттеулердің ғылыми-танымдық мазмұны мен өзектілік сипаты орасан зор.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Манкеева Ж. Х. Досмұхамедұлының тұлғасын танудың тілдік негізі // Тілтаным, 2013, № 1, 43-48 б.
2. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Едиториал УРСС, 2004.
3. Ислам А. Ұлттық мәдениет контексіндегі дүниенің тілдік суреті: филол. ғыл. докт. ... дисс. – Алматы, 2005; Елемесова Ш.М. Көркем мәтіндегі ұлттық мәдениеттің тілдік релеванттары (Ғ. Мүсіреповтің «Қазақ солдаты» романы бойынша): филол. ғыл. канд. ... дисс. – Алматы, 2003.
4. Қожахметова Ф.Б. Тұрмағамбет Ізтілеуов тілдік тұлғасының дискурстық сипаты: филол. ғыл. канд. ... дисс. – Алматы, 2004.
5. Мұратова Г.Ә. Абайдың тілдік тұлғасы: дискурстық талдау мен концептуалды жүйесі: филол. ғыл. докт. ... автореф. – Алматы, 2009.
6. Имашева Г.Е. Міржақып Дулатұлы шығармаларындағы «Ғаламның тілдік бейнесі»: филол. ғыл. канд. ... дисс. – Алматы, 2007. – 119 б.
7. Ермекова Ж.Б. Мағжан Жұмабаевтың тілдік тұлғасы: филол. ғыл. канд. ... дисс. – Алматы, 2010.
8. Уәли Н. Қазақ сөз мәдениетінің теориялық негіздері: филол. ғыл. докт. ... автореф. – Алматы, 2007.

Мусабекова Урзада Абилкасимовна,

*кандидат филологических наук, доцент кафедры тюркологии,
Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,
г. Астана, Республика Казахстан, e-mail: mussabekova@yandex.kz.*

Культурсынова Фарида Балабековна,

*старший преподаватель кафедры русской филологии,
Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,
г. Астана, Республика Казахстан*

Болганова Айгуль Маликовна,

*Старший преподаватель, тренер ФАО «НЦПК «Өрлеу» ИПК ПР
по Туркестанской области и городу Шымкент*

КОНЦЕПТ ЖУРЕК В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ МЫРЗАТАЯ ЖОЛДАСБЕКОВА

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается богатейший материал по произведению Мырзатай Жодасбекова. Интерес к этим изданиям достаточно высок: на их страницах дается оценка многих событий, свидетелями которых мы оказались, и после прочтения которых мы вынуждены взглянуть на произошедшие события тех лет свежим взглядом. Вместе с тем, учитывая особый, индивидуальный стиль написания, нельзя было не попытаться осмыслить образность и эстетические отношения автора к содержанию собственного текста, а также выделить осмысление базовых концептов казахской ментальности, в частности концепта журек.

Ключевые слова: концепт, образные признаки, витальные, авторская интерпретация, эмоциональное переживание.

АННОТАЦИЯ

Мақала М.Жолдасбековтың журналистік және көркемдік шығармашылығының үлгісі бойынша әлемдегі қазақ тіліндегі журек бейнесін вербалдануын және лингвистикалық мәдениет бірлігін анықтауға бағытталған. Журек тұжырымдамасы репрезентантты құрылым құрайды. Нақты мәліметтер үшін публицистикалық мәтіндер, деректер, фразеологиялық сөздіктер қазақ тілінде қолданылды. Арнайы жеке стилді ескере отырып, суреттерді түсінуге тырысу мүмкін болмады, автордың өз мәтінінің мазмұнына эстетикалық қарым-қатынасы, сондай-ақ қазақтың негізгі ұғымдарының түсінігін, атап айтқанда журек тұжырымдамасы туралы айтылды.

Кілт сөздер: концепт, бейне көркемділігі, витальдық, авторлық.

ABSTRACT

The article deals with a wealth of material on the product Myrzatai Zhodasbekov. Interest in these publications is quite high: on the pages an assesses many events that we witnessed, and after reading them we are forced to look at the events of those years from new position. At the same time, taking into account the special, individual style of writing, it was impossible not to try to comprehend the imagery and aesthetic relations of the author to the content of his own text, as well as to highlight the comprehension of the basic concepts of the Kazakh mentality, particularly the concept of zhurek.

Key words: concept, figurative signs, vital, author's interpretation, emotional experience.

На способность сердца реагировать на различные эмоциональные переживания обратили внимание уже давно, это и послужило логической предпосылкой для создания различных лексических образов, передающих соответствующие значения. Источником всех способностей и проявлений души человека, не только эмоциональных, но и интеллектуальных, считалось сердце[1]. **Понятийный слой-концепта журек** определяет ценностные составляющие данного концепта для казахской языковой культуры, он представлен пословицами, поговорками, фразеологизмами, в структуре которых есть лексема журек. Фразеология казахского языка представляет очень широкую палитру стилей при упо-

треблении фразеологизмов, выражающих данный концепт (*жүрек жанды; жүрек жұтқан; жүрегі жұмсақ, жүрегі аттай тулады, ет жүрек; жас жүрек, жүрегі адал, жүрегі басылды; жанары жүректі өртеді; жүрегі дауалады* и др.). В структуре концепта выделяются первичные и вторичные признаки. К первичным признакам относятся мотивирующий (этимология) и понятийный признаки, закрепленные во внутренней форме слова. Семантика художественного концепта *жүрек* в творчестве М.Жолдасбекова рассмотрена нами в ходе анализа лексико-семантических вариантов лексемы *жүрек* в поэтических произведениях в прозе – публицистических статьях и личных дневниках. В творчестве М.Жолдасбекова концепт *жүрек* реализуется в значениях, традиционных для казахской культуры, поскольку он представляет собой один из важнейших элементов концептосферы казахского языка. Это такие значения, как:

1. Көкірек қуысының сол жағына орныққан бойға қан жүргізуші негізгі мүше: *Өлеңді оқып болған соң: – Осы күні жүрек дейтін пәле шықты, мазалап жүр, – деп алып, жүрегін алақанымен уқалағаны әлі күнге көз алдымда*[1].

2. Иmanın турағы: *Адам бойындағы барша қасиет жүрек арқылы өтеді*[2].

3. Ой кісінің көңіл-күйінің рухани сезімдерінің бейнесі. *Мен өз елінен шетқақпай көріп, жүрегіне өшпестей жара түскен асыл ағаның көңілін аулау үшін оны Қазақстанға шақырдым*[3].

4. Бел боларлық, сүйікті орталық қорған, тірек. *Астана – қазақ елінің лүпілдеп соғып тұрған жүрегі, тәуелсіздік тәбәрігі.* [М.Жолдасбеков. Тәуелсіздік тағылымы. 2012. 209] *Елбасының киелі тағы – табанын тіреп Отан алдында ант бере алатын, сөзінде тұратын, елін мұратына жеткізетін және мұратқа жеткізудің жолдарын қапысыз меңгерген, халқының бақытына туған, қалың елдің тірегі, білегі, жүрегі бола алатын, елім-жұртым деп көкірегі қарыс айырылатын біртуар Азаматқа ғана бұйыратын орын*[4].

5. Қайнар көзі, тірегі: *...Халқым – менің тірегім, Құрбан жаным, жүрегім!..* [5].

6. Көңіл: *Осы күні Естайша, Біржан мен Ақанша, Әсет пен Кенешке, Жүсіпбек пен Манарбекше кестелеп, сөзі мен әуені біте қайнасып, жүректі тербейтін, адамның миын тынықтыратын, демалыс сыйлайтын әндерді сағынатын болдық*[6].

I. Образные признаки.

Лексема *жүрек*, вошедшая в состав метафор, участвует в построении образного слоя в семантике концепта «*жүрек*» в поэзии и публицистике М. Жолдасбекова. В ходе анализа текстов нами были выделены следующие образные лексико-семантические компоненты концепта *жүрек*:

1) «*жүрек* – человек»;

2) «*жүрек* – стихия»;

3) «*жүрек (сердце)* – опора, стержень»: *Жамбыл – жыр айтудың көшпелі академиясы, ойшыл, халықтың философ, данышпан ақын, өз халқының ар-намысы, үні, жүрегі және ақиқат шындығы, оның поэзиясы жалтақ әлемдей Ұланғайыр. «Жүз жыл жырлаған жүрек»* [7].

4) «*жүрек (сердце)* – механизм»: *Жүрек неге соғады өрге қарап, Жағар-жақпас білмеймін ішкен тамақ. «Жүз жыл жырлаған жүрек»* [8].

5) «*жүрек (сердце)* – хранилище»: *Халықтың құндағында туып, бесігінде тербелген туған тәл өнері сол халықтың жүрегінде, жанында сақталған екен.* [9].

6) «*жүрек (сердце)* – сосуд»: *Бұл кестені жасаған сарапшылар Қазақстанға «барыстың секірісі» деп ат қойғаны жүрекке шуақ құяды.* [10].

7) «*жүрек* – любовь»;

8) «*жүрек* – мужество»;

9) «*жүрек* – пища»;

12) «*жүрек* – дом». Как показывает анализ, метафоры со словом *жүрек* связаны с человеком, его мироощущением; они служат для образного обозначения жизни человека; сущности, основы человека и мира. Значение *жүрек* – сосуд» используется для переносного обозначения человеческих чувств, переживаний, эмоций. Посредством концептуальной метафоры понятийные фрагменты структуры переносятся на другие, тем самым обеспечивается «концептуализация и репрезентация этих фрагментов по аналогии с уже сложившейся системой понятий»[1]. В структуру описываемого концепта входят следующие образные признаки:

II. Витальные.

Жүрек(сердце) – человек: *Ақынның ... деген жан даусы кең даланы тегіс шарлап, миллиондаған жүректерге жетіп, құрандай жатталған еді.* [11]

Также **жүрек** (сердце) может обладать некоторыми свойствами, присущими человеку (чистоту, возраст): *Асыл ағамыздың биік ойлы келбеті, бауырмашыл қасиеті, жүрегінің тұнық тазалығы менің санамда сол күйінде сақталып қалды.* [12]

Жүрек (сердце), как и тело может быть молодым и старым (126 с):

Махаббат, жастық мұңы Жамбылдың жас жүрегіне терең сыр ұялатады. «Жүз жыл жырлаған жүрек» [13]

Тоқсан бестен асқанда, Жамбыл кәрілікпен де алысып жатты, өмір мен өлім белдескен қан майданға қарт жүрегінен қырандай отты жырларды дамылсыз ұшырып та жатты. «Жүз жыл жырлаған жүрек» [14]

Также как и человек, **жүрек** (сердце) может плакать: *Осы оқиға жас ақынның ойын ойрандап, жанын жаралайды, жүрегін жылатып күйзелтіп, дал қылып сергелдеңге салады. «Жүз жыл жырлаған жүрек»* [15]. Еще один признак – **жүрек** (сердце) – говорящее существо. Как живые существа обладают голосом, так и у сердца есть голос: *Ақылдың айтқанын істеп, жүректің дегенімен жүрмесек – бәрі бекер.* [16]

Жүрек (сердце) может так же, как и человек, обижаться: *Әрине, ол кісілердің аузынан шыққандардың бәрі алтын еді деп отырғаным жоқ, керісінше қаналы жүректерінен шыққан шері, мұңы еді.* [17]

Концепт **жүрек** включают в свою структуру признак ‘локализация’. В ситуациях сильного негативного эмоционального переживания *сердце уходит в пятки*: Түрлі ырымға жүйрікпіз ғой, сол сәт **жүрегіміз өкшемізге кеткендей болды.** [18]

Еще одна способность **жүрек** (сердце) – способность запоминать: *Мұқағали өлеңдерінің мәңгі болатыны, жүректе жатталатыны, бүгін де, ертең де, ылғи да айтылы беретіні сондықтан* (69 б.)

Жүрек (сердце) – мужество. Мужеством обладает человек. Так же, как и человек, **жүрек** (сердце) в авторской интерпретации является синонимом мужества, героизма: *Мұндай тәуекелге де жүрек керек еді.* [19] *Әбекеңнің ұл перзенті Нәбидің шығарған қалың естелік кітабы, мұндағы қанаттас, қарулас зиялылардың жүрек тебірентелік әңгімесі – әкеге қойылған шын ескерткіш.*

Естелік иелерінің мазасын алып, ұйқысын бөлеп, қолға түскен мақалаларды електен өткізіп, уақыт сынына төтеп беретіндей маңызын алып, жүйеге келтіріп, қаржы тауып, кітап қылып, мыңдаған оқырманға жеткізу – жүректілік!

1. В структуре исследуемого концепта выявлен признак ‘**жүрек** (сердце) – дом’: *Рас болса сүйегенің Ақбаланы, Жүрегіңнің төрінде сақта мені...* («Ұлбике» музыкалық трагедиясы: 87б.) Особенностью национальной концептосферы является выражение *төрге отырғызу* («төр, почетное место (в юрте, в комнате); место в глубине против входа в помещение»): *Патша көңіл жүрек төрінде жүретін патшаларды іздейді.* [20]

2. **Жүрек** (сердце) – стихия. Согласно учению древнегреческих философов, все существующее состоит из четырех элементов: земли, воды, огня и воздуха. Четыре первоэлемента бытия, четыре стихии являются устойчивыми образами для создания метафорических выражений в описании внутреннего мира человека [II, с. 251]. У многих народов существует культ огня. В мифологии всех народов боги огня в пантеоне богов занимают важное место. Жизнь человека – это наличие внутреннего огня. В структуре концепта **жүрек** выявлены признаки стихий, одним из продуктивных которых является признак ‘огонь’: *Оғыз қазанның жүрегіне шоқ түсіп, қызға гашық болады, оған үйленеді.* [21] В казахском языке универсальными признаками стихии огня представляются те, которые характеризуют его внешнюю сторону, отражают зрительное, чувственное восприятие и выражаются разнообразными средствами: предикатами *күйіп – жанды, жағып алып*; существительными *жалын* (‘пламя’), *от* (‘огонь’), *ұшқын* (‘искра’) и т.д. [III, с. 99]

Жүрек (сердце) характеризуется через признаки горения:

Керісінше, Әбекеңді өрге сүйреген бойындағы жүрек оты, тас қайрақтай шапшаң сөйлеп, жедел ойлап, не қиыннан жол тауып шыға алатын алғыр мінезі, қиыннан тайсалмайтын бірбеткейлігі, беріктігі екен-ау. [22]

Жалғыз жүрек тулайды жанған өрттей. [23] Сердце сжигают чувства: *Осы оқиға жас ақынның ойын ойрандап, жанын жаралайды, жүрегін жылатып күйзелтіп, дал қылып сергелдеңге салады.* «Жүз жыл жырлаған жүрек» [24]

3. Камень также считается первоэлементом мира. Так же, как и в других концептосферах, в казахском языке с камнем ассоциируется отсутствие добрых, присущих человеку чувств: *Ол үшін Отанын, туган елін, өскен жерін Мұқағалиша сезіне білуіміз керек: ...Ал, екінші бақытым – Тілім менің,*

Тас жүректі тіліммен тілімдедім... [25]

Еще одно проявление стихии – землетрясение. Землетрясение – это неконтролируемое, иногда и разрушительное явление. Соотнесение неконтролируемых чувств и эмоций человека с землетрясением передает его внутреннее состояние: *Егемендік елдігімізді биіктетіп, рухымызды қамшылап, санамызды оятып, барша қазақ жүрегінің дүр сілкінін жатқан шақ-тұғын. Сол кез туралы әңгімелеп берсеңіз?* [26]. Когнитивная модель ‘жүрек (сердце – земля)’ передается также посредством отождествления с почвой, в которую высевают лучи: *Осыларға жауап беретін, оқырман жүрегіне нұрын сеуіп, ілгергі тілеуге жетелейтін жұлынды мақала жазу – ойымызда.* [27]

У концепта *жүрек* отмечена одна из наиболее продуктивных когнитивных моделей *жүрек* (сердце) – жидкость: *Тапшы жас – жүректің жасы болатын. Елге, жерге деген азаматтың айтуы жоқ жүрек лүпілі сол еді!* [28]

В казахском языке слезами сердца может быть кровь:

«Көзіңді аш, оян қазақ, көтер басты» М. Дулатовтың туғанына 125 жыл толуына арналған әдеби-музыкалық кеші: *Міржақып Дулатов дүрлігіске толы дүрбелең дәуірде, күрмеуі көп күрделі кезеңде құбылмалы саясаттың жел жағына шығып қала бергенмен, оның қазақтың қамын ойлап, қан жылаған жүрегі не айтса да шынайылығынан танбайтын жалынды қалмы ұлттың рухын көтеруге, санасын оятуға, намысын қамшылауға себепкер болғаны сөзсіз.* (142 б.)

Когнитивная модель «сердце-горючее вещество»: *Мен де жүрегімнен от сөнгенше қолымнан қаламым түспейді деп ойлаймын.* [29] *Сара да алтыбақанда тербетіліп, адамның буынын алып, жүрегін жандыратын неше түрлі ән айтады.* «Жүз жыл жырлаған жүрек» [30]

Сондықтан да оның жай таппаған жаны, *аласұрған жүрегі от ішінде лапылдап, жанып жүрді* («Күнделік сөйлейді» сценарийі 64 б.)

Сай-сүйегіңді сырқырататын осы сөздерді де мәңгі өшпестей етіп жүрегінің қанымен, көзінің жасымен біздің бабаларымыз тасқа қашап жазып кеткен. [31]

4. Метафоры света являются одними из ключевых в лингвокультурном пространстве и отражают специфику языковой картины мира, которая часто репрезентируется в произведениях писателей. В тюркской мифологии символом Великого Тенгри, верховного божества тюрков, управлявшего всем мирозданием, был круг – Солнце. По религиозным и народным представлениям, каждый человек при рождении наделяется частицей энергии Бога – семенем божественного сознания, Божественной искрой. Человек благодаря этому может быть очень сильным и могущественным: *«Әлі де біраз кемелденуім керек...» деп түн ұйқысын төрт бөліп, алаңдап ізденіп, дүниедегі жүрегінің жарығы мол, шуақты, шынышыл кісілермен сырласа жүретіні ганибет.* [2] Авторское видение личности писателя, гражданина, творческого начала в наличии светильника в глубине сердца, который освещает дорогу и находит дорогу к своему читателю: *Жазушы Ә. Нұршайықовқа, Т. Әбдірахмановаға жазғаны да жәй көңіл жықпастықпен жаза салған хат емес, адамгершілік, ізгілік мұратын ту ете ұстап, «іштегі жүрек шамын» жаға отырып кісі көңіліне жарық түсіреді.* [32]

Жаз шыққан соң қыздардың түймесі шешіледі, қазынасы да ашылады жаз қызығының, қыз қызығын бірдей көрген жігіттердің жүрегіне семіз қазының майындай тиіп, беттей алмай келеді.

5. Предметные признаки в структуре концепта *жүрек*. К предметным относятся такие признаки в структуре концептов, которые связаны с представлениями об артефактах, ценностях, ресурсах и имуществе. Созданные руками человека предметы принято называть артефактами. В авторской интерпретации *жүрек* (сердце) репрезентируется в казахском языке через признак ‘сосуд’: *Мен жариялап отырған материалдардан Әбеннің ағаларына деген ізетін, құрметін анық көреміз. Олар жайында елжіреп жүрегінен төгіліп тұрып айтады.* (297). Так же как сосуд, *жүрек* (сердце) может наполняться, например, радостью, уподобляемой солнечному лучу: *Бұл кестені жасаған сарапшылар Қазақстанға «барыстың секірісі» деп ат қойғаны жүрекке шуақ құяды.* [33] или, наоборот, скорбью: *Бір сұмдықты іші сезген ананың кеудесі-шерге, жүрегі қайғыға толып, қияқтай қара көзінен қанды жас қол болып ағады.* [34]

В мифологии разных народов человек следует за нитью, которую ткёт Судьба. Согласно данным казахской мифологии, богиня Умай (небесная пряжа) прядет нить жизни, нить судьбы каждого отдельного человека [Наурызбаева].

Жүрек (сердце) – нить, аркан.

Авторское видение обладателя настоящего мужского сердца, могущего повести за собой народ, лидера, репрезентируется посредством предиката *байлау – завязать: Президенттің жүрегінің байлауы мықты, жігер қызығы берік.* [2]

При репрезентации концепта *жүрек (сердце)* часто актуализируется признак ‘переполненный сосуд’, который передает свойства глубины сердца:

Ән деген ішкі жүректен, кеудеден шығуы керек. Жазықсыз құрбан болған даналарын жүрегінде, оның түкпірінде сақталып келген еді. [35]

Значимым в структуре концепта является признак ‘зеркало’. Зеркало, по некоторым народным представлениям, означает истину, самореализацию, мудрость, душу: *Сыртын көріп сұлуға сұқтағанмен, Жүрегіне үңілер жігіттер аз.* (89 б.)

6. Хранилище: *Халықтың құндағында туып, бесігінде тербелген туған төл өнері сол халықтың жүрегінде, жанында сақталған екен.* [М. Жолдасбеков. *Тәуелсіздік тағылымы.* 2012. 120] *Қуанышты білетін ағайын-туғаны, жекжаты, жора-жолдастары жүрегінде сақтауда, ақын бауырлары жырларында жоқтауда.* [36]

7. В структуре концепта *жүрек (сердце)* выявлен признак ‘дом’. В данном случае речь идет о дороге к дому-сердцу слушателя: *Қайта Ақселеу Сейдімбек, Тұрсынжан Шапай, Ысрайыл Сапарбаев, Мұхтар Шаханов қатарлы жазушы-композиторлардың әндері жұртшылық жүрегіне жол тауып жүр* (162-163 бб.) *Ислам – мөлдір бұлақ, ол әркімнің жүрегіне жолды өзі табады.*

8. *Жүрек (сердце)* – пища. В структуре концепта выявлены признаки, соотносимые с представлениями о пище (ср.: *Ат адамның қанаты, ас адамның қуаты*). В данном случае *жүрек (сердце)* съедает печаль, тоска:

Жүрегімді сенің қайғың жеді ғой. [37] Восприятие *жүрек (сердца)* объективируется в языке через признак ‘теплый или горячий’:

Айтысқа түсетін ақынға неше күн, неше түнге шаршатпайтын жайлы, әдемі әуен керек; астына мінген жорғадай, айнымас досындай домбыра, сырнай-гармонь керек; онсыз ақынның үні халыққа жетпейді, ыстық жүрекпен жырламаса көпшілік ақынды қабылдамайды. [38]

Асыл ағамыз елге қызмет етумен қатар отбасына да үлген шапағат сеуіп, жүрек жылуын мол сіңіріпті.

Жүрек (сердце) можно истолочь, таким образом автор передает свое внутреннее состояние – подавленность, тоску, скорбь: *Сағат қазасының менің ет жүрегімді езіп өтетіндей және бір себебі бар.* [39]

Ақын майдан ерлігі мен тылдағы ерлікті қатар толғайды; перзентін күтіп зарыққан, әбден шөлдеп тарыққан ел сағынышын *жүрек құлын* тербеп отырып шертеді. [40]

9. *Жүрек (сердце)* – эталон истины. В структуре исследуемого концепта выявлены антропоморфные признаки. С точки зрения “наивной анатомии”, человек состоит из двух частей – души и тела, причем душа не материальна и не связана ни с каким человеческим органом» [IV]. Тело часто сопоставляется с внутренними качествами человека, его характером, делами. Поэтому автор уподобляет *жүрек (сердце)* с телом, которое можно ранить, нанести на него телесные раны: *Мұның бәрі Әуезов жүрегін жараламай қойған жоқ. Сол жаралы жүрегімен артына осыншама ұланғайыр дүние қалдырды.* [41]

10. *Жүрек (сердце)* – механизм: *Үлкен жүрексоғуын тоқтатты.* [42] *Өз басым қазақ фольклорының жиналып бітпей жатқан қыруар қазынасын, дала шешендерінің татаусыз төгілген сөз маржанына, тілдің қаймағы бұзыла қоймаған ауылдарда әлі күнге мақалдап, мәтелдеп сөйлеу мәнері сақталып келе жатқанын, ақыр аяғында – ғылым мен техника барынша дамыған, машина гүрілі жүрек дүрсілінестіртпеуге айналған ХХ ғасырдың өзінде табан астында суырып салып жер төгетін ғажайып өнер, ғажайып өнер – айтыстың сақталып қалғанын, тың өрістерге шығып, дамып келе жатқанын негізінен осы ерекшелікпен – ғасырлар бойы халықтың рухани қуаты негізінен сөз өнеріне жұмсалғандығымен түсіндірер едім.* [43]

Наряду с вышеуказанными признаками в ходе анализа произведений выделен ряд метафор, которые репрезентируют именно авторское видение *жүрек (сердца)*. В качестве примера можно привести следующие:

Все вышеперечисленные образные признаки, входящие в структуру концепта **жүрек**(сердца) свидетельствуют о его сложной организации и объемном содержании. Человек, познавая окружающий мир, сопоставляет и соизмеряет его в своем сознании.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

- I. Данилова Р.Р. Функционирование концепта «сердце» в эмоционально-чувственной и духовной сферах человека в татарской и русской языковых картинах мира: Вестник ЧГПУ, 11'2009, с. 228-234]
- II. Пименова М.В. Введение в концептуальные исследования: Учебное пособие / М.В. Пименова, О.Н. Кондратьева. – Кемерово: КеМГУ, 2009. – 160 с. (Серия «Концептуальные исследования». Вып. 5, с.75
- III. Деева Н.В. Структура концептов «жизнь» «смерть» в русской языковой картине мира / Н.В. Деева // Мир человека и мир языка: Коллективная монография / Отв. ред. М.В. Пименова. Кемерово: ИПК «Графика», 2003. — С. 365—373. , с. 370.
- IV. Урысон Е. В. Проблемы исследования языковой картины мира: Аналогия в семантике. М., 2003 с. 22.

Источники фактического материала:

1. М. Жолдасбеков, Зерттеу. 1992, 243 бет «Жүздесу» сценарийі «Шіркін, дәурен» VI том 66 б.
2. М.Жолдасбеков. Тәуелсіздік тағылымы. 2012. 209
3. Мырзатай Жолдасбеков. Кісілік кітабы III том. Астана: Фолиант, 2012, 221б
4. Мырзатай Жолдасбеков. Тәуелсіздік тағылымы. 2012. 115
5. Мырзатай Жолдасбеков. Тәуелсіздік тағылымы. 2012. 229-230
6. М. Жолдасбеков, Зерттеу. 1992, «Жүрек» сөзі «Шіркін, дәурен» VI т. 164 б.
7. М. Жолдасбеков, Зерттеу. 1992, 247 бет
8. М. Жолдасбеков, Зерттеу. 1992, 242 бет
9. М.Жолдасбеков. Тәуелсіздік тағылымы. 2012. 120
10. М.Жолдасбеков. Тәуелсіздік тағылымы. 2012. 206
11. М.Жолдасбеков. Тәуелсіздік тағылымы. 2012. 20
12. Мырзатай Жолдасбеков. Кісілік кітабы III том. 2012, 180б
13. М. Жолдасбеков, Зерттеу. 1992, 28 бет
14. М. Жолдасбеков, Зерттеу. 1992, 243 бет
15. М. Жолдасбеков, Зерттеу. 1992, 28 бет
16. М.Жолдасбеков. Тәуелсіздік тағылымы. 2012. 200
17. М.Жолдасбеков. Тәуелсіздік тағылымы. 2012. 60
18. М.Жолдасбеков. Тәуелсіздік тағылымы. 2012. 66
19. Мырзатай Жолдасбеков. Кісілік кітабы III том. 2012, 232б
20. Мырзатай Жолдасбеков. Кісілік кітабы III том. 2012, 219б
21. М. Жолдасбеков, «Асыл арналар» I том 1986, 134б.
22. Мырзатай Жолдасбеков. Кісілік кітабы III том. 2012, 213б
23. М. Жолдасбеков, «Асыл арналар» I том 1986, 188б.
24. М. Жолдасбеков, Зерттеу. 1992, 28 бет
25. М.Жолдасбеков. Тәуелсіздік тағылымы. 2012. 231
26. Мырзатай Жолдасбеков. Кісілік кітабы III том. 2012, 460б
27. М.Жолдасбеков. Тәуелсіздік тағылымы. 2012. 130
28. Мырзатай Жолдасбеков. Кісілік кітабы III том. 2012, 221б
29. М.Жолдасбеков. Тәуелсіздік тағылымы. 2012. 356
30. М. Жолдасбеков, Зерттеу. 1992, 26 бет
31. М.Жолдасбеков. Тәуелсіздік тағылымы. 2012. 133
32. М.Жолдасбеков. Тәуелсіздік тағылымы. 2012. 210
33. М.Жолдасбеков. Тәуелсіздік тағылымы. 2012. 206
34. М. Жолдасбеков, «Асыл арналар» I том 1986, 120б.
35. Мырзатай Жолдасбеков. Кісілік кітабы III том. 2012, 120б
36. Мырзатай Жолдасбеков. Кісілік кітабы III том. 2012, 305б
37. Мырзатай Жолдасбеков. Кісілік кітабы III том. 2012, 193б
38. Мырзатай Жолдасбеков. Кісілік кітабы III том. 2012, 26б
39. Мырзатай Жолдасбеков. Кісілік кітабы III том. 2012, 300б
40. Мырзатай Жолдасбеков. Кісілік кітабы III том. 2012, 110б
41. Мырзатай Жолдасбеков. Кісілік кітабы III том. 2012, 227б
42. Мырзатай Жолдасбеков. Кісілік кітабы III том. 2012, 302б
43. Мырзатай Жолдасбеков. Кісілік кітабы III том. 2012, 10б

¹Омарова А.М., ²Тажикеева А.Ш., ³Шершнева ВЮ.,

¹старший преподаватель, магистр, ²доцент, PhD, ³старший преподаватель, магистр, Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова,
г. Караганда, assima.omarova@mail.ru

SOCIO-CULTURAL ASPECT IN LITERARY TRANSLATION

Түйін: аталған мақалада көркем аударманың әлеуметтік-мәдени аспектісі қарастырылады. Авторлар реалияларды, ұлттық-мәдени бояуы бар лексиканы аударудағы қиындықтарды көрсетіп, оларды аудармада тиісті деңгейде жеткізуде қолданылатын бейімдеу стратегиясы мен әртүрлі аударма трансформацияларына тоқталады.

Резюме: в данной статье рассматривается социо-культурный аспект художественного перевода. Авторами рассматриваются трудности перевода реалий, лексики с национально-культурной окраской, стратегия адаптации и различные переводческие трансформации которые используются при их переводе на соответствующем уровне.

Summary: the given article deals with the socio-cultural aspect in literary translation. Authors consider difficulties of translating realities, nationally colored lexicon, the adaptation strategy and various translation transformations that are used when translating them at the appropriate level.

In modern translation much attention has been paid to the question of the relationship between language and social roles of the participants of communication process, as well as the impact of their status and social position on the language. In fact, social class, ethnic origin, gender, age, territorial trait and professional status – all these factors change the language we speak unavoidably [1, 45]. These changes are inevitably reflected in literature, especially in fiction. In view of the need to improve intercultural communication and overcome the conflict of cultures, the translation of significant artistic works becomes crucially essential. In the process of translating a work of art it is necessary for the translator to “transfer” it to another culture, in other words to create a work of equal magnitude and effect on recipients. In order to achieve this goal the translator is to overcome many difficulties, one of which is the socio-cultural adaptation of the translation text. We presume it one of the most important and difficult obstacles to the creation of an adequate translation. This is one of the reasons for the relevance of the chosen topic of this work.

The term adaptation of the text implies the obligatory adaptation of the text of the original, which is a reflection of objective and social reality, to the socio-cultural conditions of the social reality of the people of the translator’s native language [2, 17-32]. Such adaptation was called socio-cultural, and it defines a text transformation strategy aimed at achieving a comprehensive equivalence of the text of the original and the translation text.

A special role is played by socio-cultural adaptation when translating works that have a strongly-pronounced national color. Essential socio-cultural features must necessarily be adapted when translating, which makes the text “readable and understandable” in another culture, since the vocation of the translation is not just to transfer the reader to an unknown “exotic world”, but also to help him to love this world, to feel the poetry of the original text [2, 26].

One of the central problems of sociolinguistics is the problem of the relationship between language and social structure. In the course of research some scientists had found that the relationship between the structure of the national language and the social structure of society is ambiguous. Class differentiation of society is the cause of the emergence of social dialects [3, 126-142]. However, the forms of social differentiation do not characterize the representatives of a particular class unequivocally and straightforwardly. In one social environment both a dialect and a semi-dialect can exist as different levels of a language, and their use by a representative of a class may be due to its individuality and attitude or social situation.

The problem of social personal determination is determined by the links between social factors and speech actions. We can call this problem the problem of the mechanism of the influence of these factors on speech. Among such factors the main ones are membership in a social class, social institutions or professional group. The immediate environment of a person determines the class affiliation that determines the system of subgroups, which is the center of human social activity. Also an important factor in the social determination of personality is the sex and age of a person [4, 56-86].

A translator can encounter a range of problems in order to create an adequate and equal translation to the original work. One of them is the lack of necessary background knowledge. To overcome this difficulty the translator resorts to the explication of the information implied in the original text. The translator has to make the appropriate additions and clarifications to the translation text. The need for explication, or explanation, of information appears due to various factors. The most important is the use in the source text of cultural and everyday realities, proper names or geographical names. To transfer these phenomena the translator can use a number of conventional translational transformations, such as addition, omission, generalization, and specification [4, 68-98].

Translators face difficulties in conveying the pragmatic potential of the source text, especially when translating fiction. The reason for this is the numerous cultural and national realities associated with the history of the people who are native speakers of the original language. All these realities require an explanation when translating in order for the recipients of the translation to understand the text.

When a person begins to read a book in a foreign language the first thing he or she must understand the meanings of the words, put them together in sentences, and assimilate the information that the author wanted to convey. If we are talking about a scientific text, for example, in which there is no emotionally, culturally or nationally colored vocabulary, then the process of perception of information by the recipient is over [5, 73-89]. However, if the reader knows the direct meanings of words, understands the meaning of the sentence and the whole text, this does not mean that he is able to fully perceive the text. In addition to a selection of equivalents, the reader must disclose the national-cultural meanings of words considering the full range of information associated with this word from native speakers of the original text, which is usually not known to representatives of other cultures. These national-cultural meanings of words and national-cultural realities create a national coloring or coloring of artistic works.

For readers of a translated work of art the translator of this work becomes its co-author. The author of the translation transfers the work to another culture, whose representatives may perceive the translation in a completely different way than the speakers of the original language of this work [1, 135-175]. Therefore, in the process of translating a literary text, the translator must convey the fullness of the content, emotional, expressive and aesthetic value of the source text along with the socio-cultural and national colors. In his/her translation he or she should achieve, as far as possible, the communicative effect equal to the source text. In order to achieve this goal, the translator encounters many difficulties, for overcoming which he or she must find suitable solutions, since all these difficulties often make it impossible to achieve the desired result.

One of these difficulties is the translation of realities, because they are customary for native speakers of the source text, they are no different from other words of this language. The translator must be able to recognize the realities in the text and convey them in such a way that the representatives of another culture understand what they are talking about. In order to achieve the correct transmission of reality in the translation text, the translator must have accurate knowledge of what this reality means and what background information is behind it [5, 75-89]. In other words, the reality must first be understood, and only after that the translator can proceed to the actual transmission of the reality in the language of the translation. To do this the translator must consider all possible ways of conveying the realities that he can use, evaluate all the difficulties and find a solution, how to overcome them and adequately convey the reality in the target language.

There are several major difficulties in the transmission of realities. The first is that realia usually has no equivalent in the language of translation, because in the culture of its carriers there is no object or phenomenon denoted by this reality. The second difficulty is that the translator must, along with the substantive meaning of reality, convey its national and historical coloring. The recipient of the information embedded in the text of the original should easily understand this text and, at the same time, feel the national flavor created by this reality. If the reader has no difficulty in understanding the text, and the translator did not introduce any special means for understanding it (for example, a socio-cultural commentary), then this transfer of reality is considered to be the most successful. There are realities that do not require any explanation, for example, regional or international words (tequila, hummingbird, and kangaroo). Sometimes the translator hopes that the meaning of the reality can be easily understood from the context. However, quite often the author of the translation does not explain the meaning of realities, due to the overestimation of the background knowledge of the recipient or in the hope that the reader will find the meaning in the dictionary. In some cases, the translator may replace the realia with a neutral synonym that exists in the target language [6, 217-398]. But we should take into consider-

ation that translating realias using replacement can isolate it from the whole text. This can lead to the lack of realia's national coloring in translation [7].

Also an important role in displaying socio-cultural characteristics in fiction is played by knowledge of the ways of expression in the language of a person's social status. The expression of a person's social status is an indication of which social group he or she belongs to and what rights and obligations he or she has. The expression of a person's social status can be verbal and non-verbal. Non-verbal expression might be understood in the look, posture, gait, facial expression, and so on. Verbal expression of a person's social status can peep out from different levels: intonation, grammatical, derivational and lexical.

The expression of a person's social status may be intentional. Deliberate expression of status is twofold (it is, on the one hand, a conscious, even accented, expression of what is expressed, and, on the other hand, a stylization of ways of expression characteristic of any social group that may be both natural and artistic). Also, the expression of social status can be direct (special words or gestures) and indirect (various indicators depending on the person's education, work, financial situation or behavior) [8].

Taken together we can conclude that the translator of literary texts should pay special attention to the national and cultural coloring of literary works. In order to produce a correct and high quality translation the translator is required to do a great job. It includes the recognition of the reality in the text, its reflection, the analysis of all the difficulties that may arise, and only then the determination of the most appropriate way of transmitting the realities. Socio-culturally marked vocabulary helps to plunge into the culture of native speakers of the original text better than any other literary fiction.

One of the more significant findings to emerge from this work is that the central phenomenon in the issue of socio-cultural adaptation is socio-culturally marked vocabulary reflecting the national characteristics of culture and the belonging of native speakers of the original to a particular social group. By transmitting such vocabulary translators should pay attention primarily to the pragmatic potential of the text of the original and try to convey it fully. This always causes difficulties for translators willing to achieve equivalence and adequacy in their translation.

Overall this article strengthens the idea that the main problem of a translator in the transfer of text pragmatics during translation is the lack of necessary background knowledge in the translation receptor. To overcome this difficulty the translator resorts to explicating the information implied in the original text by using various translational transformations.

REFERENCES

1. Barkhudarov, L. S. Language and translation. – Moscow: International relations, 1975. – 240 p.
2. Belikov, V.I., Krysin L.P. Sociolinguistics. – Moscow: Publish Centre, 2001. – 315 p.
3. Vinogradov, V.S. Introduction to translation studies (general and lexical questions). – Moscow: Publishing house of the Institute of general secondary education, 2001. – 224 p.
4. Vlahov, S., Florin, S. Untranslatable in translation. – Moscow: International relations, 1986. – 416 p.
5. Problems of Translation Theory in Foreign Linguistics / ed. Komissarov V.N. – Moscow: International Relations, 1978. – 229 p.
6. Zhirmunsky, V. M. Problems of social differentiation of languages. In the book: *Language and Society*. – Moscow, 1968. – 575 p.
7. Kenzhetayeva G.K., Omarova R.A. Untranslatable words in translation. – Pavlodar: Kereku, 2010. – 69 p.
8. Sadykova, G.Z. Compensation of absolute phraseological lacunarity in translation // *Text expressiveness and translation*. – Kazan: Publishing house of Kazan University, 1991. – pp. 79-83.

Рысбаева Г.Қ.

ф.ғ.д., Нұр-мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті,
e-mail: guldarhan@inbox.ru.

Исаева Ж.Т.

ф.ғ.к., С. Ж.Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университеті,

Тұңғышбаева Ғ.Ж.

аға оқытушы, С. Ж.Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университеті

ШЫҒЫСТЫҢ ЕҢ КӨНЕ ДАНАЛЫҚ МҰРАСЫ – «АВЕСТА» КІТАБЫ

Түйін: Мақалада дүние жүзіндегі ең көне кітаптардың бірі – Авеста және Авеста кітабының бізге жеткен бөлімдері туралы талданады. Авеста кітабы – ежелгі Иран жазба ескерткіші және зороастр дінінің қасиетті кітабы. Ол өлең-гимндер айға, күнге, жұлдызға, отқа, суға, тауға табынушылардың діни талабымен жазылған. Авестаны жасаған аңыздық тұлға пайғамбар Зороаструстра. «Авеста» өте көлемді дүние. Авеста әуелде ауызша таралып, біздің дәуіріміздің алғашқы ғасырында «авеста тілінен» көне парсы тіліне аударылып, әуелі қыш кітапқа, кейіннен қағазға түсірілген екен. «Авеста» үлкен-үлкен 21 кітаптан тұрады. «Авеста» жыр үлгісінде жасалған діни, мифологиялық шығарма. «Авеста» кітабы «Зенд-Авеста» және «Кіші Авеста» кітаптарынан тұрады. Авестаның бізге жеткен бөлімдері: «Видевдат (Вендидат)», «Висперед», «Ясна» және «Кіші Авеста», сонымен қатар бірнеше Яштар.

Түйін сөздер: Авеста кітабы, көне жазба, Зороастризм, мифологиялық шығарма, Ай құдайы, Күн құдайы, От құдайы, сыйыну, табыну, Гат, Яшт.

Резюме: В статье анализируются одна из древнейших книг в мире Авеста и дошедшие до нас части книги. Книга Авеста – древнеиранский письменный памятник и священная книга зороастризма. Эти песни-гимны написаны по религиозному настоянию поклоняющихся луне, солнцу, звездам, огню, воде, горам. Авеста создана легендарной личностью пророком Зороаструстрой. «Авеста» – очень объемный труд. Авеста вначале распространялась устно, а в первых веках нашей эры была переведена с «языка авесты» на древнеперсидский и первоначально существовала в виде глиняной, затем бумажной книги. «Авеста» состоит из больших 21 книги. В книгу «Авеста» входят книги «Зенд-Авеста» и «Малая Авеста». Части Авесты, дошедшие до нас: «Видевдат (Вендидат)», «Висперед», «Ясна» и «Малая Авеста», а также несколько Яштар.

Ключевые слова: книга Авесты, древняя письменность, Зороастризм, мифологическое произведение, Бог луны, Бог солнца, Бог огня, поклонение, почитание, Гат, Яшт.

Summary: The article touches upon one of the oldest books in the world of Avesta and only the parts of the book that reached us. The book of the Avesta is an ancient Iranian written monument and a sacred book of Zoroastrianism. These hymn songs were written on the religious insistence of the worshiping for the moon, the sun, the stars, fire, water, mountains. The Avesta was created by the legendary personality of the prophet, Zoroastrustra. “Avesta” is a very voluminous work. Avesta was first spread orally, and in the first centuries of our era was translated from the “language of the Avesta” into the Old Persian and it was originally existed as a clay, then as a paper book. “Avesta” consists of 21 books of large amount. “Avesta” is an epic religious, mythological work. The book of “Avesta” includes the books “Zend-Avesta” and “Little Avesta”. The parts of the Avesta survived to us includes: “Videvdat (the candidate)”, “Vispered”, “Jasna” and “Little avesta”, as well as several Yashtars.

Keywords: The book of Avesta, ancient written monuments, Zoroastrianism, mythological work, God of the moon, God of the sun, God of fire, praying, worship, Ghat, Yasht.

Шығыстың ең көне даналық мұрасы – «Авеста» шығармасы дәуір туғызған дәстүр мен жаңашылдықтан тұрады. Зороастризм дінінің барлық қағидалары осы шығармаға енгізілген. Авеста мен зороастризмнің пайда болуы жөнінде ғылымда негізінен екі түрлі көзқарас қалыптасқан [1, 14-15]. Біріншісі, Зороастризм Батыс Иранда, негізінен Мидияда пайда болған. Мидиялықтардан зороастризмді парсылар қабылдаған, ал парсылар арқылы зороастризм шығысқа тараған. Бұл Авеста мен зороастризмнің пайда болуының Мидиялық немесе батыстық теориясы деп аталады. Оның

көрнекті өкілдері А.Дюпперон, Дж.Дармстетер т.б. және қазіргі шығыстанушылар А.Мейе мен Э.Герцфельдты жатқызуға болады. Екіншісі, карама-қарсы бағыт – зороастризм мен Авестаның пайда болуының *шығыстық* немесе *Бактриялық теориясы*. Бұл теорияны қолдаушылар этимологиялық мектептің өкілдері Х.Бартоломэ, кейінгі уақыттарда Х.С.Нюберг. Бұл теорияны соңғы кездерде бірқатар бұрынғы кеңес ғалымдары да қабылдаған. Олар: В.В.Струве, Е.Э.Бертельс, М.М.Дьяконов және т.б.

Соңғы кездердегі зерттеулер, тарих, лингвистика, әдебиет деректері екінші теорияның дұрыстығын дәлелдеп отыр. Аталмыш теория бойынша зороастризм Бактрияда пайда болып, кейіннен Батысқа, Мидия мен Парсыға таралған «Авеста» кітабы шамамен б.з. бұрынғы YII ғасырда жазылған. «Авеста» алғашқыда мидия тілінде жазылған. Мидия тілі түсініксіздеу болғандықтан ирандықтар «Авестаға» «зенд» атын беріп, пехлеви тілінде жазған және парсы тілінде «Авеста» шығармасын жинақтап, құрастырған Джалил Дустох [2,8]. Авестаға басқа киелі жазбалар сияқты әртүрлі мазмұнды текстер енген. Әр қилы уақытта және иранның, тұранның түрлі аймақтарын аралап өзеріске ұшыраған бұл кітаптың тілі де біркелкі емес, тек барлық жерде Авеста деген аты ғана ауыспаған. Авестаның тіліне ең жақындау болып келетін тілдер – ескі персидтік және көне үнді (санскрит) [3,52].

Парсы ғалымдарының көмегімен Авестаны алғашқы рет 1771 ж француз тіліне аударған Ан-кетиль дю Перрон және *Авестаның ең көне қолжазбасы* 1288 жылы жазылған [3,52-53]. 1324 жылы жазылған қолжазбасы Копенгагенде сақтаулы [4,19]. «Авестаның» одан кейінгі толық аудармасы 1879-1909 жылдары «Шығыстың қасиетті кітаптары» сериясымен Оксфордта ағылшын тілінде жарық көрген. Кейіннен И.Стеблин-Каменский аударған «Авеста» кітабы 1992 жылы Москвадағы «Дружба народов» баспасынан шыққан. «Авеста» кітабының басқа да аударылған нұсқалары бар.

«Авеста» жайлы И.Стеблин-Каменский аударған «Авеста» кітабы (М., 1992), белгілі ақын Ә.Дастанұлының «Авеста» кітабынан жасаған қазақша аудармасы (Парасат. №8, 1993), Т.Еңсегенұлының «Қазақ әдебиеті тарихының арғы арналары» (А., 2001), Х.Көктәндінің «Аспан мен Даланың төрт ұмтылған тарихы» (М., 2001) деген еңбектері осы мақаланы жазуға көмек болды.

«Авеста» шығармасын зерттеген ғалымдардың ұйғарымша, шығарманың мынадай ерекшеліктері бар: Біріншіден, «Авеста» шығармасы шығыс халықтарының мың жылдық даналығынан жинақтап жасалынған рухани дүние. Демек, шығыстың жартысына жуық жерін мекендеген, әрі сондағы елдермен аралас, қарым-қатынаста тіршілік еткен көне түркі ру-тайпалары қасиетті шығарманы өмір сүру барысында тұрмыс-жағдайына бейімдеп, игілігіне айналдырған; Екіншіден, «Авестаның» қазіргі жалпы көлемі екі миллион жол өлеңнен тұрады деп есептелінеді; Үшіншіден, мифологиялық шығарма; Төртіншіден, жыр үлгісінде жасалған шығарма; Бесіншіден, діни шығарма.

Шығыстың ең көне даналық мұрасы – «Авеста» шығармасы дәуір туғызған дәстүр мен жаңашылдықтан тұрады. Зороастризм дінінің барлық қағидалары осы шығармаға енгізілген. Бұл мұраның негізгі түйіні – жалғыз жаратушы көктегі Тәңірге табыну. Оған дейін халық жеке құдайларға тағзым еткен.

Есік қорғанынан табылған Сақ патшасы – құдай есебінде танылған әмірші. Бұл тұлғадан зороастризм діні – «Авеста» кітабы жасалар алдындағы сақтардың наным-сенімін айқын тануға болады. Оның мәнісі, әр құдайға табыну кезінде әр ел, ру-тайпалар өз билеушісі, патшаларын жаратушы күш есебінде табынған. Мысалға, Сияуыш, Гильгамеш, Жамшид туралы аңыз-жырлар – көп құдайға табынудың болмысын, өзінің әміршісін құдай деп құдірет тұтуды айқын танытатын халықтық көне мифтік шығармалар.

«Авеста» кітабы – мифологиялық шығарма. Онда космогониялық әлем жаратылысы, бөлшектері туралы мифтер, жануарлар жайлы, жақсылық әкелуші құдіретті тұлғалар мен жаманшылық жасаушы мейрімсіз бейнелер жөніндегі мифтер және алғашқы адам мен әуелгі кеменгер батырлар жайлы мифтер, сондай-ақ дәстүр-салт, наным-сенім, өмір сүру ережелеріне қатысты мифтер молынан кездеседі.

«Авеста» шығармасының басты саласы – дуализм, әділет пен зұлымдықтың арпалысы. «Авеста» шығармасындағы карама-қарсы бейнелер Ахура мазда мен Ахриманның және жеке құдайлардың, олардың жақтастарының өліспей беріспес жауласуын нанымдылықпен, жекпе-жек кездесуде кең түрде көрсетуге негіз болған. Сондықтан, карама-қарсы екі күш бар. Бірі жақсылық орнатушы – Ахура Мазда, оның жақтастары: Ардвиз-Сура, Митра, Тиштрия, Вэртрагна, Аши ана, Хварно, Ақыл, Қара балық, Өгіз тағы басқалар. Екіншісі, жаманшылық әкелуші – Ангро-Манью, мұның серіктестері: Ажи жылан, Жезтырнақ, Албасты, Жалмауыз, Пері, Дио, Ашулы ой, Қайғы, Сұрқия, Жалқау және басқа кара ниеттер [5,14-154].

С.П.Толстовтың айтуынша Кангой мен «Авеста» егіз ұғым [6,145]. Қазақ совет энциклопедиясында Қаңлы-Кангой – ерте замандардан бері Қазақстанды мекендеп келе жатқан, қазақ халқының қалыптасуына негіз болған ірі де көне түркі тайпаларының бірі екені айтылып: «Қаңлылар тарихын зерттеушілердің көпшілігі-ақ қытай жылнамалары мен Авеста тарихынан белгілі б.з.б. 3-1 ғасырда Сыр бойы мен Қаратау алқабын мекендеген, өзінің дербес мемлекеті болған Кангюй, Кангха тайпалар бірлестігі мен одан кейінгі дәуірлерде де дәл сол өлкені қоныстанған. Басқаша айтқанда, сонау көне заманда пайда болып, бүгінге дейін тарихта аты сақталып келе жатқан Кангюймен Қаңлының шығу тегі (этногенезі) жағынан бір, тарихы дамуы жағынан бірінің бірі тікелей жалғасы, елдік аттары (этнонимі) түбірлес болып саналады. Осыған орай Кангюй, Қаңлы этнонимдері тарихи даму кезеңдеріне байланысты бірінің орнына бірін қолдана беруге болады. Көне қытай деректерінде кездесетін Кангюй (канцзюй) мемлекеті, Авестадағы Кангха елі. Мысалға, византия деректеріндегі Кангар этнонимі, Маркварт пікіріне сүйеніп, Қаң+ері (яғни «Қаң өзенінің адамдары»), немесе Қаң+ғар («Қаң бойындағы ел») дегенді білдіреді. Қаңлылар этнос ретінде Сыр бойының негізгі тұрғындары», – деп жазылған [7,455]. Академик Ә.Қайдар өз еңбегінде: «Қаңлы-Кангюй т.б. этнонимдердің 40-астам инварианттарының табиғатына зерделей қарап, олардың барлығы этимологиялық бір түбірден (қан//қаң) және содан өрбіген 7-8 варианттан тарағанын» айтып өтеді [8;19].

«Авеста» әуелі түркілер мекендеген аймаққа тарап, сіңісіп, орнығып барып, өзге жақтарға жайылған. Мәселен, И.М.Дьяконовтың «Мидия тарихы» атты еңбегінде «Скифтер алдыңғы Азияда» деген тарау бар. Сонда көне түркілер, Орта Азия мәдениеті бұл аймаққа скифтердің осы өңірге әмірін жүргізген кезде бірге келгенін тарихи деректермен мәлімдейді. Бұл бағытта скифтер әуелі сол аймақтың белгілі орындарын өзіне қаратып, орныққанын дәлелдейді. Бұған оның: «Несомненно, однако, что «Царство скифов» искать в непосредственной близости от Мидии и особенно от Манны», – деген тұжырымы негіз болады [9;248].

Т.Еңсегенұлы: ««Авеста» тілі – Иранның солтүстік-батыс бөлігі – Мидияда жасалғанын айтқан ғалымдардың өзі соңынан осы шығарма тілі көне түркі тайпалары мекендеген Парфияда – қазіргі Түрікмен жерінде жасалғанын толық мойындады» [2,105] дей келе, «Авеста» шығармасы әуелде түркілер мекендеген жерде, түркі тайпалары арасында жасалғанын мәлімдейді. Осы саланы жан-жақты зерттеген профессор И.С.Брагинскийдің Солтүстік Иран тобының өзі Евразияның кең даласынан барған «скиф тайпалары» атанған үйсін, сақ, массагет, сарматтардан тұратындығын, Иран тайпалары олардың арасында шағын ғана тармақ болғандығын айтқан ойын білдіреді. Оның үстіне, Иран әдебиеті негізінен шығыс халықтарының бірталайының әдебиеті негізінде жасалған. «Иран әдебиеті көне және орта ғасырда Иран тілі тобына жататын халықтар (парсы, тәжік, ауған, күрд, т.б.) мен түркі тілінде сөйлейтін (өзбек, түрікмен, әзербайжан, түрік) халықтарының және Үндістанның кейбір халықтарының әдебиеті арқылы қалыптасты», – деген тұжырымын айтады.

Авестаның бізге жеткен бөлімдері: «Видевдат», «Висперед», «Ясна» және «Кіші Авеста», сонымен қатар *бірнеше Яштар*. «Авеста» шығармасы бірден жасалынбаған, алғашқыда «Гат», «Яшт» бөлімдері жасалған [4,193]. Ал, «Авеста» шығармасының иран тілінде доктор Джалил Дустон зерттеп дайындаған қазіргі екі томдығына сол «Авеста» кітабының бұрынғы екінші редакциясындағы дүниелер түгел еніп, «Кіші Авеста» кітабы қоса қамтылған. Тегеран қаласының «Морварид» баспасынан шыққан осы соңғы – 1997 жылғы екі томдық, негізінен, «Зенд-Авеста» және «Кіші Авеста» кітаптарынан тұрады.

Гаттарды Авеста зерттеушілері *әндер, ән айту* деп жазған. Гаттар бір жарым мың жылға жуық ауыздан ауызға ауысып келген, құран аяттары сияқты әуенді үнде, әдемі мақаммен оқылған [3,55]. Шындығында бұл бір жаратушыға ғана емес, әрбір жанды-жансыздың киелі рухына әртүрлі әдемі мақаммен әндете сыйыну, жалбарыну аяттары болатын. Он жеті Гаттың қайталануы берілген.

Ясна. Гаттан басқа 72 бөлімнен тұратын Яснаның ішінде құлшылық рәсімі кезінде айтылатын құдайға табынушылық сөздер бар. Мәселен, «Маздаға құлшылық ретінде сыйынамын...» деген сияқты.

Висперед 24 бөлімнен тұрады және Яснаға косымшалар ұсынады. Өлгі бөлімдерде кейбір құдайларға арнаулар мен жекеленген мерекелерде оқылатын аят-сөздер жазылған. Авестаның ішіндегі бұл бөлім ең күңгірт әрі қызықсыз... [3,56].

«Видевдат». Бұл да Авестаға енген бізге көнеден жеткен кітаптардың ең бүтіні, толығы. Дио күштеріне қарсы қағидалардан тұрады. Видевдаттың алғашқы екі тарауында Ахура-Мазданың Иран өлкесін қалай жаратқаны, Йима кезеңіндегі «алтын дәуірдегі» бірінші Иран патшасы жайлы жазылған

мифтер те кездеседі. Видевдат 22 тараудан тұрады. Мифтік қаһармандар: *Митра, Йима, Хаома* (үнділердің Сомасы) және басқалар.

Яшт. Авестада барлығы 21 *яшт* бар, олар көлемі, құрастыру мерзімі, мән-мазмұны жағынан түрліше болып келеді. Яшт жолдары көбінесе сегіз буындық көлемде болғанымен төрт пен он үш буын арасындағы, кейде жеті мен тоғыз буыннан да құралып кететіні байқалады [3,57].

Авестада бірнеше яштар берілген. Мәселен, *Ахура Мазда* – «*Ормазд-яшт*»; *Ай құдайы* – «*Моһ яшт*»; *Жұлдыз құдайы* – «*Тиштрия яшт*»; *Жер құдайы* – «*Хварно яшт*»; *Күн құдайы* – «*Хуршед яшт*»; *Аспан құдайы* – «*Вэртрагна*»; *Су құдайы* – «*Ардви-Сура яшт*»; *Бақыт құдайы* – «*Аши-яшт*»; *Соғыс пен жеңіс құдайы* – «*Бахрам яшт*»; *Келісім құдайы* – «*Михр яшт*», «*Митра яшт*», т.б.

«*Ормазд-яшт*» – *Ахура-Мазда* – зороастризмнің жоғарғы құдайы, сөзбе сөз аударғанда «Данышпан құдай» дегенге келеді; екіншісі *Ахура* – билікші, мырза; үнді-ирандық құдайлар тобының бірінің аты, жын-шайтандармен жауласады; сондай-ақ *Ахура-Мазданың* қысқартылған есімі; үшіншісі *Мазда* – жоғарғы құдай, *Ахура-Мазданың* жеке аты; төртіншісі *Ормазд* – *Ахура Мазданың* есімінің ең соңғы формасы.

Ахура Мазданың жиырма аты бар.

Ахура Мазда жырынан:

Ахура Мазда бүй деді:

«О, әулие Заратуштра,

Мен шынымды айтайын,

Бірінші атым – іздемпаз,

Екінші атым – сал, сырбаз,

Үшінші атым – қаһарман,

Төртінші атым – Шындық қой ,

Бесінші атым – Береке,

Шынын айтсам егерде,

Алтыншы атым – Ақыл ғой.

Жетінші атым – Білім,

Сегізінші атым – Ілім,

Тоғызыншы атым – Ғылым.

Оныншы атым – Қасиетті.

Он бірінші атым – Қастерлі.

Он екінші – атым – Ахура.

Он үшінші атым – Күштілік

Он төртінші атым – Зиянсыз

Он бесінші атым – Жеңіскер

Он алтыншы атым – Көп оқыған

Он жетінші атым – Көп көрген

Он сегізінші атым – дәрігер

Он тоғызыншы атым – жасампаз

Жиырмамыншы атым – Мазда.

Осылай Ахура Маздамын

От боп жандым, маздадым.

О, әулие Заратуштра,

Күндіз демей, түн демей,

Тазаланып, жуынып,

Маған дұға оқысаң,

Келемін саған көмекке [10].

Авеста кітабы түркі ру-тайпаларының аңыз-ертегілерімен, түркі тілдес халықтардың ерте заманғы эпостық туындыларымен және қазақтың ертегі, батырлық жырлармен байланысты. «Авеста» кітабында *ай, күн, жұлдыз, су, от, жер*, т.б. планеталарды тірі зат, құдіретті күш есебінде көрсетеді.

Түркі тілдес халықтардың *айға, күнге, жұлдызға, суға және отқа тағзым етуінің* алғашқы баспалдақтары болғаны айқын. Қазақтар басқа халықтар сияқты аспан денелеріне: *ай, күн, жұлдыздарға* табынып, оларға сыйынды.

«Авеста» кітабында *От құдайын* жарылқаушы, қолдаушы, жаманшылықты жолатпаушы құдірет етіп көрсетіп, *От құдайын* өзге жарылқаушылардан жоғары санайды. Сондықтан да *От құдайын* ең жоғарғы жаратушы күш Ахура Мазданың баласы дейді. «Авеста» кітабындағы маңызды шығармалардың бірі – «Ясна» деп аталатын көлемді бөлімнің 62-тарауында *отты* дәріптейтін дұға бар. Зороастризм діні алғаш қалыптасқан кезде *от құдайы* жоғары жаратушыдан кейінгі жебеуші тірек болған, *отқа табыну* – бұл діннің қалыптасуының алғашқы сатысы есебінде танылған. «Мәңгілік оттың» өте ерте дәуірдегі алғашқы ошағы Орта Азия, Хорезм төңірігі екені анықталды [4,114,62].

Осы саланы зерттеген ғалымдардың бәрі дерлік Орта Азия, соның ішінде Хорезмді *отқа табыну* наным-ның туған жері санайды. Мәселен, профессор С.П.Толстов зороастризмнің қасиетті *оты* Хорезмде бірінші болып жанғанын арнаулы зерттеу еңбегінде атап көрсеткен. Зороастризмнің сол қасиетті *табыну оты жанған* Хорезм аймағын сол тұста көне түркілер мекендегенін өз еңбегінде: «В древности именно здесь как правильно полагает академик В.В.Струве лежал основной центр расселения сакско-массагетских племен, упорных противников древнеперсидских завоевателей Кира и Дарии», – деп тұжырымдайды [6,15].

«Авеста» кітабында *От құдайы* дара тұлға ретінде аталып көрсетілген. Сондағы *от құдайы* жайлы мәлімденген мәселелер қазақ халқының қасиетті *отқа* байланысты бағзы заманан бергі наным-сенімдерімен байланысты. Мысалға, қазақтың тұрмыс-салт жырларында екі жас үйленгенде бәрінен бұрын оларды *от-анаға* табындырып:

Оттай ыстық достық бер,
Жұбын жазбай ұзақ бер!
Жолдарын жарық, жарқын ет,
Ұлы пана өзіңсің,
От-ана жарылқа! –

деп екі жастың тағдырын *От-анаға тапсырады* [11,80-81]. *От-анаға* бас ию, құдірет тұту, соған жалбарыну қазақ халқының ежелгі дәуірден жалғасқан дәстүрі. Бұл салт-дәстүр қазірде жалғасып келе жатыр.

«*Моһ яшт*» – *Ай құдайы*. Ежелгі түркі халықтардың сыйынған бірінші құдайы – аспан денелерінің бірі *ай*. *Ай* қазақтарда қасиетті планета болып саналған. Біздің бабаларымыз жаңа айды көргенде тәжім еткен. Жазда, сол тағзым еткен жерінен шөп жұлып алып, *отқа* салған. Қазақтар айға ұзақ қарап тұрмаған, сескенген, дәрет сындырғанда да бетін «айға» беріп отырмаған, «айды» саусақпен көрсетпеген. Егер жанар бұрмай қадалса, ондағы кемпір санап қояды да, өмірге қатер төнеді деп жорамалдаған [12,180]. Айды тәңір тұтып, киелі тұтыну наным-ның: «*Айға қарама*», «*Айға қарап отырма*», «*Айды қолыңмен көрсетпе*», т.б. деп келетін, *Ай* тоғамына байланысты: «*Ай тоғамында көшпе*», «*Ай тоғамында сапарға шықпа*», «*Ай тоғамында үй тікпе*», «*Ай тоғамында келін түсірме*», «*Ай тоғамында баланы сүндетке отырғызба*» деген сияқты тыйым сөздер болған.

Қазақ халқы *ай тәңірі* тек жанға ғана емес, төрт түлік малға да әсер етеді деп түсінген. Әдетте, өзінің жақсы көретін немесе киелі деген малдарының мүйізі мен тұяғын айға ұқсатып: «*ай тұяқты тұлпарым*», «*ай мүйізді сиырым*», «*ай мүйізді қошқарым*» немесе «*ай мүйізді ақ қошқар*» деп атайды. Төрт түлік малдың тұяғы мен мүйізін табиғаттағы басқа заттарға теңемей, тек айға ғана теңеуі, әрине, халқымыздың айды ерекше құрмет тұтып, одан мал басының амандығын тілеп, табынуымен тікелей қатысты.

«*Хваршед яшт*» – *Күн құдайы*. Ежелгі түркі халықтары сыйынған екінші құдайы – *Күн*. Олар *Күнге* тағзым еткен. Қазақтармен қанаттас өмір сүрген, шаруашылығы қазақтың шаруашылығына ұқсас қалмақтардың *Күнге* жасайтын батасы мынадай болған: «*Күнді тапқан көкке рахмет, шөпті шығарған Күнге рахмет, төрт түлікке азық болған шөпке рахмет*». Бұл түсінік қазақтың: «*Көктен береді, жерден иеді*» деген мақалымен сәйкес келеді.

Қазақтардың пайымдауынша, *Күн* көзінің жер бетін қыздырып, иә күйдіріп жіберуі, аспан әлемінде алай-дүлей дауыл соғып, боран болуы, *Күн* күркіреп, найзағай ойнауы, нөсер құйып, бұршақ

жаууы – осылардың бәрі Күн көзінің «қасы мен қабағына» орай туған құбылыстар еді. Ендеше аталған құбылыстарды тудырған «кереметке» құлшылық етіп, соны құрметтелік, жағдайымыз сонда «жақсарады» деп білді олар. Қазақтар Күннің күркірегенін тәңірінің қаһарланған дауысы деп, алғаш күн күркіреп, найзағай жарқылдағанда: «*Сұт көп, көмір аз*» деп үйдің айналасын ожаумен қағатын ырым болған. Мұның бәрін қазақтар күннің күркіреуінен, найзағайдың шатырлауынан қорқып істемейді. Қайта күннің жауғанына қуанып, жер көгерсін, мал басы көбейсін, құрғақшылық болмасын деген тілегі.

Қорыта келе, Авеста – өлең-гимнмен жазылған дүние жүзіндегі ең көне кітаптардың бірі. «Авеста» жыр үлгісінде жасалған діни, мифологиялық шығарма. «Авестаның» қазіргі жалпы көлемі екі миллион жол өлеңнен тұрады. Авестаның бізге жеткен бөлімдері: «*Видевдат*», «*Висперед*», «*Ясна*» және «*Кіші Авеста*», сонымен қатар *бірнеше Яштар*.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Затов Қ. Зороастризм және мәдениеттер сұхбаты. Кан.дисс. -А., 1998. –150 б.
2. Еңсегенұлы Т. Қазақ әдебиеті тарихының арғы арналары. -А., 2001. -290 б.
3. Көктәнді Х. Аспан мен Даланың төрт ұмтылған тарихы. – М., 2001. -464 б.
4. Брагинский И.С. Из истории таджикской народной поэзии. –М.: АНСССР, 1956. -495 с.
5. Авеста. Избранные гимны. Перевод с авестинской И.Стеблин-Каменского. –М.: Дружба народов, 1992. -207 с.
6. Толстов С.П. По следам древнехорезмской цивилизации. –М.-Л: АНСССР, 1948.-370с.
7. Қазақ совет энциклопедиясы. –А., 1975. 6-т. -640 б.
8. Қайдар Ә.Қаңлы (тарихи шежіре). – А., 2004. -610 б.
9. Дьяконов И.М. Истроия Мидии. –М.-Л: АНСССР, 1956. -485 с.
10. «Авеста». //Парасат. 1993, №8. / Қазақшаға аударған ақын-аудармашы Ә.Дастанұлы.
11. Әуезов М. Шығармалар. -А., 1969. 10-т. -310 б.
12. Уәлиханов Ш. Таңдамалы. –А., 1985. -558 б.

Сарыбаева Зарина Умитаевна,
педагогика ғылымдарының магистрі, оқытушы, шетел тілдер факультеті
Е.А. Букетов атындағы Қарағанды Мемлекеттік Университеті,
Қарағанды қаласы, **Электронды поштасы:** zarinka_0712@mail.ru

Каримова Гулим Сайлаубековна,
педагогика ғылымдарының магистрі, оқытушы, шетел тілдер факультеті
Е.А. Букетов атындағы Қарағанды Мемлекеттік Университеті,
Қарағанды қаласы, **Электронды поштасы:** gulim_3105@mail.ru

ПӘНАРАЛЫҚ ОҚЫТУ НЕГІЗІНДЕ ТІЛДІК ЕМЕС МАМАНДЫҚ СТУДЕНТТЕРІНІҢ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТІН ДАМУЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін: Аталмыш мақалада тілдік емес мамандық студенттерінің коммуникативтік құзыретін пәнаралық байланыс негізінде дамыту ерекшеліктері қарастырылған.

Резюме: В данной статье рассматриваются особенности развития коммуникативных компетенции студентов неязыковых специальностей через использование междисциплинарных связей.

Summary: This article considers the peculiarities of development of communicative competence of non – linguistic specialties' students in terms of subject and language integrated learning.

Қазіргі таңда жаһандану үдерісі жағдайында саяси және экономикалық құрылымдар мен әр түрлі елдердің интеграциялық білім беру жүйелері ұқсастыққа келтірілуде. Елдердің бірегей мәдени-тарихи дәстүрлері мен тілдік әртүрлілігі ескеріле отырып, олардың жан-жақты байланыстарын белсендіру, халықтың мобильділік деңгейінің өсуі көпмәдениетті және көптілді әлемдегі қарым-қатынас үшін қажетті білім мен іскерлікті меңгеруді талап етеді. Осыған байланысты шетел тілдерінің білім беру мәні артуда.

Қазақстан Республикасының Білім беру министрлігінің жоғары оқу орындарына «лайықты деңгей мен бағдарға сай, еңбек нарығында бәсекелесуге қабілетті, құзыретті, өз мамандығын жетік меңгерген, мамандығы бойынша әлем стандарттарының деңгейінде нәтижелі жұмыс істей алатын білікті мамандарды дайындау» туралы қойылған міндеттері тілдік емес мамандық студенттерін кәсіби дайындауда басқа тілді коммуникативтік құзыретін қоса дамыту мәселесін қайта қарастыруды қажет етеді. Аталған мәнмәтінде болашақ мамандардың шетел тілін практикалық меңгеруі тек халықаралық қатынас құралы үшін ғана емес, жоғары оқу орнында оқу барысында кәсіби – жеке тұлғалық дамуы өзекті болып отыр. Әрбір кәсіби білім беру мақсаты жоғары деңгейлі, құзыретті болашақ маманды даярлау. [1]. Айта кететін жайт, 2016-2019 жылға арналған Қазақстан Республикасының білім және ғылымды дамыту туралы Мемлекеттік программаларында және 2016-2020 жылдарға арналған үштілдік білім беруді дамыту Жол картасында жаратылыстану пәндерін ағылшын тілінде пәнаралық байланыс негізінде оқытуды жүзеге асыру мен іс-шаралар кезең кезеңмен жоспарланған. Осыған орай, орта және жоғары оқу орындарының профессорлық-оқытушылық құрамның алдында білім беру мазмұнын қайта қарау, нормативтік-құқықтық және ұйымдастырушылық-әдістемелік сүйемелдеуді әзірлеу, жаратылыстану пәндерін ағылшын тілінде оқытатын педагог мамандарды даярлау және қайта даярлау сияқты міндеттер қойылды.

Тілдік емес мамандық студенттерін шетел тілдеріне оқытудың практикалық мақсаты коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыру, яғни тілін оқып-үйреніп жатқан елдің өкілдерімен қарым-қатынас орнату қабілетін қалыптастыру.

«Құзыреттілік» ұғымы белгілі бір заттар мен процестерге қатысты берілетін, оларға қатысты сапалы, нәтижелі әрекет алу үшін қажетті адамның өзара байланысты қасиеттерінің (білімі, іскерлігі, дағдылары, қызмет ету тәсілдері) жиынтығы болып табылады, яғни құзырет дегеніміз – студенттің білім дайындығына алдын-ала берілген талап, ал құзыреттілік – бұл оның берілген саладағы қызметіне қатысты әбден қалыптасқан жеке басының қасиеті және шағын тәжірибесі.

«Коммуникативтік құзырет» ұғымы айтарлықтай кең және көпқырлы. Оның құрамына басқа да бірқатар құзыреттіліктер кіреді, оларға лингвистикалық/тілдік, әлеуметтік лингвистикалық, әлеуметтік мәдени, оқу, дискурсивтік және теңгеруші құзырет жатады.

Тілдік емес жоғары оқу орындарында коммуникативті құзыретті қалыптастыру келесі себептерден күрделі үдеріс болып саналады: «Ағылшын тілі» сабағына бөлінген сағаттардың жеткіліксіздігі, студенттердің оқу кестесінің кәсіби сабақтармен толыққандығы, ынта жетіспеушілігі, және де пән мен ағылшын тілін бірге оқытуда бірыңғай әдістеменің болмауы, сонымен қатар әдістеменің болашақ маманды кәсіби даярлаудан алыс болуы [2].

Қазіргі туындап отырған қарама-қайшылықтың бірі қойылған мақсатқа жету үшін (базалық программа аясында) болашақ мамандарға тілді меңгеруде жоғары талаптардың қойылуы мен сол талаптарға сай практикалық академиялық сағат санының сәйкес келмеуі. Соның ішінде, бұл қиындық жаратылыстану бағытында білім алушыларда кездеседі. Оқу мерзімін шартты түрде үш кезеңге бөлуге болады:

1) бастапқы (1-3 семестр). Студенттің оқу процессіне біртіндеп енуі, жаңа жағдайларға үйренуі, түрлі оқу әрекеттерін меңгеруі (дәріс тыңдау, конспектілеу, практикалық сабақтарға дайындалу);

2) негізгі/базалық (4-6 семестр). Студент әрекетінің жаңа ақпараттар қабылдауымен, кәсіби әрекетке қатыстырылуы нәтижесінде объективті және субъективті көрсеткіштерінің біртіндеп жақсаруы;

3) анықтаушы (7 және келесі семестрлер). Әуелгі түсініктер өзгереді, түзеледі, жалпыланады, кәсіби әрекеттің тұрақты моделі қалыптасады [3, 16-18 б]. Оқу жоспарына сай (кесте) жаратылыстану бағытындағы болашақ мамандарды тілдік даярлау шамалы бастапқы кезеңді қамтып, негізгі кезеңде қарқынды жүзеге асса, кәсіби тілдік даярлау тек базалық шетел тілі курсын өткеннен кейін жүзеге асырылады.

Кесте

Білім беру сатысы	Тілдік емес мамандықтар (жай топтар), аудиториялық сағат саны			Тілдік емес мамандықтар (көптілді топтар), аудиториялық сағат саны		
	Пән атауы	семестр	Кредит саны	Пән атауы	семестр	Кредит саны
Бакалавриат	Шетел тілі	1-2	6	Шетел тілі	1-2	6
	Кәсіби бағытталған шетел тілі	5/6	2	Базалық деңгейдегі шетел тілі (A2B1 деңгейі)	1-2	6
				Базалық деңгейдегі шетел тілі (B1B2 деңгейі)	3-4	6
				Кәсіби бағытталған шетел тілі	5/6	2

Кестеде көрсетілгендей тілдік емес мамандықтарда шетел тілін оқыту фрагменттік сипатқа ие, ол өз алдына студенттердің коммуникативтік құзыреттілігін дамытуға әсер етеді. «Ағылшын тілі» пәнінің мақсаты тілдік деңгейді бастапқы деңгейден әлдеқайда көтеру, әрі қарай өздігінен білім алу, даму мен әлеуметтік-коммуникативтік мәселелерді күнделікті тілдік деңгейде ғана емес кәсіби деңгейде шешу. Ал шетел тілі коммуникативті, кәсіби-әрекеттік және әлеуметтік-мәдени тәсілдеме аясында көбінесе бастапқы кезеңде (1,2-ші бакалавр студенттеріне) және маңызды жинақтаушы кезеңде жеткіліксіз мөлшерде және ұзақ үзіліспен оқытылады. Басқаша айтқанда, кәсіби пәндерді оқыту басталған, жинақтаушы кезеңде шетел тілін оқыту процесін үзу көздеген мақсатқа жетуді бәсеңдетеді.

Жоғары кәсіптік білім беруді жаңалау туралы құжаттарға сай, шетел тілін меңгеру барлық мамандарды кәсіби дайындау үдерісінің ажырамас бөлігі; шетел тілін пәнаралық интеграциялық негізде оқытқан жөн; оқыту студенттің көпқұзыретті, жалпы-мәдени және кәсіби құзыреттілігін дамытуға бағытталуы тиіс [2]. Осы бағытта тілдік және пәндік интерграциялық оқыту еуропалық ғалымдар ұсынған, болашақ мамандарды даярлауда кәсіби дайындық пен тілдік оқытуды интеграция идеясына негізделген – CLIL (Content and Language Integrated Learning) әдістемесі қызықты да өзекті болып отыр. CLIL (Content and Language Integrated Learning – пәндік және тілдік интеграциялық оқыту) жоғары оқу орындарында қолдану мақсатында еуропалық комиссиямен ұсынылған, себебі біріншіден, студенттерге пән мен тілді бір уақытта оқуға; екіншіден, оқу жоспарында шетел тіліне арнайы сағат бөлуді қажет

етпейді. CLIL әдісі студенттің кәсіби шеберлігін тек тілдік емес мамандандырылған пән аумағында ғана емес, сол пән оқытылып жатқан тіл аумағында жетілуін көздейді [4]. Сонымен қатар көзделген мақсатқа жету оқыту барысында мамандандырылған пәнді шетел тілінде емес, шетел тілінің көмегімен оқыту тәсілдемесінің қалыптасуын талап етеді. Интеграциялау өзара толықтыру, біріздендіру мен біріктіру арқылы элементтердің тұтастығын орнатуды білдіреді. Дидактика тұрғысынан бұл қазіргі таңда жоғары білікті мамандарды даярлаудағы ең қысқа да тиімді шешім. Біз интегралды оқытуды пәнаралық интеграция негізінде түрлі оқу пәндерін өзара толықтыру, қиыстыру мен бірыңғайлау үшін арналған арнайы-ұйымдастырылған әдіс деп түсінеміз.

Тілді оқу мақсатты бағытталады, себебі тіл нақты коммуникативті мәселелерді шешу мақсатында қолданылады. Сонымен қатар, білім алушыларда оқып жатқан тіл мәдениетін тереңірек білу мүмкіндігі пайда болады. Білім алушы кең көлемді тілдік ақпаратты меңгере отырып, толығымен тілдік ортаға кіреді. Тағы бір айта кететін жайт, түрлі тақырыптағы жұмыстар арнайы терминдерді үйренуге және білім алушының сөздік қорын байытуға, келешекте алған білімі мен білігін қолдануға зор көмегін тигізеді. Шетел тілі мен кәсіби пәнді бір уақытта оқыту білім беру мақсатына жетудегі қосымша тәсіл және оның тіл мен пәнді оқытуда оңтайлы жақтары аз емес. CLIL әдісінің артықшылығы – шетел тілін шынайы мәнмәтінде шынайы кәсіби мәселелерді шешуде қолданылуы. Яғни шетел тілі тиімді пәнаралық байланыс орнатудың, мәдениаралық қарым-қатынас орнатудың бірден-бір құралы, өйткені тілді оқу шетел тілдік кәсіби мәнмәтіндік жағдайда орын алады.

Интеграция принципі – оқыту процессінің барлық компоненттерінің байланысы және мақсаттың соңғы нәтижесін, мазмұн анықтамасын және оқытудың формасы мен әдісін әзірлеуде бастаушы әдіс. Оқу мен білім берудің интегралды тәсілдемесі интеграция принципін қай кезеңде болмасын оның тұтастығы мен бірізділігін сақтай отырып, іске асыруға бағытталады.

Интегралды оқытуды өткізу үшін интегралдық күнтізбелік-тақырыптық жоспарға және кешенді сабақ кестесіне аса қатты көңіл бөлген жөн. Оқу әрекеті аясында сабақ жүйелілігін орнату үшін тақырып таңдауда мұқият болу керек. Тақырып кезектілігі қисынды болғаны абзал. Интегралдық оқытуды әрі қарай дамыту үшін пәндердің оқу-әдістемелік ақпаратын жаңартып отыру қажет. Әрбір пәннің интегралдық оқу жоспары, яғни модуль аясында интеграциялық оқытуға қатысты оқытылатын тақырыптар тізімі мен әрбір пәнде меңгерілетін біліктер болуы керек. Әр сабақтың мазмұны айқын анықталған және тұжырымдалған болу керек [5].

Жеке пәндердің интеграциялық оқыту мазмұны құзыреттілік тәсілдемесі негізінде жүзеге асырылады. Бұл үшін келесі жетістіктер қажет:

- студенттердің пән мен шетел тілін тұтастай қабылдауы;
- арнайы ақпаратты шетел тілінде түсінуі;
- арнайы мәтіндер көмегімен шетел тілінде диалог құра білуі.

CLIL әдісінің көмегімен мұғалімге оқу әрекетін жоспарлауда және жобалауда келесі ұсыныстарды ескеру қажет:

- 1) әрбір сабақты ұйымдастыру мен жоспарлауда 4 принципті Content/ Communication/Cognition/ Culture ұстану;
- 2) әр сабақтың нақты көздеген мақсаты, бағалау әдісі мен талабы және рефлексияның болуы;
- 3) мұғалім үнемі өз сабақтарына интеграциялық оқыту әдісінің бақылау қағаздары негізінде талдау жүргізуі;
- 4) тәжірибеде сүйемелдеуші, қалыптастырушы бағалау мен бағалаудың альтернативті формаларын қолдануы;
- 5) пән мен тілді интегралды оқыту үшін сапалы ақпарат таңдап, көрнекіліктер мен аутенттік мәтіндер сапасын жетілдіру;

Қорытындылай келе, тілдік емес мамандық студенттерін интегралды әдіс көмегімен өзге тілдік кәсіби оқыту болашақ мамандардың бойында кәсіби құзыреттілікті қалыптастыруға жағдай жасайды, сонымен қатар, қазіргі таңда жұмыс берушілер арасында сұранысқа ие біліктердің ішінде: тұлғааралық қатынас, мәдени хабардар болу және тілдік, коммуникативтік құзыреттілікті дамытуға мүмкіндік туғызады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2014 жылғы 17 қаңтар. [http://www.akorda.kz/kz/page/page_215751_kazakstan-respublikasynyn prezidentin-a-nazarbaevty-n-kazakstan-khalkyna-zholdauy-2014-zhylhy-17-kantar](http://www.akorda.kz/kz/page/page_215751_kazakstan-respublikasynyn-prezidentin-a-nazarbaevty-n-kazakstan-khalkyna-zholdauy-2014-zhylhy-17-kantar).
2. Сақтағанова Г., Аймишова Б. Ағылшын тілі пәндерінің пәнаралық байланысын оқыту процесінде ұйымдастыру арқылы интеграциялық білім беру.// «ТМД мүшелігіндегі елдердің білім беру қызметкерлерінің біліктілікті арттыру жүйесіндегі интеграциясы» Халықаралық ғылыми конференцияның материалдары (27-28 қазан 2011 жыл). – 248-252 б.
3. Каганов, А. Б. Рождение специалиста : профессиональное становление студента / А.Б. Каганов. Минск: Изд-во БГУ, 1983. – 111 с.
4. Coyle D. Theory and planning for effective classrooms: supporting students in content and language integrated learning contexts in Masih, J. (ed.) Learning through a Foreign Language, London: CILT
5. Зайцева, И.В. Вопросы формирования иноязычной профессиональной компетентности студентов неязыковых специальностей вузов [Электронный ресурс] // URL: [http:// conference.osu.ru](http://conference.osu.ru).

Smagulova Aigerim¹, Boribayeva Safura³, Matkerimova Raushan²

¹candidate of pedagogical sciences, professor of diplomatic translations chair, faculty of international relations, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

e-mail: smagulova.aigerm@kaznu.kz tel.: +7 701 167 4373

² candidate of philological sciences, associate professor of diplomatic translations chair, faculty of international relations, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

e-mail: sofikazgu@mail.ru

³master of economical science of Chair of «Diplomatic translations» of Department of «International Relations» of Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan,

e-mail: raushan.matkerimova@kaznu.kz

FORMAL AND STRUCTURAL ORGANIZATION OF “OIL AND GAS” TERMS IN ENGLISH AND KAZAKH LANGUAGES

SUMMARY

This article is devoted to the study, description, classification and multidimensional classification and coverage of the functioning term “oil and gas” in English and Kazakh language. The formation of new terms facilitates the transfer of information that is unambiguous content and expression in different languages. In the formation of compound terms there are two ways: terms – lexical and semantic, when there is a single-word borrowing of foreign language terminological units and a multi-term, together with the concept. Terms of a particular industry or science are formed according to the existing word-formation models, based on the words of terms commonly understood in language, their semantic transformation – narrowing or widening values to rethink the meaning of words, borrowing or tracing foreign language terms.

Keywords: *Lexography, term, terminology, oil and gas industry and applied terminology*

Смагулова Айгерім¹, Борибаева Сафура², Маткеримова Раушан³

¹кандидат филологических наук, доцент кафедры дипломатического перевода факультета международных отношений Казахского национального университета имени аль-Фараби,

г. Алматы, Казахстан, e-mail: smagulova.aigerm@kaznu.kz tel.:

²кандидат филологических наук, доцент кафедры дипломатического перевода факультета международных отношений Казахского национального университета имени аль-Фараби,

г. Алматы, Казахстан, e-mail: sofikazgu@mail.ru

³магистр экономических наук, ст. преподаватель кафедры дипломатического перевода факультета международных отношений Казахского национального университета имени аль-Фараби,

г. Алматы, Казахстан, e-mail: raushan.matkerimova@kaznu.kz

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена изучению, описанию, систематизации и многоаспектной классификации, также освещению особенностей функционирования терминополья «Нефти и газа» в английском и казахском языках. Образование новых терминов способствует передаче информации, которая находит однозначное содержание и выражение в разных языках. При образовании терминов наблюдается соединение двух способов терминотворчества – лексического и семантического, когда происходит заимствование иноязычной однословной терминологической единицы и многокомпонентного термина вместе с понятием. Термины определенной отрасли или науки образуются согласно существующим словообразовательным моделям, на базе терминологизации слов из общеупотребительного языка, их семантической трансформации – сужения или расширения значений, переосмысления значения слов, заимствования или калькирования иноязычных терминологических единиц.

Ключевые слова: *терминологические сочетания, простые, сложные и аффиксальные термины, слитные парные и составные слова.*

Смагулова Айгерім¹, Борибаева Сафура², Маткеримова Раушан³

¹филология ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің халықаралық қатынастар факультеті дипломатиялық аударма кафедрасының доценті, Алматы қ., Қазақстане-mail: smagulova.aigerm@kaznu.kz

²филология ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің халықаралық қатынастар факультеті дипломатиялық аударма кафедрасының доценті, Алматы қ., Қазақстан е-mail: smagulova.aigerm@kaznu.kz

³экономика ғылымдарының магистірі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің халықаралық қатынастар факультеті дипломатиялық аударма кафедрасының Алматы аға оқытушысы, Алматы қ., Қазақстан е-mail: raushan.matkerimova@kaznu.kz

ТҮЙІНДЕМЕ

Мақала ағылшын және қазақ тілдеріндегі лексикасындағы Мұнай және газ терминдер жүйесін зерттеуге, сипаттауға, жүйелеуге және көп аспектілі классификациялауға, сондай-ақ қызметінің ерекшеліктерін анықтауға арналған. Жаңа терминдердің жасалуы әр түрлі тілдерге бір мазмұнға ие ақпараттарды беруге жәрдем етеді. Терминдер жасауда термин шығармашылығында лексикалық және семантикалық екі тәсілдің бірігуі байқыланады. Белгілі бір саланың немесе ғылымның терминдері сөз жасамдық модельдерге сәйкес жасалады. Атап айтар болсақ, тілдегі термин жасаудың қалыптасқан жолдары, сөздің семантикалық трансформациясы мағының кеңею немесе тарылуы, шет тілдің терминдерді еңзу немесе калькалау.

***Түйін сөздер:** терминологиялық тіркестер, жай және аффиксті күрделі терминдер қос және құрама біріккен сөздер*

I Introduction

The term functions and develops on the basis of national languages and the characterization of terms by grammatical attribute refers to a certain part of speech and is considered to be fairly well-established in practical term creation.

Any term-name is able to carry different functions besides the nominative: to be the core for creating its own field, to perform an identification function, to serve as a basic component of the formation of a terminological combination as part of a scientific definition.

Lotte D.S. Many who have worked in the field of technical terminology formulate the conditions with which the term must satisfy: the term must be brief, precise, simple and understandable. It is very important that the term is accurate and easy to remember. [1,23].

Each area of activity is operated by its own set of nouns, adjectives, adverbs, and numerals, which together form a multitude, which is turned by expert researchers into a branch system of terms. This is explained by a variety of non-linguistic reasons – antiquity or novelty of the industry, as well as professional traditions. The study of the functional features of termino– lexica is important both in the functional-pragmatic and cultural-speech aspects. The function of the term can be performed both by individual words and phrases – the dismembered designations of a holistic professional concept. [3, 87].

The structure of the linguistic model of terms-names merges in terms of people with terms called concepts. But their full identification is possible only in the process of professional communication. Any field of knowledge operates with its own set of concepts. In each professional language, their own features of thermal production are not characteristic of other areas and are impossible to use in common vocabulary. Such are the poly lexical structural formations that retain the basic attribute of absolute nominative significance, that is, they correspond to one complex concept of a certain field of knowledge. Sometimes they are considered as phraseological units, in view of their indecomposability, semantic integrity. They have such an important quality as unambiguity, and are associated with the desire to maximize the ability to reflect the diversity of distinctive features of the concept. [4, 87].

At the functional and communicative level, these names provide understanding and interaction of professionals. This type of syntactic term-production, productive in all branches of professional activity, reaches 70% in certain areas of knowledge. Languages with a complex syntactic structure allow the formation of forms with the inclusion of semantically significant symbolic, alphabetic, digital, graphic elements. Non-traditional means of term production are names and abbreviations. In any area of termino lexical, from the point of view of form, first of all, we can distinguish two main groups of terms: words (single-word, mono-lexeme units) and phrases (wordy, poly-lexemic units). At the same time, verbose terms in most European languages make

up 60-80% of the total number of terms. The share of phrases in Kazakh terminology is 2-77%, in English terminology phrases make up about 70% [5, 87].

The description of the formal types of terms is a traditional component of most terminological research. In the English terminology “oil and gas”, the ratio of single-poly lexemic, lexeme units is as follows: 45 words and 95 word combinations, that is, 32.1% and 57.9% of the total number (140 terms) of the analyzed lexical units

In the Kazakh terminology “oil and gas” the ratio is as follows: 34 words and 102 phrases, which is 24.5% and 73.4% of the total (139 terms) number of units of this group. It should be noted that in the framework of the Kazakh terminology we have identified abbreviations in the amount, which is 2.1% of the total number of terms [6, 63].

The composition of one-word terms is rather heterogeneous, however in it there are three main structural ones – TYPES: simple, affixed and complex terms. Simple terms are single-word terms in which the base coincides with the root. Affixing terms are single-word terms in which the stem contains root and affixes. Complicated terms include single-word terms with at least two root morphemes. For single-word simple units in the English material can be attributed 25 words., *«agent», «ash», «carbon», «crude», «feed». «fuel», «gas», «jelly», «naphtha», «oil», «petrol», «run», «slush», «wax», «sediment»*.

In the English material 18 affix, words were revealed: *«bitumen», «benzene», «commodity», «coinbsrible», «combustible», «ointment» «penetration», «reducer», «skimming», «storagcability» «baseline», «lubricant», «petrolatum», «distillate», «antifreeze»* и др.

The structure of English affix units revealed the presence of consoles (*«substance», antifreeze», «grease, persistence»*), as well as suffixes (*«combustible», « «solvent “,” liquid “)*.

In the analysis of English term it was found that 2 words are complex, namely: *«petrolatum» u «petrochemical»* [7, 87].

The study of the collected material showed that the distribution of the main structural types of English mono-heretical units is: simple – 25 words (55.5% of the total number of mono lexbased units), affix words – 10 complex words – 6. they are components. As components, only significant words were considered. As a result of the study, it was found that in the English terminology “oil and gas” there are 40 two-component phrases, which is 42.1% of all English poly semantic units. The more common are the two-component combinations formed by the model “noun + noun.” In this model, English termini lexical include 23 phrases, which is 57.5% of the number of two-component combinations. As an example, the following phrases: *«antifriction grease», «eland number», compressor oil, «fuel oil», «paraffin wax», «scale greases», «viscosity index», «turbine fuel», «refrigerator oil»* and others.

It should be noted that the first component in the above phrases is a noun, but it is a word-attribute and acts as an adjective, performs its function. Therefore, this type of combination can be attributed to the scheme “adjective + noun.” The structure type “adjective + noun”, where the first component is an adjective, has 7 combinations, which is 17.5% of the number of two-component words: *«automotive gasoline», «hydraulic liquid», «industrial oil», «organic grease», «solid Film», «microcrystalline wax»*.

One combination (2.5%) was found, which is a type of the adjective + noun scheme, formed according to the adjective + noun in the plural model. A variation of the adjective + noun pattern is the adjectival participle + noun model. Two phrases (5% of the number of two-component words) with the first component “adjective passive participle of the past tense” were revealed. The participle in this case has lost its temporal character and has acquired a quality one: *«recovered oil», «used oil»*.

The study revealed 7 phrases (17.5% of the number of two-component phrases) with the first component “adjective real participle”: *«cutting fluid», «damping fluid», «de-icing fluid», «insulating oil, lubricating oil», «parting fluid», «knocking characteristics»*.

In the structure of two-component compound terms in the Kazakh language there can be two terms (single-word) or one of the components can be a term, and the other can be a common word defining the basis term-element, and acquiring terminological meanings to the compound term, forming on the models of terminological phrases of the Kazakh language, and having as a reference component the noun. Kazakh compound terms differ from English terms in some features in morphological terms and differ considerably in the types of syntactic connection between the components. Two-part terminological phrases make up the following parts of speech: 1) noun + noun – *кенкөзі, бұрғыуіі, мұнарабелдіктері*, 2) adjective + adjective – *жасылмұнай, қоюмұнай, газдымұнай*, 3) participle + noun – *тазалтылғанмұнай, тұндырылғанерітне*, 4) noun in the

genitive case + noun with the end of belonging – *мұнайдың көрінуі, геологиялық тірме, бұрғының биіктігі, қысым мәлішері,*

5) numeral + noun *бірінші қондырғы, шегіндеуші қабырға, мәлішерлік қысым.* This is an incomplete list of models of compound terms of oil and gas of the Kazakh language. [8, 87].

As a result of a formal structural study of the lexical units belonging to the oil and gas term field, in English and Kazakh, it was found that the percentage ratio of units is as follows: in English term-field mono-lexical units make up 67%; in the Kazakh language, mono lexeme units make up 24.5%, poly lexical units – 73.4%. Despite the insignificant difference in the ratio of words and phrases, it can be noted that English terminology has a higher content of single-lexemic units than Kazakh do, and Kazakh, in turn, contains more units of multi-lexical structure compared to English. Such a quantitative discrepancy, in our opinion, indicates that the English terminology of oil and gas began to form earlier than Kazakh. Simple, affix and complex words were revealed both in English and Kazakh. Poly lexical combinations with various internal structures are sufficiently informative. The presence of two-word, three-word, four-word and even five-word (in English term) word combinations was noted. When conducting a diachronic analysis, it can be concluded that at the stages of forming verbose terms, simple, affix, and complex words were identified in both the English and Kazakh languages. Meaningful is a poly-lexical combination having a different internal structure by the presence of two-word, three-word, four-word and even five-word (in the English term field) word combinations. Despite the earlier emergence of the English term-field, its development is currently happening in parallel in both English and Kazakh languages [9, 87].

Polyethylene terminological combinations refers of two-component, three-component, four-component, two-component components, which are generated by the model name “noun. + sign up. – *compressor oil, paraffine wax*; Kazakh language – equivalent coal, gas adsorption. The model in the English terminology is related to 62%, in Kazakh terminology – 57% of the total number related of two – component combinations.

To the structural type “adjective + noun, representing 18% of the number of two components: Eng. – *analytical balance, spherical bearing*; kaz. – *мұнайлы аймақ, қаттық мұнай*. The three-component and four-component terminological combinations in the computational genre comprise the smallest number of polyurethane compounds: English. – *ash of petroleum product, combustibility of petroleum product*; kaz. – *газдың мұнайда ерігіштігі, ауырлатқан бұрғылау құбыр*. The term three-dimensional terminological conjugation conforms to the design of the term “noun + noun. + noun”. The formation of slurry components in a terminological lexicon describes the ability of a single terminological unit to satisfy the requirement in the nomenclature. The term refers to the terminology of the modern petroglyphs, which translates to the syntactical expression of the meaning of the meaning of the meaning of the English and Kazakh texts, as well as the planetary excavations.

The single-component terms in the languages under consideration are quite heterogeneous and are divided into three main structural types: simple, affixes, and complex terms, among which affixes terms predominate:

- simple: english. – *area, field*; kaz. – *алаң, мұнай*;
- affixes english. – *migration, saturation*; kaz. – *айырғыш, ауытқы*;
- difficult english – *framework, hydrocarbons*; kaz. – *жерасты, кенорны* [8, 63].

Oil and gas terminology in the Kazakh language, structure is subordinate to the English language, by the introduction of newer terminology in the Russian language in the Russian language: *vacuum* (англ.), – *вакуум* (каз.), – *вакуум* (рус.), *gas* (англ.), – *газ* (каз.), – *газ* (рус.), *adsorbent* (англ.) – *адсорбент* (каз.) – *адсорбент* (рус.) [9, 87].

The lexical grouping of the language is carried out as well as the translation of the defined classes into another, there is a conversion. English language is subject to conversion. As a result, conversion can be seen in the substitution of the substance of the substrate bases in the coding paradigm: *pressure* – қысым, *topressure* – қысым көрсету; *process* – үрдіс; *toprocess* – өңдеу; and vice versa on the contrary, the transfer of a number of verb stems to the substantive paradigm [10, 63].

Special Interests represent the formation of syllable terms in terms of the origin of the word, the interest, or the repeatability of two and more words, which can be morphologically structurally capable of being as friable as they are. The term “oil-and-gas” in English and Kazakh language is used to describe the three-dimensional structural differences: in the slices, pairs, and also of the constituent word, each of which is characterized by structural-semantic and semantic specifications:

1) *The slices term* are formed on the basis of the vocabulary, which produces a productive approach to the creation of new words in two or more primitive lexical nuclei. The terminology of these terminologies is used in self – contained terminology and does not depend on the other members – *petroleum* – *petra* + *oleum*, *antifreeze* – *anti* + *freeze*; kaz. – *ауа жылытқыш* – *ауа* + *жылытқыш*, *белгібергіш* – *белгі* + *бергіш*.

2) The paired terms are derived from two separate words, the basis of which is the morphologically identical, semantic, corresponding self – limiting lexical units of the language. The parnumeric terminology is based on the essence of writing, but not in grammar, in lexico-semantic relationships, as in other words. – *open-hearth fuel oil*, *de-icing fluid*; kaz. – *су-мұнай жапсарының беті*, *газ-мұнай жапсарының беті*;

3) *constituent terms*, forming on the basis of two, three, four, five, and more than one word in the lexical sense, there is the element of the primordial component of the distinctive semantic affixes. The most productive way of formation of oil and gas terms in English and kazakh language is based on the basic two words [11, 73].

Along with borrowing terms from another language or international terminological fund, the formation of new units in the oil and gas industry also occurs in a semantic way, the essence of which is to add an existing word or new meaning to an existing word, after which the common word becomes a term. For example, the appearance of certain terms-names of devices, mechanisms and devices in the English and Kazakh languages which influenced by external similarity with certain objects: English. *piston skirt*, *butterfly*; kaz. – *анод құлағы*, *бұрғылау жеңі*; based on similarities with home appliances: *bin*, *bucket* – *сынабекімне*, *disk*, *plate* – *табақша* and others.

Along with the increase in the number of word-terms, the semantics of certain groups of words develops in the opposite direction, in the second instance, more and more generalizations and losses of their more specific subject character. English. – *soapstone*, *bit teeth*; – *баспалдақ* – *сүйеніш* [12, 87].

The terms which formation as motivated by objective factors, such as the discovery or acquisition of a particular or some of the chemical or geospatial location – *inspissated oil* – *жасыл мұнай*, *basic salt* – *негізгі тұз*, as well as the designation of the substance to taste: *acid salt* – *қышқыл тұз*, *sweet crude oil* – *тәтті мұнай*.

The emergence of terms of foreign origin due to processes of a certain period in society, causing transitional short-term phenomena in the language, which will be replaced by other processes of construction and functioning of terms, since the language is constantly in development.

Conclusion

The analysis of the terms of the oil and gas industry led to the following conclusions: in English, among the terms of the oil and gas industry are the smallest group of terminological combinations in which the first part consists of the original word, and the second – from the borrowed one, in the Kazakh language – both parts of the terms consist of the borrowed words. The largest group in English is represented by terms, the first part of which consists of a borrowed word, and the second one – of the original, in the Kazakh language most of them are terminological combinations consisting of original words, most of which are formed by tracing.

In conclusion, it should be emphasized that national and international factors interact in the field of technical composite terms. Using as a building material, mainly the national language, its internal potential, the range of word-building morphemes and word-combinations, the creators of terms act according to the language laws. Words and phrases that arise during the development of terminological systems, when moving from the sphere of a common language to a specific scientific or branch terminological domain, enter into specific relations regulated by logical-conceptual relations. Along with the appearance of terms in a certain language, in addition to linguistic, there are external, intralinguistic, factors, which include the appearance of internationalisms. The most important component in the emergence and formation of a certain terminology system in the field of terminology, along with a spontaneous beginning, the conscious efforts to unify terminology in the national, international and international scales are decisive

REFERENCES

1. Lotte D.S. Education system of scientific and technical terms: Elements of the term. Department of Technical Sciences. 1948. No. 5.– p. 727– 754.
2. Russian-English Dictionary of Oil and Gas Terms // Russian and English Glossary of Oil and Gas Terms. Houston: Price Waterhouse, World Petroleum Industry Group, 2000.
3. Bulatov LI, Russian-English Dictionary on Oil and Gas, 2nd edition.
4. Alekseeva V.A. (1989) Nauchno-tehnicheskaya informaciya i perevod -M. Vysshaya shkola 270 stranica
5. Antipov G.A., Donskikh O.A., Marcovina I.IJ. (1989) Tekst kak kul'turnyj fenomen Birska
6. Boldyrev N.N.(1999) Konceptual'nye struktury i lingvisticheskaya cennost' // Filologiya Kul'tura. Materialy mezhdunarodnoj konferencii 12-14 maya Tambov, 1999stranica .62-69
7. Fedorov A.V. (1953) Vvedenie v teoriyu perevoda yazykovyh problem M., .6stranica-247
8. Fedorov A.V. (1953) Vvedenie v teoriyu perevoda lingvisticheskikh zadach M., .6-1stranica57
9. Sherstobitova, Ye. A.(2011) «Rol' samoobrazovaniya v razvitii lichnosti studenta». // Materialy Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii «Ekonomiko-pravovyye, sotsial'no-politicheskiye i kul'turno-istoricheskiye aspekty razvitiya regiona». – 25 marta – Berezniki, ООО «PressA», 2011. – S.341-346.
10. Shuklina Ye.A. (2000) Voprosy metodiki sotsiologicheskogo issledovaniya samoobrazovaniya.– s.117. [Shuklina E.A. (2000) Questions of methodology of sociological research of self-education.]
11. Zhampeisova K.K. (2017) Sushchnost' i rol' pedagogicheskoy podderzhki v formirovanii sub'yektnosti lichnosti. Vestnik «Seriya pedagogich.nauki», №3(55), g.-s.3-8.
12. Zaytseva O.N., Nuriyev N.K. (2012) Mnogoprofil'naya informatsionno-komp'yuternaya podgotovka bakalavrov tekhnologicheskogo napravleniya: monografiya. Kazan': Izdatel'stvo KNITU – S.98
13. Bekoyeva M.I.(2017) Osnovnyye tendentsii razvitiya nepreryvnogo professional'nogo obrazovaniya // Sovremennyye nauchnyye issledovaniya i innovatsii. № 4 [Elektronnyy resurs]. URL: <http://web.snauka.ru/issues/2017/04/80924>

Сыздықова Г.О., Жүсіп А.Қ.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Астана, Қазақстан (go.syzdykova@mail.ru, dana_03_93@mail.ru)

БАЙЫРҒЫ ҚАЗАҚ ӨЛШЕМДЕРІНІҢ ЭТНОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ СИПАТЫ

Аңдатпа. Бүгінгі таңда әрбір халық үшін оның өткен өмірі, тарихы, болмыс-бітімі, салт-дәстүрі өте маңызды болып табылады. Сонымен қатар өткен заманда халық қолданысына енген тілдік ерекшеліктер де жан-жақты дамуымызға, мәдениетімізге, әдет-ғұрпымызға айтарлықтай әсер етті. Тұмысынан қызығушылығы зор ата-бабамыз еш жазудың, кітаптың көмегінсіз-ақ өлшем бірліктерді ойлап таба білді. Неліктен біз өлшем бірліктерді халықтық өлшем бірліктер деп атаймыз? Өйткені дарындылығы басым халқымыз ұзындықты, салмақ-көлемді, мезгілді, арақашықтықты, санды табиғат сыры, адамның дене мүшелері, төрт түлік мал, әдет-ғұрыпқа байланысты өлшеудің өзіндік ұтымды тәсілін ұсынды. Қазіргі таңда қазақ халықтық өлшем атауларының ұлттық-мәдени ерекшеліктеріне көңіл бөліп, олардың ортақ айшықтарын тауып, қазақ халқының рухани мұрасы болған халықтық өлшемдердегі құнды деректер мен мәліметтерді ғылыми түрде зерттеуге деген қажеттілік артып отыр.

Бұл мақалада кейбір байырғы қазақ өлшем атаулары зерттеу нысанына алынып, олардың этнолингвистикалық сипаты, қазақ халқының тұрмыс-тіршілігіндегі алар орны сөз болады.

Кілт сөздер: нумератив, семантика, халықтық өлшем атаулары, этимология, этнолингвистика, этноним.

Г.О. Сыздықова, А.К. Жүсіп

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,
Астана, Казахстан (go.syzdykova@mail.ru, dana_03_93@mail.ru)

ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СТАРИННЫХ КАЗАХСКИХ МЕР

Аннотация. Язык накапливает и закрепляет в своих единицах (знания, опыт, приобретенные людьми на протяжении многих веков. Язык становится своеобразным зеркалом жизни народа, но не только в настоящем, но и в силу способности закреплять и накапливать «память поколений» в своих единицах он сохраняет в народной памяти «следы» далеких эпох и недавнего времени. Поэтому любой язык – бесценное национальное достояние, воплотившее национальный склад ума, самобытность внутреннего мира, психологии, философии народа, неповторимость его исторического пути. Будучи средством выражения национальной культуры, язык сам становится в ходе исторического развития народа, по мере развития его культуры, феноменом данной культуры. Язык есть одновременно и продукт культуры, и её важная составная часть, и условие существования культуры, поэтому язык способен отображать культурно-национальную ментальность его носителей. Одним из отражений менталитета народа страны являются наименования народных мер. В этой статье будут рассмотрены некоторые старинные казахские меры, их место в жизни народа.

Ключевые слова: нумератив, семантика, наименования народных мер, этимология, этнолингвистика, этноним.

G.O. Syzdykova, A.K. Zhussip

Eurasian National University named after LN Gumilyov, Astana, Kazakhstan
(go.syzdykova@mail.ru, dana_03_93@mail.ru)

ETHNOLINGUISTIC FEATURES OF THE ANCIENT KAZAKH MEASURES

Annotation. The language accumulates and consolidates in its units (knowledge, experience acquired by people over many centuries. The language becomes a kind of mirror of the life of the people, but not only in the present, but also because of the ability to consolidate and accumulate the “memory of generations” “traces” of distant epochs and recent times. Therefore, any language is an invaluable national treasure that embodies the national mentality, the originality of the inner world, psychology, philosophy of the people, the uniqueness of its historical path. In the course of the historical development of a nation, as its culture develops, it is a phenomenon of a given culture. Language is both a product of culture and an important part of it, and a condition for the existence of culture, therefore the language is capable of reflecting cultural and national the mentality of its carriers. One of the reflections of the mentality of the people of the

country are the names of popular measures. In this article, some old Kazakh measures and their place in the life of the people will be considered.

Key words: numbering, semantics, names of folk measures, etymology, ethnolinguistics, ethnonym.

Кіріспе. Адамзат баласының ғасырлар бойы қалыптасқан өзіндік төл мәдениетімен ұштасып, ұлт болмысының тікелей көрінісі болып табылатын қымбат дүниесі – оның тілі. Әрбір тіл адам баласының қатынас құралы болуымен қатар, сол халықтың мәдениетін, өркениетін, әлеуметтік күйін, дүниетанымын бейнелеуде маңызды және шешуші рөл атқарады. Әр тілдің сөз байлығы халықтың рухани өмірін, тарихын, ұлттық нақышты, дүниенің тілдік бейнесін сипаттау құралы болып табылады. Әр халықтың танымдық ерекшелігі оның тілінде көрініс табады. Сонымен қатар әрбір ұлттың мінез-құлқы ғасырлар бойы өзінің өмір сүру салтына, географиялық ортасына, әлеуметтік-саяси жағдайына байланысты болып келгендіктен, сол ұлттың тілінде, сөздік қорында оның мәдениетіне тән ерекшеліктер сақталаған.

Мақалада байырғы қазақ өлшемдерінің этнолингвистикалық сипаты сөз болады. Бұл кейбір көне атаулардың шығу төркінін, өзге туыстас тілдермен ұқсастығының бар-жоғын анықтауға мүмкіндік береді.

Мақсаты мен міндеттері. Кез келген халықтың өткен тарихы оның тілінде көрініс табатыны анық. Қазақ халқының байырғы тұрмыс-тіршілігінен ақпарат беретін сондай тілдік бірліктердің бірі халықтық өлшем атаулары болғандықтан, мақалада қазіргі кезде ұмыт бола бастаған байырғы қазақ өлшемдерінің шығу тарихын айқындау мақсат етілді. Осы мақсатқа орай мынадай міндеттердің шешімін табу көзделді: 1) байырғы қазақ өлшемдері ретінде анықталған сөздердің этимологиясын анықтау; 2) туыстас тілдердегі ұқсас тілдік қолданыстармен салыстыру арқылы қазіргі кездегі мағыналық сипатына талдау жасау.

Зерттеу әдістері. Мақала жазу барысында сипаттау, жүйелеу, талдау, салыстыру, жинақтау әдістері қолданылды.

Нәтижелер мен талқылаулар. Тілдің белгілі бір уақыт пен кеңістік аясында үнемі жаңарып, толығып отыруы тіл иесінің де рухани дүниесін танытып, оның мәдениетінен де көрініс береді. «Тіл – сана-сезімнің, ойдың тәжірибеде көрінетін заттық сәулесі» болып табылатындықтан адам баласының ғасырлар бойғы жинақтаған білімі мен тәжірибесі, таным-түсінігі оның тілінен көрініс табады [1, 68-б.]. Қазақ халқының ғасырлар бойғы тұрмыс-тіршілігінің бір айғағы болып табылатын, күні бүгінгі дейін қолданыстан шықпай, өлшем мағынасындағы ұғымдарды бейнелейтін халықтық өлшем атаулары да тілдің халық айнасы екендігінің бір куәсі болып табылады.

Ең бірінші тоқталып өтетін байырғы өлшем атауы – **соқыр** нумеративі. Т.Жанұзақовтың редакциялығымен жарық көрген «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде» **соқыр** сөзіне төмендегідей анықтама беріледі: 1. *Көру мүшесінен айырылған, жанары жоқ.* 2. **Ауыспалы мағынада:** *ештеңені білмейтін надан, топас.* **Соқыр тұман** – *ештеңе көрінбейтін қою тұман.* **Соқырға таяқ ұстатқандай** – *тайға таңба басқандай, айқын, анық.* **Соқыр сенім** – *білім-ғылымға сүйенбеген дүниетаным.* **Соқыр тиынға татымайды** – *түкке тұрмайды, татымсыз* [2, 734-б.]. Бұлардың ішінде аталған сөздің өлшемге қатысты мағынасына анықтама берілмейді.

Соқыр нумеративіне байланысты мұндай мәліметтерді Е.Жанпейісовтің зерттеулерінен кездестестіреміз. Мысалы: Ертеде бай адамдар көп түйені санау үшін жүзден бір түйенің бір көзін шығарып отырады екен [3, 131-б.]. Ғалым бұл өлшемге қатысты М.Әуезов туындыларынан мысал келтірген.

Соқыр сөзінің өлшемдік сипатының халық арасында сақталуына байланысты мысал келтірсек: «Қазіргі Ақтөбе облысының сортаңды, шақатты жерінде, өткен ғасырда Қара есімді бай болып, оған «отыз соқыр» аталған түйе табыны біткен. «Соқыр» дейтіні есебінен жаңылмау үшін, әрбір жүзінші түйенің сол жақ көзін шығарады екен. Сондай соқырлар Қарада отыз болған, яғни үш мың түйесі болған [4, 73-б.].

Бұл мысалдардан ертеректе халқымыздың әр жүзінші түйенің көзін шығарып, санауды жеңілдеткенін байқауымызға болады. Сонымен қатар халқымызда «Түйе – төрт түліктің төресі» деген сөз тағы бар. Яғни түйесі жүзге жеткен мал иесі ырым етіп, жүзінші түйенің бір көзін ағызып отыруы, «түйең нешеу» деп сұраған адамға тура санын айтпай, «бір соқыр» немесе «екі соқыр» деуі – қазақ халқының ырымшылдығының бір айғағы.

Соқыр нумеративіне қатысты ғалым Н.Уәли зерттеулерінде де мынадай мәліметтер кездеседі: Қазіргі кездегі мүлдем ұмытылған ескі наным-сенімге байланысты пайда болған тұрақты сөз тіркестерінің де саны едәуір. Солардың бірі – *соқыр түйе*. Ертеректе Жетісу жерінде Ақжал деген бір атакты сәйгүлік болса керек. «Ақжалды маған бер, мен оның орнына түйеден бір соқыр айдатамын», – деген екен. Оның мәнін аңғармаған ат иесі «Қырық түйеге бермеген Ақжалымды соқыр түйеге теңгермекпін бе?» деп кейіпті [5].

Бір ерекшелігі, *соқыр* сөзі төрт түлік ішінде түйеге қатысты ғана қолданылған және өзге түркі тілдерінде мұндай дәстүр мүлдем кездеспейді.

Ғалым С.Е. Жанпейісова өз зерттеулерінде есептік мәні бар *соқыр* сөзі секілді нумеративтердің түркі тілдерінде әлі жіті зерттелмегендігін алға тартады [6, 46-б.]. Тарих парақтарында, көркем әдебиеттерде сақталған бұл дәстүрді қазіргі күні халқымыздың тұрмысында кездестіру қиын.

Келесі тоқталатын байырғы өлшем – *айқай* нумеративі. Т.Жанұзақовтың редакциялығымен жарық көрген «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде» *айқай* сөзіне *қызығу, өкіну мәнінде айтылатын көңіл-күй одағайы, күшпен қатты шыққан дауыс, үн* секілді анықтамалар берілген [2, 23-24 б.]. Зерттеу нысанына алынған *айқай* нумеративінің мағынасы *айғай* сөзінің беретін мағынасына жақын. Қазақ халқында *айқай* сөзі өлшемдік сипатта *қатты айғай жететін жер* деген мағынаны білдіретін *айқай кезең* тіркесінде сақталған. Яғни бұл – қазіргі *шақырым* сөзінің ескі атауы. Бұрынғы ескі тілде кейде бір шақырым немесе шақырым дегенді бір айқай кезең немесе екі-үш айқай кезең деп те айтатын болған [7, 88-б.]. Сонымен қатар бұл өлшем туралы Н.Уәли зерттеулерінде де айтылады, ғалым *айқай* сөзін өлшем мәніндегі диалект ретінде көрсетеді: Қаз. диалект *айқай* километр мағынасын білдіреді: *Осы айдың он сегізінде көшіп, М. қаласына 220 айқай жерге келдік* [3, 125]. Бұл мәліметтерден *айқай* сөзінің қазіргі *километр* сөзінің қазақша баламасы екендігіне көз жеткіземіз. Десе де, *километр* сөзі *шақырым* болып бекітіліп, қазірде әдеби тілде, оқулықтарда, күнделікті өмірде біз *шақырым* сөзін қолданамыз. *Шақырым* сөзінің километр сөзін білдіруіне қатысты қарсы пікірлер де жоқ емес. Бұқаралық ақпарат құралдарында «километр» сөзі «шақырым» деп бұрыс аударылып жүр. «Шақырым» – нақты емес өлшем, субъективке тәуелділігі басым түсінік. «Шақырым» сипаттамалық категория тұрғысында «атшаптырым», «таяқ тастам», «көш жер», «арқан бойы» деген сияқты ұғымдардың қатарында [8]. Негізінен, ғылымда адамның айғайының 1-1,5 км-ге дейін естілетіндігі дәлелденген. Сол себепті *айқай* сөзінің километр орнында жұмсалуды шындыққа саяды. Сондай-ақ *километр* сөзі мәнінде жұмсалатын сөз тұлғаларының *шақырым* сөзіне ұқсас екендігі туыстас тілдерде де кездеседі. Мысалы, адамның айқайы жететін қашықтық (км) қарашай-балқар тіліндегі *кычырым*, татар тіліндегі *чакрым*, қырғыз тіліндегі *чақырым* және т.с.с мысалдарды келтіруімізге болады. Бұл тұжырымдардан *айқай* сөзінің тек қазақ халқы арасында *километр* мағынасында жұмсалғандығы байқалады.

Байырғы өлшемдердің тағы бірі – *ширек* нумеративі. Т.Жанұзақовтың редакциялығымен жарық көрген «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде» *ширек* сөзіне *бүтіннің төрттен бір бөлігі. Ширегіне келмейді, татымайды, тұрмайды* – теңесе алмайды, пар келмейді секілді түсініктемелер берілген [2, 917-б.]. Өзге халықтық өлшем атауларынан ерекшелігі *ширек* нумеративі қазіргі кезде де өлшем мәнінде белсенді қолданылады. *Ширек* сөзі математикада жай бөлшекпен – 1/4; ондық бөлшекпен – 0,25; пайызбен – 25% түрінде берілетіндігі белгілі. Бүтін санды немесе затты төртке бөлгендегі бір үлесті білдіретін *ширек* сөзінің шығу төркініне үңілсек, түбі *сирақ* сөзі болып табылады. Қазақтар малдың етін төрт кісі бөліскенде, бір-бір сирақ алыпты дейді. Сондықтан өлшем мәнінде жұмсалатын *ширек* сөзінің туындауын *сирақ* сөзімен байланыстыруға да келеді. Бірақ *ширек* сөзінің удмуртта – *черык*, чувашта – *черек*, қырғызда – *чейрек*, татарда – *чирек* [9, 74-б.] тұлғаларында жұмсалып, түркі тілдеріне ортақ болуы бұл сөздің шығу төркінінің *сирақ* сөзінен болғандығын теріске шығартады.

Келесі қарастырылатын сөз – *енші*. Т.Жанұзақовтың редакциялығымен жарық көрген «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде» *енші* сөзіне мынадай анықтама берілген: 1. *Бала жеке үй болып бөлек шыққанда, ата-анасы беретін мал-мүлік*. 2. *Иелігінде, меншігінде болу, тәнділік*. 3. *Ауысп. міндет, борыш* [3, 227-б.]. «Еншісіз ұл, кәдесіз қыз болмайды» деген сөз осы дәстүрге қатысты айтылса керек. Ә.Қайдар бұл сөзге қатысты мынандай анықтама берген: хакастарда *инчі*, ал туваша – *өнчу* дыбыстық құрамда айтылып, “ұзатылған қызға берілетін мүлік” ұғымын береді. Бұл XII–XIII ғасырдағы жазба ескерткіштердің бірінде – *енч* қалпында айтылған сөз – тек “игілік, мүлік, меншік” іспеттес үш мағынаны иеленген. Басқа бір жазба ескерткіштің дерегі бойынша *инчу* сөзінің мағынасы “*мұрагерлік*” дегенге ұқсайды. Түбір құрылымын анықтау *енші* сөзін *ен*, *ен салу* тіркестерімен морфосемантикалық

сабақтастықта қарауға негіз береді. Қазақ тіліндегі *енші* (этнографизм), *енші* («бір нәрседен үлес», «бөлшек» ия «сыбаға»), *ен*: *ен салу* (ен – «меншікті, иелікті ия белгілі бір үлесті таңбалау») [10, 154-б.]. Сондай-ақ енші ретінде дәстүр бойынша ұлдың үлкені әке дәулетінің үштен біріне, кенжесі екіден біріне, ортаншылар төрттен бір үлесіне ие болады деген жағдайлар да кездеседі. Яғни енші деп белгілі бір мөлшердегі таратылатын үлесті атайды. Әрі бұл сөз, расымен, мұрагерлік сөзіне тікелей қатысты.

Үлес секілді өлшем мәніндегі этнонимдер қатарына *сыбаға* сөзін жатқыза аламыз. «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде» *сыбаға* сөзіне 1. *қадірменді, сыйлы адамға сойылған арнайы сақталған соғым еті, мүше*. 2. Ауыспалы мағынада *әр адамның өзіне лайық еншісі, үлесі – сыбағасын алды, сыбағасы қайтарылды еншісіне ие болды, жазасын алды, сазайын тартты* деген секілді анықтамалар берілген [3, 754-б.]. *Сыбаға* сөзіне Л.Будаговтың сөздігінде «*дележ, доля пищи, блюдо с мясом, раздаваемое каждому из гостей*» деген анықтама берілген [11, 664-б.]. Ғалым, мәшһүртанушы А.Тұрышев өз еңбегінде *сыбаға* сөзін Мәшһүр-Жүсіп жылқыдай беру мағынасында қолданғандығын әрі *сыбаға, сарқыт, соғым* секілді халықтық өлшем атауларына анықтама беріп, бұл единицалардың семантикалық жақтан ұқсас екендігін жазған [12, 82-б.].

Қызығушылық тудыратын өлшемдердің бірі – *табан* нумеративі. «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде» *табан* сөзіне 1. *Аяқтың жер басатын жалпақ жері*. 2. *Аяқкиімнің т.б. заттың жерге тиіп тұратын астыңғы, төменгі жағы*. 3. *Өзеннің, өзектің, сайдың су ағатын төменгі етегі, арнасы*. *Табан ақы* – жан қинап істеген адал еңбек. *Табан астында* – кенеттен, күтпеген жерден; тез, жылдам. *Табан аузында* – қолма-қол, кідіріссіз, бөгелместен. *Табан елі* – табан қалыңдығындай семіз, майлы қазы. *Табан жазбай* – тапжылмай, тып етпей. *Табан тіреді* – орнығу; бір шешімге келу. *Табаны жерге тимеді* – құстай ұшты, зымырады; әлпештеді. *Табаны күректей* – бақандай. *Табанынан жарылған* – ағып тұрған су жорға. *Табанынан тік тұрды* – аянбай қызмет етті. *Табанына салды* – бас игізді; қорлады. *Табанын жалады* – жалынды; жағымпазданды секілді анықтама берілген [3, 770-б.].

Халықтық өлшем ретінде *табан* сөзі жиырма бес сантиметрдей ұзындық өлшемін білдіреді, аяқпен өлшенетін ұзындық өлшеміне жатады, аяқтың өкшесі мен башпайдың ұшының аралығын камтиды. Сонымен қатар, жоғарыда келтірілгендей, *табан астында* тіркесінде жылдам әрекетті де білдіреді. Сондай-ақ халық арасында *бірқадам, бір адым* мағынасындағы *бір табан* тіркесі де қолданылып жатады (*мысалы, бір табан жақындады*). Сонымен қатар *табан* немесе *табан елі* – төрт саусақ пен бас бармақты біріктіре ұстағандағы қалыңдық мағынасында да өлшемдік атауды білдіреді. Бұл мысалдардан біз бір ғана сөздің әртүрлі (жылдамдық, ұзындық) мәндегі халықтық өлшемдерді білдіре алатындығын байқаймыз. Сондай-ақ адам табанының көлеміндей мағынасында *ұлтарақтай* өлшем атауы тағы бар. *Табан* нумеративіне қатысты тағы бір қызық ақпарат келтірсек: Халық өзінің күнделікті тірлігінде басқа тілдегі сандық ұғымдарды да пайдаланған. Мысалы, қазақ соғым сойғанда, жылқының семіздігін қазысына қарап ажыратады, «бір елі, екі елі, үш елі, төрт елі қазы түсті» деп бағалайды. Ал егер одан да семіз болса, бес елі қазы түсті деп айтпай, «*табан қазы түсті*» дейді. Here олай аталуын «табан» сөзінің мәнінен білеміз. «Табан» моңғол тілінде «бес» деген санды білдіреді. Сонда бұл да «бес елі қазы» деген ұғым береді. Моңғол тіліндегі «бес» деген мағынаны беретін «табан» мен қазақ тіліндегі аяққа байланысты айтылатын «табан» сөзінің арасында тығыз байланыс бар екені анық. Өйткені ол да аяқтағы бес саусақтың бірігуінен жасалған [13]. Осы тұста назар аударатын тағы бір жайт, орыс тіліндегі *стопа* сөзі татар тілінен *табан-таба-тапа-стопа* тұлғасында өзгеріп ауысқандығы секілді пікір бар. Орыс тіліндегі *стопа* сөзі де халықтық өлшем болып табылады, тіпті метрикалық жүйе енген сәттен *метрическая стопа* секілді заңды өлшем пайда болған. Ол 28,8 см-ге тең. Сондай-ақ бурят халқында *табан хушуун* – *бес асыл* мағынасындағы тіркес бар. Бұл деректер *табан* сөзінің бес мағынасындағы моңғол тілінің сөзі деген болжамға келіп саяды.

Жоғарыда келтірілген белгілі бір өлшем, мөлшер мәніндегі этнонимдерден олардың қазақ халқына, оның тұрмысына, болмысына қатысты біршама ақпарат беретіндігіне, қазақ халқының тұрмыс-салт ерекшеліктеріне, кәсіптік қажеттілігіне байланысты қалыптасқандығына көз жеткіземіз. Әрбір атау өз кезіндегі халықтың тұрмысынан сыр шертеді. Осы тұста қызығушылық танытатын жайт, бір ғана өлшемнің әр халықта түрліше аталуы олардың болмысының өзгешілігін айғақтайды. Әр халықтың, ұлттың, этностың өлшем бірліктері бірдей деуімізге болмайды. Ол өлшем бірліктері атауларының ішкі мағынасы мен мазмұнында, мәнінде халықтың дүниетанымы, қоршаған ортадағы нысандардың сан алуандығы, шұғылданған шаруашылығы, материалдық тұрмыс-тіршілігінде қолданылатын құрал-

жабдықтары, тұрған жерінің географиялық ландшафтары сияқты сан алуан сыртқы факторлардың сипаты көрініс береді.

Мысалға, **ешқашан** мағынасындағы фразалық өлшем атауларының қазақ, ағылшын, орыс тілдерінде түрліше көрініс табатындығын байқауымызға болады:

- орыс тілінде: *Когда рак на горе свистнет / После дождичка в четверг*
- қазақ тілінде: *Тезек гүлдегенде / Ешкінің құйрығы аспанға жеткенде*
- ағылшын тілінде: *When pigs fly (шошқалар аспанға ұшқанда)*

Немесе **алыста** мағынасындағы фразалық өлшемдерге назар аударсақ:

- орыс тілінде: *У черта на куличках*
- қазақ тілінде: *Ит өлген жерде*
- ағылшын тілінде: *To the ends of the earth* (жердің шетінде) [14].

Мысалдардан байқағанымыздай, **ешқашан** мағынасындағы фразалық бірліктер әр тілде түрліше көрініс табады. Ол әр халықтың өзінің танымына, болмысына, тұрмысына тікелей байланысты. Ағылшын және орыс тіліндегі салыстырулар негізінде өлшем мағынасындағы ұғымдарды бейнелейтін халықтық өлшем атауларының қазақ халқының ғасырлар бойғы тұрмыс-тіршілігінің бір айғағы болып табылатындығын тағы бір мәрте дәлелдегіміз келді.

Мәдениет – рухани өміріміздің алғышарты. Ұлттық бай мәдениет, әсіресе рухани байлық, құндылықтарымыз ұлттық тілсіз ойға қонымсыз. Әр халықтың тілі мен мәдениеті өзара байланыста дамиды. Тілдің байланыс, қарым-қатынас құралы ретінде адами сөйлеу тілінің барлық жазбаша және ауызша элементтерін қамтитыны белгілі.

Халық метрологиясының атауларын сол халықтың тарихымен, этнографиясымен, мәдениетімен тұтастықта қарастырмау мүмкін емес. Біздің ата-бабаларымыз қоршаған ортадағы әлем бейнесін өзінің этнотанымдық табиғатымен байланыстыра қараған. Таңның атысы мен күннің батысын, тәуліктік уақытты сағатпен, салмақты таразымен, қашықтық пен ұзындықты километр, метр сияқты нақты өлшемдік құралдамен өлшемесе де, соның бәрінің өлшемін өзінің күнделікті тұрмыс-тіршілігіндегі өмірлік тәжірибесінен таба білген. Әлем бейнесіндегі уақыт пен кеңістіктің бір-бірімен тығыз байланыста тұратын ажырамас біртұтас құбылыс екенін де өз дәуірінде дұрыс болжай алған.

Қорытынды. Қорытындылай келсек, халықтық метрология – кең ұғым. Қазақ халқы тілінің бай, көркем сөздік қорын толықтырып тұратын лексикалық қабатының бір денін осы халықтық өлшемге байланысты сөз, сөз тіркестері құрайды. Қазіргі уақытқа дейін көп өлшемдеріміздің белсенді қолданыста болуы, халықаралық метрикалық жүйенің енуіне қарамастан көп аймақтарда қолданылуы оның өміршендігінен, лексикалық қабатымыздан айрықша орын алатындығынан хабардар етеді.

Өлшемдік мәндегі лексикалық топқа енетін сөздік қор жиынтығы адамның тұрмыстық жағдайына деген қажеттілігінен туындады. Осылайша, метрологиялық лексика – қазақ халқының тарихи дамуының ұзақ мерзімінің жемісі. Қазіргі таңда қазақ халықтық өлшем атауларының ұлттық-мәдени ерекшеліктеріне көңіл бөліп, олардың ортақ айшықтарын тауып, қазақ халқының рухани мұрасы болған халықтық өлшемдердегі құнды деректер мен мәліметтерді ғылыми түрде зерттеу өзекті мәселе болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Аманжолов С. Қазақ тілі теориясының негіздері. – Алматы: Научно-издательский центр «Ғылым», 2002. – 368 б.
2. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 968 б.
3. Жанпейсов Е.Н. Этнокультурная лексика казахского языка. – Алма-Ата: Наука, 1989. – 188с.
4. Мұқанов С. Халық мұрасы. – Алматы: Қазақстан, 1974. – 235 б.
5. Уәлиұлы Н. Фразеология және тілдік норма. – Алматы, Республикалық баспа кабинеті, 1998. – 128 б.
6. Жанпейсова С.Е. Қазақ тіліндегі кейбір көне нумеративтер // ҚРБҒ ҰҒА хабарлары. Тіл, әдебиет сериясы. – 2006. №4, 45-49-б.
7. Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі // Энциклопедия. – Алматы: DPS, 2011. – 738 б.
8. Өзденбаев Ж. Километр – шақырым емес, вокзал – бекет емес // <https://egemen.kz/article/kilometr-%E2%80%93-shakyrym-emes-vokzal-%E2%80%93-beket-emes>
9. Талжанов С. Аударма және қазақ әдебиетінің мәселелері. – Алматы: Ғылым, 1975. – 186 б.

10. Қайдар Ә. Ғылымдағы ғұмыр. Қазақ тілі этимологиясының ғылыми-теориялық негіздері. – Алматы: «Сардар» баспа үйі, 2014. – 256 б.
11. Будагов Л. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий, со включением употребительнейших слов арабских и персидских и с переводом на русский язык: в 2-х т. СПб.: Типография императорской академии наук, 1869. Т. 1. – 810 с.
12. Тұрышев А. Мәшһүр-Жүсіп шығармаларындағы метрологиялық терминдер. – Павлодар: Кереку, 2008. – 112 б.
13. Жүнісов Д. Көне этнонимдер және тілдің тарихи белгілері // <http://anatili.kazgazeta.kz/?p=19499>
14. Исаков Е. Английские идиомы, устойчивые выражения и фразовые глаголы в переводе на русский и казахский языки. – Алматы, 2018. – 180с.

REFERENCES

1. S. Amanzholov. Kazak tili teoriasynyn negizderi [Fundamentals of the theory of the Kazakh language]. («Gylym», Almaty, 2002, – 368p.). [in Kazakh]
2. Kazak tilinin tusindirme sozdigi [Explanatory dictionary of the Kazakh language]. (Daik-Press, Almaty, 2008. – 968 p.). [in Kazakh]
3. E.N. Zhanpeiisov. Etnokulturnaya leksika kazakhskogo yazyka [Ethno-cultural vocabulary of the Kazakh language]. (Nauka, Almaty, 1989. – 188 p.). [in Russian]
4. S. Mukanov. Halyk murasy [National heritage]. (Kazakhstan, Almaty, 1974. – 235 p.). [in Kazakh]
5. N. Ualiyly. Phraseologia zhane tildik norma [Phraseology and the norm of the language]. (Respublikalyq baspa kabinetі, Almaty, 1998. – 128 p.). [in Kazakh]
6. S.E. Zhanpeiisova. Kazak tilindegi keibir kone numerativter [Some ancient numeratives in the Kazakh language] // (Til, adebiet seriasy, KRBGM UGA habarlary, 2006. 45-49-p.). [in Kazakh]
7. Kazaktyn etnografialyq kategorialar, ugymdar men ataularynyn dasturli zhuiesy [The traditional system of the Kazakh ethnographic category, the name and concept]. (Entsiklopedya, DPS, Almaty, 2011. – 738 p.). [in Kazakh]
8. Zh. Ozdenbayeva. Kilometr – wakyrym emes, vokzal beket emes [Kilometre not «kilometer», a station not «a station»] // <https://egemen.kz/article/kilometr-%E2%80%93-shakyrym-em-es-vokzal-%E2%80%93-beket-em-es> [in Kazakh]
9. S. Talzhanov. Audarma zhane kazak adebietinin maseleleri [The issues of Kazakh literature and translation]. (Gylym, Almaty, 1975. – 186 p.). [in Kazakh]
10. A. Kaidar. Gylymdagy gummyr. Kazak tili etimologiasyny gylymi-teoryalyk negizderi [Life in science. Scientific and theoretical basis of the Kazakh language etymology]. («Sardar», Almaty, 2014. – 256 p.). [in Kazakh]
11. L.Z. Budagov. Sravnitelnyi slovar turetskikh-tatarskikh narechii [Comparative dictionary of Turkish-Tatar adverbs]. (Tipografiya Imperatorskoi akademii nauk, 1869. – 810 p.). [in Russian]
12. A. Turyshev. Mashhur-Zhussip shygarmalaryndagy metrologyalyk terminder [Metrological terms in the works of Mashhur Zhusup]. (Kereku, Pavlodar, 2008. – 112 p.). [in Kazakh]
13. D. Zhunisov. Kone etnonimder zhane tildin tarihi belgileri [Ancient ethnonyms and historical features of the language]. <http://anatili.kazgazeta.kz/?p=19499> [in Kazakh]
14. E. Isakov. Angliiskie idiomy, ustoichivye vyrazheeniya i phrazovye glagoly v perevode na ruskii i kazakhskie yazyky [English idioms, set expressions and phrasal verbs translated into Russian and Kazakh]. (Almaty, 2018. – 180 p.). [in Russian]

Финогенова Наталья Александровна,
магистр гуманитарных наук, факультет иностранных языков,
кафедра теории и практики перевода, КарГУ имени Е.А. Букетова,
город Караганда, fino_natalya@mail.ru

НОВЕЛЛА ХОРХЕ ЛУИСА БОРХЕСА «ТРИ ВЕРСИИ ПРЕДАТЕЛЬСТВА ИУДЫ» В ЛИТЕРАТУРЕ ПОСТМОДЕРНИЗМА

“Три версии предательства Иуды” Борхеса – новелла, которая долгое время рассматривалась в контексте модернизма. Однако, со временем она проявила в себе все общепринятые черты и приметы уже нового, следующего направления – постмодернизма [2]. Нет сомнения в том, что сама идея новеллы является разрушением традиций, ломкой устоявшихся стереотипов, что по сути несет в себе отражение основных принципов постмодернизма, а именно, такие понятия как, «эпистемологическая неуверенность», “кризис авторитетов” и недоверие к “метатекстам” [4, с 29].

Традиционный взгляд на историю предательства Иуды Искарриота, двенадцатого Апостола Иисуса Христа, общеизвестен. Иуда, согласно сложившейся традиции, повинен в совершении наиболее гнусного из всех известных человечеству преступлений – злоупотреблении доверием и доносе [1, с. 10]. Две тысячи лет деяние его ничего, кроме презрения и чувства омерзения, не вызывает, а имя Иуды стало нарицательным. На сцену мировой истории Иуда был выведен как апостол-злодей, преступлению которого нет оправдания. Иуда Искарриот – фигура значительная в истории христианства. В библейском сюжете он играет ключевую роль, поэтому любое изменение устоявшихся, канонических взглядов, рассматривается как кощунственное искажение истины Раскаяние и добровольная смерть – как объяснить этот неожиданный поворот событий? Как результат угрызений совести, которым Иуда не смог противостоять? Или попытка реабилитации в глазах остальных соратников Иисуса? Если принять за основу версию о корыстолюбии и алчности как главном движущем мотиве преступления двенадцатого Апостола, то на этот вопрос нет убедительного ответа.

В основе традиционных взглядов на историю предательства Иуды лежат три момента: слишком очевидная правомерность их основных положений и, как следствие, полное отсутствие желания анализировать эти взгляды; бездумная вера широких масс в устоявшуюся традицию; значительный срок существования традиции при отсутствии какого-либо приемлемого альтернативного подхода к данной проблеме [1, с. 10].

Борхес предлагает три радикальные версии, которые заставляют читателя задуматься об истинных мотивах поступка Иуды Искарриота. Автор ставит под вопрос истины, которые казалось, являются неоспоримыми.

Автор не делает никаких выводов, он лишь опровергает устоявшееся мнение. Будучи библиотекарем, он смешивает реально существующие источники с мнимыми и таким образом получает некий исходный текст, интертекст, который воспринимается читателем как догма. Именно это отклонение от общеустановленных правил делает произведение, поистине постмодернистским и уникальным.

Опыт чтения, которым делиться с нами Борхес позволяет определить постмодернистский принцип “двойного кодирования». Как и другие работы Борхеса, “Три версии предательства Иуды” отражает массовость (возможность читателя почувствовать себя всезнайкой) и одновременно вносит «пародийное» осмысление библейских текстов. Произведение хотя и содержит довольно научную тематику, написано доступным языком, что делает его “рекламно привлекательным” [4, с. 12]. Первая версия предлагает оправдание Иуды метафизического свойства. Предательство Иуды не было случайным; оно было деянием предопределенным, занимающим свое таинственное место в деле искупления”. Иуда, единственный из апостолов, угадал тайную божественность и ужасную цель Иисуса и поступил так, как ему было предназначено в «предвечном плане Бога» [3, с 1].

Во второй версии Иисус, располагавший необозримыми средствами, которые дает Всемогушество, не нуждался в одном человеке для спасения всех людей. Мы знаем, говорил он, что он был одним из апостолов, одним из избранных возвещать царство небесное, исцелять больных, очищать прокаженных, воскрешать из мертвых и изгонять бесов. Таким образом, Борхес представляет нам Иуду в роли мученика, который решил погубить свою душу и попасть в ад, чтобы «намеренно показать на своем примере истинную добродетель Христа» [3].

“Три версии предательства Иуды” содержит разные временные пласты. В новелле совмещены библейская тема и доминирующая тема Нильса Рунеберга. Использование данного приема (“пастиш”) [4, с. 27], что позволило Борхесу создать некую хитрость – сопоставление двух интертекстуальных миров, которое создает иллюзию достоверности прочитанного. Специфическое видение мира как хаоса, представленного в виде фрагментов, демонстрирует два взаимосвязанных приема: “Мир как хаос и постмодернистская чувствительность” [4, с. 27].

Борхес вместе с читателем постигает мир “лишь в виде своей истории или иными словами в виде литературного дискурса” [2, с. 30]. Читатель попадает в ловушку, созданную автором и начинает видеть мир именно таким, каким представил его Борхес, что являет собой яркий пример технологии создания «мира как текста» [4, с. 27].

Таким образом, все вышеперечисленные характеристики анализа данного произведения доказывают, что “Три версии предательства Иуды” это – редкий случай, когда автор независимо открывает новые возможности переосмысления традиционных устоев. Несмотря на наличие многих черт постмодернизма в новелле, самой определяющей является «эпистемологическая неуверенность» [4, с. 28]. Мастерски оперируя цитатами, Борхес внес свой независимый взгляд на рассмотрение данной проблемы, и именно цитатное мышление делает ее уникальной.

Литературное произведение постмодернизма – это всегда индивидуальный, субъективный взгляд на мир. Борхес, вопреки устоявшейся традиции и бытующим в человеческом сознании религиозным, нравственным и психологическим понятиям установил то, что оправдание Иуды не только возможно и «правомерно», но и имеет под собой вполне обоснованные, «реальные основания».

Следовательно, рассказ Борхеса “Три версии предательства Иуды” обнаруживает такие черты постмодернизма как: «эпистемологическая неуверенность», недоверие к “метатекстам”, “кризис авторитетов”, разрушение устоявшихся стереотипов, принцип “двойного кодирования” “Мир как хаос и мир как текст, наличие разных временных пластов и “интертекстуальность”, использование цитат из Библии и из других источников [4, с. 26-28].

Постмодернизм, представляющее собой сферу глобальную, т. к. данное направление затрагивает не рациональную область восприятия окружающего мира, а его внутреннюю, чувственную, эмоциональную стороны. В эстетике постмодерна целиком и полностью господствует стихия «авторского дискурса или стратегия автора-творца» [5]. Хотя литературный характер, модель мира в нем продолжают пребывать, они теряют свою социальную ценность, как сущности и объекты они уже не интересны, здесь «правит бал иная стихия, иная сила, и это внутренняя энергия самого текста» [5].

Мир как текст являет одну из определяющих черт постмодернистских произведений в современном мире. Это наиболее осознанное и яркое понятие, которое в целом может охарактеризовать весь смысл идеи постмодернизма как феномена. Поэтому новелла Борхеса представляет собой уникальный пример, воплощающий идею мира как текста.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Дубин Б. Хорхе Луис Борхес. Писатель, написанный книгой // Новое время. – М., 1999. – № 48.
2. Затонский Д. Постмодернизм: Гипотезы возникновения // Иностранная литература. – М., 1996, №2.
3. Сергей Михайлов Оправдание Иуды, или Двенадцатое колесо мировой колесницы // <http://www.gramotey.com>
4. Ильин И.П. Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа // Интрада. – М., 1998.
5. Сафронова Л.В. Постмодернистская литература и современное литературоведение Казахстана. – Алматы: КазНПУ им. Абая, 2006, с.96

**ӨНЕРТАНУ ҒЫЛЫМЫ
ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ
ART**

Омер Займоглу, п.ғ.д., доценті,
Ақденіз Университеті Өнер факультетінің
«Дәстүрлі Түрік қолөнері» кафедрасының меңгерушісі

Альмухамбетов Берікжан Айткулович,
п.ғ.д., профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ-нің
Педагогика және психология институтының директоры

Абижановой Асем Шаймерденовна,
Абай атындағы ҚазҰПУ-нің «Бейнелеу өнері және сызу»
мамандығының 3 курс докторанты,
Қазақстан, Алматы

ҰЛТТЫҚ КЕСТЕ ӨНЕРІНІҢ ШЫҒУ ЖӘНЕ ДАМУ ТАРИХЫ

Түйіндеме: Мақалада кесте өнерінің шығу даму тарихы, кестенің түрлері, олардың жасалу, тігілу технологиясы, қажетті құрал-жабдықтары жазылып көрсетілген. Қазақ қолөнерінің тамаша туындыларын жасаудың қарапайым технологиясын осы күнде тұрмысқа қайта ендіріп, өсіп келе жатқан жасөспірімге қазақ халқының қолөнеріне қызығушылығын арттырып, шеберлігін дамытуға әсері болар деген сенімдемін.

Кілттік сөздер: сәндік қолданбалы өнер, ұлттық кесте өнері, кесте түрлері, қажетті құрал-жабдықтар, тігу технологиясы, шығармашылық ізденіс, көркем шығармашылық қабілет.

Омер Займоглу, д.п.н., доцент
Художественный факультет
Заведующий кафедры «Традиционные турецкие ремесла»
Университет Акдениз

Альмухамбетов Берікжан Айткулович
д.п.н., профессор, Директор института педагогики и психологии
КазНПУ имени Абая

Абижановой Асем Шаймерденовна
Докторант 3 курса специальности «ИЗО и черчение»
КазНПУ имени Абая
Казахстан, Алматы

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ВЫШИВАЛЬНОГО ИСКУССТВА

Резюме: В статье описаны история развития вышивального искусства, виды таблиц, технология их изготовления, вышивки, необходимое оборудование. Думаю, что простейшие технологии создания прекрасных произведений казахских ремесел будут способствовать возрождению в быту и развитию мастерства подрастающего поколения.

Ключевые слова: декоративно-прикладное искусство, национальное вышивочное искусство, виды вышивок, необходимое оборудование, технология шитья, творческий поиск, художественное творчество.

Omer Zaimoglu

Doctor of Pedagogical Sciences, professor, Faculty of Arts
Head of the department "Traditional Turkish crafts"
University of Akdeniz

Almukhambetov B.A.

Doctor of Pedagogical Sciences, professor,
Director of the Institute of Pedagogy and Psychology
KazNPU named after Abai

Abizhanov A.Sh

Doctoral student of the 3rd year of the specialty
"Fine art and drafting" KazNPU named after Abai
Kazakhstan, Almaty

HISTORY OF ORIGIN AND DEVELOPMENT OF NATIONAL EMBROIDERY ART

Summary: *The article describes the history of the development of embroidery art, types of tables, technology of their production, embroidery, necessary equipment. I am sure that the simplest technologies of creating beautiful works of Kazakh crafts will contribute to the revival in everyday life and the development of skills of the younger generation.*

Keywords: *arts and crafts, national embroidery art, types of embroidery, necessary equipment, sewing technology, creative search, artistic creativity.*

Қазақ қол өнері өзінің төлтума бітім қасиетімен, көркемдік мән-мағынасымен, шын мәнінде, халқымыздың ғасырлар талғамынан өткен асыл қазынасы, соның бірі-кестелеу өнері. Сол кестелеу өнерді жоғалтпай үйреніп, ары қарай дамыту біздің міндетіміз. Ертеде халқымыз тұтынған бұйымдарының бәрін дерелік кестемен әшекейлеп безендірген. Мысалы: үй бұйымдарын, төсеніштерді, ұлттық киімдерді кестеленген. Қандай өрнек болмасын, адам, баласы өзін қоршаған дүниеден алатыны мәлім.

Көне заманнан бері, б.з.д. V-VI ғасырдан кестелеу өнері жалғасып келеді. Мысалы: Қытайда кестені таза жібекке алтын, күміс жіптермен тіккен. Өте нәзік тігілген Қытай кестесі Жапон кесте тігу өнеріне әсер еткен. Үнді, Иран елдерінің кестелері өсімдік тектес, жан-жануарлар мен бейнелерді тігумен ерекшеленеді. Ал Византия кестесінде таза жібек немесе алтын жіптерді төгіп зерлеген. Бұл кесте тігу өнеріне үлкен жетістіктер енгізді. Сонымен қатар, XIII ғасырдың аяғы мен XIV ғасырдың басында Франция, Германия, Швеция, Англия, Дания, Норвегия елдерінде ұлттық киімдер үй тұрмыс бұйымдарын әшекейлеуге қолданған. Халық өнері ғасырлар бойы әр түрлі болып өзгеріп, адам өмірі мен олардың тұрмысымен әлі күнге дейін байланысты болып келеді. Кестенің әдемі әшекейлері адамдардың тұрған жеріне, мәдениетіне, саудасына, көршілес елдермен қарым қатынасына байланысты болған. ұрпақтан-ұрпаққа жалғасудың арқасында әрбір елдің шеберлері өздеріне тән ерекшеліктерімен тігудің сантүрлі әдістерін киімге, тұрмыстық бұйымдарға, әшекей заттарға қоса білді. [1,366.]

Қашанда кесте өнерінің түр-түсі, үйлесімділігі, әдемілігі, қайталанбастығымен ерекшеленеді. Ол географиялық, мәдениеттік жағдайымен қатар тарихына да байланысты болған.

Біздің еліміздің тарихы арыда жатыр, ата-бабаларымыз киімдеріне, ат-әбзелдеріне, үй бұйымдарына өрнек сала білген. өрнектердің орналасу композициясында ерекше. Ғасырлар бойы өрнектің кестенің орналасуы өзгеріп (шетінде, ортасында, бұрышында), пішіні өлшемге сай болып келген. Бүгінгі күнде өрнектердің орналасуы, өлшемі, пішімі тігушінің талғамына, фантазиясына байланысты. Кез келген шығармашылықта түр үйлесімділігі маңызды роль атқарады, яғни ол адамның ішкі дүниесімен үндесуі керек. Бұйым колориті көбінесе өзінің шығатын, пайдаланатын жерінің эталоны. Бұйым өңімен көптеген түстердің үйлесуі үшін олардың өздерінің заңын білу керек. Осы барлық түр-түстерді екі топқа бөлуге болады:

Хроматикалық-түсті, және ахроматикалық-түссіз. Хроматикалық түске ашық түстер жатады: негізгі-қызыл, сары, көк және аралық түстер-жасыл, сия түсті, алқызыл. Аралық немесе қосымша

түстер араласы екі негізден алынады: алқызыл-қызыл мен сарыдан, жасыл мен сары мен көктен, сия түсті-қызыл мен көктен.

Ахроматикалық түстер ашық немесе аққа жақын түстер емес, сонымен бірге аралық түстерді де пайдалануға болады. Гармониялық үндестік көбінесе түстердің үйлесімділігінен туады. Кесте түрі бірдей болғанымен, түсі әртүрлі болса әдемі, тартымды келеді. Матаға түстер ритмикалық қайталанып отырады. [2,746.]

Ертеден келе жатқан қолөнердің бір түрі кесте тігу өнері болып табылады.

Кесте және көркемдеп тігу ою-өрнекті әшекейлеудің ертеден келе жатқан элементтерінің басты түрі. Кестені бізбен және жай инемен әшекейлеп тігу барлық халықтарға да ортақ өнер. Қазақ халқының дәстүрінде киім-кешек пен төсек-орын жабдықтары, батырлар мен сауыққойлардың (салдардың) бас киімі, қалыңдық пен күйеудің бас киімі, белбеуі, үй іші мүліктері яғни жиһаздар кесте өрнегінің жиі безендірілетін еді. Халық салтында мұндай өрнектеудің кейбіреулері күні бүгінге дейін сақталуда. Оның себебі әдемі, үйлесімді кесте ою өрнегінің барлық түріне бірдей қолдануға тиімді. Осы сияқты бізбен, машинамен және инемен көркемдеп тігілген кестені әшекейлеп кестелеу деп атайды.

Сондай-ақ кесте тігу деп – мата,тері,киіз т.б.материалдардың бетіне әртүрлі жіптермен, зермен, әр алуан суреттермен өрнектер салынып тігілетін қолөнердің бір түрі болып табылады. Кесте тігуде кейде моншақ, інжу, маржан т.б асыл тастар тағылады.

Кесте өнері қазақ халқына ертеден енген өнер екендігін тарихтан байырғы сак, ғұн, үйсін өнерінде кестені зерлеп, маржандап, түктеп тігу тәсілдері кездескендігін аңғаруға болады.

«Кестені көңіл сызады, қол тігеді, көз сынаиды», «адам өнерімен әсем, аң жүнімен әсем» деген мақалдарда аз емес. Кесте өнері осы айтылғандай нағыз халықтық, алуан әдісті таңдауы көп өнер. Кесте өнерінің қазақ халқына тән байырғы көне түрлері: біз кесте, айқас тігу, айқыш-ұйқыш тігу, басып тігу, қайып тігу, тепшіп шалып тігу. [3, 1076.]

Кесте тігу үшін жіп, мата, ине, оймақ, қайшы, кергіш қажет. Иненің жуан-жіңішкелігі кесте тігілетін материалдың қалыңдығына және жіптің жуан-жіңішкелігі, номеріне байланысты болады. Жіптің ұзындығы 50-60 сантиметрден артық болмайды. Кергіште кестелеген кезде оймақтың қажеті жоқ. Қайшының ұшы үшкір, ұзындығы 20-30 сантиметрдей болады. Кестені ілгекті бізбен кестелейміз. Кестелеу үшін әр түрлі жіптерді пайдалануға болады. Кестенің кейбір түрлері селдір матаға түсіріледі. Ұсақ бұйымдарды әдетте дөңгелек кергіште кестелейді. Матаны кішілеу шеңберге салып, үстінен үлкен шеңберді кигізеді де, көреді. Жұмыс жылдамырақ жүруі үшін инені екі қолымен бірдей шанши білу керек. Кейбір кестелер кергішсіз тігіледі: матаны бас бармақ пен шынашақтың көмегімен сол қолдың үш саусағы біркелкі етіп керіп тұрады. Матаға инені оң қолдың ортаңғы саусағымен шаншиды. Егер суреттің размері кестелейтін бұйымның көлеміне сәйкес келмесе, онда суретті үлкейтуге немесе кішірейтуге болады. Қоңырқай түсті маталарға суретті көшіргі қағаз арқылы калькаға түсіріп, сосын сурет нұсқасын түрлі-түсті қарындашпен сызылады. Мәуіті, барқыт және жібек маталарға суретті төмендегідей әдіспен түсіреміз. Сурет салынған темекінің жұқа қағазын матаға салып, сурет нұсқасының бойымен көктеп шығады, сосын қағазды еппен жыртып алып тастайды, сонда мата бетінде жіппен тігілген сурет нұсқасы қалады. Ал үлбіреген ашық түсті матаға сурет түсіру үшін бірінші суреттің үстіне басқа бір матаны жабады да, үстін әйнекпен бастырамыз, ал әйнек астына лампа қойылады. Әйнектің үстіне кесте тігілетін матаны жауып, лампаның жарығы көрсетіп тұрған суреттің нұсқасын қарындашпен матаға түсіріп аламыз.

Кестелеу кезінде жіпті түйіншектеуге болмайды. Кестелеуді бастар алдында жіпті матаға төмендегі тәсілдермен бекітеді: бірінші – инені бірнеше рет шаншып, ұсақ тігістер жасап аламыз, ол жер артынан кестемен жабылып кететіндей болу керек, екінші инені бір рет шаншып алып, жіпті матадан ақырына дейін суырмай, қалған ұшын екінші рет шаншып, үстінен тігіп алу керек, жіптің ұшын тастаймыз да оның үстін кестемен бастырамыз. Кестені бітірер кезде кестелер отырған жіпті жиі шаншып суреттің астына жібереміз, үшінші екі қабатталған жіпті тұйықталмаған ұшынан сабақтап, инені матаның астынан үстіне қарай шығарамыз, яғни жіпті ақырына дейін тартпайды да, инені қайта төмен шаншу арқылы жіптің тұйықталған ұшын батыра тартады. Енді барып кестелеуді бастай беруге болады. [4,636.]

Халықтың кесте тігу өнері мен өрмек тоқу дәстүрі тым әріден басталады. Музейлердің экспонаттары мақпалға, мауытыға, жібекке кесте тігу техникасын жетік меңгерген беймәлім шебер әйелдердің өнерлері жөнінде сыр шерткен. Кестелердің көпшілігі сурет бойынша тігілген, ал суреттердің

негізінде өсімдіктер алынған. Түсті жібек жүн және алтын, күміс түстес оқа жіптерден әйелдер мен ерлер киімдері, бас киімдер, әйелдердің үйде киетін аяқ киімдері, сондай-ақ үйді әшекейлейтін заттар, тұсқа ілінетін киімдер, түскиіздер және т.б. кестеленіп тігіледі. Қыздың ұзату тойында киетін киімдері – сәукеледен бастап, аяқ киіміне әшекейленіп тұратын кесте, өте әдемі ою-өрнек композициясы және кестені мұқият жасауы бұрынғы шеберлер қиялының бай екендігін дәлелдеген.

Еркін кестелеудің – бұл түріне мата бетіне түсірілген суретті кестелеуді жатқызуға болады.

Шым кесте – сурет бойынша кестелеудің бірнеше түрі бар. Шым кестемен өсімдіктің жапырағын, гүлді, сондай-ақ геометриялық ою-өрнек кестеленеді. [5, 1286.]

Кесте түрлері

Кесте санап тігілетін: жіпті санап отырып кестелеу және еркін: сурет нұсқасы бойынша, санамай, еркін тігу деп екіге кестелеу деп бөлінеді.

Жай тігістер. Сабақты кесте. Кестенің бұл түрін тігу үшін өрнектің нұсқалары пайдалынады. Оларды тіккен кезде ине кері шаншылады, яғни әрбір жаңа тігіс осылайша түседі. Жіпті бекітіп, инені матаның кесте түсетін бетіне шығарған соң оған 2-4 жіпті іліп алу керек. Жіпті шығарып алған соң инені қайта қайта шаншып, сосын оған алғашқы тігіске қанша жіп алынса, сонша жіп іліп алады. Тігістердің біркелкі болып түсуін қадағалау және инені екінші, үшінші, одан кейінгі тігістерді алдыңғы тігістің ортасынан шығарып отыру қажет.

Барқыт тігісі. Кестенің бұл түрімен балалардың киімін әшекейлейді. Оның үстіңгі жағы айқасып келеді де, астынан параллель бағытта екі қатар тігіс түседі. Кестенің бұл түрімен кестелегенде жіптерді санап, есептеп отыру керек. Егер кесте тігінен тігілетін болса, онда материалдың екі шетінен параллель екі сызықты белгілеп аламыз. Қалың маталардан 2 жіптен суыру керек. Кестелеу төменнен жоғары қарай бағыттап шаншып отырады. Бұл тігісті кестелеудің басқа түрлерімен кішілеу гүлді жапырақтарды кестелегенде қолданылады.

Біз кесте. Кестенің бұл түрімен кейбір контурлы ою-өрнектер немесе гүлдің сабағы кестеленеді. Тігілу мәнері жағынан көлемі біркелкі ілмектер шынжыр секілді бірін-біріне тіркесе тігіледі. Шынжырларының формасы мен көлемі әртүрлі болып келеді. Жіпті бекітіп, оны матаның оң жақ бетіне шығарып алған соң, ілмек тәрізді етіп созып оны сол қолыңыздың басбармағымен басып тұрасыз да, инені алғашқы шаншыған жерден дәлдеп, төмек қарай, яғни матаның астыңғы бетіне қарай шаншисыз. Тігістің теріс жағынан ине ілмектің астынан өтіп, тігістің үстіне ілмектің ортасынан шығарамыз.

Терме тігісті өрнектің бір шетінен келесі шетіне дейін, жіптерін санай отырып, біресе оң жағына, біресе теріс жағына қарай матаның жібін бойлай инені алға салуң әдісімен тігіледі. Теріс жағының өрнегі оң жағының өрнегіне кері болып түседі.

Қиғаш тігіс матаның көлденеңінен 2 жібін, тігінен 4 жібін бастыра, қиғаш бағытта тігіледі.

Айқас тігіс. Кестенің ең көп тараған түрі. Бұл тігілуі қарапайым әрі әдемі кесте. Айқас тігіс кестесін селдір матаға түсіруге болады. Оның размері кестелейтін жіптің жуан-жіңішкелігіне, матаның қалыңдығына байланысты. Кестелеу барысында үстіңгі негізгі тігістің бір бағытта түсіп отыруын бақылау керек. Бұл кестені бір түсті және көп түсті жіптермен кестелеуге болады. Бір түсті жіппен кестелеген кезде көбінесе басқа түсті жіппен жиектеліп отырады. Бұл кестені үш түрлі тәсілмен тігуге болады.

1-тәсіл – матаның теріс жағынан тік тігіс түсіру. Бірқатарды солдан оңға қарай жартылай айқастырып тігіп шығу керек. Осы істегеніңізді кері бағытта қайталаймыз.

2-тәсіл – матаның теріс жағынан көлденең тігіс түсіреміз. Оңнан солға қарай тұтас айқас тігіс тігіп шығамыз. Сосын теріс жағынан инені сол жаққа қарай өткізіп, араға бір бүтін айқас тігіс қалдырады да, инені оң жақ бетіне шаншып шығарады. 3-тәсіл – көлбеу айқас тігісі. Кестелеудің төменнен жоғарыға қарай бастау керек.[6, 1526.]

Санап тігілетін кесте. Бұл кестені матаның жібін санап отыру арқылы тігеді. Кесте төгілетін мата селдір болуы керек. Кестелейтін жіптің жуандау болуы керек, ашық жер қалмай, жиі тігіледі. Тігістің тік, көлденең және қиғаш болып әр түрлі түсуі мүмкін. Тік түскен тігістің саны мен биіктігінің алмасып келуі ирек-ирек өрнек түсіреді, ал тік және көлденең тігістердің жымдаса түсуінен басқа бір өрнек туады. Кестелеуді солдан оңға қарай жүргізіледі. Инені шаманың оң жақ бетіне шығарып, жоғары қарай бір тігіс түсіреді. Енді матаның астына түскен инені алғаш шаншыған жермен деңгейлестіре, оң жаққа қарай әкелесіз де, жаңа тігіс түсіреміз.

Өткерме тігісті кесте. Кестенің бұл түріне мережкалар жатады. Мережка кергіште 40-50-60-80 нөмірлі арба-ағаш жіптермен солдан оңға қарай тігіледі. Мережка өз алдына жеке бір кесте болып қана қоймайды, сонымен бірге басқа кестелерді де толықтырып отырады. Мережканың алғашқы тігісін түсіру үшін инені келесі діңгектің жіптерінің арасынан өткізіп, мережканың 2-3 жіпті аттап материалға шаншу керек. Сосын кесте тігетін жіпті оңнан солға қарай ілмек етіп салып, мережканың 4 жібін іліп алады. Егер кестелейтін бұйымның шетін мережкамен әдептейтін болса, оны тегіс етіп қиып алу керек. Ол үшін матаның шетінен алғашқы тұтас жіпті суырып алу керек те, сосын ізімен матаны қосу қажет. Сосын тігістің енін анықтаймыз; егер оның ені 2 см болатын болса, онда мережканың жібін суыруды тігіске орын қалдыра отырып, шетінен 4,5 см аралықтан бастау керек. Салфетканы немесе дастарқанды кестелеген кезде 4 жағынан бір-бір жіптен суырып алады, ол үшін дастарқанның қарама-қарсы екі бұрышынан инені шаншып тесік жасайды да, тесіктің түскен жерінен арқаудың бір жібін қиямыз. Қиылған жіпті еппен суырып, олардың қиылысатын келесі бұрымынан тағы қиямыз. Сосын матаның барлық төрт жағынан мережканың еніне байланысты тағы да 3-4 жіптің суырады. Кесте тігілетін жіптің жүрісі суреттерде көрсетілген. Қарапайым мережкаларға діңгектер жучок, панка және арқау өткізу арқылы жасалатын мережкалар жатады.[7,106.]

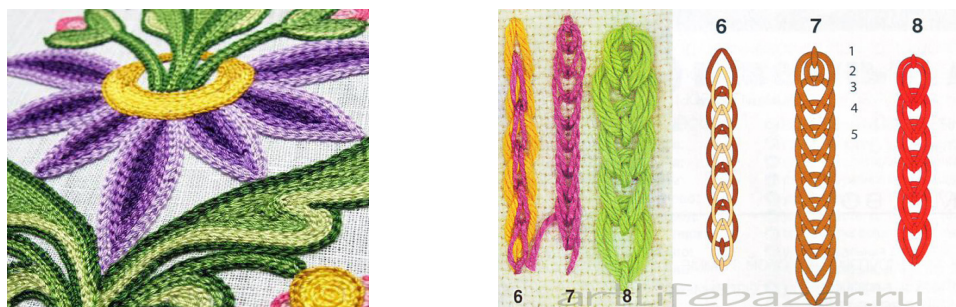
Діңгек мережкасы: матаның 3-4 жібін суырып алу керек. Кесте тігетін жіпті жібі суырылған жердің оң жақ бетіне шығарады да, осы жіппен матаның теріс жағынан тігінен жатқан 3-4 жіпті алу керек. Оларды оңнан солға бір орап алып, инені екінші тігіс түсіру үшін астынан үстіне қарай мережканың шетінен 2-3 жіп төмен шаншу керек.

Мережка жучок. Алдымен діңгек мережкасын жасап алады. Сосын жіппен мережканың ортасына 3 діңгекті қосып, белін буады. Ол былай жасалады: жіп 3 діңгектің астынан өтіп, қайтар жолында оларды орап алады. Келесі 3 діңгекті де осылайша орып, белінен буады. [8, 276.]

Торлау арқылы жасалатын мережка. Алдымен діңгек мережкасын жасап аламыз. Сосын оңнан солға қарай діңгектерді жуан жіппен торлаймыз. Торлау. Жолаң қабатты торлау деп тор көздері көлденеңінен және тігінен бір-бір тігіспен толтыруды айтамыз, осылайша толтырған кезде әрбір тор кезде крест пайда болады. Қос қабатты торлау да дәл осы сияқты, бірақ әрбір тор көзге екі жіппен ұзынынан және көлденеңінен тігіс түсіріп отыруы керек. Әрбір тор кезде тігінен 2 және көлденеңінен 2 тігістен түсуі шарт. Паутинка-тор кезден өріліп отырған жіп осы тор кезде біресе жоғары қарай оңға, біресе төмен қарай солға, қозғала отырып, біз мезгілде жалған ілмек тастап кетіп отырамыз.[9, 223б.]

Декоративные кесте түрі

Біз кесте түрі

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Әбдуәліева Ш. Халық қолөнері. Алматы 1992ж.
2. Қасиманов С. Қазақ халқының қолөнері. Алматы «Қазақстан» 1995ж.
3. Марғұлан А.Х. Казахское народное прикладное искусство. Алматы «өнер» 1986ж том1, том2, том3.
4. Қазақстан мектебі. Халықтың қолөнер туралы. Алматы 1991ж №7 63-65 беттер.
5. Арғынбаев.Х. Қазақ халқының қол өнері ғылыми зерттеу еңбектері. Алматы. Өнер 1987 ж.128 бет.
6. Әбдіғаппарова Ү.М. Қазақтың ұлттық ою өрнектері. (оқу құралы) Алматы.Өнер. 1999ж 152 бет.
7. Еспенбетов.Б. Оқушыларды халықтың қолданбалы өнеріне баулу. Бастауыш мектеп. № 9; 10 бет. Алматы 1988ж.
8. Еспенбетов.Б. Ұрпағымыз ұмытпасын. Бастауыш мектеп. № 1; 27-28 бет. Алматы 1990ж.
9. Казыханова Б. Эстетическая культура Казахского народа. Алматы; Қазақстан 1973 г. 223 стр.

**«ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ»
«НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА»
«SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN»**

Халықаралық ғылыми журналы (Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж.
Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 – 333X, Париж, наурыз)
2009 жылдан бастап басылым ай сайын шығады.

Международный научный журнал
(Гос. регистрация: №9875-Ж 09.02.2009,
Международная регистрация: ISSN 2073 – 333X, Париж, март 2009 г.)
Периодичность издания ежемесячно.

Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің 2012 жылғы 10 шілдедегі №1082 бұйрығымен ғылыми баспалар тізіміне енгізілген.

Журнал индексті ғылыми дәйексөздер қатарына қосылады және ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған **заңтану, филология, педагогика, өнертану** ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

Автор мәліметтің нақтылығына, ресми құжаттардың сілтемелері мен басқа да деректердің дұрыстығына жауапты. Редакцияға келген материалдар кері қайтарылмайды.

Мақалада отандық (Қазақстандық) авторлардың еңбектерін міндетті түрде қолдану керек. Сонымен қатар «Қазақстанның ғылым мен өмірі» журналының алдыңғы сандарында жарияланған авторлардың мақалаларына сілтеме жасауға кеңес беріледі.

Автор мақала жазу барысында өз еңбектеріне сілтемені азырақ жасап, басқа маңызды ғалымдардың еңбектеріне сілтеме жасағаны жөн.

Журналға мақаланы қазақ, орыс, ағылшын, неміс, француз, қытай, түрік, араб және ТМД халықтары тілдерінде жазуға болады.

Приказом Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК от «10 » июля 2012 года № 1082 рекомендован для научных публикаций.

Журнал включен в индекс научного цитирования (ИНЦ) и в список изданий, рекомендованных Комитетом по контролю в сфере образования и науки МОН РК по специальностям: **юриспруденция, филология, педагогика, искусствоведение.**

Ответственность за достоверность фактов и сведений, содержащихся в публикациях, несут авторы. Материалы редакцией не возвращаются.

В статье необходимо использовать труды отечественных (Казахстанских) авторов. При этом рекомендуется содержать ссылки на статьи авторов, опубликованных в предыдущих номерах международного журнала «Наука и жизнь Казахстана».

Самоцитирование в статье при написании автором научной работы допускается в наименьшем количестве. Рекомендуется обратить внимание на значимые научные труды ученых мира.

Статьи журнала принимаются на казахском, русском, английском, немецком, французском, китайском, турецком, арабском языках и могут быть написаны на языках народов СНГ.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
Халықаралық ғылыми журнал
№ 7 (72) 2018 жыл

Бас редактор: «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», з.ғ.д., профессор Е.О. Алауханов

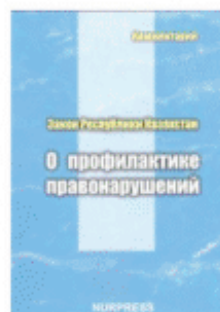
Басуға 30.06. 2018 ж. қол қойылды. Пішімі 84x108 1/8. Офсетті қағаз.
Сандық басылыс. Көлемі 24,25 б.т. Таралымы 1000 дана. Тапсырыс №284.

Редакция мекенжайы: Астана қ., Алматы ауданы, Оңтүстік-Шығыс, оң жағалау,
Түлкібас көш., 49 үй, web-site: www.nauka-zan.kz, e-mail: nauka-zan@mail.ru

В ведущих учебных заведениях России презентованы научные издания - учебники, монографии, вышедшие в Казахстане под редакцией «Заслуженного деятеля Казахстана» д.ю.н., профессора Е.О. Алауханова.

Презентация прошла в Московской государственной юридической академии, в Московском университете МВД России и Рязанской академии права и управления ФСИН МЮ РФ, Правовой академии МЮ РФ, а также 28 мая 2009 г. в МГУ имени М.В. Ломоносова с участием проф. Е. Каиржанова. Есберген Оразович - зав.кафедрой Судебной власти и уг. процесса КазНУ им. аль-Фараби, член союза писателей Казахстана, член Российской криминологической ассоциации, гл. редактор международного журнала "Наука и жизнь Казахстана". Профессор О.Старков отметил, что новый учебник "Криминология" отличается оригинальный подход автора к решению некоторых проблем криминологии, приводятся статистические данные и привлекается большое количество научных и литературных источников. Книга написана живым, образным языком. В том числе в книге "Криминология", подготовленной под редакцией профессора И.Рогова и профессора Е.Алауханов, появились новые главы - "Бытовая преступность", "Медицинская преступность" и "Криминология", чем отличается от других учебников стран СНГ. Ученые России отметили, что подобные презентации учебников, посвященных криминологической науке казахстанских ученых, не проводились уже на протяжении двух десятков лет. Своими трудами, подчеркнули они, профессор Е. Алауханов укрепляет международное научное сотрудничество.

Журналға “Қазпочта” бөлімшелері арқылы жазылу индексі 74191

